



KRAKOWSKA AKADEMIA IM. ANDRZEJA FRYCZA MODRZEWSKIEGO  
ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI KRAKOW UNIVERSITY

# BEZPIECZEŃSTWO

## TEORIA I PRAKTYKA

# SECURITY

## THEORY AND PRACTICE

PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA I WSPÓŁPRACY MIĘDZYNARODOWEJ  
W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

redakcja  
Beata Molo, Hanna Bazhenova

e-ISSN 2451-0718  
ISSN 1899-6264

Kraków 2023  
No. 1 (L)





KRAKOWSKA AKADEMIA IM. ANDRZEJA FRYCZA MODRZEWSKIEGO  
ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI KRAKOW UNIVERSITY

# BEZPIECZEŃSTWO

## TEORIA I PRAKTYKA

# SECURITY

## THEORY AND PRACTICE

PROBLEMY BEZPIECZEŃSTWA I WSPÓŁPRACY MIĘDZYNARODOWEJ  
W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

redakcja  
Beata Molo, Hanna Bazhenova

Kraków 2023  
No. 1 (L)



**Czasopismo punktowane w rankingu Ministerstwa Edukacji i Nauki oraz indeksowane w następujących bazach / The journal is ranked by the Ministry of Education and Science and indexed in the following bases:**

Repozytorium eRIKA. Repozytorium Instytucjonalne Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego;  
PBN. Polska Bibliografia Naukowa; Index Copernicus; CEJSH. The Central European Journal of Social Sciences; CEEOL. Central and Eastern European Online Library; BazHum

**Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego / Publisher Council of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University:**

Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

**Rada Naukowa / Editorial Board:**

Isabela de Andrade Gama (Brazylia), Mieczysław Bieniek (Polska), Ján Buzalka (Słowacja), Anatolij Demianczuk (Ukraina), Taras Finikov (Ukraina), Jochen Franzke (Niemcy), Marco Gestri (Włochy), Thomas Jäger (Niemcy), Arie M. Kacowicz (Izrael), Lutz Kleinwächter (Niemcy), Magdolna Lácay (Węgry), Krzysztof Malinowski (Polska), Sławomir Mazur (Polska), Ben D. Mor (Izrael), Sandhya Sastry (Wielka Brytania), Yu-Chung Shen (Tajwan), Jan Widacki (Polska), Wiesław Wróblewski (Polska – przewodniczący)

**Redaktor naczelny / Editor-in-Chief:** Beata Molo

**Redaktorzy tematyczni / Subject Editors:**

Andrzej Chodyński – nauki o zarządzaniu i jakości  
Marcin Lasoń – nauki o polityce i administracji, nauki o bezpieczeństwie  
Beata Molo – nauki o polityce i administracji  
Monika Ostrowska – nauki o bezpieczeństwie

**Redaktor statystyczny / Statistic Editor:** Piotr Stefanów

**Sekretarz redakcji / Managing Editor:** Kamil Jurewicz

**Adiustatorzy / Sub-editors:** Kamil Jurewicz, Filip Rekucki-Szczurek

**Projekt okładki / Cover design:** Oleg Aleksejczuk

**Skład i redakcja techniczna / Dtp, and technical editing:** Oleg Aleksejczuk

**Copyright©** by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego  
Kraków 2023

e-ISSN 2451-0718

ISSN 1899-6264

Wersją pierwotną czasopisma jest wydanie elektroniczne. „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” jest w pełni otwartym czasopismem (Open Access Journals) wydawanym na licencji CC BY-NC-ND 3.0 PL / The journal is originally published in the electronic version. *Security. Theory and Practice* is an open-access journal published under the CC BY-NC-ND 3.0 PL licence

**Na zlecenie / Commissioned by:**

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego  
[www.ka.edu.pl](http://www.ka.edu.pl)

**Wydawca / Publisher:** Oficyna Wydawnicza KAAFM



## Spis treści

|                                                                                                                                      |   |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|
| <b>Beata Molo, Hanna Bazhenova:</b> Problemy bezpieczeństwa i współpracy międzynarodowej w Europie Środkowo-Wschodniej. Wprowadzenie | 7 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---|

### ARTYKUŁY

---

|                                                                                                                                                |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Grzegorz Baziur:</b> Wpływ białoruskiej presji migracyjnej w 2021 r. na bezpieczeństwo Polski. Między kryzysem humanitarnym a dezinformacją | 13  |
| <b>Yevhenii Portnyi:</b> Prorosyjskie partie polityczne w Ukrainie w latach 2014–2022                                                          | 29  |
| <b>Bogdan Koszel:</b> Niemcy wobec postkomunistycznego bloku w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1990–1995                                  | 41  |
| <b>Wulf Lapins:</b> Zum deutschen Diskurs über den Krieg gegen die Ukraine                                                                     | 57  |
| <b>Aleksandra Trzcielińska-Polus:</b> Kwestia upamiętnienia ofiar II wojny światowej na forum Bundestagu (2020–2022)                           | 89  |
| <b>Aleksandra Kruk:</b> Politycy z polskim tłem migracyjnym w Bundestagu: działalność Agnieszki Brugger i Paula Ziemiaka                       | 105 |
| <b>Agnieszka Bielawska:</b> Europäische Integration in den Konzepten der polnischen und deutschen Parteien der Europäischen Volkspartei        | 127 |

### VARIA

---

|                                                                                                                                |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Zdzisław Śliwa, Aleksander Ksawery Olech, Piotr Dutkiewicz:</b> Arktyczne aspiracje Chin a ich relacje z Federacją Rosyjską | 147 |
| <b>Bogdan Barczak:</b> Yakuza czy hangure? Przyszłość przestępczości zorganizowanej w Japonii                                  | 165 |

|                                                                                               |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Tomáš Imrich Profant:</b> The climate change speaking subjects in the Slovak quality press | 177 |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

## Z KART HISTORII \_\_\_\_\_

|                                                                                                        |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Paulina Stępniewska-Szydlowska:</b> Pucz wojskowy w 1980 roku i powstanie Trzeciej Republiki Turcji | 189 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

## ARTYKUŁY RECENZYJNE, RECENZJE \_\_\_\_\_

|                                                                                                                                           |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Aleksandra Kruk:</b> Julian Lindley-French, John R. Allen, Frederick Ben Hodges, <i>Future war. Bedrohung und Verteidigung Europas</i> | 211 |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                                                                                                                                        |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Julia Grabowska:</b> „Nic o was bez nas”. John Pomfret, <i>Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz</i> , tłum. Łukasz Müller | 217 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|



## **Beata Molo**

dr hab., prof. KAAFM, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego  
<https://orcid.org/0000-0002-4924-8950>

## **Hanna Bazhenova**

dr, Instytut Europy Środkowej; Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie  
<https://orcid.org/0000-0003-1724-7213>

# **Problemy bezpieczeństwa i współpracy międzynarodowej w Europie Środkowo-Wschodniej. Wprowadzenie**

Do rąk czytelników oddajemy kolejny numer periodyku „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”. Niniejszy tom zawiera w głównej mierze opracowania, których przedmiotem są różne aspekty bezpieczeństwa i współpracy międzynarodowej w Europie Środkowo-Wschodniej.

Dział „Artykuły” otwiera tekst Grzegorza Baziura, będący syntetycznym ujęciem kwestii wpływu tzw. kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej w II połowie 2021 r. na środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego państw wschodniej flanki NATO i wschodniej części Unii Europejskiej – przede wszystkim na bezpieczeństwo Polski. Artykuł przedstawia postawę władz Polski wobec presji migracyjnej oraz białoruskie i rosyjskie działania dezinformacyjne. Rola i miejsce partii prorosyjskich w systemie politycznym Ukrainy w latach 2014–2022, tj. od Euromajdanu do rozpoczęcia przez Federację Rosyjską pełnoskalowej inwazji na Ukrainę, jest przedmiotem analizy Yevhenija Portnego. Autor odnotowuje zdelegalizowanie, na podstawie stosownej ustawy, sił politycznych legitymizujących,

wspierających bądź negujących fakt rosyjskiej agresji przeciwko Ukrainie. Bogdan Koszel analizuje zaangażowanie zjednoczonych Niemiec w latach 1990–1995 w proces stabilizacji i reform wolnorynkowych w państwach byłego bloku wschodniego – w Polsce, na Węgrzech, w Czechosłowacji (od 1993 r. w Czechach i na Słowacji), w Rumunii i Bułgarii – w kontekście debaty w RFN na temat konieczności, względnie braku celowości takiego zainteresowania regionem Europy Środkowo-Wschodniej. Dyskusje o wsparciu RFN dla Ukrainy od początku pełnoskalowej wojny z Rosją, zwłaszcza zaś problem dostaw niemieckiego uzbrojenia i sprzętu wojskowego, są przedmiotem analizy Wulfa Lapinsa. Autor podejmuje próbę rozstrzygnięcia dylematu, którego istota koncentruje się wokół odpowiedzi na pytanie: czy Niemcy powinny udzielić wsparcia dla potencjalnego szybkiego zakończenia wojny przy większym zaangażowaniu politycznym i dyplomatycznym. Aleksandra Trzcielińska-Polus przedstawia działania na forum Bundestagu w odniesieniu do dwóch projektów: utworzenia miejsca pamięci polskich ofiar II wojny światowej (*Polen-Denkmal zum Gedenken an die polnischen Opfer der deutschen Besatzung 1939 bis 1945*) oraz centrum dokumentującego okupację niemiecką w całej Europie (*Dokumentationszentrum „Zweiter Weltkrieg und Besatzungsherrschaft”*). Aleksandra Kruk opisuje ścieżki kariery przedstawicieli młodego pokolenia niemieckich elit politycznych z pochodzeniem migracyjnym: Agnieszki Brugger (Sojusz 90/Zieloni) i Paula Ziemeiaka (CDU) oraz główne obszary ich aktywności partyjnej. Autorka pokazuje również zakres wpływu tych polityków na stosunki polsko-niemieckie. Tę część numeru zamyka artykuł Agnieszki Bielawskiej, która poddaje analizie koncepcje integracji europejskiej dwóch partii niemieckich, CDU i CSU, oraz dwóch partii polskich, PO i PSL (będących członkami Europejskiej Partii Ludowej, EPP). Opisuje również, w jaki sposób partie te postrzegały rozszerzenie Unii Europejskiej.

W dziale „Z kart historii” Paulina Stępniewska-Szydłowska analizuje przyczyny i konsekwencje puczu wojskowego przeprowadzonego w Turcji w 1980 r.

W artykule otwierającym dział „Varia” Zdzisław Śliwa, Aleksander Olech i Piotr Dutkiewicz prezentują kwestię chińskich aspiracji politycznych wobec Arktyki w kontekście stosunków z Rosją. Artykuł Bogdana Barczaka jest poświęcony genezie i aktywności *yakuzy* oraz zwalczaniu tej organizacji przestępczej, którego efektem ubocznym jest powstanie nowego i odmiennego rodzaju przestępczości zorganizowanej – *hangure*. Istotna w tym kontekście jest ocena wpływu tego zjawiska na poziom bezpieczeństwa wewnętrznego Japonii. Tomáš Imrich Profant koncentruje się na kwestii aktorów dominujących w dyskursie o zmianach klimatu. W tym celu autor przeanalizował 60 artykułów, które ukazały się na Słowacji w trzecim kwartale 2019 r. w dziennikach „SME” i „Denník N”. Wyniki jego pracy mogą być punktem wyjścia do pogłębionych badań nad sposobami marginalizowania niektórych głosów w głównym nurcie debaty publicznej.

Numer zamyka dział „Artykuły recenzyjne, recenzje”, zawierający omówienia publikacji: Julian Lindley-French, John R. Allen, Frederick Ben Hodges, *Future war. Bedrohung und Verteidigung Europas*, Langen Müller Verlag GmbH, München 2022 (Aleksandra Kruk), John Pomfret, *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, Znak Literanova, Kraków 2022 (Julia Grabowska).



---

Artykuły





## Grzegorz Baziur

dr, Małopolska Uczelnia Państwowa im. rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu;  
Polskie Towarzystwo Geopolityczne Oddział w Oświęcimiu  
<https://orcid.org/0000-0001-6652-8981>

# Wpływ białoruskiej presji migracyjnej w 2021 r. na bezpieczeństwo Polski. Między kryzysem humanitarnym a dezinformacją

## Wprowadzenie

Na przełomie lipca i sierpnia 2021 r. na granicy Białorusi z Litwą, Łotwą, a następnie z Polską doszło do bezprecedensowych wydarzeń – rozpoczęła się wykreowana przez reżim białoruski tzw. presja migracyjna. Służby graniczne Białorusi, przy wsparciu wojska i Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego Białorusi (KGB) bezprawnie przetrzymywały na Łotwę, Litwę i do Polski dziesiątki tysięcy sprowadzonych głównie drogą lotniczą obywateli Iraku, Afganistanu, Iranu, Jemenu, Arabii Saudyjskiej i państw obszaru postsowieckiego w ramach operacji „Śluza”, na wzór podobnego kryzysu w Europie w latach 2015–2017<sup>1</sup>.

Działania te były formą hybrydowej agresji Białorusi przeciw Polsce, Litwie i Łotwie, jako państwom członkowskim NATO i Unii Europejskiej. Do działań hybrydowych wykorzystuje się wsparte aktywnością propagandy konwencjonalne i nieregularne (partyzanckie) operacje wojskowe, zamachy terrorystyczne, zorganizowaną przestępczość, antagonizowanie społeczności w mediach społecznościowych i ataki hakerskie. Działania hybrydowe są prowadzone zwykle bez wypowiedzenia wojny

<sup>1</sup> Zob. Operacja „Śluza”. Tadeusz Giczman: *Lukaszenka toczy wojnę hybrydową, zaplanował ją od A do Z, to było jasne od początku*, PolskieRadio24.pl, 29.08.2021, <https://www.polskieradio24.pl/5/1222/Artykul/2796861,Operacja-Sluza-Tadeusz-Giczman-Lukaszenka-toczy-wojne-hybrydowa-zaplanowal-ja-od-A-do-Z-to-bylo-jasne-od-poczatku> [dostęp: 9.11.2021].

w celu zaszkodzenia przeciwnikowi bez ponoszenia konsekwencji, jakie niesie rozpętanie klasycznych działań zbrojnych<sup>2</sup>. Jedną z form działań hybrydowych jest wykorzystanie zrewoltowanych mas ludzkich (Donbas 2014, presja migracyjna w Europie 2015–2017) jako „broni demograficznej” (broni „D”), czyli zorganizowanie „strumienia migracyjnego” – dużych grup mających nielegalnie przekroczyć granicę państwa lub państw<sup>3</sup>.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie wpływu „kryzysu migracyjnego” na bezpieczeństwo Polski, reakcji polskich władz, dramatycznej sytuacji „migrantów” na granicy i prób niesienia im pomocy przez służby i wolontariuszy, a także działań dezinformacji białoruskiej i rosyjskiej. Ze względu na ograniczoną objętość tekst dotyczy tylko bezpieczeństwa Polski. Autor wykorzystał aktualne informacje ze stron internetowych Straży Granicznej RP i Służby Granicznej Republiki Białoruś oraz opracowania i dane dostępne na wielu różnych portalach internetowych.

W odpowiedzi na białoruskie działania hybrydowe władze polskie 2 września 2021 r. wprowadziły stan wyjątkowy w 183 miejscowościach woj. podlaskiego i lubelskiego graniczących z Białorusią. Było to zgodne z art. 228 ust. 1 i art. 230 ust. 1 Konstytucji RP, gdyż środki konstytucyjne okazały się niewystarczające do powstrzymania hybrydowej agresji białoruskiej, a bezpieczeństwo państwa i obywateli było zagrożone. Przesłanki obu artykułów były spełnione łącznie, zatem polskie władze miały podstawę do wprowadzenia stanu wyjątkowego i jego przedłużenia do końca listopada 2021 r.<sup>4</sup>. Celem tych działań było zabezpieczenie granicy, jak i niedopuszczenie do niej osób mieszkających poza tymi terenami. Wykorzystując sytuację prawną, służby nie dopuszczały też wolontariuszy, dziennikarzy, prawników w obawie o przekazanie informacji o kryzysie humanitarnym mijających się z oficjalną wersją.

Polskie władze nie wykorzystały do podjętych działań postanowień Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś w sprawie przejść granicznych z 24 kwietnia 1992 r.<sup>5</sup>, określającej zasady przekraczania granicy, ani postanowień Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o do-

<sup>2</sup> G. Baziur, *Rosyjskie teorie „wojen informacyjnych” a kwestia niepodległości Ukrainy w świetle infoagresji rosyjskiej w 2014 r. – wybrane problemy*, [w:] *Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право*. Збірник наукових праць за матеріалами IV щорічної міжнародної науково-практичної конференції: Трансформаційні процеси в сучасній системі міжнародних відносин 15 лютого 2015 року, Львів 2015, s. 49–73.

<sup>3</sup> W. Repetowicz, *Broń „D” jako zagrożenie asymetryczne*, „Wiedza Obronna” 2018, R. XLV, nr 1–2, s. 118–119.

<sup>4</sup> Zob. M. Górski, *Legalność wprowadzenia stanu wyjątkowego i ograniczeń praw obywatelskich nim nałożonych, w tym dotyczących przemieszczania się*, [w:] *Poza prawem. Prawna ocena działań państwa polskiego w reakcji na kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej*, red. W. Klaus, Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2022, s. 20–21.

<sup>5</sup> Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś w sprawie przejść granicznych, sporządzona w Warszawie dnia 24 kwietnia 1992 r., M.P. z 2003 r., nr 37, poz. 518.

brym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 23 czerwca 1992 r., w którym państwa potwierdziły poszanowanie wzajemnej suwerenności, praw człowieka, niestosowanie siły we wzajemnych relacjach oraz nienaruszalność granicy<sup>6</sup>.

Na początku lat 90. XX w. Polska zaniedbała relacje z kształtującym się wówczas państwem białoruskim, koncentrując politykę wschodnią na Litwie i Ukrainie, a zostawiając Białoruś samej sobie. Po 1994 r. polityka białoruska pod rządami Alaksandra Łukaszenki obrała kierunek prorosyjski. Były chargé d'affaires ambasady Polski na Białorusi Witold Jurasz trafnie określił cztery cele działań białoruskich władz: zemstę na Polsce za wsparcie moralne i polityczne udzielone demokratycznym żądanom społeczeństwa białoruskiego w czasie protestów latem 2020 r., doprowadzenie do rozmów polsko-białoruskich na warunkach reżimu, ośmieszenie przez Łukaszenkę i Putina Polski na arenie międzynarodowej jako niewiarygodnego partnera, który nie jest w stanie bronić wschodniej granicy UE i NATO, i ostatni – najważniejszy – doprowadzenie do zaostrzenia sytuacji, aby Rosja miała pretekst do rozmieszczenia wojsk na Białorusi, co byłoby bardzo niebezpieczne dla Polski<sup>7</sup>. Jego tezy były aktualne do rozpoczęcia przez Rosję 24 lutego 2022 r. inwazji na Ukrainę w celu jej podboju. Białoruś pod rządami Łukaszenki może zostać wchłonięta przez Rosję bez walki. Na podstawie przebiegu wydarzeń od sierpnia do grudnia 2021 r. można postawić następujące tezy:

1. Białoruska presja migracyjna na granicach z Polską, Litwą i Łotwą miała charakter działań hybrydowych, których celem była destabilizacja państw wschodniej flanki NATO i UE przy pomocy broni demograficznej w postaci niekontrolowanego przerzutu ludzi do Polski, na Litwę i Łotwę.
2. Działania te doprowadziły do kryzysu humanitarnego na granicy, za który odpowiada strona białoruska, jednak polskie służby i żołnierze ochraniający granicę, działający pod ogromną presją, również nie zawsze właściwie traktowali osoby próbujące się przedrzeć nielegalnie, co wynika z informacji wolontariuszy.
3. Polska, Litwa i Łotwa, wspierane politycznie przez UE i NATO, chroniły granice przed hybrydowym atakiem Łukaszenki. W celu zabezpieczenia granicy z Białorusią Polska wybudowała zaporę na granicy oraz podjęła działania dyplomatyczne na rzecz rozwiązania problemu.
4. Państwa NATO, UE oraz ONZ stanęły po stronie Polski, Litwy i Łotwy, wspierając działania podjęte przez władze tych państw.
5. Rosja zajęła pozycję „mediatora o określonym celu”, wspierała dezinformację białoruską i chciała doprowadzić do przedłużenia i eskalacji kryzysu oraz jego zakończenia korzystnego dla swoich interesów geostrategicznych: całkowitą wasalizacją Białorusi lub jej włączeniem do Federacji Rosyjskiej. Białoruś znajduje się pod

<sup>6</sup> Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Warszawie dnia 23 czerwca 1992 r., Dz.U. z 1993 r., nr 118, poz. 527.

<sup>7</sup> *Kryzys na granicy z Białorusią. Witold Jurasz o czterech celach Alaksandra Łukaszenki*, TVN24, 8.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/granica-z-bialorusia-witold-jurasz-o-czterech-celach-alkasandra-lukaszenki-5482664>, [dostęp: 22.03.2023].

„sojuszniczą okupacją” (analogicznie do Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1993); z jej terytorium 24 lutego 2022 r. zostały podjęte działania zbrojne przeciw Ukrainie.

Powyższe tezy rozwinęto w poszczególnych częściach artykułu.

## Polska, Litwa i Łotwa wobec wydarzeń na wschodnich granicach Unii Europejskiej

Po rozpoczęciu presji migracyjnej, 23 sierpnia 2021 r. premierzy Polski, Litwy, Łotwy i Estonii oskarżyli Białoruś o wykorzystywanie sprowadzonych ludzi do destabilizacji państw graniczących i naruszenie prawa międzynarodowego, kwalifikując te działania jako atak hybrydowy przeciw państwom Unii Europejskiej<sup>8</sup>.

W kontekście wprowadzenia stanu wyjątkowego i naporu „migrantów” postawiono w stan gotowości żołnierzy Podlaskiej Brygady Wojsk Obrony Terytorialnej, dyslokowanych ze Strażą Graniczną RP i Policją na granicy. Żołnierze polscy, wsparci przez oddział brytyjski i estoński, zbudowali płot z concertiny i drutu kolczastego, jednak jego konstrukcja była regularnie naruszana przez podejmujących próby przejścia na polską stronę „migrantów” i przecinana przez białoruskie służby graniczne. Sytuację bezpieczeństwa na granicy poprawiła dopiero w znacznej mierze bariera z zabezpieczeniami elektronicznymi i kamerami wybudowana w latach 2021–2022. Ważną rolę pod względem prawnym odegrały zapisy Ustawy o budowie zabezpieczenia granicy państwowej, która regulowała prawne podstawy inwestycji ochrony granicy<sup>9</sup>. W kontekst ten wpisywała się również Ustawa o obronie Ojczyzny, regulująca działalność, szkolenie i zadania Sił Zbrojnych RP w tym zakresie<sup>10</sup>. Wobec wzrostu napięcia na granicy, we wrześniu 2021 r. UE zaproponowała Polsce pomoc funkcjonariuszy Europejskiej Agencji Straży Granicznej i Przybrzeżnej (Frontex), ale władze RP nie przyjęły jej, motywując decyzję wystarczającą ilością sił własnych<sup>11</sup>.

Polskie władze podjęły również działania dyplomatyczne w celu deeskalacji napięcia. 21 listopada premier RP Mateusz Morawiecki omówił w Wilnie z premier Litwy Ingridą Šimonytė sytuację na granicy, kwestie bezpieczeństwa energetycznego i cyberbezpieczeństwa, podkreślając, że polskie działania ochronne, determinacja służb i ultimatum SG w sprawie zamknięcia kolejowego przejścia granicznego

<sup>8</sup> *Premierzy państw bałtyckich i Polski wydali wspólne oświadczenie ws. działań Białorusi na granicy*, BiznesAlert, 23.08.2021, <https://biznesalert.pl/premierzy-panstw-baltyckich-i-polski-wydali-wspolne-oswiadczenie-ws-dzialan-bialorusi-na-granicy/> [dostęp: 10.11.2021].

<sup>9</sup> Ustawa z dnia 29 października 2021 r. o budowie zabezpieczenia granicy państwowej, Dz.U. z 2021 r., poz. 1992.

<sup>10</sup> Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz.U. z 2022 r., poz. 655.

<sup>11</sup> M. Sewastianowicz, P. Rojek-Socha, *Rząd nie chce Frontexu, bo może bać się „kosztów” unijnego wsparcia*, Prawo.pl, 10.11.2021, <https://www.prawo.pl/prawo/pomoc-frontexu-nato-przykryzysie-migracyjnym-a-skutki-prawne,511678.html> [dostęp: 25.03.2023].

Kuźnica Białostocka-Grodno zahamowały napływ ludzi nad granicę. Premier przestrzegł, że sytuacja może się pogorszyć ze względu na rozmowy dyplomatów białoruskich i rosyjskich z władzami Uzbekistanu i Afganistanu w celu kontynuacji tzw. kryzysu migracyjnego<sup>12</sup>. Również na spotkaniu z premierem Łotwy Krišjānisem Kariņšem w Rydze premier RP stwierdził, że presja i determinacja dała efekty, ponieważ reżim białoruski wycofał „migrantów” z granicy do ośrodków położonych w okolicach Brzozów i Grodna<sup>13</sup>. Wieczorem spotkał się jeszcze z prezydentem Estonii Alarem Karišem, której władze poparły Polskę, deklarując przysłanie około 100 żołnierzy z oddziałów inżynieryjnych do pomocy przy budowie i naprawie uszkodzonego przez „migrantów” ogrodzenia, co uczyniły.

Po rozmowach w Wilnie, Rydze i Tallinnie, 22 listopada premier Morawiecki rozmawiał na ten temat z prezydentem Francji Emmanuelem Macronem w Paryżu i z premierem Słowenii Janezem Janšą w Lublanie. Dzień później spotkał się z przedstawicielami państw Grupy Wyszehradzkiej i Chorwacji, w Berlinie rozmawiał z ustępującą kanclerz Niemiec Angelą Merkel, a 26 listopada w Londynie – z premierem Wielkiej Brytanii Borisem Johnsonem<sup>14</sup>. Białoruskie działania hybrydowe doprowadziły do izolacji Białorusi na arenie międzynarodowej, a prezydent Łukaszenka liczy jedynie na pomoc Rosji w zamian za lojalność i jeszcze większą integrację w ramach wspólnego Państwa Związkowego.

## Polskie i niezależne białoruskie przekazy informacyjne i propagandowe dotyczące presji migracyjnej na granicy i kryzysu humanitarnego

Częścią działań była narracja stron konfliktu. Strona polska twierdziła, że sytuacja na granicy polsko-białoruskiej nie jest kryzysem migracyjnym, lecz zorganizowanym przez reżim białoruski hybrydowym atakiem na Polskę i Unię Europejską. Taki przekaz był obecny w relacjach zarówno rządowych, jak i opozycyjnych mediów polskich, informujących celach operacji reżimu białoruskiego o kryptonimie „Śluza”<sup>15</sup>.

<sup>12</sup> *Morawiecki w Wilnie: Kontynuujemy ofensywę, która zahamowała napływ nowych migrantów*, TVP Info, 21.11.2021, <https://www.tvp.info/57037738/premier-mateusz-morawiecki-na-litwie-w-wilnie-rozmawial-z-premier-ingrida-szimonyte-konferencja-prasowa-niedziela-21112021> [dostęp: 21.11.2021].

<sup>13</sup> D. Kryśka, *Premier na Łotwie: Używanie ludzi jako żywych tarcz budzi nasz sprzeciw*, Interia Wydarzenia, 21.11.2021, <https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-premier-na-lotwie-uzywanie-ludzi-jako-zywych-tarcz-budzi-nas,nId,5659221> [dostęp: 21.11.2021].

<sup>14</sup> *Dyplomatyczna ofensywa ws. kryzysu na granicy. Kozuszek: warto osadzać ją w kontekście*, PolskieRadio24.pl, 25.11.2021, <https://www.polskieradio24.pl/130/5925/Artykul/2855643,-Dyplomatyczna-ofensywa-ws-kryzysu-na-granicy-Kozuszek-warto-osadzac-ja-w-kontekscie> [dostęp: 26.11.2021].

<sup>15</sup> *Raport: sytuacja na granicy polsko-białoruskiej*, TVN24, <https://tvn24.pl/raporty/granica-polsko-bialoruska-2021-stan-wyjatkowy-co-sie-dzieje-na-granicy-raport5467751> [dostęp: 19.03.2023].

Media zamieszczały liczne publikacje na temat ataków „migrantów” i służb białoruskich na funkcjonariuszy Straży Granicznej i żołnierzy<sup>16</sup>. Informowano o trudnej sytuacji „migrantów”, koczujących przez tygodnie w strefie granicznej, cierpiących z głodu i wychłodzenia<sup>17</sup>, manipulowaniu nimi przez władze białoruskie, gromadzeniu ich na granicy i zmuszaniu do jej przekroczenia w celu przejścia do Polski<sup>18</sup>. Ukazywały się też publikacje o działaniach wolontariuszy udzielających im pomocy<sup>19</sup>. Mimo różnic ideologicznych, przekaz informacyjny był zbieżny. Głównym zarzutem wobec polskich władz pojawiającym się w mediach opozycyjnych (np. TVN24) była rzekomo słaba współpraca z UE i USA w sprawie wywierania nacisków na Białoruś w celu zakończenia kryzysu. Podobne opinie i komentarze pojawiały się na łamach „Rzeczpospolitej”<sup>20</sup>.

Portal Gazeta.pl krytykował polski rząd za zakaz wstępu dla dziennikarzy do strefy granicznej, z kolei TVP informowała o skuteczności działań polskiej dyplomacji w zdobyciu poparcia UE<sup>21</sup>. Nie publikowano jednak informacji o działalności wolontariuszy, krytykując polityków opozycji, którzy oskarżali polskie służby o przemoc wobec „migrantów”, naruszenie ich prawa do azylu lub postulowali ich wpuszczenie do Polski, nie biorąc odpowiedzialności za ewentualne konsekwencje (co przywołuje sytuację w Szwecji i Niemczech)<sup>22</sup>.

Dziennikarze „Gazety Wyborczej” starali się nie używać określenia „wojna hybrydowa” (podkreślali, że prezydent Łukaszenka oszukał „migrantów” sprowadzonych

<sup>16</sup> *Sytuacja na granicy z Białorusią. Podlaska policja: umundurowane osoby rzuciły kamieniami w polskich funkcjonariuszy*, TVN24, 18.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/sytuacja-na-granicy-z-bialorusia-atak-migrantow-na-polskich-funkcjonariuszy-podlaska-policja-umundurowane-osoby-rzucaly-kamieniami-5493671> [dostęp: 19.03.2023].

<sup>17</sup> *Prezes PCPM o pomocy dla migrantów: naszym zadaniem jest niedopuszczenie, aby te osoby umierały w lasach Podlasia*, TVN24, 18.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/kryzys-na-granicy-prezes-pcpm-o-pomocy-dla-migrantow-w-lesie-po-przekroczeniu-polskiej-granicy-5493947> [dostęp: 19.03.2023].

<sup>18</sup> *Kurdowie na granicy: Białorusini zmienili nas w głodne szczury, gotowe zrobić wszystko*, TVP Info, 18.11.2021, <https://www.tvp.info/56994676/bialorusini-zamienili-nas-w-glodne-szczury-gotowe-zrobic-wszystko-granica-polsko-bialoruska> [dostęp: 19.03.2023].

<sup>19</sup> *Trzy osoby usłyszały zarzuty po zniszczeniu aut Medyków na Granicy. Policja: związani ze środowiskiem pseudokibiców*, TVN24, 18.11.2021, <https://tvn24.pl/bialystok/bialystok-zniszczenie-aut-medykow-na-granicy-sa-zarzuty-dla-trojga-podejrzanych-dwoch-mezczyzn-aresztowanych-5493824> [dostęp: 19.03.2023].

<sup>20</sup> A. Papko, *Polskie media wobec kryzysu na granicy. Rola Bielsatu*, [w:] Grupa Analityczna LT, BY, PL, UA, *Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego*, red. J.M. Nowakowski, J. Olędzka, M. Rust, Warszawa 2021, s. 55.

<sup>21</sup> *Premier Morawiecki rozmawiał telefonicznie z kanclerz Merkel*, TVP Info, 17.11.2021, <https://www.tvp.info/56978083/sytuacja-na-granicy-angela-merkel-rozmawiala-z-premierem-mateuszem-morawieckim-co-ustalono-rzecznik-rzadu-komentuje> [dostęp: 19.03.2023].

<sup>22</sup> *Martyna Wojciechowska chce otwarcia granicy. Tysiące komentarzy oburzonych fanów*, TVP Info, 10.11.2021, <https://www.tvp.info/56853260/martyna-wojciechowska-wywolala-burze-jefani-sa-oburzeni-poszlo-o-imigrantow-i-granice-z-bialorusia> [dostęp: 19.03.2023].

na białorusko-polską granicę), i skupili się na kryzysie humanitarnym i przypadkach poniżania ludzi przez białoruskie i – jak informowali – polskie służby graniczne.

Kryzys humanitarny na granicy był faktem, o czym informowali wolontariusze Grupy Granica, Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka (HFPC) i innych organizacji niosących pomoc osobom (zwłaszcza kobietom i dzieciom), które przekroczyły granicę w celu legalizacji pobytu w Polsce (choć większość mówiła o przedostaniu się z Polski do Niemiec<sup>23</sup>). Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego władze nie wpuszczały do strefy granicznej dziennikarzy i organizacji niosących pomoc, medyków, prawników i aktywistów organizacji broniących praw człowieka. W przygotowanej opinii prawnej prawnicy HFPC podkreślili, że w wyniku stanu wyjątkowego władze zawiesiły wolność mediów na pograniczu. Mieli odnośnie do tej decyzji wątpliwości, zwłaszcza że w sytuacjach problematycznych, gdy uzasadnione jest ograniczenie dostępu dziennikarzy do miejsc objętych sytuacją kryzysową, można było zastosować mniej restrykcyjne środki.

Zdarzały się wypadki wypychania osób przekraczających nielegalnie granicę, w tym kobiet z dziećmi, które były wśród atakujących polskie służby<sup>24</sup>. Aktywiści HFPC i Grupy Granica informowali, że całe grupy „migrantów” wbrew prawu były wywożone na granicę, do lasu, i przepychane z powrotem na Białoruś, a SG nie przyjmowała wniosków o udzielenie ochrony międzynarodowej, nawet mimo wyrażonej woli złożenia, co naruszało m.in. Konwencję Genewską i Europejską Konwencję Praw Człowieka. 22 października 2021 r. prezydent podpisał „ustawę wywózkową”<sup>25</sup>, zakładając zmiany w ustawach o cudzoziemcach i udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP, które dopuszczają push-backi<sup>26</sup>. Na stronach „Gazety Wyborczej” informowano o antyimigranckiej manifestacji skrajnej prawicy we Wrocławiu, wzmacniając narrację aktywistów lewicowych i liberalnych oraz działaczy na rzecz praw człowieka, w tym zwolenników wpuszczenia do Polski i Europy niekontrolowanej liczby migrantów (jak w czasie europejskiego kryzysu migracyjnego lat 2015–2017)<sup>27</sup>.

Od maja 2021 r. o sprowadzaniu „migrantów” przez reżim Łukaszenki informowały też niezależne media białoruskie, jednak polskie media tylko okazjonalnie

<sup>23</sup> Potwierdzają to obecni wówczas na granicy funkcjonariusze Policji i Straży Granicznej.

<sup>24</sup> *Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej: „To jest kryzys humanitarny”*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, 5.01.2022, <https://hfhr.pl/aktualnosci/sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej-to-jest-kryzys-humanitarny-> [dostęp: 20.03.2023].

<sup>25</sup> Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2021r., poz. 1918.

<sup>26</sup> G. Baranowska, *Legalność i dopuszczalność procedury push-back (wywózek) i ocena prób ich legalizowania w Polsce*, [w:] *Poza prawem. Prawna ocena działań...*, op. cit., s. 10–12.

<sup>27</sup> *Narodowcy na wrocławskim rynku protestowali przeciw uchodźcom: „Jak potrzeba, to strzelajcie”*, Wyborcza.pl, Wrocław, 14.11.2021, [https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,27805131,narodowcy-na-wroclawskim-rynku-przeciw-uchodzcom-wojsko-polskie.html?\\_gl=1\\*Q564ru\\*\\_gcl\\_aw\\*R0NMLjE2Mzc0MzI4MDguQ2p3S0NBaUExdUt-NQmhBR0Vpd0F4enZ](https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,27805131,narodowcy-na-wroclawskim-rynku-przeciw-uchodzcom-wojsko-polskie.html?_gl=1*Q564ru*_gcl_aw*R0NMLjE2Mzc0MzI4MDguQ2p3S0NBaUExdUt-NQmhBR0Vpd0F4enZ) [dostęp: 19.03.2023].

wykorzystały je jako źródła informacji<sup>28</sup>. Powoływały się też na współpracownika serwisu informacyjnego Nexta, białoruskiego blogera i dziennikarza Tadeusza Giczana, a dzięki prowadzonemu w języku polskim blogowi, w sierpniu 2021 r. społeczeństwo polskie uzyskało informacje o przetrucaniu „migrantów” przez służby białoruskie na granice UE w ramach operacji „Śluzą”<sup>29</sup>. Jest to istotne wobec białoruskiej i rosyjskiej dezinformacji.

## Stosunek Federacji Rosyjskiej do białoruskich działań hybrydowych na granicy z Polską i działania dezinformacyjne reżimu białoruskiego

Federacja Rosyjska od początku kryzysu wspierała Białoruś, dążąc do wykorzystania sytuacji do swoich celów politycznych i wojskowych, a według Anny Marii Dyrer na rozpoczęcie operacji na granicy białoruskie władze musiały mieć zgodę Rosji, ponieważ jest to granica Państwa Związkowego z trzema członkami NATO<sup>30</sup>. Po rozpoczęciu presji migracyjnej władze rosyjskie podjęły się roli mediatora, dążąc do rozwiązania problemu na korzystnych dla siebie warunkach<sup>31</sup>. Równocześnie minister spraw zagranicznych Rosji Siergiej Ławrow i jego rzeczniczka Maria Zacharowa oskarżali państwa UE i NATO o „eskalację” kryzysu<sup>32</sup>.

Minister Ławrow zarzucał też polskim służbom „niedopuszczalne działania”, jak np. używanie amatek wodnych i gazu łzawiącego przeciw „migrantom” atakujących pod osłoną służb białoruskich polską granicę oraz ukrywanie swoich działań przed mediami i Unią Europejską, której państwa oskarżył o „podwójne standardy” wobec „migrantów”. Komentując zarzuty dotyczące ingerencji Rosji w kryzys migracyjny, Ławrow nazwał je „kłamliwymi” i oświadczył, że „nie ma ani jednego faktu” na poparcie takich zarzutów<sup>33</sup>.

<sup>28</sup> *Міграцыйны крызіс. Хроніка галоўных падзеяў*, BELSAT, 17.11.2021, <https://belsat.eu/news/16-11-2021-migratsyjny-kryzis-hronika-galounyh-padzeyau> [dostęp: 19.03.2023].

<sup>29</sup> A. Papko, *op. cit.*, s. 57.

<sup>30</sup> A.M. Dyrer, *Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych*, „PISM Strategic File” 2022, nr 2 (110), s. 5.

<sup>31</sup> *Kryzys na granicy. Analityczka PISM: nie wykluczam, że na granicy Polski, Litwy, Łotwy z Białorusią będą stacjonować rosyjscy pogranicznicy czy wojskowi*, TVN24, 17.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/kryzys-na-granicy-analityczka-pism-nie-wykluczam-ze-na-granicy-polski-litwy-łotwy-z-białorusią-beda-stacjonowac-rosyjscy-pogranicznicy-czy-wojskowi-5492251> [dostęp: 17.11.2021].

<sup>32</sup> *Ławrow oskarża UE i NATO w sprawie kryzysu na granicy. „Należy odpowiadać za swoje postępowanie”*, Onet.pl, 9.11.2021, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/rosja-siergiej-lawrow-oskarza-ue-i-nato-o-kryzys-na-granicy-polsko-białoruskiej/vls5hgq> [dostęp: 19.11.2021].

<sup>33</sup> B. Lewicki, *Ławrow oburzony użyciem gazu na granicy. „Zachowanie strony polskiej absolutnie nie do zaakceptowania”*, Dziennik.pl, 16.11.2021, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/8293472,siergiej-lawrow-kryzys-migracyjny-polska-białorus-migranci-atak.html> [dostęp: 19.11.2021].

Aktywność wykazała też dezinformacja białoruska, wyolbrzymiając przekaz o złym traktowaniu „migrantów”, pobiciach i śmierciach, a po rozpoczęciu budowy przez Litwę i Polskę zapór na granicy – oskarżenia o powodowanie śmierci zwierząt i rozdzielanie ich siedlisk<sup>34</sup>. Analizując przekazy propagandy, można wskazać cztery potencjalne cele władz białoruskich: zmuszenie Unii Europejskiej do dialogu z władzami białoruskimi pod kontrolą dyplomacji rosyjskiej jako mediatora, destabilizację sytuacji społeczno-politycznej w Polsce, na Litwie i Łotwie przez wzmocnienie skutków równoległych operacji informacyjno-psychologicznych służb rosyjskich, co było istotne w kontekście przygotowań Rosji do inwazji na Ukrainę, stymulowanie dezintegracji UE przez wykreowanie sytuacji kryzysowej, która może wpłynąć na powstanie konfliktu między Polską i Litwą a Niemcami czy Unią Europejską i budowę narracji o rzekomych przygotowaniach Polski do podjęcia agresji przeciwko Białorusi i Rosji, w tym ukazanie białoruskiej opozycji jako współpracującej z „polskim agresorem”<sup>35</sup>.

Kolejnym celem było odwrócenie uwagi opinii publicznej od znaczenia sprowadzania i skierowania wielu tysięcy „migrantów” na granicę z Polską, Litwą i Łotwą zdominowaniem przekazu o sytuacji w Usnarzu. Władze białoruskie próbowały tym sposobem przekierować debatę z rzeczywistego problemu białorusko-rosyjskiego ataku demograficznego na sztucznie wykreowany problem „przyjęcia uchodźców” i ich „niehumanitarnego” traktowania przez polskie służby. Fałszywy przekaz był skierowany do białoruskiej, polskiej i międzynarodowej opinii publicznej, przy czym w każdym wypadku cele są odmienne. Celem przekazu do białoruskiej opinii publicznej była odbudowa powiązań reżimu ze społeczeństwem i kompromitacja państw wspierających demokratyczną opozycję jako rzekomych zbrodniarzy, a w przekazie do opinii międzynarodowej chodziło o kompromitację państwa atakowanego i naznaczenie go jako „niehumanitarnego”<sup>36</sup>.

Narrację białoruską popierali niektórzy obywatele polscy – przykładem były wystąpienia Władysława Frasyniuka, Iwony Hartwich czy Janiny Ochojskiej, nie mówiąc o dezercji żołnierza 16 Dywizji Zmechanizowanej Emila Czechki na Białorusi. Stał się on zakładnikiem reżimu, współpracował z tamtejszymi mediami i Białoruskim Komitetem Śledczym przeciw Polsce, a zmarł w nieznanych okolicznościach w kwietniu 2022 r. W jednej z wypowiedzi stwierdził, że w strefie przygranicznej miały rzekomo miejsce „zorganizowane mordy”, a „ciała zabitych były chowane

<sup>34</sup> A.M. Dynier, *op. cit.*, s. 7.

<sup>35</sup> M. Marek, *Kryzys na granicy polsko-białoruskiej a wojna informacyjna. Cele Moskwy i Mińska [Analiza]*, CyberDefence24, 20.11.2021, <https://www.cyberdefence24.pl/kryzys-na-granicy-polsko-bialoruskiej-a-wojna-informacyjna-cele-moskwy-i-minska-analiza> [dostęp: 24.11.2021].

<sup>36</sup> W. Repetowicz, *Działania psychologiczno-dezinformacyjne kluczowe w ataku na Polskę [Opinia]*, InfoSecurity24, 13.09.2021, <https://www.infosecurity24.pl/dzialania-psychologiczno-dezinformacyjne-kluczowe-w-ataku-na-polske-opinia> [dostęp: 22.11.2021].

w wykopanych w lesie dołach”<sup>37</sup>. Według przekazanych informacji żołnierze polscy mieli zabić w ten sposób 240 „migrantów” i dwóch wolontariuszy – czego jak dotąd nie udowodniono. Jego słowa wpisują się w tezy białoruskiej i rosyjskiej propagandy, gdyż nawet przy początkowym braku przemyślanych działań polskich władz i chaosie związanym z wykorzystaniem oddziałów wojskowych nic nie usprawiedliwiało jego czynu<sup>38</sup>.

Konflikt eskalował podczas białorusko-rosyjskich ćwiczeń Zapad 2021, zaś argument o cykliczności manewrów, podnoszony przez część mediów, był bezzasadny, gdyż atak bronią demograficzną wpisywał się w ćwiczony scenariusz. Władze białoruskie i rosyjskie oczekiwały zaostrzenia akcji psychologiczno-dezinformacyjnej w celu polaryzacji sytuacji na granicy, np. starć grup przeciwników z „migrantami”, co mogło doprowadzić do rozlewu krwi lub zamachu terrorystycznego. Mogłoby to być np. rzekome naruszenie granicy białoruskiej przez służby polskie, litewskie lub łotewskie. Blokada działań utrudniających pracę polskich służb na granicy pozwoliła na lepszą ochronę i monitoring, jak i przeciwdziałanie prowokacji, chociaż od było się to kosztem pomocy humanitarnej<sup>39</sup>.

Innym przykładem białoruskiej dezinformacji była sytuacja z początku października 2021 r., gdy służby białoruskie poinformowały o działalności na terytorium Polski grup wspierających „migrantów” w nielegalnym przekraczaniu granicy z Polski na Białoruś, gdy tymczasem było odwrotnie<sup>40</sup>. Oskarżała też polskie służby o bicie i zmuszanie uciekinierów do powrotu na Białoruś, a 2 listopada – o odmowę pomocy chorej i głodnej „migrantce” na granicy<sup>41</sup>. W ten kontekst wpisywały się też informacje o „krzykach kobiet” i „płaczu dzieci”, które rzekomo dochodziły z terenu leżącego po stronie polskiej z powodu „wyganiania” ich przez polskie służby, które dodatkowo nie wpuszczały delegacji organizacji humanitarnych w celu udzielenia pomocy<sup>42</sup>. Tym sposobem Służba Graniczna Białorusi kreowała się w propagandzie na humanitarną formację, której funkcjonariusze pomagają migrantom,

<sup>37</sup> *Szokujące słowa Emila Czeckzi o kryzysie na granicy*, Wojsko News, 12.01.2022, [https://www.wojskonews.pl/article,szokujace\\_slowa\\_emila\\_czeckzi\\_o\\_kryzysie\\_na\\_granicy.html](https://www.wojskonews.pl/article,szokujace_slowa_emila_czeckzi_o_kryzysie_na_granicy.html) [dostęp: 21.03.2023].

<sup>38</sup> *„Ten człowiek wie, że nie ma powrotu”. Dezercja Emila Czeckzi. Jest komentarz Stanisława Żaryna*, Tysol.pl, 18.12.2021, <https://www.tysol.pl/a76235-Ten-czlowiek-wie-ze-nie-ma-powrotu-Dezercja-Emila-Czeckzi-Jest-komentarz-Stanislaw-Zaryna-VIDEO> [dostęp: 7.01.2022].

<sup>39</sup> W. Repetowicz, *Działania psychologiczno-dezinformacyjne...*

<sup>40</sup> *На территории Польши действует сеть организаторов незаконной миграции*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 1.10.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/124922/> [dostęp: 1.12.2021].

<sup>41</sup> *Лагерь беженцев Уснаж-Гурны: польские силовики жестоко избили отчаявшихся афганцев*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 20.10.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/127374/> [1.12.2021].

<sup>42</sup> *С польской стороны границы – отчаянные крики женщин и плач детей*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 5.11.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/129035/> [dostęp: 1.12.2021].

m.in. w poszukiwaniu zagubionych członków rodzin, w tym dzieci i osób, które znajdowały się w nadgranicznych lasach, często w stanie wycieńczenia<sup>43</sup>.

## Podsumowanie

Granica Polski, Litwy i Łotwy z Białorusią jest granicą UE i NATO, a prezydenci Łukaszenka i Putin nie spodziewali się oporu ze strony polskiej. Oczekiwali, że kryzys humanitarny doprowadzi do chaosu w Polsce i pokaże brak solidarnej reakcji państw i instytucji UE, NATO i USA na odruchy humanitarne i odwoływanie się do idei praw człowieka przez polskie władze. Ostatecznie miało to doprowadzić do bezradności państw zachodnich wobec kryzysu. Reakcja była przeciwna – doszło do konsolidacji państw NATO i UE. Silna ochrona granic doprowadziła do powrotu niedoszlých „migrantów” do krajów pochodzenia – co więcej twierdzili oni, że nielegalne przejście przez polską granicę jest niemożliwe, a państwa, które ich nie przepuściły przedstawiali jako „bezduszne” i „wrogie”<sup>44</sup>.

Wnioski są następujące:

1. Presja migracyjna podjęta przez reżim białoruski przeciw Polsce, Litwie i Łotwie (za wiedzą Rosji, jako hegemon Białorusi i członka wspólnego Państwa Związkowego) przy pomocy tysięcy ludzi sprowadzonych z państw Bliskiego i Środkowego Wschodu miała charakter agresji hybrydowej, której celem jest osłabienie wschodniej flanki Unii Europejskiej i NATO.
2. Działania białoruskie doprowadziły do kryzysu humanitarnego na ogromną skalę, przy łamaniu praw człowieka przez służby białoruskie, a zdarzało się, że również polskie, litewskie lub łotewskie, które broniąc granic, działały pod silną presją psychologiczną i emocjonalną.
3. Wprowadzenie stanu wyjątkowego było potrzebne w kontekście ochrony granicy i zabezpieczenia działań służb, jednak znacznie utrudniło udzielanie pomocy przez licznych wolontariuszy, nie mówiąc o braku rzetelnej informacji z terenu działań, a przy braku kontroli medialnej doszło do nadużyć ze strony służb i żołnierzy ochraniających granicę, o czym informowali obecni tam wolontariusze, prawnicy i działacze organizacji ochrony praw człowieka. Niestety, sprawę wykorzystywały media opozycyjne wobec aktualnego rządu, często wpisując się – celowo lub nie – w propagandowy przekaz białoruski.

<sup>43</sup> *Пограничники оказали помощь беженцам-соотечественникам погибшего мужчины*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 29.11.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/131101/> [dostęp: 2.12.2021].

<sup>44</sup> *Cele Rosji a kryzys na granicy. Witold Rodkiewicz (OSW): Kreml chce stworzyć w Europie Środkowej strefę buforową*, z Witoldem Rodkiewiczem z Ośrodka Studiów Wschodnich rozmawiała Agnieszka Marcela Kamińska, PolskieRadio24.pl, 20.11.2021, <https://www.polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2852081,Cele-Rosji-a-kryzys-na-granicy-Witold-Rodkiewicz-OSW-Kreml-chce-stworzyc-w-Europie-Srodkowej-strefe-buforowa> [dostęp: 24.11.2021].

4. Rosja wspierała propagandowo i polityczne Białoruś, dlatego była zainteresowana rozwojem kryzysu. Po rosyjskiej inwazji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. działania hybrydowe na granicach Polski i państw bałtyckich mogą być pomocne w destabilizacji tych państw członkowskich NATO i Unii Europejskiej.

Po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji rosyjskiej na Ukrainę odbyły się trzy szczyty przywódców Bukaresztańskiej Dziewiątki (B9), utworzonej po rozpoczęciu przez Rosję wojny hybrydowej z Ukrainą w 2015 r. w Bukareszcie. Dwa miały miejsce w Warszawie (25 lutego 2022 r. i 23 lutego 2023 r. z udziałem prezydenta USA Joe Bidena oraz sekretarza generalnego NATO Jensa Stoltenberga) i jeden w Bukareszcie (10 czerwca 2022). Omawiano możliwości udzielenia skutecznej pomocy Ukraińcom walczącym z rosyjskim najazdem<sup>45</sup>.

Mimo upływu ponad 30 lat od rozpadu Związku Sowieckiego, władze Federacji Rosyjskiej – prawnego sukcesora ZSRR – nie pogodziły się z tym faktem. Według nich obszar postsowiecki powinien nadal znajdować się pod rosyjskim panowaniem. Wspomniane zagrożenie widać po inwazji na Ukrainę, wasalizacji Białorusi czy potencjalnym zamiarze dotyczącym podporządkowania sobie Mołdawii<sup>46</sup>. W dalszej perspektywie rosyjska agentura wpływu może zagrozić państwom bałtyckim, Finlandii i Polsce. Aby zażegnać to niebezpieczeństwo, należy rozszerzyć NATO i UE o Ukrainę, Gruzję i Mołdawię, zaś do NATO przyjąć Szwecję i Finlandię, ponieważ oba państwa mają historyczną świadomość zagrożenia rosyjskiego.

## Bibliografia

### Akty prawne

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Białoruś w sprawie przejść granicznych, sporządzona w Warszawie dnia 24 kwietnia 1992 r., M.P. z 2003 r., nr 37, poz. 518.

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, podpisany w Warszawie dnia 23 czerwca 1992 r., Dz.U. z 1993 r., nr 118, poz. 527.

Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2021r., poz. 1918.

Ustawa z dnia 29 października 2021 r. o budowie zabezpieczenia granicy państwowej, Dz.U. z 2021 r., poz. 1992.

Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz.U. z 2022 r., poz. 655.

<sup>45</sup> Zob. A. Piotrowska, *Czym jest Bukaresztańska Dziewiątka? Skład, historia, cele*, i.pl, 22.02.2023, <https://i.pl/czym-jest-bukaresztanska-dziewiatka-sklad-historia-cele/ar/c1-17299073> [dostęp: 22.03.2023].

<sup>46</sup> *Gorąco w Mołdawii. Tysiące demonstrantów na ulicach. Protest prorosyjskiej opozycji*, Polska Agencja Prasowa, 28.02.2023, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1543000%2CGoraco-w-moldawii-tysiace-demonstrantow-na-ulicach-protest-prorosyjskiej> [dostęp: 24.03.2023].

# Opracowania

- Baranowska G., *Legalność i dopuszczalność procedury push-back (wywózek) i ocena prób ich legalizowania w Polsce*, [w:] *Poza prawem. Prawna ocena działań państwa polskiego w reakcji na kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej*, red. W. Klaus, Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2022, s. 10–12.
- Baziur G., *Rosyjskie teorie „wojen informacyjnych” a kwestia niepodległości Ukrainy w świetle infoagresji rosyjskiej w 2014 r. – wybrane problemy*, [w:] *Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право*. Збірник наукових праць за матеріалами IV щорічної міжнародної науково-практичної конференції: Трансформаційні процеси в сучасній системі міжнародних відносин 15 лютого 2015 року, Львів 2015, s. 49–73.
- Cele Rosji a kryzys na granicy. Witold Rodkiewicz (OSW): *Kreml chce stworzyć w Europie Środkowej strefę buforową*, z Witoldem Rodkiewiczem z Ośrodka Studiów Wschodnich rozmawiała Agnieszka Marcela Kamińska, PolskieRadio24.pl, 20.11.2021, <https://www.polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2852081,Cele-Rosji-a-kryzys-na-granicy-Witold-Rodkiewicz-OSW-Kreml-chce-stworzyc-w-Europie-Srodkowej-strefe-buforowa> [dostęp: 24.11.2021].
- Dyner A.M., *Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych*, „PISM Strategic File” 2022, nr 2 (110).
- Dyplomatyca ofensywa ws. kryzysu na granicy. Kozuszek: warto osadzać ją w kontekście, PolskieRadio24.pl, 25.11.2021, <https://www.polskieradio24.pl/130/5925/Artykul/2855643,Dyplomatyca-ofensywa-ws-kryzysu-na-granicy-Kozuszek-warto-osadzac-ja-w-kontekście> [dostęp: 26.11.2021].
- Gorąco w Mołdawii. Tysiące demonstrantów na ulicach. Protest prorosyjskiej opozycji, Polska Agencja Prasowa, 28.02.2023, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1543000%2CGoraco-w-moldawii-tysiace-demonstrantow-na-ulicach-protest-prorosyjskiej> [dostęp: 24.03.2023].
- Górski M., *Legalność wprowadzenia stanu wyjątkowego i ograniczeń praw obywatelskich nim nałożonych, w tym dotyczących przemieszczania się*, [w:] *Poza prawem. Prawna ocena działań państwa polskiego w reakcji na kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej*, red. W. Klaus, Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2022, s. 20–21.
- Kryska D., *Premier na Łotwie: Używanie ludzi jako żywych tarcz, budzi nasz sprzeciw*, Interia Wydarzenia, 21.11.2021, <https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-premier-na-lotwie-uzywanie-ludzi-jako-zywych-tarcz-budzi-nas,nId,5659221> [dostęp: 21.11.2021].
- Kryzys na granicy. Analityczka PISM: nie wykluczam, że na granicy Polski, Litwy, Łotwy z Białorusią będą stacjonować rosyjscy pogranicznicy czy wojskowi, TVN24, 17.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/kryzys-na-granicy-analityczka-pism-nie-wykluczam-ze-na-granicy-polski-litwy-lotwy-z-bialorusia-beda-stacjonowac-rosyjscy-pogranicznicy-czy-wojskowi-5492251> [dostęp: 17.11.2021].
- Kryzys na granicy z Białorusią. Witold Jurasz o czterech celach Alaksandra Łukaszenki, TVN24, 8.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/granica-z-bialorusia-witold-jurasz-o-czterech-celach-alaksandra-lukaszenki-5482664>, [dostęp: 22.03.2023].
- Kurdowie na granicy: Białorusini zmienili nas w głodne szczury, gotowe zrobić wszystko, TVP Info, 18.11.2021, <https://www.tvp.info/56994676/bialorusini-zamienili-nas-w-glodne-szczury-gotowe-zrobic-wszystko-granica-polsko-bialoruska> [dostęp: 19.03.2023].
- Lewicki B., *Ławrow oburzony użyciem gazu na granicy. „Zachowanie strony polskiej absolutnie nie do zaakceptowania”*, Dziennik.pl, 16.11.2021, <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/8293472,siergiej-lawrow-kryzys-migracyjny-polska-bialorus-migranci-atak.html> [dostęp: 19.11.2021].

- Ławrow oskarża UE i NATO w sprawie kryzysu na granicy. „Należy odpowiadać za swoje postępowanie”, Onet.pl, 9.11.2021, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/rosja-siergiej-lawrow-oskarza-ue-i-nato-o-kryzys-na-granicy-polsko-bialoruskiej/vls5hgq> [dostęp: 19.11.2021].*
- Marek M., *Kryzys na granicy polsko-białoruskiej a wojna informacyjna. Cele Moskwy i Mińska [Analiza]*, CyberDefence24, 20.11.2021, <https://www.cyberdefence24.pl/kryzys-na-granicy-polsko-bialoruskiej-a-wojna-informacyjna-cele-moskwy-i-minska-analiza> [dostęp: 24.11.2021].
- Martyna Wojciechowska *chce otwarcia granicy. Tysiące komentarzy oburzonych fanów*, TVP Info, 10.11.2021, <https://www.tvp.info/56853260/martyna-wojciechowska-wywolala-burze-jej-fani-sa-oburzeni-poszlo-o-imigrantow-i-granice-z-bialorusia> [dostęp: 19.03.2023].
- Morawiecki w Wilnie: *Kontynuujemy ofensywę, która zahamowała napływ nowych migrantów*, TVP Info, 21.11.2021, <https://www.tvp.info/57037738/premier-mateusz-morawiecki-na-litwie-w-wilnie-rozmawial-z-premier-ingrida-szimonyte-konferencja-prasowa-niedziela-21112021> [dostęp: 21.11.2021].
- Narodowcy na wrocławskim rynku protestowali przeciw uchodźcom: „Jak potrzeba, to strzelajcie”, Wyborcza.pl, Wrocław, 14.11.2021, [https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,27805131,narodowcy-na-wroclawskim-rynku-przeciw-uchodzcom-wojsko-polskie.html?\\_gl=1\\*q564ru\\*\\_gcl\\_aw\\*R0NMLjE2Mzc0MzI4MDguQ2p3S0NBaUExdUtNQmhBR0Vpd0F4enZ](https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,27805131,narodowcy-na-wroclawskim-rynku-przeciw-uchodzcom-wojsko-polskie.html?_gl=1*q564ru*_gcl_aw*R0NMLjE2Mzc0MzI4MDguQ2p3S0NBaUExdUtNQmhBR0Vpd0F4enZ) [dostęp: 19.03.2023].
- Operacja „Śluza”. Tadeusz Giczán: *Łukaszénka toczy wojnę hybrydową, zaplanował ją od A do Z, to było jasne od początku*, PolskieRadio24.pl, 29.08.2021, <https://www.polskieradio24.pl/5/1222/Artykul/2796861,Operacja-Sluza-Tadeusz-Giczán-Lukaszénka-toczy-wojne-hybrydowa-zaplanowal-ja-od-A-do-Z-to-bylo-jasne-od-poczatku> [dostęp: 9.11.2021].
- Piotrowska A., *Czym jest Bukaresztańska Dziewiątka? Skład, historia, cele*, i.pl, 22.02.2023, <https://i.pl/czym-jest-bukaresztanska-dziewiatka-sklad-historia-cele/ar/c1-17299073> [dostęp: 22.03.2023].
- Premier Morawiecki rozmawiał telefonicznie z kanclerz Merkel, TVP Info, 17.11.2021, <https://www.tvp.info/56978083/sytuacja-na-granicy-angela-merkel-rozmawiala-z-premierem-mateuszem-morawieckim-co-ustalono-rzecznik-rzadu-komentuje> [dostęp: 19.03.2023].
- Premierzy państw bałtyckich i Polski wydali wspólne oświadczenie ws. działań Białorusi na granicy, BiznesAlert, 23.08.2021, <https://biznesalert.pl/premierzy-panstw-baltyckich-i-polski-wydali-wspolne-oswiadczenie-ws-dzialan-bialorusi-na-granicy/> [dostęp: 10.11.2021].
- Prezes PCPM o pomocy dla migrantów: *naszym zadaniem jest niedopuszczenie, aby te osoby umierały w lasach Podlasia*, TVN24, 18.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/kryzys-na-granicy-prezes-pcpm-o-pomocy-dla-migrantow-w-lesie-po-przekroczeniu-polskiej-granicy-5493947> [dostęp: 19.03.2023].
- Papko A., *Polskie media wobec kryzysu na granicy. Rola Bielsatu*, [w:] Grupa Analityczna LT, BY, PL, UA, *Granica dyktatora. Polska i Białoruś wobec kryzysu granicznego*, red. J.M. Nowakowski, J. Olędzka, M. Rust, Warszawa 2021, s. 53–57.
- Raport: *sytuacja na granicy polsko-białoruskiej*, TVN24, <https://tvn24.pl/raporty/granica-polsko-bialoruska-2021-stan-wyjatkowy-co-sie-dzieje-na-granicy-raport5467751> [dostęp: 19.03.2023].
- Repetowicz W., *Broń „D” jako zagrożenie asymetryczne*, „Wiedza Obronna” 2018, R. XLV, nr 1–2, s. 107–125.
- Repetowicz W., *Działania psychologiczno-dezinformacyjne kluczowe w ataku na Polskę [Opinia]*, InfoSecurity24, 13.09.2021, <https://www.infosecurity24.pl/dzialania-psychologiczno-dezinformacyjne-kluczowe-w-ataku-na-polske-opinia> [dostęp: 22.11.2021].

- Sewastianowicz M., Rojek-Socha P., *Rząd nie chce Frontexu, bo może bać się „kosztów” unijnego wsparcia*, Prawo.pl, 10.11.2021, <https://www.prawo.pl/prawo/pomoc-frontexu-nato-przy-kryzysie-migracyjnym-a-skutki-prawne,511678.html> [dostęp: 25.03.2023].
- Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej: „To jest kryzys humanitarny”*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, 5.01.2022, <https://hfhf.pl/aktualnosci/sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej-to-jest-kryzys-humanitarny-> [dostęp: 20.03.2023].
- Sytuacja na granicy z Białorusią. Podlaska policja: umundurowane osoby rzuciły kamieniami w polskich funkcjonariuszy*, TVN24, 18.11.2021, <https://tvn24.pl/polska/sytuacja-na-granicy-z-bialorusia-atak-migrantow-na-polskich-funkcjonariuszy-podlaska-policja-umundurowane-osoby-rzucaly-kamieniami-5493671> [dostęp: 19.03.2023].
- Szokujące słowa Emila Czeckzi o kryzysie na granicy*, Wojsko News, 12.01.2022, [https://www.wojskonews.pl/article,szokujace\\_slowa\\_emila\\_czeckzi\\_o\\_kryzysie\\_na\\_granicy.html](https://www.wojskonews.pl/article,szokujace_slowa_emila_czeckzi_o_kryzysie_na_granicy.html) [dostęp: 21.03.2023].
- „Ten człowiek wie, że nie ma powrotu”. Dezercja Emila Czeckzi. Jest komentarz Stanisława Żaryna*, Tysol.pl, 18.12.2021, <https://www.tysol.pl/a76235-Ten-czlowiek-wie-ze-nie-ma-powrotu-Dezercja-Emila-Czeckzi-Jest-komentarz-Stanislaw-Zaryna-VIDEO> [dostęp: 7.01.2022].
- Trzy osoby usłyszały zarzuty po zniszczeniu aut Medyków na Granicy. Policja: związani ze środowiskiem pseudokibiców*, TVN24, 18.11.2021, <https://tvn24.pl/bialystok/bialystok-zniszczenie-aut-medykow-na-granicy-sa-zarzuty-dla-trojga-podejrzanych-dwoch-mezczyzn-aresztowanych-5493824> [dostęp: 19.03.2023].
- Лагерь беженцев Уснаж-Гурны: польские силовики жестко избili отчаявшихся афганцев*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 20.10.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/127374/> [1.12.2021].
- Міграцыйны крызіс. Хроніка галоўных падзей*, BELSAT, 17.11.2021, <https://belsat.eu/news/16-11-2021-migratsyjny-kryzis-hronika-galounyh-padzeyau> [dostęp: 19.03.2023].
- На территории Польши действует сеть организаторов незаконной миграции*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 1.10.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/124922/> [dostęp: 1.12.2021].
- Пограничники оказали помощь беженцам-соотечественникам погибшего мужчины*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 29.11.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/131101/> [dostęp: 2.12.2021].
- С польской стороны границы – отчаянные крики женщин и плач детей*, Государственный пограничный комитет Беларуси – информационный портал, 5.11.2021, <https://gpk.gov.by/news/gpk/129035/> [dostęp: 1.12.2021].

## Wpływ białoruskiej presji migracyjnej w 2021 r. na bezpieczeństwo Polski.

### Między kryzysem humanitarnym a dezinformacją

#### Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest omówienie wpływu tzw. kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej w II połowie 2021 r. na bezpieczeństwo Polski. W tekście opisano stosunek Polski, Litwy i Łotwy do tych wydarzeń, kryzys humanitarny na granicy oraz postawę władz polskich wobec tej sytuacji, jak i dezinformację prowadzoną przeciwko Polsce i państwu bałtyckim przez reżim białoruski, przy wsparciu władz rosyjskich. Wnioski:

1. Białoruska presja migracyjna miała charakter agresji hybrydowej w celu osłabienia wschodniej flanki Unii Europejskiej i NATO.

2. Działania białoruskie doprowadziły do kryzysu humanitarnego na ogromną skalę, łamanie praw człowieka przez służby Białorusi i państw zaatakowanych, które broniąc granic, działały pod silną presją psychologiczno-emocjonalną.

3. Wprowadzenie stanu wyjątkowego w Polsce w celu ochrony granicy i zabezpieczenia działań służb było słuszne, jednak znacznie utrudniło udzielanie pomocy przez wolontariuszy i przekazywanie rzetelnych informacji z terenu działań.

Słowa kluczowe: presja migracyjna, kryzys humanitarny, bezpieczeństwo międzynarodowe, Polska, Białoruś, Rosja, dezinformacja

*The impact of Belarusian migration pressure in 2021 on Poland's security. Between the humanitarian crisis and disinformation*

*Abstract*

The purpose of this article is to discuss the impact of the so-called the "migration crisis" on the Polish-Belarusian border in the second half of 2021 on the security of Poland. The text describes the attitude of Poland, Lithuania and Latvia to these events, the humanitarian crisis on the border and the attitude of the Polish authorities towards this situation, as well as the disinformation carried out against Poland and the Baltic states by the Belarusian regime, with the support of the Russian authorities. Conclusions:

1. The Belarusian migration pressure was a hybrid aggression aimed at weakening the eastern flank of the European Union and NATO.

2. Belarusian actions led to a huge humanitarian crisis, violations of human rights by the Belarusian services, as well as by the attacked countries, which, while defending their borders, acted under strong psychological and emotional pressure.

3. The introduction of the state of emergency in order to protect the border and secure the activities of the services was appropriate, but it made it much more difficult to provide help by volunteers and communicate reliable information from the area of operations.

Keywords: migration pressure, humanitarian crisis, international security, Poland, Belarus, Russia, disinformation



## Yevhenii Portnyi

lic., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie  
<https://orcid.org/0000-0002-4529-9208>

# Prorosyjskie partie polityczne w Ukrainie w latach 2014–2022

## Wprowadzenie

Masowe protesty antyrządowe, które wybuchły w Ukrainie w listopadzie 2013 r. na tle rezygnacji prezydenta Wiktora Janukowycza z podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską (UE), wywołały gwałtowne zmiany na ukraińskiej scenie politycznej. Pod koniec lutego 2014 r. prezydent Janukowycz, nie wytrzymawszy presji społecznej, opuścił Ukrainę i schronił się na terytorium Federacji Rosyjskiej. Bezpośrednim efektem upadku jego rządów była dezintegracja i marginalizacja niegdyś wszechmocnej proprezydenckiej Partii Regionów (PR)<sup>1</sup>.

Tych, którzy nie śledzą na bieżąco sytuacji politycznej w Ukrainie, może zaskoczyć fakt, iż w warunkach rosyjskiej agresji – mowa o aneksji Krymu i rozpętanu przez Rosję wojny w Donbasie w 2014 r. – prorosyjskie partie polityczne funkcjonujące w Ukrainie nie tylko legalnie kontynuowały swoją działalność, ale też cieszyły się zaufaniem znacznej części społeczeństwa. Z czasem prokremlowskie siły polityczne zaczęły zyskiwać na popularności, wybijając się na pozycję głównego reprezentanta rosyjskojęzycznych obywateli Ukrainy. Większość ich elektoratu pochodziła z południowo-wschodniej części kraju, która przed 2014 r. zdominowana była przez Partię Regionów.

<sup>1</sup> O. Tarnavska, *Partie prorosyjskie w ukraińskim systemie partyjnym w ujęciu konstrukttywizmu lingwistycznego*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2021, vol. 7, nr 1, s. 87, <http://dx.doi.org/10.17951/we.2021.7.1.77-99>.

Celem niniejszego artykułu jest analiza roli i miejsca partii prorosyjskich w ukraińskim systemie politycznym w okresie od zakończenia tzw. Euromajdanu (często określanego mianem Rewolucji Godności) w 2014 r. do rozpoczęcia przez Federację Rosyjską pełnowymiarowej inwazji na Ukrainę w 2022 r. Autor stawia następujące pytania badawcze:

- Co świadczy o prorosyjskości działających w Ukrainie partii politycznych? Jakie są cechy charakterystyczne tych ugrupowań?
- Jaką tendencję miała dynamika poparcia dla prokremlowskich partii w społeczeństwie: rosnącą czy malejącą?
- Jak wybuch pełnoskalowej wojny w 2022 r. wpłynął na funkcjonowanie stronnictw prorosyjskich w Ukrainie?

Materiał badawczy stanowią: programy wyborcze Komunistycznej Partii Ukrainy (program z 2014 r.), Bloku Opozycyjnego (z 2014 i 2019 r.), Opozycyjnej Platformy – Za Życie (2019), Partii Szarija (2019 r.), wyniki wyborów parlamentarnych badania opinii publicznej, analizy publikowane przez ośrodki badawczo-analityczne (*think tanki*). Podstawowymi metodami badawczymi stosowanymi przez autora są metoda analizy treści oraz metoda historyczna i porównawcza<sup>2</sup>.

## Na czym polega prorosyjskość ukraińskich partii politycznych?

W obszernym raporcie pt. „System partyjny Ukrainy po 2019 roku: cechy i perspektywy rozwoju”, opublikowanym przez znany ukraiński *think tank* Centrum im. Razumkowa, wyszczególniono szereg wskaźników, które świadczą o tym, że dana partia podziela rosyjski punkt widzenia na wydarzenia i procesy społeczno-polityczne zachodzące w Ukrainie. Zalicza się do nich wspieranie następujących postulatów: przyznania językowi rosyjskiemu statusu urzędowego (co najmniej na poziomie regionalnym); rezygnacji z polityki dekomunizacji, a co za tym idzie – przywrócenia jednostkom administracyjnym, ulicom, przedsiębiorstwom itd. nazw z czasów ZSRR; podkreślania wspólnej historii i braterstwa trzech wschodniosłowiańskich narodów – Rosjan, Ukraińców i Białorusinów; zacieśniania więzi gospodarczych z Rosją; pokojowego rozwiązania konfliktu w Donbasie za wszelką cenę; reintegracji tymczasowo okupowanej części Donbasu poprzez nadanie jej statusu autonomicznego w składzie Ukrainy<sup>3</sup>.

<sup>2</sup> Stosując metodę analizy treści, autor koncentruje się na badaniu dokumentów specjalistycznych o charakterze prawnym i politycznym oraz ich wpływu na wybrane procesy i zjawiska. Metoda historyczna jest wykorzystywana do ukazania genezy funkcjonowania prorosyjskich partii w Ukrainie. Natomiast za pomocą metody porównawczej autor dokonuje zestawienia cech charakterystycznych programów wyborczych tego rodzaju ugrupowań politycznych.

<sup>3</sup> Ю. Якименко *et al.*, *Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку*, Razumkov Centre, Київ 2020, [https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020\\_part\\_sistem.pdf](https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf) [dostęp: 30.03.2023].

Wśród partii, które brały udział w wyborach parlamentarnych w 2014 i 2019 r. oraz zdobyły ponad 1% głosów wyborców, były cztery ugrupowania polityczne posługujące się powyższymi hasłami: Komunistyczna Partia Ukrainy (KPU)<sup>4</sup>, Blok Opozycyjny (BO), Opozycyjna Platforma – Za Życie (OPZZ) oraz Partia Szarija<sup>5</sup>. W związku z tym należy bliżej przyjrzeć się programom wyborczym, z którymi partie te startowały w wyborach. Fragmenty programów poświęcone polityce zagranicznej, relacjom z Rosją oraz wizji zakończenia konfliktu na wschodzie kraju są najważniejszymi źródłami pozwalającymi zrozumieć ideologię prorosyjskich partii politycznych.

W wyborach parlamentarnych z października 2014 r. Blok Opozycyjny, któremu udało się przeciwnie na swoją stronę większość elektoratu Partii Regionów, wystąpił z umiarkowanym programem politycznym. Koncentrował się przede wszystkim na kwestiach związanych z polityką socjalną i naprawą gospodarki. Partia wysunęła tradycyjny dla stronnictw prorosyjskich postulat ochrony języka rosyjskiego poprzez przyznanie samorządom prawa do decydowania o statusie języków mniejszości narodowych zamieszkujących daną miejscowość<sup>6</sup>. Jeśli chodzi o politykę zagraniczną, Blok Opozycyjny proponował rozpoznanie referendum w sprawie neutralności wojskowej Ukrainy (tzw. pozablokowość, czyli wyrzeczenie się prawa przystępowania do sojuszy wojskowych), a następnie wprowadzenie odpowiednich przepisów do ustawy zasadniczej<sup>7</sup>. Propozycja przeprowadzenia referendum w sprawie pozablokowości złożona została w czasie, kiedy idea członkostwa Ukrainy w Sojuszu Północnoatlantyckim (NATO) zyskiwała coraz większe poparcie w społeczeństwie,

<sup>4</sup> Komunistyczna Partia Ukrainy startowała jedynie w wyborach z 2014 r. Zgodnie z ustawą o dekomunizacji jej działalność została zawieszona w 2015 r. KPU ostatecznie przestała istnieć dopiero w 2022 r., kiedy sąd skończył rozpatrywanie odwołania złożonego przez kierownictwo partii. Zob. А. Ізвозікова, *В Україні остаточно заборонили Комуністичну партію*, Суспільне новини, 16.05.2022, <https://susplilne.media/240074-v-ukraini-ostаточно-zaboronili-komunistichnu-partiu/> [dostęp: 29.03.2023].

<sup>5</sup> Blok Opozycyjny brał udział w wyborach w 2014 i 2019 r., natomiast OPZZ i Partia Szarija startowały po raz pierwszy w 2019 r.

<sup>6</sup> Wprowadzenie do programu wyborczego BO zapisu o planach nadania językowi rosyjskiemu statusu języka regionalnego było przejawem populizmu politycznego. Możliwość uznania języka rosyjskiego (i innych języków mniejszości narodowych) za język regionalny – tj. nadanie mu w danym regionie statusu równego językowi ukraińskiemu, który zgodnie z konstytucją pozostawał jedynym językiem urzędowym w całym państwie – przyznano samorządom jeszcze w 2012 r. za czasów prezydenta Wiktora Janukowycza i Partii Regionów. Pod pojęciem „region” rozumie się następujące jednostki administracyjno-terytorialne: Autonomiczną Republikę Krymu, obwód, rejon, miasto, wieś, osadę. Zob. Закон України від 3.07.2012 Про засади державної мовної політики, № 5029-V, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> [dostęp: 1.04.2023]. Pojęcie „język regionalny” zostało wyeliminowane z ukraińskiego porządku prawnego dopiero w 2018 r. Nowa ustawa językowa przyjęta w 2019 r. nie przewiduje specjalnego statusu dla języków regionalnych.

<sup>7</sup> Передвиборна програма політичної партії „Опозиційний блок”, РБК-Україна, <https://www.rbc.ua/ukr/vyboru2014/party/p89/program> [dostęp: 1.04.2023].

a nowe władze, na czele z prezydentem Piotrem Poroszenką, aktywnie zabiegały o pogłębienie integracji Ukrainy ze strukturami euroatlantyckimi<sup>8</sup>.

W porównaniu do Bloku Opozycyjnego program przedstawiony przez Komunistyczną Partię Ukrainy przed wyborami parlamentarnymi w 2014 r. miał bardziej radykalny charakter. Kierownictwo partii dążyło do jak największej mobilizacji elektoratu, zdając sobie sprawę z niesprzyjającej sytuacji politycznej w kraju po Euro-majdanie i z tego, że mogą to być ostatnie wybory, w których partia weźmie udział. Co więcej, sondaże przedwyborcze wskazywały na coraz mniejsze poparcie dla komunistów. W swoim programie KPU obiecała przyznać językowi rosyjskiemu status języka urzędowego oraz odnowić dobre relacje z państwami Wspólnoty Niepodległych Państw, w tym z Rosją. Konflikt w Donbasie określony został mianem bratobójczej wojny domowej, nic jednak nie wspomniano o roli Rosji w wydarzeniach na wschodzie Ukrainy. Ponadto partia zadeklarowała, że będzie przeciwstawiać się „pronatowskiemu projektowi” oraz przywróci jedność narodów słowiańskich<sup>9</sup>. Godny uwagi jest również opis sytuacji wewnętrznej w kraju. Komuniści dostrzegli na horyzoncie nadziejście „chmur neonazizmu”<sup>10</sup>, a ówczesne władze ukraińskie w ocenie KPU były posłusznymi wykonawcami rozkazów płynących zza oceanu.

W wyborach parlamentarnych z 2019 r. startowały trzy partie polityczne, które można zaliczyć do kategorii ugrupowań o nastawieniu prorosyjskim, a mianowicie: BO – pozycja partii została silnie nadszarpnięta po rozłamie w 2018 r.; OPZZ – złożona w dużej mierze z polityków, którzy rok wcześniej opuścili szeregi BO; Partia Szarija – założona kilka tygodni przed wyborami przez ukraińskiego dziennikarza i youtubera Anatolija Szarija.

Pięć lat po Rewolucji Godności sytuacja społeczno-polityczna w państwie uległa zmianie na korzyść sił prorosyjskich. Coraz bardziej zauważalne było niezadowolenie społeczeństwa z tempa reform wprowadzanych przez prozachodnie elity polityczne<sup>11</sup>

<sup>8</sup> Po Rewolucji Godności większość Ukraińców zaczęła popierać ideę przystąpienia do Sojuszu Północnoatlantyckiego. Tylko na wschodzie kraju wciąż przeważał odsetek tych, którzy byli gotowi zagłosować przeciwko dołączeniu do NATO. Zob. *Опитування: за вступ до ЄС понад половина українців*, BBC News Україна, 24.09.2015, [https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150924\\_diff\\_russia\\_nato\\_donbas\\_rating\\_sx](https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150924_diff_russia_nato_donbas_rating_sx) [dostęp: 1.04.2023].

<sup>9</sup> *Передвиборна програма Комуністичної партії України*, РБК-Україна, <https://www.rbc.ua/ukr/vyboru2014/party/p5/program> [dostęp: 2.04.2023].

<sup>10</sup> Od 2014 r. mit o „szalejącym nazizmie w Ukrainie” był jedną z głównych tez rosyjskiej propagandy będącej elementem wojny hybrydowej Rosji z Ukrainą. Nie sposób pominąć faktu, że „denazyfikacja” została ogłoszona przez prezydenta Rosji Władimira Putina jako jeden z celów tzw. specjalnej operacji wojskowej w Ukrainie rozpoczętej 24 lutego 2022 r. Zob. *Обращение Президента Российской Федерации*, kremlin.ru, 24.02.2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> [dostęp: 2.04.2023].

<sup>11</sup> „Prozachodność” w ukraińskiej polityce należy rozumieć jako dążenie do członkostwa w Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckim, a zarazem odrzucanie możliwości przystąpienia Ukrainy do projektów integracyjnych tworzonych przez Rosję na obszarze poradzieckim, takich jak np. Eurazjatycka Unia Gospodarcza.

rzządzające państwem od 2014 r. Siłą rzeczy rosło zapotrzebowanie na partie, które proponowały alternatywne opcje rozwiązania istniejących problemów. Opozycyjna Platforma – Za Życie, która potrafiła wówczas wybić się na głównego obrońcę interesów rosyjskojęzycznych obywateli, zrzucając z piedestału Blok Opozycyjny, dokładała wszelkich starań, żeby przekonać niezdecydowanych wyborców, że to właśnie ona jest tego rodzaju alternatywą. OPZZ próbowała zaprezentować się jako partia pragmatyczna, która dzięki bliskim kontaktom z władzami Rosji będzie w stanie w krótkim okresie doprowadzić do pokojowego uregulowania konfliktu w Donbasie. W swoim programie wyborczym partia podkreślała potrzebę rozpoczęcia bezpośrednich negocjacji w czworokącie Kijów – Donieck – Ługańsk – Moskwa<sup>12</sup>. Warto przypomnieć, że dotychczasowe negocjacje na najwyższym szczeblu odbywały się w ramach tzw. formatu normandzkiego (Ukraina, Niemcy, Francja, Rosja). Program OPZZ nie przewidywał udziału europejskich pośredników w negocjacjach. Co więcej, OPZZ była pierwszą partią, która zdecydowała się zawrzeć w swoim programie pomysł rezygnacji z polityki sankcyjnej wobec Rosji<sup>13</sup>. Obiecała także zapewnić neutralność wojskowo-polityczną Ukrainy<sup>14</sup>, uchylić ustawę o dekomunizacji i „dyskryminacyjną” ustawę o polityce językowej oraz położyć kres ingerencji państwa w sprawę cerkwi<sup>15</sup>.

Program wyborczy Bloku Opozycyjnego pod względem podejścia do spraw religijnych, neutralności wojskowej, uregulowania konfliktu w Donbasie oraz polityki

<sup>12</sup> W 2014 r. postulat ten byłby nie do pomyślenia. Oficjalnym stanowiskiem władz ukraińskich było unikanie bezpośrednich negocjacji z Donieckiem i Ługańskiem. Kijów nie chciał legitymizować separatystów i podkreślał fakt, że nie mają oni podmiotowości, lecz są całkowicie podporządkowani Rosji.

<sup>13</sup> *Передвиборні програми політичних партій*, „Урядовий кур’єр” 2019, nr 129 (6492), s. 3–4.

<sup>14</sup> Wprowadzenie tego pomysłu w życie wiązałoby się z koniecznością zmiany ustawy zasadniczej, gdyż na początku 2019 r. Rada Najwyższa przyjęła poprawki do konstytucji, zgodnie z którymi uzyskanie członkostwa w Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckim stało się celem strategicznym Ukrainy. Oznacza to, że deklarowana przez OPZZ neutralność wojskowo-polityczna stałaby w sprzeczności z konstytucją. Zob. Закон України від 7.02.2019 Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), № 2680-VIII, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2680-19#Text> [dostęp: 2.04.2023].

<sup>15</sup> Działacze OPZZ krytykowali politykę prezydenta Poroszenki, który wspierał utworzenie autokefalicznej (tj. niezależnej) cerkwi prawosławnej w Ukrainie. Apele OPZZ o nieingerencję państwa w sprawę cerkiewne świadczyły o tym, że partia była w pełni zadowolona z dotychczasowej sytuacji konfesyjnej w Ukrainie. Tytułem przypomnienia, przez cały okres niepodległości Ukrainy cerkwią o dominującej pozycji była Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM), będąca jednostką autonomiczną Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP). Federacja Rosyjska od lat wykorzystywała UCP PM jako narzędzie oddziaływania na opinię publiczną w Ukrainie. UCP PM była jednym z elementów rosyjskiej *soft power* w wojnie hybrydowej przeciwko Ukrainie. Zob. O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Arcana, Kraków 2017, s. 288–289, 296–298. Wielu członków OPZZ publicznie manifestowało swoją przynależność do tej cerkwi.

historycznej i językowej nie różnił niczym od OPZZ. Co ciekawe, BO powtórzył tezę, która pojawiła się pięć lat temu w programie komunistów – że państwo traci suwerenność na rzecz zagranicznych zwierzchników finansowych i politycznych<sup>16</sup>. Z kolei Partia Szarija opublikowała program o bardzo ogólnikowym charakterze, nie precyzując swojego stanowiska w sprawie statusu języka rosyjskiego oraz nie podając szczegółów na temat strategii zakończenia wojny na wschodzie. Mimo że lider partii Anatolij Szarij publicznie popierał prorosyjskie hasła, w programie wyborczym pominął większość kontrowersyjnych i budzących podziały społeczne kwestii. Jedynym postulatem, który zasługuje na uwagę, była deklaracja powrotu do pozablokowości<sup>17</sup>. Przywiązanie do neutralności wojskowej Ukrainy było nieodłącznym elementem narracji wszystkich prorosyjskich partii politycznych.

## Dynamika poparcia dla prorosyjskich partii politycznych w wyborach parlamentarnych

Dotychczasowa partia władzy (Partia Regionów) uległa marginalizacji po ucieczce prezydenta Janukowycza do Rosji. Chociaż partia nie została formalnie rozwiązana w 2014 r., jej nowe kierownictwo – mowa o tych członkach, którzy zostali na terytorium Ukrainy po Euromajdanie – zdawało sobie sprawę z bezsensowności udziału w kolejnych wyborach. Duża część członków Partii Regionów startowała z ramienia „nowej” siły politycznej – Bloku Opozycyjnego. Potwierdzeniem tego, że BO był w dużej mierze dziedzicem PR, może być fakt, że ośmiu kandydatów z pierwszej dziesiątki na liście wyborczej BO było w przeszłości członkami PR. Ok. 3/4 deputowanych wybranych do parlamentu z listy BO w 2014 r. to osoby, które w poprzednich wyborach startowały z ramienia PR. Blok Opozycyjny uzyskał 9,4% głosów wyborców (4. miejsce), co oznacza, że prawie 1,5 mln obywateli oddało swój głos na tę partię<sup>18</sup>. Frakcja BO w Radzie Najwyższej VIII kadencji składała się zatem z 29 deputowanych: 27 z wielomandatowego okręgu wyborczego oraz dwóch z okręgów jednomandatowych.

Komunistyczna Partia Ukrainy otrzymała nieco ponad 600 tys. głosów w wyborach parlamentarnych, co przełożyło się jedynie na 3,9%<sup>19</sup>. W związku z tym, że próg wyborczy wynosił 5%, KPU po raz pierwszy w historii niepodległej Ukrainy nie dostała się do parlamentu.

Okupacja Krymu przez Rosję oraz wybuch wojny w Donbasie znacząco osłabiły potencjał partii zabiegających o poparcie rosyjskojęzycznego elektoratu.

<sup>16</sup> *Передвиборні програми політичних партій...*, s. 7.

<sup>17</sup> *Ibidem*, s. 10.

<sup>18</sup> *Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. Протокол центральної виборчої комісії*, Центральна Виборча Комісія, [https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/protokol\\_bmvo\\_ndu\\_26102014.pdf](https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf) [dostęp: 3.04.2023].

<sup>19</sup> *Ibidem*.

Tymczasowo okupowane terytoria Ukrainy – Autonomiczną Republikę Krymu oraz część obwodu donieckiego i ługańskiego – zamieszkuje ok. 5 mln osób, które tradycyjnie głosowały na PR albo KPU. Od 2014 r. ludzie ci zostali faktycznie wykluczeni z życia społeczno-politycznego Ukrainy, w związku z czym partie prorosyjskie straciły kilka milionów potencjalnych wyborców. Należy również zwrócić uwagę na to, że partie prorosyjskie były całkowicie pozbawione zdolności koalicyjnej. Przykładowo począwszy od 2014 r. żaden członek BO/OPZZ nie obejmował stanowiska w rządzie czy kierownictwie parlamentu.

W 2018 r. w Bloku Opozycyjnym doszło do rozłamu. Część prominentnych członków BO, w tym Jurij Bojko (współprzewodniczący frakcji BO w parlamencie) i Serhij Lowoczkin (zastępca współprzewodniczącego frakcji), opuściła szeregi BO i zrzeszyła się z liderami partii Za Życie Wadymem Rabinowyczem i Wiktorem Medwedczukiem. W rezultacie powstała nowa siła polityczna pod nazwą Opozycyjna Platforma – Za Życie. Kryzys w BO wynikał z konfliktu między grupami oligarchicznymi finansującymi partię oraz braku konsensusu co do wyboru kandydata reprezentującego partię w nadchodzących wyborach prezydenckich<sup>20</sup>. W konsekwencji w wyborach parlamentarnych w 2019 r. wystartował zarówno BO, jak i OPZZ – dwa ugrupowania o tym samym zabarwieniu ideologicznym, rywalizujące o poparcie tego samego elektoratu. W tabeli 1 zostały zaprezentowane wyniki partii o profilu prorosyjskim w dwóch ostatnich wyborach do parlamentu Ukrainy.

Tabela 1. Wyniki wyborcze partii o profilu prorosyjskim w wyborach parlamentarnych z 2014 i 2019 r.

| Rok wyborów | Nazwa partii                    | Lista krajowa |               |          |         | Mandaty w okręgach jednomandatuowych | Suma mandatów |
|-------------|---------------------------------|---------------|---------------|----------|---------|--------------------------------------|---------------|
|             |                                 | Miejsce       | Liczba głosów | % głosów | Mandaty |                                      |               |
| 2014        | Blok Opozycyjny                 | 4             | 1 486 203     | 9,43     | 27      | 2                                    | 29            |
|             | Komunistyczna Partia Ukrainy    | 8             | 611 923       | 3,88     | 0       | 0                                    | 0             |
| 2019        | Opozycyjna Platforma – Za Życie | 2             | 1 908 111     | 13,05    | 37      | 6                                    | 43            |
|             | Blok Opozycyjny                 | 8             | 443 195       | 3,03     | 0       | 6                                    | 6             |
|             | Partia Szarija                  | 10            | 327 152       | 2,23     | 0       | 0                                    | 0             |

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych opublikowanych przez Centralną Komisję Wyborczą Ukrainy. Zob. *Вибори народних депутатів України*, Центральна виборча комісія, [https://cvk.gov.ua/vibory\\_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html](https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html) [dostęp: 15.05.2023].

<sup>20</sup> А. Сафаров, *Розкол „Опозиційного блоку”: зміни на проросійському фланзі*, Deutsche Welle, 20.11.2018, <https://p.dw.com/p/38bzo> [dostęp: 4.04.2023].

W wyborach parlamentarnych z 2019 r. OPZŻ zajęła 2. miejsce, uzyskując ponad 1,9 mln głosów (13,05%)<sup>21</sup>. Najlepszy wynik OPZŻ osiągnęła – podobnie jak BO pięć lat wcześniej – w południowo-wschodnich regionach Ukrainy. Frakcja Opozycyjnej Platformy – Za Życie w Radzie Najwyższej IX kadencji składała się zatem z 43 deputowanych: 37 z wielomandatowego okręgu wyborczego oraz sześciu z okręgów jednomandatowych. Natomiast BO zdobył tylko 3% poparcia (nieco ponad 440 tys. głosów) w wielomandatowym okręgu wyborczym, a co za tym idzie – nie przekroczył progu wyborczego (5%)<sup>22</sup>. Do parlamentu dostało się tylko sześciu kandydatów BO, którzy odnieśli zwycięstwo w jednomandatowych okręgach wyborczych. OPZŻ udało się wygrać rywalizację z BO przede wszystkim dzięki dużym zasobom medialnym: w latach 2018–2019 Taras Kozak (członek partii OPZŻ) zakupił popularne stacje telewizyjne – NewsOne, 112 Ukraina i ZIK.

Na uwagę zasługuje też wynik założonej w czerwcu 2019 r. (na miesiąc przed wyborami) i działającej prawie wyłącznie w przestrzeni internetowej partii prorosyjskiego youtubera Anatolija Szarija – zagłosowało na nią ponad 300 tys. wyborców (2,2%)<sup>23</sup>. Choć partia nie otrzymała ani jednego mandatu, zdobycie tak wysokiego poziomu poparcia w tak krótkim czasie świadczyło o jej dużym potencjale.

Łącznie na wszystkie partie prorosyjskie (OPZŻ, BO, Partia Szarija) w 2019 r. oddano ponad 2,6 mln głosów (ok. 18,2%). W wyborach parlamentarnych z 2014 r. siły prorosyjskie (BO i KPU) otrzymały 2,1 mln głosów (ok. 13,3%). Wzrost popularności tych partii można wytłumaczyć rosnącym niezadowoleniem społeczeństwa z rządów partii utożsamianych z polityką prozachodnią (Blok Piotra Poroszenki, Front Ludowy).

## Partie prorosyjskie w latach 2020–2022: od pierwszego miejsca w sondażach do zakazu działalności

Wzrost poparcia dla głównej prorosyjskiej partii politycznej, tj. OPZŻ, odnotowywano w ciągu całego 2020 r. Powodem tego stanu rzeczy mogło być narastające rozczarowanie obywateli rządami Wołodymyra Zełenskiego na tle pogarszającej się sytuacji gospodarczej wywołanej pandemią COVID-19. Na przełomie 2020 i 2021 r. poparcie dla OPZŻ osiągnęło rekordowy poziom. Według danych trzech różnych ośrodków badających nastroje społeczne (Centrum im. Razumkowa<sup>24</sup>, grupy socjo-

<sup>21</sup> *Позачергові вибори народних депутатів України 21 липня 2019 року. Протокол центральної виборчої комісії*, Центральна Виборча Комісія, [https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/protokol\\_zbvo\\_03082019.pdf](https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/protokol_zbvo_03082019.pdf) [dostęp: 4.04.2023].

<sup>22</sup> *Ibidem*.

<sup>23</sup> *Ibidem*.

<sup>24</sup> *Оцінка ситуації в країні, довіра до політиків, електоральні орієнтації громадян (січень–лютий 2021р.)*, Razumkov Centre, 8.02.2021, <https://razumkov.org.ua/napriamky/>

logicznej „Ranking”<sup>25</sup> oraz Międzynarodowego Instytutu Socjologii w Kijowie<sup>26</sup>) Opozycyjna Platforma – Za Życie po raz pierwszy w swojej historii zajęła pierwsze miejsce pod względem popularności w społeczeństwie, wyprzedzając zarówno prezydencką partię Sługa Ludu, jak i prozachodnią partię byłego prezydenta Poroszenki Solidarność Europejska. W tamtym okresie OPZZ cieszyła się poparciem ok. 20% społeczeństwa.

Poparcie dla OPZZ zaczęło spadać w pierwszej połowie 2021 r. Proces ten był skutkiem poważnego osłabienia zaplecza medialnego partii. W lutym 2021 r. Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony (RBNiO) Ukrainy z inicjatywy biura prezydenta Ukrainy wprowadziła sankcje przeciwko deputowanym OPZZ Kozakowi i Medwedczukowi, zarzucając im finansowanie terroryzmu<sup>27</sup>. Stacjom informacyjnym NewsOne, 112 Ukraina i ZIK, będącym własnością Kozaka, odebrano możliwość nadawania sygnału naziemnego na pięć lat. Na początku 2022 r. OPZZ spadła na 4. miejsce w rankingu partii politycznych.

Inwazja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. ujawniła prawdziwe oblicze wielu prorosyjskich polityków. Według danych ukraińskiego NGO „Czesno”<sup>28</sup>, tworzącego tzw. rejestr zdrajców państwa (ukr. *реєстр держЗрадників*), na pierwszym miejscu pod względem liczby kolaborantów i urzędników państwowych szerzących rosyjską propagandę jest Partia Regionów, na drugim – OPZZ, na trzecim – KPU, na czwartym – BO. Do prorosyjskich partii politycznych omawianych w tym artykule należą bądź należeli m.in. tacy znani kolaboranci jak Wołodymyr Saldo – członek Partii Regionów, „gubernator” okupowanej przez Rosjan części obwodu chersońskiego; Jewhen Bałycki – członek BO, „gubernator” okupowanej części obwodu zaporoskiego; Konstantyn Iwaszczenko – członek OPZZ, mianowany przez okupantów merem Mariupola; Galina Danilczenko – członkini BO, mianowana przez okupantów merem Melitopola; Illa Kywa – członek OPZZ i były deputowany, wsparł inwazję Rosji na Ukrainę i zwrócił się do Władimira Putina z prośbą o przyznanie rosyjskiego obywatelstwa<sup>29</sup>.

---

sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-politykiv-elektoralni-oriantatsii-gromadian-sichen-liutyi-2021r [dostęp: 5.04.2023].

<sup>25</sup> Суспільно-політичні настрої населення (2–3 лютого), Рейтинг, 4.02.2021, <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/e045bffa367da556f469ef02858c603.html> [dostęp: 5.04.2023].

<sup>26</sup> Рівень довіри до політиків та електоральний рейтинг: грудень 2020 року, KIIS, 30.12.2020, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=992&page=5&t=1> [dostęp: 5.04.2023].

<sup>27</sup> Głównym zarzutem było prowadzenie handlu węglem z władzami samozwańczych republik w Donbasie. (Zgodnie z ukraińskim prawem separatysty są uważani za terrorystów). Praktyka nakładania sankcji na własnych obywateli przy pomocy RBNiO nigdy wcześniej nie była stosowana w Ukrainie. Pozasądowa droga ukarania polityków była nowatorskim (i budzącym niepokój części prawników) podejściem administracji prezydenta Zelenskiego.

<sup>28</sup> Czesno (ukr. *чесно*) w języku ukraińskim oznacza ‘uczciwie’.

<sup>29</sup> *ДержЗрадники*, Рух Чесно, <https://www.chesno.org/traitors/?n=&category=&geoobject=&party=> [dostęp: 6.04.2023].

Frakcja Opozycyjna Platforma – Za Życie, która od 2019 r. była największą siłą opozycyjną w parlamencie, została rozwiązana w kwietniu 2022 r. Większość jej byłych członków powołała do życia grupę parlamentarną pod nazwą Platforma za Życie i Pokój. W jej skład wchodzi obecnie nieco ponad 20 deputowanych. Mimo że na początku pełnowymiarowej wojny toczyły się dyskusje o pozbawieniu mandatów wszystkich członków OPZZ, do dziś (kwiecień 2023 r.) ok. 3/4 deputowanych wybranych w 2019 r. z ramienia OPZZ zachowuje swój mandat.

W 2022 r. przyjęta została ustawa będąca podstawą prawną do zdelegalizowania sił politycznych, które legitymizują, wspierają bądź negują fakt rosyjskiej agresji przeciwko Ukrainie. Sąd zakazał działalności 16 prorosyjskim partiom politycznym, w tym Komunistycznej Partii Ukrainy, Blokowi Opozycyjnemu, Opozycyjnej Platformie – Za Życie oraz Partii Szarija<sup>30</sup>. Ponadto w 2023 r. oficjalnie zakazana została (*de facto* niedziałająca od 2014 r.) Partia Regionów.

## Podsumowanie

Do grona partii prorosyjskich można zaliczyć ugrupowania polityczne, które określają konflikt w Donbasie mianem wojny domowej, ignorując fakt ingerencji Rosji, oraz występują z propozycjami prowadzenia bezpośrednich rozmów z przedstawicielami separatystów. Partie prorosyjskie krytykują dotychczasową politykę władz ukraińskich w sferze językowej (pozbawienie języka rosyjskiego statusu regionalnego), religijnej (zabiegi o utworzenie niezależnej od Rosji autokefalicznej cerkwi prawosławnej) i pamięci historycznej (dekomunizację). Siły prokremlowskie szerzą tezy rosyjskiej propagandy o podporządkowaniu Ukrainy przez Zachód oraz postulują powrót do neutralności wojskowej lub wojskowo-politycznej.

Po Rewolucji Godności i rozpadzie Partii Regionów partie prorosyjskie były zdeorientowane i osłabione. W późniejszym czasie udało im się jednak skorzystać z rozczarowania społeczeństwa wolnym tempem reform oraz poprawić swój wynik w wyborach parlamentarnych w 2019 r. Na przełomie 2020 i 2021 r. główna prorosyjska partia polityczna (OPZZ) przez kilka miesięcy zajmowała pierwsze miejsce w sondażach. Tendencja wzrostu poparcia dla OPZZ odwróciła się po zablokowaniu trzech stacji telewizyjnych, które stanowiły jej główne zaplecze medialne. Po wybuchu pełnowymiarowej wojny między Rosją a Ukrainą w 2022 r. działalność 17 prorosyjskich partii politycznych, w tym PR, BO, OPZZ, KPU i Partii Szarija, została zdelegalizowana.

<sup>30</sup> *Які проросійські партії заборонили в Україні під час повномасштабної війни*, Слово і діло, 11.11.2022, <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/11/infografika/polityka/yaki-prorosijski-partiyyi-zaboronyly-ukrayini-povnomasshtabnoyi-vijny> [dostęp: 7.04.2023].

## Bibliografia

### Akty prawne

Закон України від 03.07.2012 Про засади державної мовної політики, № 5029-V, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> [dostęp: 01.04.2023].

Закон України від 07.02.2019 Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), № 2680-VIII, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2680-19#Text> [dostęp: 02.04.2023].

### Оpracowania

Tarnavska O., *Partie prorosyjskie w ukraińskim systemie partyjnym w ujęciu konstrukttywizmu lingwistycznego*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2021, vol. 7, nr 1, s. 77–99, <http://dx.doi.org/10.17951/we.2021.7.1.77-99>.

Wasiuta O., Wasiuta S., *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Arcana, Kraków 2017.

Вибори народних депутатів України, Центральна виборча комісія, [https://cvk.gov.ua/vibory\\_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html](https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html) [dostęp: 15.05.2023].

ДержЗрадники, Рух Чесно, <https://www.chesno.org/traitors/?n=&category=&geoobject=&party=> [dostęp: 6.04.2023].

Ізвозікова А., *В Україні остаточно заборонили Комуністичну партію*, Суспільне новини, 16.05.2022, <https://susplne.media/240074-v-ukraini-ostatocno-zaboronili-komunisticnu-partiu/> [dostęp: 29.03.2023].

Обращение Президента Российской Федерации, kremlin.ru, 24.02.2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> [dostęp: 2.04.2023].

Опитування: за вступ до ЄС понад половина українців, BBC News Україна, 24.09.2015, [https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150924\\_dif\\_russia\\_nato\\_donbas\\_rating\\_sx](https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150924_dif_russia_nato_donbas_rating_sx) [dostęp: 1.04.2023].

Оцінка ситуації в країні, довіра до політиків, електоральні орієнтації громадян (січень–лютий 2021р.), Razumkov Centre, 8.02.2021, <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-sichen-liutyi-2021r> [dostęp: 5.04.2023].

Передвиборна програма Комуністичної партії України, РБК-Україна, <https://www.rbc.ua/ukr/vyboru2014/party/p5/program> [dostęp: 2.04.2023].

Передвиборна програма політичної партії „Опозиційний блок”, РБК-Україна, <https://www.rbc.ua/ukr/vyboru2014/party/p89/program> [dostęp: 1.04.2023].

Передвиборні програми політичних партій, „Урядовий кур’єр” 2019, nr 129 (6492).

Позачергові вибори народних депутатів України 21 липня 2019 року. Протокол центральної виборчої комісії, Центральна Виборча Комісія, [https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/protokol\\_zbvo\\_03082019.pdf](https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/protokol_zbvo_03082019.pdf) [dostęp: 4.04.2023].

Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. Протокол центральної виборчої комісії, Центральна Виборча Комісія, [https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/protokol\\_bmvo\\_ndu\\_26102014.pdf](https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf) [dostęp: 3.04.2023].

Рівень довіри до політиків та електоральний рейтинг: грудень 2020 року, KIIS, 30.12.2020, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=992&page=5&t=1> [dostęp: 5.04.2023].

- Сафаров А., *Розкол „Опозиційного блоку”: зміни на проросійському фланзі*, Deutsche Welle, 20.11.2018, <https://p.dw.com/p/38bzo> [dostęp: 4.04.2023].
- Суспільно-політичні настрої населення (2–3 лютого)*, Рейтинг, 4.02.2021, <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/e045bffa367da556f469ef02858c603.html> [dostęp: 5.04.2023].
- Якименко Ю. *et al.*, *Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку*, Razumkov Centre, Київ 2020, [https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020\\_part\\_sistem.pdf](https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf) [dostęp: 30.03.2023].
- Які проросійські партії заборонили в Україні під час повномасштабної війни*, Слово і діло, 11.11.2022, <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/11/infografika/polityka/yaki-prorosijski-partiyyi-zaboronyly-ukrayini-povnomasshtabnoyi-vijny> [dostęp: 7.04.2023].

## *Prorosyjskie partie polityczne w Ukrainie w latach 2014–2022*

### *Streszczenie*

Artykuł stanowi próbę zbadania roli i miejsca partii prorosyjskich w ukraińskim systemie politycznym od Euromajdanu (2014) do rozpoczęcia przez Rosję pełnoskalowej inwazji na Ukrainę (2022). Autor podjął się zdefiniowania cech charakterystycznych prorosyjskich partii poprzez dokonanie przeglądu programów wyborczych wybranych ugrupowań politycznych. Ponadto w artykule zbadano dynamikę poparcia dla partii prokremlowskich w wyborach parlamentarnych w 2014 i 2019 r. oraz wyjaśniono przyczyny krótkotermiowego wzrostu popularności tego rodzaju sił politycznych. Opisany został również los prorosyjskich partii politycznych po wybuchu pełnowymiarowej wojny między Rosją a Ukrainą w lutym 2022 r.

Słowa kluczowe: prorosyjskie partie polityczne, Blok Opozycyjny, Opozycyjna Platforma – Za Życie, Komunistyczna Partia Ukrainy, Partia Szarija, propaganda, wojna hybrydowa

## *Pro-Russian political parties in Ukraine in 2014–2022*

### *Abstract*

The article attempts to examine the role and place of the pro-Russian parties in the Ukrainian political system in the period from Euromaidan (2014) to Russia's launch of a full-scale invasion of Ukraine (2022). The author undertook the challenge of defining the characteristics of the pro-Russian forces by reviewing the electoral programs of selected political parties. In addition, the article explores the dynamics of support for the pro-Kremlin parties in the 2014 and 2019 parliamentary elections and explains the reasons for the short-term increase in the popularity of such political forces. The fate of the pro-Russian political parties after the outbreak of a full-scale war between Russia and Ukraine in February 2022 was also described.

Keywords: pro-Russian political parties, Opposition Bloc, Opposition Platform – For Life, Communist Party of Ukraine, Party of Shariy, propaganda, hybrid war



## Bogdan Koszel

prof. dr hab., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu  
<https://orcid.org/0000-0002-7118-3057>

# Niemcy wobec postkomunistycznego bloku w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1990–1995<sup>1</sup>

## Środkowoeuropejskie oczekiwania

Postępująca od 1985 r. erozja systemu satelickiego ZSRR coraz wyraźniej pokazywała wadliwe elementy gospodarcze i społeczne funkcjonujące w systemie komunistycznym, które starano się uwiązać przez dziesiątki lat w wielostopniowych systemach opartych na Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG). Problemy z zaopatrzeniem rynków gospodarczych w ZSRR i niektórych państwach regionu środkowoeuropejskiego dość szybko przyniosły olbrzymie przewartościowanie przeobrażenia w środkowej i południowej części kontynentu europejskiego. W 1989 r. na szerokich terenach od Zatoki Botnickiej po Morze Czarne i Adriatyk – podobnie jak w 1918 r. po jednoczesnym załamaniu się mocarstwa Romanowów, monarchii habsburskiej, państwa Hohenzollernów i zmurszałego imperium Ottomanów – wytworzyła się pewna próżnia polityczna i gospodarcza<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Artykuł powstał w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki (NCN). Umowa nr UMO-2022/45/B/HS5/00193.

<sup>2</sup> Zob. *Między Rosją a Niemcami. Dyplomacja środkowoeuropejska w XX wieku*, t. 2: *Lata 1945–2000*, red. E. Alabrudzińska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015; B. Koszel, *Mittleuropa rediviva? Europa Środkowo i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Instytut Zachodni, Poznań 1999.

Wszystkie państwa tego regionu znalazły się w nadzwyczaj trudnym gospodarczym i społecznym położeniu i instynktownie szukały pomocy u głównych partnerów zachodnich. Polityczni antykomuniści deklarowali „návrát do Evropy”, „vissza Európába” „powrót do Europy” – tak oznajmiali wejście na drogę rozwoju gospodarki wolnorynkowej i politycznego pluralizmu oraz identyfikację z zachodnim systemem demokratycznych wartości, skonfrontowane z olbrzymimi problemami związanymi z transformacją ustrojową, gospodarczą i społeczną. Na niestabilność rodzącej się demokracji parlamentarnej, słabości systemu partyjnego nałożyły się niedostatki nowoczesnego, demokratycznego prawodawstwa. Przemiany ustrojowe napotkały na opór struktur wywodzących się ze starych elit władzy, co było zauważalne w państwach postkomunistycznych (szczególnie w Rumunii i Bułgarii), a także na przeszkody wynikające z ludzkich nawyków i przyzwyczajeń<sup>3</sup>.

W latach 1989–1991 doszło do poważnych wstrząsów we wszystkich sektorach gospodarek państw reformatorskich. Załamały się powiązania i kooperacja w ramach RWPG, drastycznie też został ograniczony eksport do państw upadającego ZSRR. Produkt społeczny brutto w Polsce w 1990 r. w porównaniu do 1989 r. zmniejszył się o 11,6%, w Czechosłowacji – o 2,5 %, na Węgrzech – o 4 %. W następnym roku sytuacja jeszcze się pogorszyła: choć dla Polski wskaźnik ten zmalał „tylko” o 7,9%, to w przypadku Czechosłowacji – o 19%, a Węgier – o 11,9%. Recesja gospodarcza spowodowała wzrost deficytu budżetowego, co w połączeniu z inflacją i rosnącym bezrobociem stworzyło wybuchową mieszaninę. W 1990 r. ceny wzrosły w Polsce o 585%, w Czechosłowacji – o 10%, a na Węgrzech – o 29%. Oficjalnie zarejestrowane bezrobocie kształtowało się w Polsce w 1990 r. w granicach 6,3%, by w roku następnym podnieść się do 13,6 %. Na mniejszą skalę wzrosło bezrobocie w Czechosłowacji i na Węgrzech<sup>4</sup>.

Inflacja, bezrobocie i rozpoczęcie programu prywatyzacji majątku narodowego w sposób niekorzystny odbiły się na sytuacji społecznej w państwach transformacji, powodując wzrost napięcia w różnych kręgach i grupach zawodowych. Było to tym gorsze, że zanik bezpieczeństwa socjalnego szedł ze wzrastającym poczuciem izolacji na arenie międzynarodowej i stopniowym popadaniem w „szarą strefę” bezpieczeństwa. 1 kwietnia 1991 r. doszło do rozwiązania militarnych struktur Układu Warszawskiego, 1 lipca tego roku – jego struktur politycznych, a na horyzoncie

<sup>3</sup> A. Wolff-Powęska, *Identitätskrise in der Wendezeit*, [w:] *Länder Mittel- und Südosteuropas auf der Suche nach neuer Identität. Identität im erneuerten Nationalstaat*, red. B. Koszel, H. Marezki, Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, Potsdam 1998, s. 27–40.

<sup>4</sup> Ch. Royen, *Bemühungen um innere und äussere Stabilisierung in Ostmitteleuropa*, „Die internationale Politik. Jahrbücher des Forschungsinstituts der Deutschen Gesellschaft für auswärtige Politik“ 1991–1992, s. 85. Por. *Państwa wyszehradzkie. Systemy polityczne, gospodarka, współpraca*, red. M. Szczepaniak, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 1996, s. 51–85.

nie pojawiła się żadna nowa inicjatywa mogąca bezpieczeństwo zagwarantować. Pierwsze sondaże w państwach środkowo- i południowoeuropejskich w kwestii przystąpienia do NATO były stanowczo odrzucane przez polityków i ekspertów sojuszu. Obecność wojsk radzieckich w tym regionie i niechęć do zadrażniania stosunków z rozpadającym się, a przez to nieobliczalnym Związkiem Radzieckim były głównymi powodami zachodniej wstrzemięźliwości. NATO, mające po zakończeniu konfliktu Wschód-Zachód problemy z określeniem własnych zadań i roli w przyszłości, obawiające się utraty efektywności w razie nieprzemysłanego poszerzenia na Wschód i uwikłania się w sprzeczne interesy małych państw, nie chciało brać na siebie żadnych zobowiązań dotyczących bezpieczeństwa w całym regionie<sup>5</sup>.

Wszystkie państwa reformatorskie charakteryzowała ponadto pewna bezradność w poszukiwaniu nowej tożsamości i nowego miejsca w Europie. Czynnikiem cementującym odzyskaną wolność stawała się najczęściej idea narodowa oraz odwoływanie się do tradycji i symboliki historycznej. Niepożądanym produktem ubocznym takiej orientacji i myślenia stały się eksplozje nacjonalizmu, szowinizmu i nienawiści do obcych. Nastąpił kryzys wspólnot multinarodowych i multireligijnych, co doprowadziło w efekcie do rozpadu Czechosłowacji i wojny domowej w Jugosławii. Przysłowiową beczką prochu stały się właśnie sąsiedzkie i nierozwiązywane przez lata problemy mniejszości. Spory Polaków z Litwinami, Czechów ze Słowakami, Ukraińców z Rosjanami, napięcia pomiędzy Węgrami i Słowakami na tle statusu mniejszości w obu państwach, konflikty Węgrów z Rumunami z powodu mniejszości węgierskiej w Siedmiogrodzie, kwestie autonomii Albańczyków w Kosowie i Węgrów w serbskiej Wojwodinie, niepewny los państwowości macedońskiej zagrożonej przez Bułgarię, Grecję i Serbię, czy właśnie rumuńsko-ukraińskie w Północnej Bukowinie i Południowej Besarabii tworzyły mapę niestabilności i potencjalnych zagrożeń dla pokoju na całym kontynencie<sup>6</sup>.

Zdecydowana większość państw środkowo- i południowoeuropejskich swoje nadzieje na przezwyciężenie narastających trudności gospodarczych i społecznych wiązała z pomocą Zachodu – w szczególności znajdujących się również w fazie burzliwych przemian Niemiec – najbliższego sąsiada i partnera. Nowe, niekomunistyczne elity władzy, pozbawione antyniemieckich fobii, świadome były roli RFN w budowie zachodnioeuropejskiego dobrobytu i bez większych wahań wyrażały

<sup>5</sup> Zob. P. Mickiewicz, *Polska droga do NATO. Implikacje polityczne i wojskowe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005; *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. E. Cziomer, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008.

<sup>6</sup> Zob. S. Wojciechowski, *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Atla2, Wrocław 2000; idem, *Integracja i dezintegracja Jugosławii na przełomie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2002; E. Jahn, *Der Umbruch in Osteuropa – ein Ereignis mit weltpolitischen Auswirkungen*, „Osteuropa” 1993, vol. 43, nr 1, s. 21–32; G. Wettig, *Das nationale Problem im nachkommunistischen Osteuropa*, „Osteuropa” 1993, vol. 43, nr 2, s. 109–118.

gotowość pójścia na szeroką z nią współpracę. Dobrze się orientowano, z jakimi problemami boryka się niemiecka gospodarka po zjednoczeniu, jednakże oczekiwano od Niemców nadzwyczajnego, aktywnego poparcia i udziału w procesach transformacji państw bloku postkomunistycznego. Powoływano się przy tym na wspólne tradycje historyczne, potencjał gospodarczy Niemiec i brak z ich strony postulatów politycznych (poza międzynarodowoprawną ochroną mniejszości niemieckiej w Polsce, Czechach i Rumunii). W niektórych państwach nadal liczono na odszkodowania ze strony Niemiec za straty i cierpienia poniesione podczas okupacji nazistowskiej<sup>7</sup>.

Największe oczekiwania związane były z pomocą gospodarczą. Spodziewano się redukcji starych długów i nowych pożyczek, ułatwień dla niemieckich eksporterów poprzez objęcie ich działalności gwarancjami instytucji ubezpieczającej rozliczenia finansowe, modernizacji i restrukturyzacji rolnictwa, bankowości, unowocześnienia sieci komunikacyjnej i telefonicznej. Z RFN spodziewano się napływu nowych technologii, zwłaszcza tych służących poprawie stanu zdewastowanego środowiska naturalnego, pomocy w kształceniu kadr dla systemu bankowego i administracji państwowej i samorządowej. W celu zmniejszenia bezrobocia i podniesienia kwalifikacji własnych kadr, postulowano wydanie przez rząd federalny zgody na czasowe zatrudnienie w RFN pewnej liczby pracowników<sup>8</sup>.

Obok zabiegów o pomoc gospodarczą wyrażano życzenia mające charakter polityczny. Starano się o poparcie Republiki Federalnej Niemiec kolejno w dążeniach o członkostwo w Radzie Europy, podczas negocjacji układu o stowarzyszeniu ze Wspólnotą Europejską i wreszcie w kwestii uzyskania pełnego członkostwa. Liczono też na szybsze przystąpienie do NATO i zachodnioeuropejskiej struktury bezpieczeństwa – Unii Zachodnioeuropejskiej. Państwa byłego bloku radzieckiego żywiły nadzieje, że w dalszej perspektywie Bonn będzie jednym z najważniejszych orędowników poszerzenia Wspólnoty Europejskiej na wschód i południowy wschód. Spowodowało to ukształtowanie się dość specyficznego przekonania, że droga państw reformatorskich do Europy „wiedzie przez Niemcy”. Liczono, że zjednoczone Niemcy po rozpadzie ZSRR będą stanowić najważniejszy element stabilizujący sytuację w tej części kontynentu.

Nietrudno zauważyć, że stosunek środkowo- i południowoeuropejskich społeczeństw do zjednoczonych Niemiec stanowił skomplikowaną mieszaninę nadziei

<sup>7</sup> A. Pradetto, *Europa nach der Revolution. Ost und West vor säkularen Herausforderungen*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1992, B6, s. 4. Por. M. Carnovale et al., *Die Risiken des Umbruchs in Osteuropa und die Herausforderungen für die Europäische Gemeinschaft*, Europa Union Verlag, Bonn 1993 (Arbeitspapiere zur internationalen Politik, 74).

<sup>8</sup> M. Walkowski, *Probleme der ökonomisch-gesellschaftlichen und finanziellen Barrieren in Landes- und Landwirtschaftsanpassungen der Mittel- und Osteuropaländer an die Europäischen Union*, [w:] *Die Idee des vereinigten Europa im deutschen und polnischen Perspektive*, red. C. Trosiak, T. Wallas, Wydawnictwo Naukowe INPiD UAM, Poznań–Ślubice 2002, s. 127–138.

i obaw, będących pochodną ich doświadczeń historycznych we współżyciu z Niemcami. Zabierając w tamtych latach głos w dyskusji nad relacjami Niemiec z państwami środkowoeuropejskimi, znany ekonomista węgierski András Inotái wyrażał opinię, że nie należy kierować się żadnymi emocjami i uprzedzeniami, gdyż po prostu dla państw tego regionu Europy nie ma żadnego alternatywnego partnera gospodarczego i sąsiedztwo z Republiką Federalną Niemiec przynosi wymierne korzyści. Inny budapeszteński ekspert od gospodarki Laslo Lang na seminarium naukowym zorganizowanym w Budapeszcie w marcu 1991 r. w berlińskim Aspen-Institut przekonywał, że w interesie Polaków, Węgrów, Czechów i Słowaków leży niemiecka dominacja gospodarcza, gdyż przyciąga to międzynarodowy kapitał i pomaga w szybszym wychodzeniu z zapaści ekonomicznej. Budapesztańscy politycy szczególnie podkreślali, że od 1979 r. relacje zachodnioniemiecko-węgierskie były wręcz znakomite i Niemcy odpowiednio to doceniały w przyszłych bilateralnych relacjach. Apogeum ofiarności Węgrów było ryzykowne i niepewne otwarcie 11 września 1989 r. granicy z Austrią, co umożliwiło wyjazd do RFN tysięcy zgromadzonych na wakacjach na Balatonem obywateli NRD<sup>9</sup>.

Znany w RFN z popularnej literatury pięknej polski pisarz i publicysta Andrzej Szczypiorski w 1992 r. wyrażał przekonanie, że właściwą drogą dla Polski jest integracja z Zachodem, a „jedyna droga w tym kierunku prowadzi przez Niemcy”. Tuż po wyborze na prezydenta, 28 grudnia 1989 r., Václav Havel w przemówieniu telewizyjnym odważnie oświadczył, że Czesi i Słowacy powinni przeprosić Niemców za krzywdy wyrządzone im po II wojnie światowej. Podczas podróży po RFN wielokrotnie powtarzał, że Niemcy „są najważniejszym sąsiadem Czechosłowacji”. Na łamach pisma „Internationale Politik” już były polski minister spraw zagranicznych Krzysztof Skubiszewski z kolei określał Niemcy jako „advokata” Europy Środkowej i obok Stanów Zjednoczonych „bastion światowej demokracji”<sup>10</sup>.

Twarda rzeczywistość gospodarcza i dążenie do szybkiego wyjścia z trudności związanych z transformacją zmuszały państwa środkowo- i południowoeuropejskie do intensyfikacji zabiegów w stolicach zachodnich nad uzyskaniem pomocy finansowej i technologicznej bez względu na historyczne opory i zaszłości. Państwa zachodnie, ze Stanami Zjednoczonymi na czele, do połowy lat 90. XX w. nie wykazywały większej gotowości do inwestowania w niestabilnym i mało atrakcyjnym gospodarczo regionie – dużą siłę przyciągania okazały się natomiast mieć

<sup>9</sup> A. Kruk, *Hans-Dietrich Genscher w polityce wewnętrznej i zagranicznej RFN w latach 1969–1992*, Unikat 2, Katowice 2010, s. 92–93; zob. też J. Kiwerska, *Przez Budapeszt, Pragę i Warszawę na Zachód. Ucieczki Niemców z NRD w 1989 roku*, Instytut Zachodni, Poznań 2020.

<sup>10</sup> *Archiv der Gegenwart*, Sieglar-Verlag für Zeitarchive, Königswinter 1990, s. 34077; K. Skubiszewski, *Deutschland: Anwalt Mitteleuropas. Eine polnische Sicht der deutschen Europa-Politik*, „Internationale Politik” 1997, vol. 52, nr 2, s. 32; „Für Polen ist das nur eine Atempause der Geschichte”. Ein Gespräch mit Andrzej Szczypiorski, „KAS-Auslandsinformationen” 1992, nr 7, s. 29.

zjednoczone Niemcy. Większość państw transformacji, uzdrawiając własną walutę, powiązała ją z marką niemiecką. Początkowo na niewielką skalę, a później szeroko rozpoczął się import niemieckich technologii i linii produkcyjnych. Andrei Markovits, pochodzący z Rumunii amerykański politolog młodszej generacji, na podstawie danych Urzędu Spraw Zagranicznych w Bonn skrupulatnie wyliczył, iż w 1990 r. na 16 mln osób uczących się języka niemieckiego w różnych częściach świata, 12 mln pochodziło z państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, co świadczyło o dużej atrakcyjności dostatniej perspektywy ekonomicznej i społecznej Niemiec dla obywateli tego regionu<sup>11</sup>.

### *Natura vacua abhorret. Pokusa dla Niemiec?*

Zjednoczenie państwa niemieckiego niejako automatycznie spowodowało przesunięcie się środka ciężkości Niemiec bardziej na wschód, w kierunku południowej Łaby i Odry. Jednocześnie państwa regionu środkowoeuropejskiego, zmieniając swoją opcję polityczną, wchodząc w okres budowania demokracji i wolnego rynku, przesunęły się na Zachód. Doszło do zderzenia się kilku procesów: postępująca, głębsza integracja zachodnia zapisana w traktacie z Maastricht spotkała się z destabilizacją na Wschodzie, szeroko propagowana koncepcja państwa ponadnarodowego zetknęła się z ideą narodową cementującą świeżo co odzyskaną niepodległość.

Próżnia polityczna i gospodarcza w bloku postkomunistycznym stworzyła dla Niemiec pewien dylemat i pokusę przesunięcia swoich interesów do Europy Środkowej i Wschodniej. Państwo to bowiem zaczęto postrzegać jako leżące w „środku” Europy: wprawdzie zakotwiczone w strukturach zachodnich, ale zajmujące po 1990 r. pozycję szczególną, odmienną od tej, jaką posiadały dawna RFN i NRD. Kwestia ta wywołała w Republice Federalnej Niemiec szeroką dyskusję. Generalnie rzecz biorąc, nastąpiło zderzenie kilku opcji i punktów widzenia: uaktywnili się zwolennicy „renacjonalizacji” polityki niemieckiej, namiętni obrońcy rozwiązań „multilateralnych” oraz rzecznicy różnego rodzaju rozwiązań pośrednich. Będąca w zdecydowanej mniejszości grupa publicystów, historyków i polityków zaczęła nawoływać do określenia polityki niemieckiej w kategoriach interesu narodowego, w oparciu o tradycje historyczne<sup>12</sup>. Nietrudno było zauważyć, że prowadzenie naukowych i politycznych dyskusji, następnie interpretowanych przez badaczy i polityków z regionu postkomunistycznego, wzięły na siebie znaczące fundacje, organizacje i instytuty badawcze (m.in. Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, Süd-Osteuropa, Stiftung

<sup>11</sup> P.M. Lützel, *Großmacht Deutschland? Essay über die Perspektive von außen*, „Internationale Politik” 1997, vol. 52, nr 2, s. 12.

<sup>12</sup> Szerzej zob.: B. Koszel, *Mittelosteuropa im politischen Denken des vereinigten Deutschland*, [w:] *Die Idee des vereinigten Europa...*, op. cit., s. 7–16.

„Wissenschaft und Politik”, Friedrich-Ebert-Stiftung, Konrad-Adenauer-Stiftung, Friedrich-Naumann-Stiftung, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik).

Niemieccy politycy i komentatorzy argumentowali, że od początków jednoczącej się RFN opcja zachodnia uważana była tylko za pewną konieczną i tymczasową alternatywę i nie powinna być jedyną orientacją w polityce zagranicznej. Protagonisci tej idei wskazywali, że to właśnie opcja zachodnia oznacza zerwanie z całą tradycją polityki zewnętrznej Niemiec, że RFN powinna powrócić w koleiny geopolityki, tym bardziej, że „ubodzy krewni” ze Wschodu sami dobijają się o niemiecki patronat.

Niemieccy konserwatyści, z historykami Arnulfem Baringiem i biografem Hitlera Joachimem Festem na czele, oraz inni reprezentanci tzw. neorealistycznej szkoły myślenia uważali, że Niemcy mają do spełnienia historyczne zadania na Wschodzie i tam powinno się znaleźć ujęcie dla ich życiowej aktywności. „Przede wszystkim powinniśmy się troszczyć o region, gdzie nas Pan Bóg osiedlił” – pisał w 1995 r. Baring na łamach „Internationale Politik”. Dwa lata później dodał, że Niemiec nie stać na prowadzenie w tym regionie samodzielnej polityki<sup>13</sup>. Zachodniobrzeński historyk podkreślał, że Niemcy straciły już status państwa czysto zachodnioeuropejskiego i niezależnie od własnej woli stały się państwem środkowoeuropejskim. Inny ze znanych konserwatywnych historyków, Gregor Schöllgen z Uniwersytetu Fryderyka Aleksandra w Erlangen, bez skrępowania pisał o „wielkomocarstwowym” powinnościach RFN, jej roli na wschodzie Europy, domagał się też dla Niemiec praw przynależnych mocarstwom<sup>14</sup>. Nietrudno było zauważyć, że umysły wielu – w tym wcale niemałej części społeczeństwa byłej NRD, gdzie czterdziestoletnia obecność radziecka wycisnęła swoje piętno na psychice ludzi – pobudzała myśl o powrocie do historycznego, sięgającego wojny siedmioletniej aliansu z Rosją. Jej ogromne bogactwa naturalne i potencjał ludnościowy w powiązaniu z niemiecką techniką i zdolnościami organizacyjnymi miały wytworzyć sojusz i wspólnotę, której nie byłaby zdolna oprzeć się żadna siła na świecie<sup>15</sup>.

Konserwatyści niemieccy krytycznie podkreślali wymyślony termin „genscheryzm”, określający politykę minionej epoki: przeceniania struktur zachodnioeuropejskich, KBWE i niedoceniań siły własnej. Uważali, że Republika Federalna Niemiec powinna wykorzystać nadzwyczaj sprzyjające okoliczności, przejąć polityczną schedę po byłym ZSRR oraz zająć dominującą pozycję w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej. Przewodniczący Bundesverband der Deutschen Industrie Tyll Necker w wywiadzie prasowym twierdził, że Europa Środkowa i Wschodnia ze

<sup>13</sup> A. Baring, *Scheitert Deutschland? Abschied von unseren Wunschwelten*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1997, s. 162.

<sup>14</sup> G. Schöllgen, *Geschichte als Argument. Was kann und was muß die deutsche Großmacht auf dem Weg ins 21. Jahrhundert tun?*, „Internationale Politik” 1997, vol. 52, nr 2, s. 1–7.

<sup>15</sup> R. Stuth, *Deutschlands neue Rolle im sich wandelnden Europa*, „Außenpolitik” 1992, nr 1, s. 22–23.

swoim ponad 400-milionowym rynkiem konsumentów stanowi doskonale miejsce dla pokojowej ekspansji ekonomicznej i tylko od Niemców zależy, czy potrafią wykorzystać tę szansę<sup>16</sup>.

W ferworze dyskusji i polemicznych utarczek niejednokrotnie wysuwano pogląd, że właściwie przyszłość Europy Środkowej jest już przesądzona. Wychodząc z założenia, że *natura vacua abhorret*, snuto przypuszczenia, że zjednoczone Niemcy przejmą dziedzictwo Prus i następnie cesarskich Niemiec, a wokół nich utworzone zostaną państwa satelickie: Austria, Czechy, Słowacja, Słowenia, Chorwacja i niewykluczone że Polska i Ukraina. Pełne urzeczywistnienie Unii Europejskiej nie miałyby w niczym przeszkadzać rozprzestrzenianiu się wpływów niemieckich nad Bałtykiem, Morzem Czarnym i Adriatykiem<sup>17</sup>.

Uczestnicy tej polemiki usytuowani po drugiej stronie barykady nie mieli nic przeciwko niemieckiej pomocy dla państw postkomunistycznych, lecz nie chcieli, aby odbywała się w ramach „misji” czy stanowiła jeden z elementów niemieckiej „szczególnej drogi” (*Sonderweg*). Wzorem Tomasza Manna mówili o konieczności „europeizacji” Niemiec, a nie zgermanizowania Europy. W pierwszym rzędzie wskazywano, że to wojna rozpętana przez Hitlera przyniosła zagładę mniej lub bardziej rozwiniętym demokracjom tego regionu i na długie lata podporządkowała je komunistycznej dyktaturze. Przypominano, że Republika Federalna Niemiec ma wobec swoich ubogich środkowo- i południowoeuropejskich sąsiadów pewien dług do spłacenia i wiąże się to z początkami RFN. Zachodniobерliński historyk i publicysta związany z SPD Peter Bender pisał w tygodniku „Die Zeit”, że czterdzieści lat temu spustoszoną przez wojnę Niemcom pospieszyły z pomocą Stany Zjednoczone i państwa zachodnioeuropejskie, kładąc kamień węgielny pod późniejszy dobrobyt. Republika Federalna Niemiec miała więc moralny obowiązek podania ręki słabszym i potrzebującym<sup>18</sup>. W tym samym duchu wypowiedział się boński politolog Karl Kaiser, który przestrzegał, że niemiecka pomoc nie jest żadnym charytatywnym przedsięwzięciem, lecz leży w najbardziej podstawowym interesie Niemiec. Wprawdzie RFN musi liczyć się z wydatkami na ten cel proporcjonalnie większymi niż inne państwa, ale ona też najbardziej zostałaby dotknięta załamaniem się państw tego regionu. Idealnym rozwiązaniem byłoby – co postulowali Werner Weidenfeld i Manfred Huterer w 1992 r. – stworzenie Ogólnoeuropejskiej Organizacji Rozwoju, co pozwoliłoby państwom środkowo- i południowoeuropejskim przejść stosunkowo łagodnie fazę bolesnej transformacji. Gdyby pomoc międzynarodowa okazała się za mała, to jej ciężar musiałyby wziąć

<sup>16</sup> „Süddeutsche Zeitung”, 3.09.1990.

<sup>17</sup> J. Galtung, *Angst vor neuen Stärke und wachsendem Nationalismus*, „Frankfurter Rundschau”, 4.10.1991.

<sup>18</sup> P. Bender, *Die große Chance für den alten Kontinent*, „Die Zeit”, 1.07.1989.

na siebie zjednoczone Niemcy, co siłą rzeczy wciągnęłoby je w krąg problemów tej części kontynentu europejskiego<sup>19</sup>.

W żywiłowej, popadającej w skrajności dyskusji prowadzonej w Niemczech na temat niemieckiego zaangażowania się w Europie Środkowej i Południowo-Wschodniej wyraźnie starły się dwa nurty: orientacji zachodniej i orędowników powrotu do wielokrotnie wspominatej historycznej geopolityki. Próbujący pogodzić oba punkty widzenia politolog Hans-Peter Schwarz stwierdzał, że Niemcy „też” są państwem środkowoeuropejskim oraz *nolens volens* muszą odgrywać rolę centralną w Europie – i powinny to czynić w sposób normalny, bez odwoływania się do historycznych mitów. Uznając jego argumentację, należy dodać, że po „przesunięciu na Wschód” Niemcy zyskały nie tyle szansę eksportu niepokojów, zaburzeń i wojen – co w przeszłości zdarzało się nader często – ale transferu na te obszary wysoko zaawansowanych technologii, zachodnich zdobyczy demokratycznych i cywilizacyjnych. *Mittellage* wymusza na Niemczech określone odpowiedzialne i dojrzałe zachowania, wchodzenie w kompromisy i szukanie szerszego poparcia dla swoich dążeń<sup>20</sup>.

Nie ulega wątpliwości, że to realia „środka” po 1990 r. w większym niż dotąd stopniu warunkowały poczynania Niemiec na wschód i południe od Odry i Dunaju. Priorytetowym zagadnieniem było wsparcie dla stopniowej reformy wolno-rynkowej i politycznej państw postkomunistycznych. Sprawą kluczową było zabezpieczenie stabilizacji społecznej i uniknięcie chaosu na wschód od Odry, który automatycznie zaowocowałby niekontrolowaną liczbą imigrantów płynącą do Niemiec z niestabilnego regionu.

Z przedstawionej z konieczności w skrócie dyskusji toczonej w Niemczech i poza ich granicami rząd kanclerza Kohla wyciągał określone wnioski. W pierwszej kolejności rząd koalicji chadecko-liberalnej miał świadomość, że aktywność niemiecka na Wschodzie uzależniona jest od wielu innych czynników na arenie międzynarodowej, które komplikują bezpośrednio zaangażowanie Niemiec. Należały do nich: 1. priorytet w sanacji gospodarczo-społecznej terytorium byłej NRD; 2. kluczowe zaangażowanie się w przygotowanie, podpisanie i realizację traktatu o Unii Europejskiej z Maastricht i dalsza praca nad pierwszoplanowo traktowaną unią gospodarczo-walutową; 3. udział w operacji Pustynna Burza w Zatoce Perskiej w czasie konfliktu o Kuwejt; 4. próby utrzymania jedności, a później już pokojowego rozpadu Jugosławii; 5. zatroskanie o stopniową destabilizację i spontanicznie rozwijający się upadek Związku Radzieckiego.

<sup>19</sup> K. Kaiser, *Unsere Rolle in Europa*, [w:] *Deutsche Ansichten. Die Republik im Übergang*, red. M. Müller, W. Thierse, Verlag J.H.W. Dietz, Bonn 1992, s. 254; W. Weidenfeld, M. Huterer, *Der Westen und die Stabilisierung der Demokratien in Osteuropa*, „Europa-Archiv. Zeitschrift für internationale Politik” 1992, nr 12, s. 325–334.

<sup>20</sup> H.-P. Schwarz, *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, Siedler, Berlin 1994, s. 7–23.

Ze względu na historyczne tradycje i powiązania, w Bonn partię rządzącą koalicji CDU/CSU-FDP akcentowały też o szczególnej roli Niemiec na Wschodzie i Południowym Wschodzie. W przemówieniu wygłoszonym w berlińskim Aspen-Institut 13 marca 1991 r. kanclerz Kohl przyznał: „nasza historia i nasze położenie geograficzne w środku Europy składają na nasze barki wielką odpowiedzialność”. Jeszcze wcześniej sygnalizował potrzebę włączenia Wspólnoty Europejskiej w proces środkowoeuropejskiej transformacji. W słynnym 10-punktowym planie przewyższenia podziału Niemiec i Europy sygnalizował, że Łaba nie może zostać ostateczną granicą Wspólnoty Europejskiej na wschodzie, co było zachętą państw członkowskich do włączenia państw regionu postradzieckiego do integracji ze WE/UE<sup>21</sup>. Z obawy przed nieufnością najbliższych sojuszników deklarowano wolę wspólnego działania w rozwiązywaniu problemów państw byłego bloku radzieckiego. Kanclerz Kohl i jego otoczenie przestrzegali, aby nie wywoływać hasła „Mitteleuropy” czy „Drang nach Adria”, gdyż we Francji, Wielkiej Brytanii i Włoszech, nie mówiąc już o Europie Środkowej, budziło to „alergiczne odruchy obronne”<sup>22</sup>.

## Obszary niemieckiej aktywności

Ze względu na dynamikę zmian transformacyjnych w regionie postkomunistycznym, Niemcy zdecydowały się w pierwszej kolejności uporządkować formalne i prawne relacje z państwami tego regionu. Układy „dobrosąsiedzkie” zawarte miały być z Polską i Czechosłowacją, natomiast o „partnerstwie w Europie” z Węgrami, Rumunią i Bułgarią. Elementami układów były zapisy mające kształtować wzajemną współpracę w przyszłości. W Berlinie orientowano się, że z uwagi na skalę problemów, z którymi borykały się państwa transformacji, niemiecka pomoc musiała mieć zróżnicowany charakter. W Bułgarii i Rumunii, ale też i w Polsce, chodziło o najbardziej elementarne sprawy: wyżywienie narodu, uruchomienie produkcji, w Czechach, Słowacji oraz na Węgrzech – o przyspieszenie reform demokratycznych i restrukturyzację gospodarki<sup>23</sup>.

<sup>21</sup> *Die Rolle Deutschlands in Europa. Rede des Bundeskanzlers auf der Tagung „Forum für Deutschland“ in Berlin am 13. März 1991*, „Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 1991, nr 33; *Zehn-Punkte-Programm zur Überwindung der Teilung Deutschlands und Europas. Rede des Bundeskanzlers vor dem Deutschen Bundestag*, „Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 1989, nr 134.

<sup>22</sup> Zob. B. Koszel, *United Germany. Hope or Danger for Europe?*, [w:] *Poland and European Communities: proceedings of the conference „European Days at the Poznań University of Economics“ held in Poznań on April 21–23, 1993*, red. J. Komorowski, R. Stawarska, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 1994, s. 39–47.

<sup>23</sup> Teksty układów dostępne w „Europa-Archiv. Zeitschrift für internationale Politik” 1991–1992.

W niemieckich działaniach wobec państw tego obszaru wyróżnić można było konkretne scenariusze, które dotyczyły: 1. podpisania układów o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z Polską (17.06.1991) i Czechosłowacją (27.02.1992) oraz układów o przyjaźni i partnerstwie w Europie z Węgrami (6.02.1992), Bułgarią (9.10.1991) i Rumunią (21.04.1992), 2. zbliżenia tych państw do struktur zachodnich (członkostwo w Radzie Europy, stowarzyszenie ze WE), 3. pomocy doradczej (program TRANSFORM), 4. pomocy gospodarczej w różnej wysokości, uzależnionej od specyfiki powiązań gospodarczych, 5. powiązania więzów naukowych i kulturalnych.

Działania niemieckie na rzecz sanacji gospodarczej i ogólnego ustabilizowania państw byłego bloku komunistycznego prowadzone były poprzez organizacje i instytucje międzynarodowe (Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy, Europejski Bank Inwestycyjny, Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju), specjalne programy pomocowe i edukacyjne WE (m.in. PHARE, TEMPUS) oraz przez agendy rządowe samych Niemiec. Udział RFN w pomocy międzynarodowej był zróżnicowany w poszczególnych latach i zależny od potrzeb różnych sektorów i działów gospodarki państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Ogólnie ocenia się, że do końca 1993 r. niemiecka pomoc dla Polski wynosiła 11,9 mld DM, dla Czech i Słowacji – 7,9 mld DM, dla Węgier – 5,9 mld DM, dla Rumunii – 3,2 mld DM, dla Bułgarii – 2,0 mld DM. Według danych Federalnego Ministerstwa Gospodarki do końca 1995 r. jej ogólna wartość dla państw tego regionu wzrosła do 50,4 mld DM. W końcu 1992 r. udział Niemiec w całości inwestycji bezpośrednich w tym regionie wynosił 28% (USA – 22%, Francji – 9%), w ramach pomocy G-24 – 22 %, a w programie PHARE – 38 %<sup>24</sup>.

Wskutek istnienia niemalych potrzeb w regionie, wymiana handlowa zaczęła szybko się rozwijać. W 1993 r. do państw Grupy Wyszehradzkiej Niemcy wyeksportowały towary o wartości 24 mld DM (cała UE – 42,7 mld DM), a w 1995 r. – już na sumę 34,6 mld DM (UE – 58,7 mld DM). Znacznie wzrósł też import: w 1993 r. przywieziono do Niemiec surowce, prefabrykaty i gotowe urządzenia na kwotę 21 mld DM (UE – 34 mld DM), a w 1995 r. – o wartości 33 mld DM (UE – 52,3 mld DM). W porównaniu do obrotów handlowych z innymi rozwiniętymi państwami zachodnioeuropejskimi nie były to jednak wielkie liczby. Udział postkomunistycznej Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w handlu zagranicznym Niemiec w 1995 r. wynosił 6,1% w eksporcie i 6,6% w imporcie<sup>25</sup>.

<sup>24</sup> K. Kaiser, *Germany in Central and Eastern Europe*, [w:] *United States Relations with Central and Eastern Europe*, vol. 7, nr 4, red. D. Clark, Aspen Institute, Queenstown 1992, s. 27–34; *Die Beratung Mittel- und Osteuropa beim Aufbau von Demokratie und sozialer Marktwirtschaft. Konzept und Beratungsprogramme der Bundesregierung. Fortbeschreibung 1996*, Bundesministerium für Wirtschaft, Bonn 1995, s. 12.

<sup>25</sup> *Nachbarschaftspflege. Handel der EU mit den Beitrittskandidaten Osteuropas*, „Der Spiegel” 1997, nr 1, s. 23; *Antwort der Bundesregierung auf die große Anfrage der Abgeordneten*

Niemiecka aktywność, której patronowało hasło „od pomocy do samopomocy” koncentrowała się na gałęziach gospodarki szczególnie zaniedbanych lub znajdujących się dopiero w początkowej fazie rozwoju. Wspierano rozwój sektora prywatnego, zwłaszcza w zakresie małych i średnich przedsiębiorstw, systemu bankowego, fiskalnego, prawodawstwa socjalnego i samorządności, zwalczanie bezrobocia, rozbudowę szkolnictwa, przebudowę całego systemu telefonii i telekomunikacji, wspomagano inwestycje mające służyć ochronie środowiska naturalnego. Osobny rozdział stanowiło doradztwo techniczne i dotyczące kształtowania nowych elit technicznych. Stworzono sieć sprawnie działających doradców niemieckich usytuowanych w różnych ministerstwach i agendach rządowych. Program doradczy pod nazwą TRANSFORM, który oprócz państw Grupy Wyszehradzkiej objął Ukrainę, Rosję, Białoruś, państwa bałtyckie oraz Bułgarię i Rumunię, ruszył w 1993 r.<sup>26</sup>

Ze względu na trudności młodych gospodarek rynkowych i związane z tym obawy firm i koncernów pragnących poszerzyć wymianę gospodarczą z państwami środkowoeuropejskimi i bałkańskimi, pojawiła się konieczność udzielania gwarancji eksportowych dla niemieckich dostawców obawiających się ryzyka (braku zapłaty za wyeksportowane towary) na tych rynkach. W tym celu rząd federalny powołał agendę – Interministerielle Ausschuss für Ausfuhrgarantien (IMA), która miała decydować, komu i na jakich warunkach udzielać zabezpieczeń i gwarancji kredytowych. Wykonanie konkretnych zadań IMA przejęły dwie firmy: cieszący się zaufaniem Hermes Kreditversicherung-AG oraz Treuarbeit AG z Hamburga. Z pomocą przyszły również kraje związkowe (głównie Dolna Saksonia, Północna Nadrenia-Westfalia, Badenia-Wirtembergia, Brema i Hesja), udzielając na własną rękę gwarancji eksportowych mniejszym regionalnym przedsiębiorcom<sup>27</sup>.

Uzupełnieniem aktywności Niemiec w państwach wcześniej uzależnionych od Związku Radzieckiego była zagraniczna polityka naukowa i kulturalna prowadzona przez Urząd Spraw Zagranicznych razem z organizacjami pośredniczącymi. Od czasu zjednoczenia Niemiec do najważniejszych tego typu organizacji należały: Instytut Goethego, Niemiecka Służba Wymiany Akademickiej (Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD), Fundacja Humboldta, Instytut Stosunków Zagranicznych (Institut für Auslandsbeziehungen, IfA) oraz Centrala Szkolnictwa Zagranicą (Zentralstelle für das Auslandsschulwesen). Blisko współpracowały one z Urzędem Spraw Zagranicznych, tworzyły nowe powiązania i kanały komunikacji z zagranicą na wschodzie i południowym wschodzie Europy<sup>28</sup>.

---

J. Hoffmann, E. Schwanhold, A. Fuchs und weiterer Abgeordneten und der Fraktion der SPD, Deutscher Bundestag, Drucksachen nr 13/5259, 11.07.1996.

<sup>26</sup> 40 Jahre BiBB. 40 Jahre Forschen – Beraten – Zukunft gestalten, Bundesinstitut für Berufsbildung, Bonn 2010, s. 42.

<sup>27</sup> B. Kouba, *Fördermöglichkeiten der EG und der Bundesrepublik Deutschland für unternehmerische Aktivitäten in Mittel- und Osteuropa*, „Recht in Ost und West” 1992, nr 8, s. 234–243.

<sup>28</sup> B. Ociepka, *Niemiecka zagraniczna polityka kulturalna po zjednoczeniu. Bezpieczeństwo, dialog, promocja*, „Przegląd Zachodni” 2020, nr 2, s. 49–50.

## Podsumowanie

Ekspansja gospodarcza Niemiec po tragedii II wojny światowej, zdominowanie i zniewolenie przez Związek Radziecki terenów Europy Środkowo-Wschodniej w połączeniu z powrotem do starej tradycyjnej polityki wschodniej stanowiły o możliwości rozszerzenia niemieckich wpływów po zjednoczeniu. Trudna sytuacja państw znajdujących się w procesie transformacji i ich nadzieje na pomoc Niemiec w znacznym stopniu ułatwiły kooperację z państwami tego regionu. Republika Federalna Niemiec od początku procesów integracyjnych w Europie opowiadała się za poszerzaniem Wspólnot Europejskich o nowe państwa, kierując się ideologicznymi przesłankami likwidacji podziału Europy. Ze względu na swoje centralne położenie geograficzne i ogromny potencjał gospodarczy, Niemcom zależało w sposób szczególny na powodzeniu transformacji środkowoeuropejskiej. Od początku występowali w Brukseli w charakterze „advokata” interesów środkowoeuropejskich, choć mieli świadomość, że będzie to proces długotrwały i najeżony wieloma trudnościami, ponieważ problem „poszerzenia” zbiegł się w czasie z podpisaniem traktatu w Maastricht i ustaloną wcześniej marszrutą na „pogłębienie” integracji zachodnioeuropejskiej.

Choć od początku liczono się z poważnymi kosztami zobowiązań na wschodzie i południowym wschodzie, nie zapomniano, że tworzy się olbrzymi rynek odbiorców towarów niemieckich, o wręcz nieograniczonej skali potrzeb. Wychođenje postkomunistycznych państw Europy Środkowej z recesji gospodarczej i oznaki trwałej koniunktury przewartościowały opinie niemieckich elit politycznych i ekonomicznych co do celowości bliskiej kooperacji z tym regionem Europy. Dobrym podsumowaniem dokonań gospodarczych Niemiec w Europie Środkowej był referat wygłoszony przez prezydenta Niemiec Romana Herzoga 15 listopada 1996 r. na posiedzeniu *Mittleuropa Verein* w Czerwonym Ratuszu w Berlinie. Prezydent wprowadził w zdumienie niektórych słuchaczy, gdy przytoczył liczby świadczące, że handel zagraniczny RFN z Polską, Czechami i Węgrami łącznie przekracza volumen obrotów ze Stanami Zjednoczonymi, a niemiecki wywóz do Polski jest większy od eksportu do Chin. Region środkowoeuropejski uznany został za wielce obiecujący dla gospodarki niemieckiej, gdyż wzrastający dobrobyt i siła nabywcza obywateli państw transformacji przyczyniały się m.in. do ochrony miejsc pracy w samych Niemczech<sup>29</sup>.

<sup>29</sup> *Handel mit Mittel- und Osteuropa ein Pfeiler unserer Exportwirtschaft. Rede des Bundespräsidenten in Berlin am 15 November 1996*, „Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 1996, nr 101, s. 1091–1093.

## Bibliografia

### Źródła

- Antwort der Bundesregierung auf die große Anfrage der Abgeordneten J. Hoffmann, E. Schwanhold, A. Fuchs und weiterer Abgeordneter und der Fraktion der SPD*, Deutscher Bundestag, Drucksachen nr 13/5259, 11.07.1996.
- Archiv der Gegenwart*, Siegler-Verlag für Zeitarchive, Königswinter 1990.
- Die Beratung Mittel- und Osteuropa beim Aufbau von Demokratie und sozialer Marktwirtschaft. Konzept und Beratungsprogramme der Bundesregierung. Fortbeschreibung 1996*, Bundesministerium für Wirtschaft, Bonn 1995.
- Die Rolle Deutschlands in Europa. Rede des Bundeskanzlers auf der Tagung „Forum für Deutschland“ in Berlin am 13. März 1991*, „Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 1991, nr 33.
- Handel mit Mittel- und Osteuropa ein Pfeiler unserer Exportwirtschaft. Rede des Bundespräsidenten in Berlin am 15 November 1996*, „Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung“ 1996, nr 101, s. 1091–1093.

### Opracowania

- 40 Jahre BiBB. 40 Jahre Forschen – Beraten – Zukunft gestalten*, Bundesinstitut für Berufsbildung, Bonn 2010.
- Baring A., *Scheitert Deutschland? Abschied von unseren Wunschwelten*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1997.
- Bender P., *Die große Chance für den alten Kontinent*, „Die Zeit“, 1.07.1989.
- Carnovale M. et al., *Die Risiken des Umbruchs in Osteuropa und die Herausforderungen für die Europäische Gemeinschaft*, Europa Union Verlag, Bonn 1993 (Arbeitspapiere zur internationalen Politik, 74).
- „Für Polen ist das nur eine Atempause der Geschichte“. Ein Gespräch mit Andrzej Szczypiorski, „KAS-Auslandsinformationen“ 1992, nr 7, s. 29.
- Galtung J., *Angst vor neuen Stärke und wachsendem Nationalismus*, „Frankfurter Rundschau“, 4.10.1991.
- Jahn E., *Der Umbruch in Osteuropa – ein Ereignis mit weltpolitischen Auswirkungen*, „Osteuropa“ 1993, vol. 43, nr 1, s. 21–32.
- Kaiser K., *Germany in Central and Eastern Europe*, [w:] *United States Relations with Central and Eastern Europe*, vol. 7, nr 4, red. D. Clark, Aspen Institute, Queenstown 1992, s. 27–34.
- Kaiser K., *Unsere Rolle in Europa*, [w:] *Deutsche Ansichten. Die Republik im Übergang*, red. M. Müller, W. Thierse, Verlag J.H.W. Dietz, Bonn 1992, s. 247–267.
- Kiwerska J., *Przez Budapeszt, Pragę i Warszawę na Zachód. Ucieczki Niemców z NRD w 1989 roku*, Instytut Zachodni, Poznań 2020.
- Koszel B., *Mittelosteuropa im politischen Denken des vereinigten Deutschland*, [w:] *Die Idee des vereinigten Europa im deutschen und polnischen Perspektive*, red. C. Trosiak, T. Wallas, Wydawnictwo Naukowe INPiD UAM, Poznań–Śluby 2002, s. 7–16.
- Koszel B., *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowo i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Instytut Zachodni, Poznań 1999.
- Koszel B., *United Germany. Hope or Danger for Europe?*, [w:] *Poland and European Communities: proceedings of the conference “European Days at the Poznań University of Economics” held in Poznań on April 21–23, 1993*, red. J. Komorowski, R. Stawarska, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 1994, s. 39–47.

- Kruk A., *Hans-Dietrich Genscher w polityce wewnętrznej i zagranicznej RFN w latach 1969–1992*, Unikat 2, Katowice 2010.
- Lützel P.M., *Großmacht Deutschland? Essay über die Perspektive von außen*, „Internationale Politik” 1997, vol. 52, nr 2, s. 8–14.
- Mickiewicz P., *Polska droga do NATO. Implikacje polityczne i wojskowe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. E. Cziomer, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008.
- Między Rosją a Niemcami. Dyplomacja środkowoeuropejska w XX wieku*, t. 2: *Lata 1945–2000*, red. E. Alabrudzińska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Nachbarschaftspflege. Handel der EU mit den Beitrittskandidaten Osteuropas*, „Der Spiegel” 1997, nr 1, s. 23.
- Ociepka B., *Niemiecka zagraniczna polityka kulturalna po zjednoczeniu. Bezpieczeństwo, dialog, promocja*, „Przegląd Zachodni” 2020, nr 2, s. 45–63.
- Państwa wyszebradzkie. Systemy polityczne, gospodarka, współpraca*, red. M. Szczepaniak, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 1996.
- Pradetto A., *Europa nach der Revolution. Ost und West vor säkularen Herausforderungen*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1992, B6, s. 3–10.
- Royen Ch., *Bemühungen um innere und äussere Stabilisierung in Ostmitteleuropa*, „Die internationale Politik. Jahrbücher des Forschungsinstituts der Deutschen Gesellschaft für auswärtige Politik” 1991–1992, s. 85.
- Schöllgen G., *Geschichte als Argument. Was kann und was muß die deutsche Großmacht auf dem Weg ins 21. Jahrhundert tun?*, „Internationale Politik” 1997, vol. 52, nr 2, s. 1–7.
- Schwarz H.-P., *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, Siedler, Berlin 1994.
- Skubiszewski K., *Deutschland: Anwalt Mitteleuropas. Eine polnische Sicht der deutschen Europa-Politik*, „Internationale Politik” 1997, vol. 52, nr 2, s. 29–33.
- Stuth R., *Deutschlands neue Rolle im sich wandelnden Europa*, „Außenpolitik” 1992, nr 1, s. 22–32. „Süddeutsche Zeitung”, 3.09.1990.
- Walkowski M., *Probleme der ökonomisch-gesellschaftlichen und finanziellen Barrieren in Landes- und Landwirtschaftsanpassungen der Mittel- und Osteuropaländer an die Europäischen Union*, [w:] *Die Idee des vereinigten Europa im deutschen und polnischen Perspektive*, red. C. Troisiak, T. Wallas, Wydawnictwo Naukowe INPiD UAM, Poznań–Ślubice 2002, s. 127–138.
- Weidenfeld W., Huterer M., *Der Westen und die Stabilisierung der Demokratien in Osteuropa*, „Europa-Archiv. Zeitschrift für internationale Politik” 1992, nr 12, s. 325–334.
- Wettig G., *Das nationale Problem im nachkommunistischen Osteuropa*, „Osteuropa” 1993, vol. 43, nr 2, s. 109–118.
- Wojciechowski S., *Integracja i dezintegracja Jugosławii na przełomie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2002.
- Wojciechowski S., *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Atla2, Wrocław 2000.
- Wolff-Powęska A., *Identitätskrise in der Wendezeit*, [w:] *Länder Mittel- und Südosteuropas auf der Suche nach neuer Identität. Identität im erneuerten Nationalstaat*, red. B. Koszel, H. Maretzki, Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung, Potsdam 1998, s. 27–40.

## *Niemcy wobec postkomunistycznego bloku w Europie Środkowej i Wschodniej w latach 1990–1995*

### *Streszczenie*

Autor dokonał analizy zaangażowania zjednoczonych Niemiec w proces stabilizacji i reform wolnorynkowych w pięciu państwach byłego bloku wschodniego: Polsce, Czechosłowacji (od 1993: Czech i Słowacji), na Węgrzech, w Rumunii i Bułgarii w latach 1990–1995. Przybliżył wielowątkową dyskusję w Niemczech na temat konieczności bądź niecelowości zainteresowania się Niemiec tym regionem Europy. Wskazał powody, dla których Niemcy pomimo problemów z reunifikacją wzięły na siebie rolę promotora interesów wymienionych państw we WE/UE, choć stopień tego poparcia był zróżnicowany – na największe mogły liczyć Węgry, Polska i Czechosłowacja: Niemcy traktatowo zobowiązały się do poparcia starań tych państw o stowarzyszenie i członkostwo w UE. Autor wskazał na rolę podpisanych przez Niemcy układów o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy (Polska, Czechosłowacja) oraz o przyjaźni i partnerstwie w Europie (Węgry, Bułgaria, Rumunia), które wytyczały zasady współpracy tych państw ze zjednoczonymi Niemcami w przyszłości.

Słowa kluczowe: Niemcy, państwa Europy Środkowo-Wschodniej, ustanowienie nowych relacji

## *Germany towards the post-communist bloc in Central and Eastern Europe from 1990 to 1995*

### *Abstract*

The paper looks at the involvement of united Germany in the stabilisation and free market reforms in five former Eastern Bloc countries – Poland, Czechoslovakia (from 1993 on: the Czech Republic and Slovakia), Hungary, Romania, and Bulgaria – in the years 1990–1995. The text offers an overview of the multifaceted debates held in Germany at that time on the country's need to do so and its interest in this particular area of Europe, pointing to the reasons why Germany, despite the variety of reunification problems it was facing, undertook the task of promoting the interests of these countries within the EC/EU, although the degree of this support varied. The countries that could rely on the greatest support from Germany were Hungary, Poland and Czechoslovakia, as Germany was treaty-bound to support these countries' efforts geared towards association with and membership of the EU. Emphasis has also been placed on the role of the agreements on good neighbourhood and friendly cooperation, signed by Germany (Poland, Czechoslovakia), as well as on friendship and partnership in Europe (Hungary, Bulgaria, Romania), which guided the principles of future cooperation of these countries with united Germany.

Keywords: Germany, Central and Eastern European countries, establishment of new relations



## Wulf Lapins

Prof. Dr., WeltTrends Institut für Internationale Politik

<https://orcid.org/0000-0003-2811-9970>

# Zum deutschen Diskurs über den Krieg gegen die Ukraine

Krieg ist immer auch ein medialer Informationskrieg. Wer die Hoheit über den Diskurs bestimmt, der besitzt Informations-, Diagnose- und Definitionsmacht mit dem Zweck und Ziel, Zustimmungsmehrheiten für seine Sicht der Geschehnisse in der Gesellschaft zu erlangen. Dieser Artikel bearbeitet und kommentiert kritisch hinsichtlich Sprache und Denkfiguren, bis zum Stand Ende Januar 2023, anhand ausgewählter Beispiele aus Politik, Wissenschaft und Leitprintmedien Positionen und Diskussionen, Zusammenhänge und Hintergründe der deutschen Debatte über den Ukraine-Krieg: Über das Ringen um die jeweilige Deutungsmacht. Der Komplexität wie auch der Begrenzung des Umfangs für diesen Buchbeitrag geschuldet, kann hier nur eine Grobskizze vorgelegt werden.

Zusammengefasst vermitteln die vielen medial ausgetragenen Dispute mehrheitlich folgende dominante Deutungsbilder des Kriegsgeschehens: Der russische Angriffskrieg gegen die Ukraine ist ein anachronistisches, in Europa überwunden geglaubtes historisches Phänomen eines Krieges zwischen zwei Staaten/vormalige Sowjetrepubliken. In diesem Krieg stoßen als ein erstes wichtiges Charakteristikum zwei entgegen gesetzte Weltbilder und Beurteilungen der Realität aufeinander. Von vorneherein trug er deutlich erkennbare Merkmale eines karthagischen Krieges als sein zweites wichtiges Charakteristikum. Der Krieg ist geleitet vom politischen Willen des russischen Präsidenten, der angewandten Strategie und Taktik und eingesetzten Militärtechnik, um die sozioökonomische, infrastrukturelle sowie die kulturelle Basis des Landes in Schutt und Asche zu legen. Mit den Worten des Co-Parteivorsitzenden der SPD, Lars Klingbeil: „Wladimir Putin will, dass die Ukraine von der

Landkarte verschwindet.“<sup>1</sup> Wie einst Rom die totale Zerstörung Karthagos als Absicht und Zweck im 3. Punischen Krieges (149–146 v. Chr.) ausgab, versucht Moskau vergleichbares in seinem Nachbarstaat umzusetzen – nachdem es keine relevanten militärischen Ziele mehr im Visier findet: *Ucraina delendam est*. Die vorausgegangenen, monatelangen militärischen Gruppierungen und US-entschlüsselten Einsatzdirektiven wiesen bei Kriegsbeginn auf eine vorgesehene schnelle, erfolgreiche Invasion hin. Dieses Drehbuch ist bereits gescheitert. Das zeigen die täglichen Lageberichte des renommierten US- Think Tanks, The Institute for the Study of War,<sup>2</sup> wie auch Aussagen russischer Militärexperten.<sup>3</sup> Anstatt mit Brot und Salz als erhoffte Befreier von der vorgeblichen „Nazi Herrschaft“ in Kiew begrüßt zu werden, schlägt den russischen Truppen seit Kriegsbeginn Sperrfeuer entgegen, und die ukrainischen Streitkräfte starten immer wieder mit Rückeroberungen mit einmal mehr oder auch mit keinem Erfolg und militärischen Aufgabe von Gelände und urbanen Siedlungen.

Hingewiesen wird zuweilen auch auf eine andere historische Analogie. Hiernach ähnelte das Kriegsgeschehen in Hinsicht auf Plan und Umsetzung in den ersten Monaten dem finnisch-sowjetischen Winterkrieg 1939–40. Die finnischen Einheiten konnten den Durchmarsch der Invasoren ebenfalls stoppen. Wie damals folgt die heutige Propaganda aus Moskau dem Muster: Die Bevölkerung und Armee zur Kapitulation durch gezielte Falschmeldung zu bringen. So hieß es 1939, die „bourgeoise Regierung“ sei geflohen und zu Kriegsbeginn 2022, dass die „Regierung der Faschisten und Drogensüchtigen“ außer Landes sei. Doch beide Staatspräsidenten, Karl Gustav Emil Mannerheim und Staatspräsident Wolodymyr Selenskyj, blieben in ihren Hauptstädten. Deshalb musste die sowjetische Regierung auch mit Mannerheim den Friedensvertrag aushandeln. Und wenn Selenskyj nicht doch noch durch weitere Attentatsversuche oder Beschuss verunglückt, wird auch die russische Regierung, in einer heute noch nicht vorhersehbaren personellen Konstellation, mit ihm in Verhandlungen treten müssen.

## Imperialistischer Krieg

In zahlreichen Beiträgen wird die Intervention mit der nicht aufgearbeiteten Hypothek des russischen Imperialismus begründet. Exemplarisch dafür stehen die nachstehenden aufgeführten Positionen: Der damalige Leiter des Programms „Russländische Innenpolitik und politische Institutionen“ des Carnegie-Zentrums in Moskau,

<sup>1</sup> Lars Klingbeil, [https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Reden/20221018\\_Rede\\_LK.pdf](https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Reden/20221018_Rede_LK.pdf) [30.1.2023]. [Dieser Artikel behält die vom Autor vorgeschlagene Form der Fußnoten und bibliografischen Beschreibungen bei].

<sup>2</sup> Ukraine Project, interaktiver Tagesklick, <https://www.understandingwar.org/project/ukraine-project> (hier vom 20.12.2022 – 3.1.2023).

<sup>3</sup> Zweites Deutsches Fernsehen, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/putin-propaganda-blogger-kritik-ukraine-krieg-russland-100.html> [30.1.2023].

Andrej Kolesnikov, betonte 2020 hinsichtlich der in Russland diskutierten Themen und Denkfiguren: „Der herrschende Diskurs ist imperial, militaristisch, bedrohungszentriert.“<sup>4</sup> Das kann nicht folgenlos bleiben. Denn eine Regierung, die die eigene Bevölkerung mit einer solchen innenpolitische Sprach- und Denkweise propagandistisch manipuliert, wird früher oder später auch im Außenverhältnis aggressiv handeln und damit die europäische Stabilität gefährden. In den Worten von Kolesnikov: „Wenn man den Zusammenbruch der Sowjetunion als größte Katastrophe des 20. Jahrhunderts begreift, so ist die aus ihren Trümmern entstandene Russländische Föderation eine Art Nicht-Staat. [...] Das echte Russland, wird es erst wieder geben, wenn es wieder groß ist – «great again» – also der Sowjetunion ähnlich, mit all ihren historischen Mythen.“<sup>5</sup> In die gleiche Richtung aus seiner linken Perspektive argumentiert der russische Soziologe Ilya Matveev und markiert als ‘imperialistischen Wendepunkt’ das Jahr 2014:

[...] until 2014 Russia was negotiating its position within the global capitalist order dominated by the West. It was aiming at the ‘subimperialist’ role: a regional power with its own political-economic bloc, yet still integrated into the global economy. In 2014, things changed. Instead of ‘subimperialist’ status, Russia shifted into full-on confrontation with the West [...]. Russia’s aggression goes beyond capitalist interests. Yet it also goes beyond pure geopolitical calculus; even from this point, it’s madness. What I missed was imperialist, nationalist ideology. It does play an independent causal role. Russian leadership is enthralled with the idea of restoring ‘historic Russia’ by rectifying the mistake which is the existence of Ukraine as a country. It’s not just about NATO and the West. It’s about the ‘Russian world’ that goes beyond current Russian borders [...]. There’s a sense of ‘historic mission’ there.<sup>6</sup>

Die russische Historikerin, Tamara Eidelmann, schlägt einen weiten geschichtlichen Bogen und sieht den Ursprung des Angriffskrieges bereits im historischen russischen Imperialismus angelegt:

Ich denke, der Imperialismus war in Russland im Keim schon da, bevor es das Wort Imperium überhaupt gab. Peter der Große war der Erste, der offiziell zum Imperator ernannt wurde, aber eigentlich hat das Imperium schon vorher Gestalt angenommen: Als das Moskauer Zarenreich begann, sich auszudehnen und neue Gebiete einzunehmen – die Wolgaregion unter Iwan dem Schrecklichen im 16. Jahrhundert, Sibirien im 17. Jahrhundert – war der Grundstein für das Russische Imperium bereits gelegt.<sup>7</sup>

<sup>4</sup> Andrej Kolesnikov, *Erinnerung als Waffe. Die Geschichtspolitik des Putin-Regimes*, in: Osteuropa 6/2020, S. 6.

<sup>5</sup> Ebenda, S. 27.

<sup>6</sup> Ilya Matveev, <https://www.facebook.com/ilia.matveev/posts/10224882563347341> [30.1.2023]; derselbe, *The invasion of Ukraine and the specificity of Russian imperialism*, <https://www.iire.org/node/1022> [30.1.2023].

<sup>7</sup> Tamara Eidelmann, <https://novayagazeta.eu/articles/2022/10/05/ia-ne-vizhu-iznutri-rossii-zaprosa-na-cio-raspad> [30.1.2023].

Auch Intellektuelle aus dem linksdemokratischen Spektrum in Deutschland merken selbstkritisch an:

Ja, denn wer in Russland unterwegs war, dem sprang die massive imperiale Geschichtspolitik allerorts ins Auge [...] Es wurde also gesehen, aber von uns Linken nicht laut ausgesprochen. Vielmehr wurde die Kritik oftmals als „Feindbildproduktion“ abgetan und beiseite gewischt. In den letzten Tagen [nach dem 24.2.2022 – W.L.] hat sich aber gezeigt, dass wir es unmissverständlich hätten kritisieren müssen!<sup>8</sup>

Desgleichen wird im marxistischen Denkspektrum versucht, den Krieg in die Imperialismus-Theorien einzuordnen bzw. ihn damit zu erklären.<sup>9</sup>

## Die Narrative von Kujat und Mearsheimer

Aus dem kleineren Kreis namhafter internationaler westlicher Experten, die entgegen der Mehrheit ihrer Forschungskollegen vielmehr die Vereinigten Staaten als Protagonisten, mithin sogar als Treiber und Auslöser des Ukraine-Konflikts bis zum Krieg ausmachen, sollen hier prominent die Auffassungen des ehemaligen Generalinspektors der Bundeswehr und ehemaligen Vorsitzenden des Nato-Militärausschusses, Harald Kujat sowie von dem US-Politikwissenschaftler John J. Mearsheimer aufgeführt werden. Der Vier-Sterne General a.D. beurteilt Washington und Moskau zwar zunächst gleichwertig als Schlüsselbeteiligte, fokussiert aber danach durchweg die Politik der USA als verantwortlicher 'Alleininhaber' der russischen Sicherheitsorge. Einen 'Schuldschein' auch Russlands für den Angriff thematisiert er nicht. Seine Argumente, wie bei Mearsheimer ebenfalls zu sehen sein wird, könnten im Subtext sogar als ein relatives Verständnis für ein präventives 'ius ad bellum' gelesen werden:

Die Ukraine kämpft um ihre Freiheit, um ihre Souveränität und um die territoriale Integrität des Landes. Aber die beiden Hauptakteure in diesem Krieg sind Russland und die USA. Die Ukraine kämpft auch für die geopolitischen Interessen der USA. Denn deren erklärtes Ziel ist es, Russland politisch, wirtschaftlich und militärisch so weit zu schwächen, dass sie sich dem geopolitischen Rivalen zuwenden können, der als einziger in der Lage ist, ihre Vormachtstellung als Weltmacht zu gefährden: China [...]. Russland will verhindern, dass der geopolitische Rivale USA eine strategische Überlegenheit gewinnt, die Russlands Sicherheit gefährdet. Sei es durch Mitgliedschaft der Ukraine in der von den USA geführten Nato, sei es durch die Stationierung amerikanischer Truppen, die Verlagerung militärischer Infrastruktur oder gemeinsamer Nato-Manöver.<sup>10</sup>

<sup>8</sup> Fabian Wisostzky, <https://www.rosalux.de/news/id/46055> [30.1.2023].

<sup>9</sup> Imperialismus-Theorien, <https://www.marx21.de/imperialismus-theorien-im-kampf-um-die-ukraine-ein-ueberblick/> [30.1.2023].

<sup>10</sup> Harald Kujat, <https://www.infosperber.ch/politik/welt/ukraine-die-kampfpanzer-reichen-fuer-eine-kriegswende-nicht/> [30.1.2023].

Mearsheimer's Bewertung fällt hingegen noch schärfer aus. Er vertritt den Standpunkt, dass die EU und die USA die Ukraine in ein Westeuropa transformieren wollen und damit eine wesentliche Verursachung für den Kriegsausbruch tragen:

Die Vereinigten Staaten sind in erster Linie für die Verursachung der Ukraine-Krise verantwortlich. Damit soll nicht bestritten werden, dass Putin den Krieg begonnen hat und dass er für die russische Kriegsführung verantwortlich ist. [...] Meine zentrale Behauptung ist, dass die Vereinigten Staaten eine Politik gegenüber der Ukraine vorangetrieben haben, die von Putin und anderen russischen Führern als existenzielle Bedrohung empfunden wird. [...] Konkret spreche ich von Amerikas Besessenheit, die Ukraine in die Nato aufzunehmen und sie zu einem westlichen Bollwerk an Russlands Grenze zu machen. [...] Putin reagierte darauf mit dem Einmarsch in die Ukraine am 24. Februar dieses Jahres. [...] Ihm werden imperiale Ambitionen nachgesagt. Er wolle die Ukraine und auch andere Länder erobern, um ein Grossrussland zu schaffen, das eine gewisse Ähnlichkeit mit der ehemaligen Sowjetunion aufweise. [...] Diese Behauptung wird zwar in den Mainstream-Medien und von praktisch allen westlichen Staats- und Regierungschefs immer wieder geäußert, aber es gibt keine Beweise dafür. [...] Es gibt keine Beweise dafür, dass Putin am 24. Februar, als er seine Truppen in die Ukraine schickte, die Absicht hatte, die Ukraine als unabhängigen Staat abzuschieffen und sie zu einem Teil Russlands zu machen.<sup>11</sup>

Folgend einige kritische Anmerkungen zu Mearsheimers Positionen: Eine bereits heute postulierte „existenzielle Bedrohung“ durch eine unbestimmte künftige ukrainische Nato-Mitgliedschaft setzt verifizierbare Indikatoren, wie glaubwürdige politische hochrangig programmatische Aussagen oder strukturelle Vorbereitungen, aufgedeckte Pläne u.ä. der USA voraus, nach einem Bündnis-Beitritt der Ukraine Russland existenziell zu bedrohen, also militärisch anzugreifen oder mit anderen Mitteln seine staatliche Souveränität elementar zu bekämpfen. Es werden in der strategischen Community jedoch keine Angriffspläne für US-Atomschläge zu einer solchen existenziellen Vernichtung jenseits der reaktiven Abschreckungsdoktrin diskutiert. Welcher US-Präsident würde es zudem wagen, wegen der russischen Zweitschlagfähigkeit, unbedroht das Atomtabu zu brechen und den nationalen Atomsuizid zu provozieren? Und wirken nicht auch Demokratie-immanente Gründe realistischerweise einem atomaren auslöschenden Angriffsdanken entgegen? Eine konventionelle Invasion wäre auch nur von europäischem Nato-Gebiet aus möglich und müsste auch konzertiert sein. Dazu ist kein Mitglied bereit, schon gar nicht mehrere. In diesem Kontext lautet ein häufiger Vorwurf aus Moskau, dass die Nato Russland jedoch geostrategisch einkreise. Das wiederum wird von westlicher Seite argumentativ bestritten.<sup>12</sup> Vielmehr hatten die russischen

<sup>11</sup> John J. Mearsheimer, <https://weltwoche.ch/daily/geostrategie-mearsheimer-putin-wollte-die-ukraine-nie-zu-einem-teil-russlands-machen-er-wollte-verhindern-dass-sie-zum-sprungbrett-fuer-westliche-aggression-werden-kann-der-nato-beitritt-ist-die/> [30.1.2023].

<sup>12</sup> Beispielhaft: Faktencheck, <https://russlandverstehen.eu/fuecks-becker-faktencheck-einkreisung-russland-nato/> [30.1.2023].

Streitkräfte die Ukraine vor dem Krieg militärisch umzingelt.<sup>13</sup> Keiner von Putins behaupteten Kriegsursachen<sup>14</sup> auf den Prüfstand gestellt, verlässt diesen mit einem „vielleicht doch“.

Auffällig ist, dass Putins Bedrohungs-Erzählung in seinem Essay vom 12. Juni 2021 „Über die historische Einheit der Russen und der Ukrainer“<sup>15</sup> von Mearsheimer übernommen wird. Das überrascht. Denn in einem Aufsatz in *Foreign Affairs* 1993, „The case for a Ukrainian Nuclear Deterrent“, verurteilte er damals eine Abgabe der ukrainischen Atomwaffen an Russland (die Übergabe war am 1. Juni 1996 abgeschlossen) aus Sicherheitsgründen für die Ukraine und attestierte ihr vielmehr berechnete Sicherheitsbedenken:

Even now, pressing Ukraine to become a nonnuclear state is a mistake. A nuclear Ukraine makes sense for two reasons. First, it is imperative to maintain peace between Russia and Ukraine. That means ensuring that the Russians, who have a history of bad relations with Ukraine, do not move to reconquer it. Ukraine cannot defend itself against a nuclear-armed Russia with conventional weapons, and no state, including the United States, is going to extend to it a meaningful security guarantee. Ukrainian nuclear weapons are the only reliable deterrent to Russian aggression. If the U.S. aim is to enhance stability in Europe, the case against a nuclear-armed Ukraine is unpersuasive.

Im Kapitel zur Notwendigkeit des Friedens zwischen Russland und der Ukraine schrieb er aus heutiger Sicht ‘visionär’:

A war between Russia and Ukraine would be a disaster. [...] The likely result of that war – Russia’s reconquest of Ukraine would injure prospects for peace throughout Europe. A conventional war between Russia and Ukraine would entail vast military casualties and the possible murder of many thousands of civilians. Russians and Ukrainians have a history of mutual enmity; this hostility, combined with the intermixing of their populations, raises the possibility that war between them could entail Bosnian style ethnic cleansing and mass murder. This war could produce millions of refugees clamoring at the borders of Western Europe.<sup>16</sup>

Seine Prognose wurde am 24.2.2022 harte Realität.

Die 1993 der Ukraine zugestanden Bedrohungssorgen sind nunmehr in seinem Artikel vom Juli 2022 konvertiert zu den der russischen Machtelite, von

<sup>13</sup> Wie es zum Krieg in Europa kam, <https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-02/russland-ukraine-invasion-krieg-chronik> [30.1.2023]; Otto Luchterhandt, <https://zeitschrift-osteuropa.de/blog/russlands-geisel/> [30.1.2023]; siehe auch: ISPK-Studien zur Konfliktforschung, [https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748933915.pdf?download\\_full\\_pdf=1&page=1](https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748933915.pdf?download_full_pdf=1&page=1) [30.1.2023].

<sup>14</sup> Putins Kriegsgründe, <https://www.dw.com/de/putins-kriegsgründe-im-faktencheck/a-60901735> [30.1.2023].

<sup>15</sup> Wladimir Putin, *Über die historische Einheit*, in: Osteuropa 7/2021, S. 51–66.

<sup>16</sup> Foreign Affairs, <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf> [30.1.2023].

„Putin und anderen russischen Führern“, wie er ausführt. Es ist der politische-geheimdienstliche-militärische-industrielle Machtapparat. Ob dieser tatsächlich von einer existentiellen Gefahr durch eine Nato-Mitgliedschaft der Ukraine ausgeht oder sie lediglich als instrumentiertes propagandistisches Narrativ wie eine Monstranz vor sich herträgt, ist nicht überprüfbar. Aber eine andere Bedrohungswahrnehmung kann tatsächlich unterstellt werden: Eine westlich strukturierte Ukraine als potenzielles gesellschaftspolitisches Nachahmungsmodell für Russland. Zudem: Mearsheimers negierte Bereitschaft von Putin, die Ukraine „als unabhängigen Staat abzuschaffen und sie zu einem Teil Russlands zu machen“, setzte dieser gleichwohl am 30. September 2022 um, als er größere Gebiete ihrer Oblaste Luhansk, Donezk, Saporischschja und Cherson annektierte, d.h. sie in die Russische Föderation als neue Staatsgebiete inkorporierte. Der linksliberale Wissenschaftler und Publizist, Albrecht von Lucke, bringt es auf den Punkt:

Denn so wichtig es ist, die historischen Versäumnisse der Nato klar zu benennen, so entscheidend ist es, festzuhalten, dass es für den Beginn des Krieges keine Zwangsläufigkeit gab und dass dafür niemand anderes außer Wladimir Putin und seine Kamarrilla verantwortlich ist. [...] Indem speziell Deutschland, wenn auch aus nachvollziehbaren Gründen, dafür gesorgt hat, dass die Ukraine genau wie Georgien 2008 nicht Teil der Nato wurde – und auch nicht frühzeitig verhinderte, dass diese Erwartung überhaupt geweckt werden konnte – tragen auch wir eine moralische Verantwortung für die aktuelle Lage.<sup>17</sup>

## Geopolitisches Pendeln der Ukraine zwischen Nato und Russland

Zudem ist die Historie viel komplexer, als von Mearsheimer dargelegt. Die außen- und sicherheitspolitischen Beziehungen der Ukraine changierte zwischen Orientierungen in Richtung EU und Nato und nach Russland, je nachdem welche Regierung in Kiew amtierte.

An dieser Stelle können nur rudimentär seine Leerstellen gefüllt werden. 1991 wurde die Ukraine Mitglied im Nato-Kooperationsrat, 1994 fand die Aufnahme in das Programm „Partnerschaft für den Frieden“ statt, 1997 wurde die Nato-Ukraine-Charta zur Vertiefung der Kooperation verabschiedet, und auf dem Nato-Gipfel in Bukarest 2008 erhielt Kiew als Kompromiss zwischen den befürwortenden USA und dem ablehnenden Frankreich und Deutschland die grundsätzliche Beitrittsperspektive: „Wir kamen heute überein, dass diese Länder NATO-Mitglieder werden“. Der Beitritt wurde damit auf unbestimmte Zeit in der Zukunft verschoben. Eine gute systematische Übersicht der Zusammenarbeit zwischen der Ukraine und dem

---

<sup>17</sup> Albrecht von Lucke, <https://www.blaetter.de/ausgabe/2022/april/putins-krieg-das-ende-unserer-illusionen> [30.1.2023].

Bündnis von 1991–2008 liefert die hier angegebene Quelle.<sup>18</sup> Die damalige ukrainische Ministerpräsidentin, Julija Timoschenko, sagt rückblickend: „Die offizielle Begründung der Länder, die im entscheidenden Moment gegen uns gestimmt hatten, war: Die Zustimmung der Bürger in der Ukraine ist nicht groß genug. Und das war sicherlich keine falsche Einschätzung damals. Zu dieser Zeit waren nur maximal 20 Prozent der Ukrainer für einen NATO-Beitritt.“<sup>19</sup>

In den darauffolgenden Jahren reduzierte sich die Zustimmungsratesogar noch. So hielten im April 2012 nur 13 Prozent der Bürger das transatlantische Bündnis für ihre beste Sicherheitsoption, während 31 Prozent für eine Allianz mit Russland plädierten und weitere 31 Prozent einen militärischen ungebundenen Status favorisierten.<sup>20</sup> Als Erklärung für diese Umfrageergebnisse bietet sich das Gesetz für eine Bündnisfreiheit des Landes an, das auf Betreiben des pro-russischen Präsidenten Wiktor Janukowytsch vom Parlament am 1. Juli 2010 verabschiedet wurde. Zwar wurde die „Fortsetzung einer konstruktiven Partnerschaft mit der Nato“ hier auch zum Ausdruck gebracht, doch einer künftigen erstrebten Mitgliedschaft war erst einmal ein legislativer Riegel vorgeschoben.<sup>21</sup> Nach der Annexion der Krim 2014 revidierte aber das Parlament mit überwältigender Mehrheit von 303 zu 8 Stimmen das bisherige Neutralitätsgebot und nahm wieder Kurs auf eine erstrebte künftige Nato-Mitgliedschaft.<sup>22</sup> Diese Votierung spiegelte die gesellschaftspolitische Stimmung und Einstellung:

[...] then since 2014, public opinion has changed radically. In the next few years, NATO membership was supported by 40–46% of citizens, a military alliance with Russia and other CIS countries — by 5–7%, while the number of supporters of non-aligned status of Ukraine remained at the level of 21–28%. However, in the last survey in August 2019 this percentage increased significantly — up to 36%. NATO membership in the August poll was supported by 41% of the Ukrainians.<sup>23</sup>

Der damalige ukrainische Präsident Petro Poroschenko erhob am 7. Februar 2019 schließlich durch eine Verfassungsänderung den „strategischen Kurs des Staates in Richtung einer Vollmitgliedschaft der Ukraine in der Europäischen Union und der Organisation des Nordatlantikvertrags“ zum Staatsziel.<sup>24</sup> Sein Nachfolger,

<sup>18</sup> Rainer Lindner, [https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/43685/ssoar-2008-pleines-Die\\_Ukraine\\_zwischen\\_Ost\\_und.pdf](https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/43685/ssoar-2008-pleines-Die_Ukraine_zwischen_Ost_und.pdf), S. 33–35 (30.1.2023).

<sup>19</sup> Julija Timoschenko, <https://de.euronews.com/2014/12/23/ukraine-was-kommt-nach-demende-der-neutralitaet> [30.1.2023].

<sup>20</sup> Kiis, <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=888&page=1> [30.1.2023].

<sup>21</sup> Parlament lehnt Nato-Beitrag ab, <https://www.spiegel.de/politik/ausland/ukraine-parlament-lehnt-nato-beitritt-ab-a-704236.html> [30.1.2023].

<sup>22</sup> Aufgabe der Neutralität, <https://www.euronews.com/2014/12/23/ukraine-votes-to-drop-neutrality-and-seek-nato-membership> [30.1.2023].

<sup>23</sup> Kiis, ebenda.

<sup>24</sup> Verfassungsänderung, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19?lang=uk#Text> [30.1.2023].

Wolodymyr Selenskyj, verfolgte den gleichen Endpunkt nationaler Sicherheit und erhielt aus Brüssel auf diesem Weg zwei mehr symbolische als konstitutive Anerkennungen. 2020 wurde sein Land im Rahmen des Nato-Partnerschaftsprogramms als „Enhanced Opportunities Partner“ aufgewertet, und seit 2021 bekommt es Unterstützung durch den „Individual Partnership Plan“. Mitte Januar 2023 positionierte sich der ukrainische Verteidigungsminister, Oleksii Reznikov, bereits mit der Aussage, dass sein Land jetzt schon de facto Mitglied der Nato sei: „Ukraine as a country, and the armed forces of Ukraine, became [a] member of Nato. De facto, not de jure (by law). Because we have weaponry, and the understanding of how to use it [...]. I’m sure that in the near future, we’ll become member of Nato, de jure.“<sup>25</sup> Von heutiger Warte aus betrachtet lässt sich keine Prognose wagen, ob überhaupt und wenn positiv entschieden würde, zu welchem Datum die vollwertige eingebundene Aufnahme in die beiden euroatlantischen Organisationen, EU und Nato, vollzogen würde. Für die Befürworter im Land gilt jedenfalls ungebrochen der Slogan: *Nato is for safe life, EU is for better socio-economic life*.

Aber auch Russland kooperierte mit der Allianz. Es wurde 1994 Mitglied im Programm „Partnerschaft für den Frieden“. Im Kontext der Grundakte von Paris 1997 erhielt Moskau einen Sitz beim Bündnis in Brüssel im Ständigen Gemeinsamen Rat, im Format 19+1. 2002 wurde der Nato-Russland-Rat (NRR) etabliert und die NATO Military Liaison Mission in Moskau eröffnet. Der NRR tagte zweimal jährlich auf dem Niveau der Außen- und Verteidigungsminister sowie der Generalstabschefs und einmal pro Monat auf Botschafterebene. So eng war die normative Zusammenarbeit der Ukraine mit der Allianz nie gewesen. Und ungeachtet des in Deutschland vorherrschenden politischen und medialen Narratives vom „Hauch des Kalten Kriegs“ nach Putins Rede auf der Münchner Sicherheitskonferenz 2007,<sup>26</sup> beurteilte die Bundesregierung die russische Verteidigungspolitik auch vier Jahre später offensichtlich noch als vertrauenswürdig und defensiv ausgerichtet. Anders lässt sich diese Vertragsgenehmigung von 2011 nicht erklären:

Der Düsseldorfer Rheinmetall-Konzern ist mit seinem russischen Partner JSCo Oboron-servis vom Verteidigungsministerium der Russischen Föderation beauftragt worden, ein Trainings- und Ausbildungszentrum in Mulino/Russland zu errichten. Damit wird in der Wolga-Region bis 2014 die weltweit modernste Trainingsbasis mit simulations-gestützter Ausbildung entstehen, in der pro Jahr bis zu 30.000 Soldaten ausgebildet werden können. Das Auftragsvolumen für Rheinmetall beziffert sich einschließlich Erweiterungsoptionen auf über 100 Mio. EUR. [...] Im Hinblick auf die geplante Modernisierung der Ausrüstung der russischen Streitkräfte bieten sich damit gute Chancen für Folgebeauftragungen aus der Russischen Föderation. [...] Das hochmoderne

<sup>25</sup> Oleksii Reznikov, <https://www.bbc.com/news/world-europe-64255249> [30.1.2023].

<sup>26</sup> Wladimir Putin, <http://www.ag-friedensforschung.de/themen/Sicherheitskonferenz/2007-putin-dt.html> [30.1.2023].

Heeresausbildungszentrum in Mulino ist für die Ausbildung von verstärkten mechanisierten Infanterie- und Panzerbrigaden konzipiert.<sup>27</sup>

In den Folgejahren nach Putins perzipierter Philippika 2007 entwickelte sich jedoch ein wachsendes Zerwürfnis mit immer wieder Unterbrechungen des etablierten Allianz-Russland-Sicherheitsdialogs. Wesentliche Marksteine dafür waren aus Nato-Sicht: Der russisch-georgische Krieg 2008, der Krieg in der Ostukraine ab 2014, die Vergiftung des Doppelagenten Sergej Skripal in Großbritannien 2018, die Ausweisung von russischen Diplomaten der ständigen Vertretung bei der Nato 2021 wegen Vorwurfs der Agententätigkeiten und der Aufbau der militärischen Drohkulisse gegen die Ukraine im selben Jahr. Der anerkannte rumänische Historiker für sowjetische und russische Geschichte, Armand Gosu, beurteilt die Kriegsbegründung von Putin und die vorausgegangene Entzweiung mit dem Westen so:

Ich denke, wir sind Zeugen einer Neukalibrierung von Putins Diskurs geworden. Bisher oft gebrauchte Begriffe wie 'Entnazifizierung' oder 'Banden von Drogenabhängigen' scheinen daraus zu verschwinden. Die Betonung liegt jetzt auf der Unausweichlichkeit des Krieges. Das heißt, dass es keine Alternative zum Krieg gegeben und Putin nur das getan habe, wozu er verpflichtet gewesen sei. Und das sei grundsätzlich richtig gewesen. [...] Diese Haltung sollte uns nicht überraschen, sie ist spezifisch für kommunistische Bürokratien sowjetischen Typs und für die Militärkreise, aus denen Putin kommt. [...] Ich glaube, dass Russland sich schon seit langem im Kriegszustand mit dem Westen befindet, nur dass dieser seit dem 24. Februar 2022 die Form eines konventionellen Kriegs angenommen hat.<sup>28</sup>

Moskaus Hauptvorwürfe wiederum betrafen im zeitlichen Längsschnitt betrachtet: Die USA hätten die Staaten in Ostmitteleuropa vor die Wahl gestellt, für sie oder Russlands zu sein, ihre militärische Ausbildung und Bewaffnung von syrischen oppositionellen Gruppen sei gescheitert, denn diese wären zum IS übergelaufen, und die auf westliche Initiative verabschiedete UN-Resolution zur Errichtung einer Flugverbotszone in Libyen sei falsch gewesen: „Sie erlaubt alles. Sie gleicht einem mittelalterlichen Aufruf zum Kreuzzug, wo irgendeiner jemanden aufstachelte, in ein beliebiges Gebiet einzumarschieren und es zu befreien.“<sup>29</sup>

<sup>27</sup> Hardthöhen Kurier, <https://www.hardthoehenkurier.de/index.php/news/9-news/554-rheinmetall-mit-grossauftrag-erfolgreich-in-russland-hochmodernes-trainingszentrum-fuer-das-russische-heer> [30.1.2023].

<sup>28</sup> Armand Gosu, <https://www.dw.com/de/moskaus-feind-ist-der-westen/a-61849310> [30.1.2023].

<sup>29</sup> Libyen, <https://www.spiegel.de/politik/ausland/libyen-mission-putin-wirft-westen-kreuzzug-gegen-gaddafi-vor-a-752251.html> [30.1.2023].

## Auf der Suche nach Versäumnissen

In diesem Abschnitt werden die wesentlichen Kritiken an vermeidbar gewesenen Defiziten deutscher Russlandpolitik beleuchtet: Das deutsche Eigenbild vom besonderen Verhältnis zu Russland durch seine Geschichte, die Ostpolitik und Aufbau von energiewirtschaftlichen Dependenzstrukturen als stabilitätspolitisches Axiom, resultierte im festen Glauben, Moskaus Politik oft besser verstehen und deuten zu können als andere in Europa. Das Modell liegt nach dem 24. Februar 2022 in Scherben. Indikativ dafür steht die Aussage von Außenministerin Baerbock: „Wir sind in einer anderen Welt aufgewacht“.<sup>30</sup> Wie es zu der Fehlbeurteilung der offensichtlich langfristig angelegten militärischen Interventionspolitik Putins kommen konnte, öffnet das Feld für eine vormalige umzupflügende Analyseschule, auf die eine Untersuchung über „Westliche Russlandpolitik: Mythen, Fehlbeurteilungen und Strategien“ Anfang 2021 aufmerksam machte:

Im Wesentlichen sind dabei zwei Denkrichtungen zu unterscheiden. Eine sieht das von Putin geschaffene System als eine Autokratie mit einem autistischen Führungszirkel und wachsendem Einfluss der Sicherheitsorgane an, und sie stellt eine enge Verbindung zwischen einer zunehmenden Repression im Inneren und einer aggressiven Außenpolitik auf scharf anti-westlicher Basis fest. Die andere streitet zwar die Existenz von Demokratiedefiziten und Völkerrechtsverletzungen nicht ab, erkennt aber keinen grundsätzlichen Unterschied im außenpolitischen Vorgehen zwischen Russland und den USA. Sie betrachtet Putin als ganz normalen Politiker, dem die Sicherheitsinteressen des Landes am Herzen liegen und die er durch die Politik des Westens und insbesondere der NATO als gefährdet ansieht. In der Ostwissenschaft hat sich im Verlaufe der unterdessen mehr als zwei Jahrzehnte dauernden Führerschaft Putins ein Konsens um die erste Interpretationsrichtung gebildet.<sup>31</sup>

Gestützt wird diese, mit Blick auf die erstgenannte Denkschule, durch die Forschungsergebnisse des Britischen Royal Institute of International Affairs (Chatham House) über „Myths and misconceptions in the debate of Russia“<sup>32</sup> sowie einer Denkschrift von deutschen Osteuropaexperten „Für eine neue Russlandpolitik“:<sup>33</sup>

<sup>30</sup> Annalena Baerbock, <https://www.youtube.com/watch?v=C3aeAoQbVp4> [30.1.2023].

<sup>31</sup> Hannes Adomeit: Einleitung, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sirius-2021-3008/html> [30.1.2023]. Zwei Veröffentlichungen aus vorangegangenen Jahren stehen beispielhaft für eine ambivalente „pragmatische“ Russische Grossmachtpolitik, Martin Malek, *Russland – eine Grossmacht?*, 2003, [https://www.bundesheer.at/pdf\\_pool/publikationen/stb4\\_03.pdf](https://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/stb4_03.pdf) [30.1.2023]; Johann Zajackowski, *Russland – eine pragmatische Grossmacht?* Stuttgart 2015.

<sup>32</sup> Chatham House, [https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-05/2021-05-13-myths-misconceptions-debate-russia-nixey-et-al\\_0.pdf](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-05/2021-05-13-myths-misconceptions-debate-russia-nixey-et-al_0.pdf) [30.1.2023].

<sup>33</sup> Andreas Heinemann-Grüder, Nikolay Mitrokhin, in: Osteuropa 3/2021, S. 91–98. Dazu auch: Lilija Sevcova, *Russlands Wille zur Weltmacht*, in: Osteuropa 4/2007, S. 33–52; Sabine Fischer, *Russland auf dem Weg in die Diktatur*, <https://www.swp-berlin.org/publikation/russland-auf-dem-weg-in-die-diktatur> [30.1.2023]; Gerhard Simon, *Russlands Griff nach der Weltmacht*,

Weniger deutlich, vor allem im deutschen Strategiepapier, wird die Tatsache beschrieben, dass das Verhältnis ebenfalls wie im Kalten Krieg eine militärpolitische Komponente hat, die in Russland durch Militarisierung der Gesellschaft, Heroisierung der russischen Geschichte und umfassende Modernisierung der konventionellen und nuklearstrategischen Streitkräfte verstärkt wird. Allerdings schrecken auch sie in ihrem Bemühen, Klarheit für derzeitige und künftige Entscheidungsträger zu schaffen, davor zurück, das Verhältnis Russlands zum Westen als strategische Gegnerschaft zu bezeichnen.<sup>34</sup>

Jetzt, nach Kriegsausbruch, wird hingegen die vormalige mangelnde Aufmerksamkeit der Politik auf den Konnex von russischer militarisierter Innenpolitik und offensiver gewaltsamer Aussenpolitik zum Thema gelegt.<sup>35</sup> Es sind bislang lediglich erst skizzenhafte Deutungsversuche mit Fokus auf handlungs- bzw. gestaltungspolitische vermeintliche eigene Versäumnisse.<sup>36</sup> Der Berliner Soziologe Andreas Reckwitz thematisiert in seinem Essay demgegenüber eine ideengeschichtliche, aus dem Idealismus gespeiste westliche Fortschrittsgläubigkeit, als einen weiteren potenziellen Ursachenstrang. Der Mauerfall 1989 wurde als Triumph des „liberalen Fortschrittsmodell“ interpretiert.

Mit einer solchen modernisierungstheoretischen Perspektive hat der Westen lange Zeit auch auf Russland geschaut. Das Land erschien als zentraler Kandidat der nachholenden Modernisierung. Wenn Russland in den globalen Handel eingebunden sei, sich den Märkten öffne und die zivilgesellschaftlichen Akteure gestärkt würden, dann werde es schon den Weg in Richtung Demokratisierung und Pluralisierung beschreiten, so lautete die Annahme. Mit dem Krieg in der Ukraine ist diese Illusion endgültig zerstoßen.<sup>37</sup>

## Appelle Pro und Contra Waffenunterstützung und Waffenstillstand

Am 14. Januar 2022, fünf Wochen vor dem Angriffskrieg, forderte eine größere Gruppe von Experten mit Fachwissen über Osteuropa und Sicherheitspolitik eine Revision deutscher Russlandpolitik:

---

<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12399-022-00917-5.pdf?pdf=button> [30.1.2023].

<sup>34</sup> Hannes Adomeit, ebenda: Fazit

<sup>35</sup> Margarete Klein, Nils Holger Schreiber, [https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2022A76\\_Russland\\_Militarisierung.pdf](https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2022A76_Russland_Militarisierung.pdf) [30.1.2023].

<sup>36</sup> Beispielhaft: Wilfried Jilge, Stefan Meister, *Lehren aus dem Scheitern deutscher Russlandpolitik*, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 12.12.2022, S. 6; Andreas Umland, *Abschied vom Wolkenkuckucksheim. Deutschlands langsamer Wiedereintritt in die Weltpolitik*, in: Russland-Analysen Nr. 419, S. 2/3; Liana Fix, *Es war nicht alles falsch! Oder doch?* Ebenda, S. 3/4; Andreas Heinemann-Grüder, *Deutschlands Selbstbild – ein Kollateralschaden des Krieges?* Ebenda, S. 5; Peter Graf Kielmansegg, *Putins Krieg*, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung online, aktualisiert 23.4.2022.

<sup>37</sup> Andreas Reckwitz, *Der Optimismus verbrennt*, in: Die Zeit 12/2022, S. 47.

Berlin hat mit seiner Außen- und Außenwirtschaftspolitik zur politischen und ökonomischen Schwächung osteuropäischer Nicht-Nuklearstaaten und zur geoökonomischen Stärkung einer zunehmend expansiven Atomsupermacht beigetragen. [...] Russland droht mit kriegesischer Eskalation, sollte es keine „Sicherheitsgarantien“ – sprich: eine Befugnis des Kremls zur Aussetzung des Völkerrechts in Europa – erhalten.<sup>38</sup>

In seiner „Zeitenwende-Rede“, der Regierungserklärung zum Krieg in Europa vor dem Deutschen Bundestag am 27. Februar, postulierte Bundeskanzler Olaf Scholz eben diese grundlegende deutsche Neuaufstellung in der Sicherheits-, Energie- und Russlandpolitik.<sup>39</sup> Eine Kausalität besteht hier aber nicht.

Knapp drei Wochen später, am 18. März, kritisierten erneut vorwiegend Osteuropaexperten, in großer Zahl identisch mit den Personen des Aufrufs vom 14. Januar, wiederum die von ihnen ausgemachten vormaligen politische Fehler und Versäumnisse: „Diese Politik basierte auf der Hoffnung, Moskau immer offensichtlicher werdende neoimperiale Ambitionen durch eine Kombination intensiver Diplomatie, vertraglicher Einbindung und multipler Geschäftsbeziehungen eindämmen zu können.“ Die Unterzeichner forderten zudem die „Lieferung nicht nur leichter, sondern auch schwerer Defensiv- sowie ausgewählter Offensivwaffen wie z.B. größerer Flugabwehrgeräte sowie geeigneter Kampfflugzeuge, -schiffe, -fahrzeuge usw.“<sup>40</sup> Bekanntlich war die Bundesregierung erst Monate später zur Übergabe von schweren Luftabwehrsystemen bereit.

Ob langfristig sogar Flugzeuge bereit gestellt werden, hängt vom weiteren Kriegsverlauf und der dadurch potenziellen Eskalationsprognose in den westlichen Hauptstädten ab. Der Bundeskanzler missbilligte Ende Januar 2023 jedenfalls die von der SPD-Co-Vorsitzenden Saskia Esken nicht ausgeschlossene künftige Lieferung von Kampfflugzeugen. Vielleicht war es ihr politischer Lerneffekt, in diesem Krieg nicht wieder eine rote Linie zu ziehen, d.h. kategorisch etwas auszuschließen. Der Unmut von Scholz war erkennbar, überhaupt darüber zu reden. Auf seiner Südamerika-Reise darauf angesprochen sagte er am 30. Januar 2023: „Es ist eigenwillig, dass diese Debatte geführt wird“. Notwendig sei eine ernsthafte Auseinandersetzung und nicht „ein Überbietungswettbewerb [...], bei dem vielleicht innenpolitische Motive statt die Unterstützung der Ukraine im Vordergrund stehen.“<sup>41</sup>

<sup>38</sup> Offener Brief vom 14.1.2022, <https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-01/deutsche-russlandpolitik-korrektur-forderung-sicherheitspolitik/komplettansicht> [30.1.2023].

<sup>39</sup> Olaf Scholz, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356> [30.1.2023].

<sup>40</sup> Offener Brief vom 18.3.2011, <https://www.tagesspiegel.de/politik/osteuropa-experten-fordern-harteren-russlandkurs-4317901.html> [30.1.2023].

<sup>41</sup> Zeit-online, [https://www.zeit.de/politik/ausland/ukraine-krieg-russland-newsblog-live?mj\\_campaign=nl\\_ref&mj\\_content=zeitde\\_text\\_link\\_x&mj\\_medium=nl&mj\\_source=int\\_zonaudev\\_Was%20jetzt%3F#event\\_id=em12Tjv96goC6Qs7D9nL](https://www.zeit.de/politik/ausland/ukraine-krieg-russland-newsblog-live?mj_campaign=nl_ref&mj_content=zeitde_text_link_x&mj_medium=nl&mj_source=int_zonaudev_Was%20jetzt%3F#event_id=em12Tjv96goC6Qs7D9nL) [30.1.2023].



militärischen Niederlage am 3. Tag zum Einsatz ihrer finalen Waffen bereit: „Bereits in der Nacht auf den 9. Oktober ordnete Meir an, 13 taktische Atombomben einsatzbereit zu machen – für alle Fälle, denn das Ende schien tatsächlich nah. Aber es kam anders – und führte wenige Jahre später sogar zum Frieden mit Ägypten.“<sup>44</sup>

Kurzer Exkurs: Die beiden größten Atommächte USA und Russland positionieren sich öffentlich-deklaratorisch zum Einsatz ihrer Massenvernichtungssysteme sehr ähnlich. Die USA würden „only consider the use of nuclear weapons in extreme circumstances to defend the vital interests of the United States or its Allies and partners“.<sup>45</sup> Zu „Aporien“ der „US-Nukleardoktrin“<sup>46</sup> ist fundiert geforscht worden. Ebenfalls liegen zur im Westen unterstellten russischen Nukleardoktrin mit ihrem Denken der „Eskalation zur Deeskalation“ aussagekräftige, gleichwohl konträre Analysen, vor.<sup>47</sup> Formal heisst es im russischen Präsidentenerlass zur Nuklearen Abschreckung nuklearen Abschreckung vom 2. Juni 2020:

Die Russische Föderation behält sich das Recht vor, Nuklearwaffen anzuwenden als Antwort auf den Einsatz der Nuklearwaffen und/oder anderer Arten von Massenvernichtungsmitteln gegen sie und/oder ihre Verbündeten, sowie im Fall einer Aggression gegen die Russische Föderation mit Einsatz herkömmlicher Waffen, wenn die staatliche Existenz selbst bedroht wurde.<sup>48</sup>

Beide Staaten schließen zudem einen atomaren Ersteinsatz nicht aus. Unisono unklar lassen sie auch als Strukturprinzip der Abschreckung, was sie unter „vitale Interessen“ (USA) bzw. „staatliche Existenzbedrohung“ (Russland) verstehen.

Einen Tag (29.4.) nach dem Artikel von Habermas, erschien ein Offener Brief an Bundeskanzler Scholz von Intellektuellen, vorwiegend aus dem Kunst-, Medien- und pädagogischen Bereich. Sie appellierten an ihn, dass er

sich auf seine ursprüngliche Position besinnen und nicht, weder direkt noch indirekt, weitere schwere Waffen an die Ukraine liefern solle. [...] Die Lieferung großer Mengen schwerer Waffen allerdings könnte Deutschland selbst zur Kriegspartei machen. Und ein russischer Gegenschlag könnte damit den Bestandsfall nach dem Nato-Vertrag und damit die unmittelbare Gefahr eines Weltkriegs auslösen.<sup>49</sup>

<sup>44</sup> Golda Meir, <https://www.diepresse.com/1458625/als-israel-schon-zur-atombombe-griff> [30.1.2023].

<sup>45</sup> Nuclear Posture Review 2022, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12266> [30.1.2023].

<sup>46</sup> Peter Rudolf, [https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2018S15\\_rdf.pdf](https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2018S15_rdf.pdf) [30.1.2023].

<sup>47</sup> Burckhard Meißner, Severin Pleyer, contra-Position, [https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2022/08/GIDSstatement2022\\_07\\_Meissner\\_Pleyer\\_20220822.pdf](https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2022/08/GIDSstatement2022_07_Meissner_Pleyer_20220822.pdf) [30.1.2023]; Matthew Kroenig, pro-Position, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sirius-2018-4002/html?lang=de> [30.1.2023].

<sup>48</sup> Russischer Nukleareinsatz, <https://www.bits.de/public/gast/2020-Juni-dgksp-dp-NuklearpolitikRUS.pdf> [30.1.2023].

<sup>49</sup> Offener Brief vom 29.4.2022, <https://www.emma.de/artikel/offener-brief-bundeskanzler-scholz-339463> [30.1.2023].

In einem Gegen-Offenen Brief (29.4.) von Akademikern vorwiegend aus den Sozialwissenschaften an den deutschen Regierungschef, forderten diese ihn hingegen auf, „die Entschließung des Bundestages für Waffenlieferungen an die Ukraine rasch in die Tat umzusetzen. [...] Wer einen Verhandlungsfrieden will, der nicht auf die Unterwerfung der Ukraine unter die russischen Forderungen hinausläuft, muss ihre Verteidigungsfähigkeit stärken und die Kriegsfähigkeit Russlands maximal schwächen.“<sup>50</sup> In seiner Rede zum 1. Mai in Düsseldorf reagierte Bundeskanzler Scholz auf die Forderung nach einem Waffenstopp für die Ukraine. Der ihn laut auch als Kriegstreiber lautstark skandierenden Menge rief er heftig aufgebracht entgegen: „Es muss einem Bürger der Ukraine zynisch vorkommen, wenn ihm gesagt wird, er solle sich gegen die Putinsche Aggression ohne Waffen verteidigen. Das ist aus der Zeit gefallen.“<sup>51</sup>

Bereits am 28. März hatte der bekannte ukrainische Philosoph, Wolodymyr Jermolenko, davor gewarnt, keine Kriegsbeendigung „um den Preis der ukrainischen Unabhängigkeit oder Souveränität. Wenn man diesen Krieg mit einer halbzerstörten und halbbesetzten Ukraine beendet, wird das irgendwann einen heißen Krieg zwischen Russland und den Nato-Staaten bedeuten.“<sup>52</sup> Der geforderte Aufruf zum sofortigen Waffenstillstand von bekannten Schriftstellern, Philosophen, Juristen und anderen Akademikern am 29. Juni schien aber exakt auf dieses Szenario hinauszulaufen, wenngleich ganz sicher nicht von den Unterzeichnern beabsichtigt. Sie mahnten:

Die westlichen Länder, die die Ukraine militärisch unterstützen, müssen sich deshalb fragen, [...] ob (und wie lange) Waffenlieferungen weiterhin der richtige Weg sind. [...] Verhandlungen bedeuten nicht [...] der Ukraine eine Kapitulation zu diktieren. [...] Einen Diktatfrieden Putins darf es nicht geben. [...] Die internationale Gemeinschaft muss vielmehr alles dafür tun, Bedingungen zu schaffen, unter denen Verhandlungen möglich sind. [...] Dazu gehört die Bekundung, dass die westlichen Akteure kein Interesse an einer Fortführung des Krieges haben und ihre Strategien entsprechend anpassen werden. [...] Nur eine Aussetzung der Kampfhandlungen schafft die dafür notwendige Zeit und Gelegenheit.<sup>53</sup>

Es konnte nicht überraschen, dass auch auf diesen Appell eine scharfe Replik erfolgte. Sie erschien am 19. Juli. Gleich zu Beginn wird kritisiert:

Da es in dem Aufruf um einen Krieg zwischen der Ukraine und Russland geht, verwundert allerdings die vollständige Abwesenheit von ForscherInnen zur ukrainischen und/oder russischen Politik, Armee, Geschichte und Kultur. Warum stehen hier

<sup>50</sup> Offener Brief vom 4.5.2022, [https://www.zeit.de/2022/19/waffenlieferung-ukraine-offener-brief-olaf-scholz?utm\\_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F](https://www.zeit.de/2022/19/waffenlieferung-ukraine-offener-brief-olaf-scholz?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F) [30.1.2023].

<sup>51</sup> Scholz-Rede am 1.5.2022, <https://www.welt.de/politik/ausland/article238481145/Ukraine-News-Scholz-wirft-Pazifisten-Zynismus-vor.html> [30.1.2023].

<sup>52</sup> Wolodymyr Jermolenko, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/506785/russland-will-nicht-nur-die-ukraine-zerstoeren-sondern-auch-europa/> [30.1.2023].

<sup>53</sup> Offener Brief vom 29.6.2022, <https://www.zeit.de/2022/27/ukraine-krieg-frieden-waffenstillstand> [30.1.2023].

etliche ProfessorInnen, jedoch keine prominenten OsteuropahistorikerInnen, RusslandforscherInnen oder UkrainistInnen an vorderster Front?

Lakonisch könnte man hier antworten, weil sie eben Unterzeichner dieses Gegenaufrufs sind. Der impliziten Aufforderung, die Waffenunterstützung zu beenden, wird entgegen gehalten:

Nur wenige OsteuropaexpertInnen würden sich bereit erklären, einen solchen Ansatz zur Einhegung des russischen Imperialismus zu unterstützen. [...] Die Unterzeichneten sehen die Befähigung der Ukraine zur dauerhaften Selbstverteidigung offenbar nicht als Hauptaufgabe an. [...] Klein Beigeben – zum soundsovielten Mal. Was vor dem 24. Februar wiederholt nicht funktioniert hat, soll nunmehr die Lösung sein.<sup>54</sup>

## Ius ex bello – Verhandlungspflicht?

Zum Jahreswechsel versuchte der Berliner Rechtsphilosoph und Strafrechtler Reinhard Merkel mit seinem Essay „Verhandeln heißt nicht kapitulieren“<sup>55</sup> die Deutungshoheit der Befürworter einer umgehenden Waffenruhe weiter zu festigen. Zu den bekannten Kriegs-Theoremen ‘ius ad bellum’, ‘ius in bello’ und ‘ius post bellum’ argumentierte er, mit Referenz auf den Frankfurter Philosophen Darell Moellendorf, für eine vierte normative Denkfigur, dem ‘ius ex bello’. Weil das Völkerrecht, wie von ihm auch anerkannt, kein ius ex bello kennt, besteht sein Bemühen darin, daraus aber eine moralische Rechtspflicht zu konstruieren, eine „Pflicht der Regierung in Kiew, Verhandlungen ex bello zu akzeptieren und deren konzessionslose Ablehnung zu beenden. [...] Diese Pflicht ist, im Unterschied zu der Moskaus, kein unmittelbare Gebot des Völkerrechts, wohl aber eines der politische Ethik.“ Auch beim Selbstverteidigungsrecht – Merkel nennt das „Kriegsführung“ – behauptet er moralische Grenzziehungen: „Zwei davon sind offensichtlich [...] erstens das Risiko eines Nuklearkriegs und zweitens ein unerträgliches Missverhältnis zwischen den Zielen der Selbstverteidigung und deren Kosten an menschlichem Leben und Leid – nicht nur der Zivilbevölkerung, sondern auch der Soldaten.“ Die Frage stellt sich hierbei: Wenn aus Sorge vor einer atomaren Eskalation das Selbstverteidigungsrecht erlöschen soll, würde damit nicht der Versuchung von nuklearen Erpressungen Tür und Tor geöffnet werden? Zudem müssten konsequent auch alle Kernwaffenstaaten ihre Abschreckungsdoktrinen aufgeben und ihre jeweiligen Waffen abrüsten. Wer sieht dafür realistische Wegmarken? Hinsichtlich der Causa Krim, bei der Merkel offen lässt, ob Russland 2014 den Tatbestand der Annexion erfüllt hat, statuiert er: „Doch seither steht die Krim unter einer russischen Administration, der die große Mehrheit

<sup>54</sup> Offener Brief, 19.7.2022, Replik auf „Waffenstillstand jetzt“, [https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/96-osteuropa-experten-weltweit-fordern-schwere-waffen-jetzt\\_id\\_119428660.html](https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/96-osteuropa-experten-weltweit-fordern-schwere-waffen-jetzt_id_119428660.html) [30.1.2023].

<sup>55</sup> Reinhard Merkel, <https://www.karenina.de/russland/politik/hat-die-ukraine-die-pflicht-zu-verhandeln/> [30.1.2023].

ihrer Bevölkerung zustimmt. Aus der ehemals rechtswidrigen Okkupation ist der stabile Zustand einer befriedeten Ordnung entstanden. [...] Zugleich endet für die Ukraine die Möglichkeit, eine militärische Rückeroberung der Krim als Selbstverteidigung zu rechtfertigen.“

Sein Artikel rief heftigen Widerspruch und Kopfschütteln unter Osteuropa-Historikern<sup>56</sup> sowie Internationales Recht Lehrenden hervor. Beispielfhaft sollen an dieser Stelle einige von weiteren Einwänden aus der Völkerrechtszunft von Helmut P. Aust, Freie Universität Berlin, und Caroline v. Gall, Universität Frankfurt, (zusammen mit dem Politikwissenschaftler Andreas Umland), dargelegt werden. Aust kritisiert, Merckels Artikel schmälert

die klaren Aussagen des Völkerrechts unter Rückgriff auf eine diffuse Moral und stellt fest, dass „die Pflicht der Regierung in Kiew, Verhandlungen ex bello zu akzeptieren“, kein unmittelbares Gebot des Völkerrechts sei – dann also ein mittelbares? Es fehlt an der von Merkel in Anspruch genommenen „erreichten normativen Stabilität“ der Situation auf der Krim [...] Diese kann nämlich schon dann nicht eintreten, wenn die fragliche territoriale Situation durch einen schwerwiegenden Verstoß gegen das Gewaltverbot eingetreten ist, was im Fall Krim durch das Vorliegen einer völkerrechtswidrigen Annexion gegeben ist.“<sup>57</sup>

Von Gall/Umland machen hinsichtlich der intellektuellen Urheberschaft von ius ex bello darauf aufmerksam: „Moellendorf distanzierte sich allerdings in den sozialen Netzwerken umgehend von Merkel und erkennt derzeit keine Pflicht der Ukraine zur Beendigung des Krieges.“ Zudem verwerfen beide Wissenschaftler dessen relativierendes Selbstverteidigungsrecht der Ukraine als nicht konzise. Sie monieren:

Die Gegenüberstellung von Selbstverteidigungsrecht contra Kriegsleid verwischt auch den Zusammenhang von Selbstverteidigung und völkerrechtlichem Selbstbestimmungsrecht. Er entwertet die freie Entscheidung des ukrainischen Volkes sowie einzelner Bürgerinnen und Bürger, für die Verteidigung der Freiheit ihres Landes Tod und Leid zur Selbstverteidigung in Kauf nehmen zu wollen [...].

Und gegenüber seiner Position, die Krim militärisch zurück zu holen wäre illegitim, lautet der Einwand:

Die ukrainische Schwarzmeerhalbinsel ist nicht nur weiterhin ein illegal okkupiertes Gebiet, welches unter russischer Besatzung militarisiert wurde. Sie dient auch als geostrategischer Stützpunkt der russischen Land-, See- und Luftstreitkräfte im Allgemeinen sowie seit Februar 2022 als Aufmarschgebiet für den Versuch der Eroberung der südlichen Festland-Ukraine. [...] Damit besteht auch weiterhin unzweifelhaft ein Selbstverteidigungsrecht der Ukraine, um das Territorium der Krim zu befreien.<sup>58</sup>

<sup>56</sup> Exemplarisch: Gwendolyn Sasse, Die Krim-annektiert, nicht befriedet, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 5.1.2023.

<sup>57</sup> Helmut P. Aust, <https://www.karenina.de/russland/politik/kein-vertrauen-in-russland/> [30.1.2023].

<sup>58</sup> Caroline von Gall, Andreas Umland, <https://www.nzz.ch/feuilleton/sorgfaltpflicht-bei-kriegsverbrechen-replik-auf-reinhard-merkel-ld.1720033> [30.1.2023].

## Unterstützung mit schweren Waffen

Es existiert keine standardisierte Abgrenzung zwischen sogenannten leichten und schweren Waffen. In der Militärliteratur werden als Unterscheidungskriterien oft die Größe des Kalibers oder die Wirkungsmacht angeführt. Der Vertrag über Konventionelle Streitkräfte in Europa/KSE 1990 nannte im Kontext vereinbarter zahlenmäßiger Obergrenzen von schweren Waffensystemen: Kampfpanzer, gepanzerte Kampffahrzeuge, Artillerie, Kampfflugzeuge und Kampfhubschrauber. Seit Kriegsbeginn wird sowohl in Deutschland wie im Ausland über die Berliner Ukraine-Politik kontrovers debattiert. Im Disput stehen vereinfachend dargestellt zwei Lager gegenüber. Das eine fordert 'mehr Diplomatie mit Russland wagen', das andere plädiert für 'Unterstützung der Ukraine mit Waffen und Sanktionsmaßnahmen gegen Russland'. Die repräsentativen Umfragen zeigen keine deutlichen Mehrheiten für die eine oder die andere Position.<sup>59</sup>

Die Friedens- und Konfliktforscherin Ines-Jacqueline Werkner bietet als Einstieg in die ethische Problematik der Lieferung sogenannter schwerer Waffen aus Deutschland eine 'erstversorgende' informative Analyse. Sie thematisiert das Dilemma aus Waffenunterstützung zur legitimen Abwehr und berechtigter Sorge, selber in eine Kriegsdynamik zu rutschen, und zieht das Fazit:

Das Lavieren zwischen unpräzisen und sehr interpretationsoffenen Aussagen wie, „Die Ukraine muss gewinnen!“, „Die Ukraine darf nicht verlieren!“, oder „Russland darf nicht gewinnen!“ verweist auf Divergenzen, die es innerhalb der Europäischen Union gibt: zwischen den Balten und Osteuropäern auf der einen und Staaten wie beispielsweise Deutschland und Frankreich auf der anderen Seite. Sie sind letztlich Ausdruck des Versuchs, das ethische Dilemma zwischen Verteidigung der Ukraine und Vermeidung einer möglichen Eskalation in die eine oder andere Richtung aufzulösen.<sup>60</sup>

Was die Wissenschaftlerin euphemistisch als „Divergenzen“ benennt, ist tatsächlich jedoch ein eklatantes Strategiedefizit der Politik. Diese besitzt erkennbar keine Zweck-Zeit-Ziel-Mittel-Umfeld leitende Strategie für ihre Unterstützungsleistungen. Vorherrschend ist hingegen situativ-reaktives Denken und Handeln.

Kurzer Exkurs: Die Begriffe 'gewinnen' oder 'nicht verlieren', mit Fokus auf die Ukraine, haben jeweils eine politische und eine militärische Ebene. Bei ihnen verbinden sich unterschiedliche politische Ziele mit entsprechenden militärischen Strategien und darauf ausgerichteten Unterstützungsmodellen. Die Ukraine soll gewinnen wäre die Ansage an Moskau, dass es sein politisches Ziel die Ukraine zu unterwerfen nicht erreichen soll. Die westlichen Rüstungslieferungen würden in diesem Fall sich

<sup>59</sup> Umfragen, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1312216/umfrage/umfrage-deutsche-ukraine-politik/> [30.1.2023].

<sup>60</sup> Ines-Jacqueline Werkner, <https://books.ub.uni-heidelberg.de/heibooks/reader/download/1060/1060-4-99093-1-10-20220629.pdf> [30.1.2023].

darauf konzentrieren, in Qualität die ukrainischen Streitkräfte mit Ausbildungshilfe und quantitativen Waffenlieferungen zu komplexen Gefechten der verbundenen Waffen (Artillerie, Kampfpanzer, Schützenpanzer, Luftverteidigung, Panzergrenadiere) für Gegenoffensiven/Vorwärtsverteidigung zu befähigen, die territoriale Integrität wieder herzustellen und auf dem ukrainischen Schlachtfeld mit dem ‘militärischen Sieg’, d.h. mit militärischer Parität der Kampffähigkeit zur russischen Armee, deren Bereitschaft zum Waffenstillstand zu erwirken. Nicht ‘verlieren dürfen’ impliziert demgegenüber die politische Botschaft an Russland, dass die politische Handlungsfähigkeit der Regierung in Kiew bestehen bleiben muss. In welchem territorialen Bestand wird hierbei offen gelassen. Die Waffenlieferungen in Menge und Leistung würden darum nicht manifest zu Gefechten mit verbundenen Waffen führen. Das Ziel wäre, dass die ukrainischen Streitkräfte die politische Funktionsfähigkeit der Regierung verteidigen können und nicht zur Kapitulation gezwungen wird. Die Politik erhofft, dass sich während dieser Zeit ein Fenster für eine beiderseitige Verhandlungsbereitschaft öffnet.

Immer wieder wird in diesem Zusammenhang in der Debatte mahndend unterstrichen, Russland als Atommacht sei militärisch nicht zu bezwingen. Damit wird insinuiert, die Ukraine plane unter westlicher Anstiftung und ihrer Ausrüstung, Russland großflächig und massiv anzugreifen. Und im weiteren Subtext, das provoziere unvermeidlich den russischen Atomeinsatz. Die kontinuierlichen ausdrücklichen Postulate und Appelle aller westlicher Staats- und Regierungschefs, alles zu vermeiden, damit es eben nicht zu direkten militärischen Kriegshandlungen mit Russland kommt, also keine Kriegspartei zu werden, unterstreichen die ernst genommene Sorge. Die Äußerung von Bundesaußenministerin Baerbock, am 24. Januar 2023 in der Diskussionsrunde nach ihrer Rede auf der Parlamentarischen Versammlung des Europarats in Straßburg, wurde deshalb in der deutschen Debatte in der Bandbreite von unglücklich bis kriegstreibend kritisiert: „The most important and crucial part is, that we do it together [wapons delivery – W.L.]. We do not do the blame game in Europe, because we are fighting a war against Russia and not against each other.“<sup>61</sup> Der Kontext ihrer vorherigen Aussagen lag jedoch auf dem Appell, sich nicht gegenseitig vorzuhalten, wer wer mehr oder weniger Unterstützung leistet, das diene nur der russischen Propaganda, Europa auseinander dividieren zu können. Sie hätte also noch einmal hervorheben sollen: Bekämpfen müsse Europa die Desinformation und Agitation Moskaus. Die Videoaufzeichnung zeigt eindeutig: das ‘Wording’ „Kampf gegen Russland“ hatte jedenfalls keine militärische Konnotation.

Das Interview des ehemaligen Generalinspektors der Bundeswehr und ehemaligen Vorsitzenden des Nato-Militärausschusses, Harald Kujat, am 3. November 2022, verdeutlicht die Problematik, die sich aus einer undifferenzierten Verwendung

<sup>61</sup> Annalena Baerbock, <https://vodmanager.coe.int/coe/webcast/coe/2023-01-24-1/en/33> [30.1.2023].

des Begriffs 'Sieg' ergibt. Nicht erkennbar ist nämlich, ob sich seine Negierung einer 'Siegoption' auf die russischen Interventionskräfte oder gegen die gesamte russische Armee in Russland bezieht: „Wenn es heißt, man muß Russland besiegen, in der Ukraine besiegen, um dann zu verhandeln. Ja dann braucht man eigentlich nicht mehr zu verhandeln. Diese Aussicht auf einen totalen Sieg über Russland, das ist völlig ausgeschlossen. Man kann eine Nuklearmacht nicht besiegen.“<sup>62</sup>

Aber auch die Beistands-Zusage des Bundeskanzlers in seiner Europa- Rede in Prag am 29. August 2022 bietet keine Klärung:

Putin ist genau dieses vereinte Europa ein Dorn im Auge, weil es nicht in seine Welt-sicht passt, in der sich kleinere Länder einer Handvoll europäischer Großmächte zu fügen haben. [...] Daher unterstützen wir die angegriffene Ukraine: wirtschaftlich, finanziell, politisch, humanitär und auch militärisch. Hier hat Deutschland in den letzten Monaten grundlegend umgesteuert. Wir werden diese Unterstützung auf-rechterhalten, verlässlich und so lange wie nötig.<sup>63</sup>

Der abgegebene Blanko-Scheck hinsichtlich Zeitrahmen sowie Umfang und Aus-gestaltung der Hilfe hätte darin münden müssen, nunmehr den Prüfungsauftrag für die zugesagte 'verlässliche Unterstützung', sprich militärische Ausrüstung, für unter-schiedliche Szenarios zu erteilen. Rückeroberung der Gebiete im Donbas bis zur Kon-taktklinie am 24. Februar 2022 oder zum Stand Frühjahr 2014 vor den Kämpfen im Donbas mit auch wieder Inbesitznahme der Krim, also territorialer Status von 1991. Die jeweilige notwendige militärische Ausrüstung würde auch strategische Abspra-chen zwischen der Ukraine und Deutschland erfordern. Sonst entschiede Berlin 'pa-ternalistisch' darüber, welche Waffen notwendig seien, oder anderenfalls brauchte Kiew lediglich eine zu erfüllende Bedarfsliste einreichen. Die im späteren Jahres-verlauf aufgekommene heftige Auseinandersetzung um die Lieferungen von Leo-pard-Kampfpanzern, die nach dem positiven Entscheid, erst Monate später geliefert werden können, zeigte hingegen das Fehlen der Prüfung von Optionen als Teil von vorausschauendem strategischen Denken.

Das gilt auch für dieses Szenario: Die russische Führung ist zu einem konventi-onellen militärischen 'All in' bereit und beabsichtigt, mit kontinuierlichem Nach-schub an Soldaten und Militärtechnik ohne Rücksichtnahme auf Ausbildungsstand und Waffenqualität, auf langer Zeitachse die Ukraine in einer Materialschlacht wie eine Anakonda zu erdrücken. Mit welchen angemessenen militärischen Schritten sollte nach Meinung der Bundesregierung daraufhin das Bündnis reagieren, zu den sie bereit wäre, diese voll mitzutragen? Nicht erkennbar sind überdies strategisch-po-litische Denkskizzen darüber, wie eine künftige deutsche Russlandpolitik unter ver-schiedenen Annahmen aussehen könnte? Einigkeit herrscht aber in der politischen

<sup>62</sup> Harald Kujat, [https://www.youtube.com/watch?v=HjnVQQ\\_Gyye](https://www.youtube.com/watch?v=HjnVQQ_Gyye) [30.1.2023].

<sup>63</sup> Olaf Scholz, Europa-Rede, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/rede-von-bundes-kanzler-scholz-an-der-karls-universitaet-am-29-august-2022-in-prag-2079534> [30.1.2023].

Klasse, dass auf unabsehbare Zeit die deutsche Außen- und Sicherheitspolitik wieder wie zu Zeiten des Ost-West-Konflikts von der Maxime gesteuert wird: Sicherheit für Deutschland bedingt Sicherheit vor Russland. Bedeutet das zugleich eine Renaissance der US-sicherheitspolitischen Nachkriegsordnung in Europa, mit den bekannten Pfeilern: „To keep the Americans in, the Russians out and the Germans down“<sup>64</sup> – nur mit der künftigen Änderung, „to keep Germany strong, but under control“? Ebenso unklar ist eine künftige deutsche Ukrainepolitik. Im Diskurs konkurrieren fünf unterschiedliche gesellschaftspolitische Modelle.<sup>65</sup> Welches von ihnen wird die Bundesregierung fördernd unterstützen?

Im Ausland wird in Bezug auf deutsche Waffenlieferungen in Konflikt-/Kriegsgebiete oft nicht hinreichend die politisch-normative Selbstbeschränkung deutscher Rüstungsexporte berücksichtigt, die in der deutschen Realpolitik gleichwohl nie eine so strikte Anwendung fand wie das Reinheitsgebot von deutschem Bier. Hierzu zählen beispielhaft Waffenlieferungen an Israel und andere Länder im Nahen Osten, Afghanistan, die kurdischen Peschmergas, Südkorea etc. Darum geht es: 1971 wurden die „Politischen Grundsätze der Bundesregierung für den Export von Kriegswaffen und sonstigen Rüstungsgütern“ erlassen. Hiernach dürfen deutsche Waffen nur an Nato-Partner, später auch EU-Mitglieder oder demokratische Drittstaaten, exportiert werden.

Ansonsten sollen Rüstungsgüter nur in begründeten Ausnahmefällen und unter Beachtung des Grundsatzes exportiert werden, dass Lieferungen nicht in Länder genehmigt werden, 'die in bewaffnete Auseinandersetzungen verwickelt sind oder wo eine solche droht, in denen ein Ausbruch bewaffneter Auseinandersetzungen droht oder bestehende Spannungen und Konflikte durch den Export ausgelöst, aufrechterhalten oder verschärft würden' (Politische Grundsätze III. Nr. 7).<sup>66</sup>

Im Ausland wird ebenfalls nicht hinreichend der sich nach 1990 entwickelnde deutsche 'Militärskeptizismus' verstanden, unterstützt durch das von der Politik propagierte Bild, nunmehr sei man von Freunden umgeben. Dazu kam, dass im Zuge der Aussetzung der Wehrpflicht 2011 die Auseinandersetzung mit auftretenden militärischen Alltagsproblemen aus der Mitte der Gesellschaft verschwand. Der ehemalige Bundespräsident Horst Köhler prägte hierzu die Formel vom „freundlichen Desinteresse“ der Gesellschaft an der Bundeswehr.

Vor diesem Hintergrund trafen bereits in der Spannungszeit vor dem Krieg die Bitten und Forderungen der ukrainischen Regierung auch nach deutschen Waffen

<sup>64</sup> Ausspruch des Ersten Nato-Generalsekretärs Lord Ismay nach David Reynolds (Hg.), *The Introduction*, in: *The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives*, Yale University, 1994, S. 13, hier zitierend: Peter Hennessy, *Whitehall*, London 1989, S. 412.

<sup>65</sup> Bogdan Kolesnyk, <https://www.karenina.de/russland/politik/die-ukraine-sucht-ihre-zukunft/> [30.1.2023].

<sup>66</sup> Politische Grundsätze, <https://verfassungsblog.de/keine-waffenlieferungen-in-krisegebiete/> [30.1.2023].

auf eine darauf unvorbereitete deutsche Regierung und Gesellschaft. In seiner Zeitenwende-Rede drei Tage nach dem Kriegsangriff kündigte der Bundeskanzler hingegen an, dass „Deutschland der Ukraine Waffen zur Verteidigung des Landes liefern wird.“ Wann, welche, wieviele ließ er offen. Gleichwohl bedeutete die Zusage bereits eine Konfrontation mit einem in weiten Teilen der Sozialdemokraten verbreiteten ‘friedenspolitischen Selbstverständnis’. Am 28. April 2022 votierte dann aber der Deutsche Bundestag mit großer Mehrheit für einen Beschluss der Regierungskoalition und der CDU/CSU Opposition (Entschließungsantrag 27. April), der Ukraine auch schweres Militärgerät zu übergeben:

Deutschland ermöglicht in Abstimmung mit anderen NATO-Partnern die Lieferungen schwerer Waffen. Insbesondere Waffen sowjetischer oder russischer Bauart sollen an die Ukraine geliefert werden, weil diese sofort eingesetzt werden können. Deutschland ersetzt oder erstattet diese Waffen („Ringtausch“). Immer wieder muss überprüft werden, ob weitere Waffen abgegeben werden können, die dann zeitlich versetzt nachgeschoben werden können. [...] So wie Deutschland seine eigenen Abgaben ständig überprüft, wird es aktiv auf andere Länder zugehen, um ihnen die Beteiligung an einem Ringtausch anzubieten.<sup>67</sup>

Fünf Monate später, am 20. September, legte die oppositionelle CDU/CSU Bundestagsfraktion einen Entschliessungsantrag vor, auch schwere Waffen aus deutscher Produktion auszuliefern.<sup>68</sup> Eine Abstimmung erfolgte nicht, mit der Mehrheit der Regierungskoalition wurde er an die Ausschüsse verwiesen.

Ein im In- und Ausland oft geäußelter medialer Vorwurf lautet, die Bundesregierung würde nur zögernd den Parlamentsbeschluss vom 28. April in faktische Genehmigungen und Lieferungen umsetzen. Vertreter der Regierung und der sie tragenden Parlamentarier verweisen dann stets auf die von der Regierung frei gegebene Liste von bereits geliefertem oder zugesagtem großen Waffenarsenal, Stand 19. Januar 2023.<sup>69</sup> Auch der Ukraine Support Tracker des Kieler Instituts für Weltwirtschaft, Stand 7. Dezember 2022, weist Deutschland in absoluten Zahlen – gemessen bei militärischen, finanziellen und humanitären Unterstützungsleistungen – nach den USA und Großbritannien als den drittgrößten Geber aus.<sup>70</sup> Die beiden angloamerikanischen Staaten scheinen eine ‘nachträgliche moralische Bringschuld’ aus dem Budapest Memorandum von 1994 zu leisten, in dem sie sich, wie auch Russland, zur Beachtung der ukrainischen Unabhängigkeit, Souveränität und bestehenden Grenzen verpflichtet hatten. Allerdings besitzt das Memorandum keine Völkerrechtsqualität.

<sup>67</sup> Parlamentsbeschluss, <https://dserver.bundestag.de/btd/20/015/2001550.pdf> [30.1.2023].

<sup>68</sup> Antrag der CDU/CSU BT Fraktion, <https://dserver.bundestag.de/btd/20/034/2003490.pdf> [30.1.2023].

<sup>69</sup> Deutsche Waffenlieferungen, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/krieg-in-der-ukraine/lieferungen-ukraine-2054514> [30.1.2023].

<sup>70</sup> Kieler Institut, <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/?cookieLevel=not-set> [30.1.2023].

Der Ukraine wurden als Gegenleistung für die Abgabe der Atomwaffen auf dem vormaligem sowjetukrainischen Territorium, zu denen sie aber nie die erforderlichen militärischen Freischalt-Codes besaßen, bei Souveränitäts-Verstößen aber keine materiellen Sicherheitsgarantien und Sanktionsmechanismen zugesichert. Auf die potenziellen fatalen Implikationen hatte Mearsheimer hingewiesen, s.o.

Vor dem Hintergrund der Raum-, Rasse- und Vernichtungskriegsführung von Wehrmacht und SS in der Ukraine im 2. Weltkrieg hätte Deutschland dann allemal eine moralische Bringschuld, dem überfallenen Land militärisch zu helfen und löst diese erkennbar auch ein. Das ist mittlerweile, wie die oben genannten beiden Quellen ausweisen, auch unstrittig. Bei der zähen Kontroverse geht es vielmehr um den Export jeweils schwerer Waffensysteme an die ukrainische Armee. Fast schon ritualisiert kritisieren die einen die Zurückhaltung des Bundeskanzlers als nicht entscheidungsfähige Unentschlossenheit. Die anderen hingegen loben dies als ein kluges langes Prüfen und Abwägen. Beim letzten Disput lag der Fokus wochenlang auf der Lieferung moderner deutscher Kampfpanzer (Leopard). Vor der Regierungs-Entscheidung waren 46% der repräsentativ Befragten in Deutschland dafür, 43% dagegen. Nach dem Beschluss hielten ihn 59% für richtig, 33% für nicht richtig.<sup>71</sup> Eine Ursache für derartige heftige Auseinandersetzungen könnte im kommunikativen Politikstil des Regierungschefs, liegen, den der SPIEGEL-Redakteur, Christian Teevs so charakterisiert: „Scholz erklärt seine Politik nicht im Voraus, nicht während des laufenden Prozesses. Er kommuniziert nur Ergebnisse und erklärt seine Entscheidungen im Nachhinein. [...] Doch das Vorgehen birgt Risiken. In den langen Phasen, in denen Scholz sich und seine Politik nicht erklärt, wirkt er in der öffentlichen Debatte schwach und zögerlich.“<sup>72</sup>

Eine andere Erklärung bietet die partei- und gesellschaftspolitisch partiell noch abgelehnte, aber von Vielen hingegen bereits einforderte, proaktive Gestaltung von deutscher *leadership* in Europa. Die hatte im Juni 2022 indes der SPD Co-Parteivor-sitzende angekündigt:

Deutschland muss den Anspruch einer Führungsmacht haben. Nach knapp 80 Jahren der Zurückhaltung hat Deutschland heute eine neue Rolle im internationalen Koordinatensystem. Deutschland hat sich in den letzten Jahrzehnten ein hohes Maß an Vertrauen erarbeitet. [...] Wir sollten diese Erwartungen erfüllen. Führung bedeutet übrigens nicht, breitbeinig oder rabiat aufzutreten. [...] Führung bedeutet, sich seiner Rolle bewusst zu sein. Sich nicht wegzuducken, andere einzusammeln.<sup>73</sup>

<sup>71</sup> ZDF Politbarometer, <https://www.zdf.de/nachrichten/briefing/politbarometer-koalitionsausschuss-fornoff-zdfheute-update-100.html> [30.1.2023].

<sup>72</sup> Christian Teevs, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/olaf-scholz-und-die-panzerlieferungen-fuer-die-ukraine-das-prinzip-wumms-a-3194c120-1f0f-447c-adc7-c9f560471331> [30.1.2023].

<sup>73</sup> Lars Klingbeil, Deutsche Führungsrolle, <https://www.vorwaerts.de/artikel/sozialdemokratie-hat-chance-europa-praegen?fbclid=IwAR3RvHSmzPSYNzfsaNCnqz5GuCdGQU2xLVFWDO1-iQd1JvbYhsV0i1-gP7s> [30.1.2023].

Deutschlands Führungsanspruch ist kein Novum. Auf der Sicherheitskonferenz 2015 in München behauptete die damalige Verteidigungsministerin Ursula von der Leyen inhaltlich sehr ähnlich wie Klingbeil 2022 Deutschlands Bereitschaft zur Führung:

Germany is ready to lead. [...] Verstehen wir unter Führung das Führen mit der Pickelhaube? Nein! Führen in der Form, dass Deutschland das Lenkrad an sich reißt und die Richtung vorgibt? Nein! Führung, indem Deutschland voranstürmt, weil es glaubt, Nummer eins unter Europäern sein zu müssen? Nein! Das alles entspricht nicht der politischen Kultur Deutschlands im 21. Jahrhundert. Ich möchte sagen, zu welcher Art Führung Deutschland sehr wohl bereit ist: Es ist die Führung aus der Mitte. Dies ist der Anspruch, den unsere Partner an uns haben – und dies sollte auch unser eigener Anspruch an uns selbst sein.<sup>74</sup>

In einer weiteren Rede im Oktober 2022 präzisierte Klingbeil jedoch sein Verständnis von Führungsmacht und Verantwortungsübernahme als Rollentandem. So verortet er Führung, anders als Frau von der Leyen sieben Jahre zuvor, nicht aus dem Zentrum heraus, sondern als voraus gehendes Beispiel, das nunmehr auch die Partner in dieser Form erwarten würden: „Vorangehen und andere mitnehmen. Verantwortung übernehmen. Das ist das, was andere von uns erwarten.“<sup>75</sup>

Zu eben einer solchen sicherheitspolitischen Führungsverantwortung in Europa bekannte sich der Bundeskanzler in seinem Artikel für die Januar/Februar Ausgabe 2023 von *Foreign Affairs*: „The crucial role for Germany at this moment is to step up as one of the main providers of security in Europe by investing in our military, strengthening the European defense industry, beefing up our military presence on NATO’s eastern flank, and training and equipping Ukraine’s armed forces.“<sup>76</sup>

Ein elementar wichtiger Faktor bei allen jeweiligen auch deutschen Rüstungslieferungen ist die sorgsam abschätzende Risikobeurteilung. Das Sicherheitsventil heißt keine Alleingänge. In der Praxis bedeutet das: Insbesondere sollen auch immer die USA adäquate Waffensysteme der Ukraine zur Verfügung stellen. Damit erhofft sich insbesondere das sozialdemokratisch geführte Bundeskanzleramt, Russland die feste und notwendige Sicherheitskoppelung zwischen den USA und Europa zu verdeutlichen und nicht einzelne Waffenlieferant-Staaten in eine exponierte Stellung zu bringen. Mit anderen Worten: Deutschland beurteilt das vereinte Europa auf sich allein gestellt nicht in der Lage, dem Drohpotenzial Russlands widerstehen zu können oder zu wollen. Bis zur Realität einer europäischen Selbstbehauptung, die ein Positionspapier der SPD-Bundestagsfraktion vom 27. Oktober 2020 einforderte, ist es noch ein langer Weg.

<sup>74</sup> Ursula von der Leyen, [https://securityconference.org/assets/user\\_upload/Redemanuskript\\_BMin\\_von\\_der\\_Leyen\\_MSC\\_2015.pdf](https://securityconference.org/assets/user_upload/Redemanuskript_BMin_von_der_Leyen_MSC_2015.pdf) [30.1.2023].

<sup>75</sup> Lars Klingbeil, Fußnote 1.

<sup>76</sup> Olaf Scholz, in: *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war> [30.1.2023].

Zur Lösung von Krisen und Konflikten setzt ein souveränes Europa auf das Primat der Politik, Diplomatie und Dialog, zivile Krisenprävention und Konfliktbearbeitung, Demokratie- und Friedensförderung und einen kooperationsbasierten Multilateralismus. Grundlegende Voraussetzung für eine frühzeitige und wirksame Prävention von Krisen und Konflikten ist aber auch, dass die EU gegebenenfalls auch militärisch als geeinter und somit glaubwürdiger Akteur in friedens- und sicherheitspolitischen Fragen handelt.<sup>77</sup>

Die wiederholten mal verklausulierte, mal offenen russischen Drohungen mit dem Einsatz von Atomwaffen, an der Spitze stehen hier Putin und Medwedev, gehören zwar zum Furcht und Angst auslösen-Repertoire der psychologischen Kriegsführung seit Nikita Chruschtschow in der Sowjetzeit.<sup>78</sup> Doch was rangiert im Kontext mit der westlichen Waffenunterstützung in der Gegenwart unter russischem Bluff, und was indiziert eine reale Gefahr? Das entzieht sich jeder valider Beurteilung und kann sich zudem auch jederzeit ändern. Gleichwohl: Wenn die Sorge vor einem russischen Nukleareinsatz sich künftig doch als tragender Grund für die Ablehnung weiterer Unterstützungen mit schweren Waffen etablieren sollte, wäre das Selbstabschreckung und ein Eingeständnis atomarer Erpressbarkeit. Und damit einher ginge eine Labilisierung der Nato-Abschreckung. Denn wie glaubwürdig abschreckungsstabil stellt sich die Allianz in der russischen Perzeption dar, wenn sie Rüstungsexporte an die bekriegte Ukraine bei einer Atomschlag-Drohung verweigern würde, aber gleichzeitig abschreckungspolitisch in Moskau die Glaubwürdigkeit bewirken wollte, bei einem vergleichbaren Angriff auf ein Bündnis-Mitglied dann hingegen auch bis zum Atomwaffeneinsatz bereit zu sein?

## Schlussfolgerungen

Kriege werden von den gegeneinander kämpfenden Streitkräften auf dem Schlachtfeld entschieden. Am Verhandlungstisch wird der Krieg beendet, und die Diplomaten ringen um die neue Friedensordnung. Oft verlaufen jedoch Kampfhandlungen und diplomatische Sondierungen gleichzeitig. In Umkehr des bekannten Clausewitz Postulats, „Der Krieg ist eine bloße Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln“,<sup>79</sup> kann diese Situation beschrieben werden als ‘Politik ist eine bloße Fortsetzung des Krieges mit anderen Mitteln’. Doch wann ist auf dem Schlachtfeld der Zeitpunkt gegeben, zu dem über die Gestaltung des Friedens verhandelt werden kann? Carl v. Clausewitz nennt in diesem Kontext zwei entscheidende Bedingungen. 1. Zwischen den Kriegsgegnern herrscht eine Ausgewogenheit jeweiliger

<sup>77</sup> Positionspapier, [https://www.spdfraktion.de/system/files/documents/fraktionsbeschluss\\_souveraenes-europa\\_20201027.pdf](https://www.spdfraktion.de/system/files/documents/fraktionsbeschluss_souveraenes-europa_20201027.pdf) [30.1.2023].

<sup>78</sup> Wulf Lapins, <https://www.karenina.de/russland/politik/atomkrieg-bluff-oder-reale-gefahr/> [30.1.2023].

<sup>79</sup> Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, Erstes Buch, Erstes Kapitel, Ziffer 24.

Stärken und Fähigkeiten, „wenn für diesen Zustand des Gleichgewichts keine Veränderung vorher zu sehen ist, so müssen beide Teile Frieden machen.“<sup>80</sup> 2. Der Kriegszweck ist erfüllt. „Nach dieser Eroberung ist sein politischer Zweck erfüllt, das Bedürfnis des Handelns hört auf, für ihn tritt Ruhe ein. Will der Gegner sich auch bei diesem Erfolg beruhigen, so muss er Friede schließen, will er dies nicht, so muß er handeln.“<sup>81</sup>

Die europäische geopolitische Ordnung und vielleicht auch darüber hinaus wird voraussichtlich eine andere sein als vor dem Ukraine-Krieg. Ob die ordnungs- und machtpolitischen Änderungen wie tektonische Platten sich nur langsam verschieben werden, oder eher schneller wie eine aufbauende neue Wetterfront, ist aus heutiger Warte aus nicht prognostizierbar.

An dieser Stelle soll nur ein kurzer, gleichwohl strategischer Blick, auf Ostmittel- und Nordeuropa gerichtet werden. Das renommierte US-Magazin *Politico* rückte hierzu in einer Analyse Ende November 2022 Polen ins Zentrum<sup>82</sup>: „Poland’s paranoia about Russia prompted it to eschew the prevailing Zeitgeist across much of Europe that conventional warfare was a thing of the past. Instead, it is building what are now on track to become the EU’s heftiest land forces.“ Zur Untermauerung der Einschätzung wird Ministerpräsident Mateusz Morawiecki mit der Aussage Anfang des Monats zitiert: „The Polish army must be so powerful that it does not have to fight due to its strength alone“. Ganz in diesem Sinn hatte bereits einem Bericht der polnischen Zeitung *Polityka* Ende Juli zufolge Verteidigungsminister Mariusz Blaszczak die rüstungs- und sicherheitspolitische Richtung vorgegeben: „Aber wir zielen darauf ab, unsere gesamte gepanzerte Flotte zu ändern. Wir streben danach, dass die polnischen Landstreitkräfte die stärksten in Europa sind, natürlich die stärksten in der Nordatlantischen Allianz, und wir werden es tun, erklärte der Leiter des Ministeriums für Nationale Verteidigung.“<sup>83</sup> Über den dafür bereits laufenden wie weiteren notwendigen Rüstungskauf in Südkorea und in den USA berichten *Politico* und *Polityka* detailliert.

Diese Programmatik konsequent umgesetzt, führt zu drei Implikationen: 1. Polen baut nationale hinreichende konventionelle Abschreckungsfähigkeiten auf. 2. Die Schlüssel motive dafür sind Zweifel an der Verteidigungsstärke und -bereitschaft der europäischen Bündnispartner, in Verbindung mit der Ungewissheit eines Regierungswechsels nach den Präsidentenwahlen 2024 sowie eine generelle Sorge vor einer möglichen russischen Aggression. 3. Mit der neuen militärischen Leistungsfähigkeit erhält die Warschauer Politik mehr Gewicht in der Nato.

<sup>80</sup> Ebenda, Ziffer 13.

<sup>81</sup> Ebenda.

<sup>82</sup> *Politico*, <https://www.politico.eu/article/europe-military-superpower-poland-army/> [30.1.2023].

<sup>83</sup> *Polityka* [deutsche Übersetzung: W.L.], <https://www.rp.pl/polityka/art36772481-blaszczak-bedziemy-miec-najsilniejsze-wojska-ladowe-w-europie-w-ramach-nato> [30.1.2023].

Polens PiS-Regierung könnte unter der Voraussetzung einer Wiederwahl, im Herbst 2023 versuchen, mit der Ukraine, Tschechien und der Slowakei eine sicherheitspolitische 'slawische' Koalition in und für Ostmitteleuropa in der Allianz zu bilden. Der Ende Januar neu gewählte tschechische Präsident, ex-General und ehemaliger Vorsitzender des Nato-Militärausschusses, Petr Pavel, wird unbestritten Sicherheitsfragen in der Region eine prioritäre Aufmerksamkeit schenken. Ob er aber den Geleitzug in der Nato mit der Lokomotive USA einem polnisch angeführten Block innerhalb der Allianz vorziehen würde, ist sehr fraglich. Die engen, auch gerade sicherheitspolitischen Beziehungen zwischen Warschau und Kiew, sind jedenfalls auf Dauer ausgerichtet<sup>84</sup> und werden einen starken Pfeiler für US-geostrategische Sicherheitsinteressen in Europa bilden. Das ermöglichte wiederum Washington, bei gegensätzlichen politischen Dispositionen zu deutschen, stärker Einfluss auf Berlin ausüben zu können, dem anderen engen Verbündeten.

Vorstellbar in einer europäischen post-Kriegsordnung ist auch die Bildung eines stärker aufeinander abgestimmten nordeuropäischen Sicherheitsblocks der baltischen Staaten mit Finnland und Schweden im Bündnis. Notabene, alle derartigen sicherheitspolitischen Denkfiguren der genannten Akteure fokussieren den Zweck, dass die USA sicherheitspolitische Führungs-, Garantie- und Gestaltungsmacht in Europa bleibt. Das Ziel einer verteidigungspolitischen europäischen Souveränität würde dann nicht hintangestellt, wenn damit „Statusparität mit den USA durch symmetrische Interdependenz“<sup>85</sup> zu erreichen wäre.

## Fazit des Diskurses

Die Debatte über den Krieg in den untersuchten Materialien im Zeitraum bis Ende Januar 2023 ist auf ein 'entweder-oder' fokussiert, mit den Positionen Waffenlieferungen (zur effektiven Verteidigung und auch Rückeroberung), bzw. Waffenstillstand/Diplomatie (mehr Ausrüstung führt zur Kriegsverlängerung und Eskalation). Ein kombiniertes 'sowohl als auch', zur Herstellung einer Kräfteparität durch verstärkte ukrainische militärtechnische Hilfe, um die Chance auf eine russische militärische Einsicht auf Waffenruhe zu erhöhen, wird selten thematisiert. In den Politikeraussagen wie den Leit-Printmedien herrscht ein weitgehender Fehlbestand über vertiefte Diskussionen zur geoökonomischen (Ressourcen) und geopolitischen (europäische Neuordnung) Interessenlage der russischen Kriegsführung wie ebenfalls über potenzielle US-amerikanische Interessen, die für die enormen Hilfspakete Pate stehen. Darüber erfährt die Leserschaft nahezu nur aus Fachaufsätzen.

<sup>84</sup> Der Krieg bieten Polen eine Chance, in: NZZ Internationale Ausgabe, 24. Januar 2023, S. 13.

<sup>85</sup> Eckard Lübckemeier, [https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2020S17\\_lbk\\_Selbstverteidigung.pdf](https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2020S17_lbk_Selbstverteidigung.pdf) [30.1.2023].

## Literaturverzeichnis

- Adomeit, Hannes, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sirius-2021-3008/html>
- Antrag CDU/CSU BT Fraktion, <https://dserver.bundestag.de/btd/20/034/2003490.pdf>
- Aufgabe der Neutralität, <https://www.euronews.com/2014/12/23/ukraine-votes-to-drop-neutrality-and-seek-nato-membership>
- Aust, Helmut, <https://www.karenina.de/russland/politik/kein-vertrauen-in-russland/>
- Baerbock, Annalena, <https://www.youtube.com/watch?v=C3aeAoQbVp4>
- Baerbock, Annalena, <https://vodmanager.coe.int/coe/webcast/coe/2023-01-24-1/en/33>
- Chatham House, [https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-05/2021-05-13-myths-misconceptions-debate-russia-nixey-et-al\\_0.pdf](https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-05/2021-05-13-myths-misconceptions-debate-russia-nixey-et-al_0.pdf)
- Clausewitz, Carl von, *Vom Kriege*, Erstes Buch, Erstes Kapitel.
- Deutsche Waffenlieferungen, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/krieg-in-der-ukraine/lieferungen-ukraine-2054514>
- Eidelmann, Tamara, <https://novayagazeta.eu/articles/2022/10/05/ia-ne-vizhu-iznutri-rossii-za-prosa-na-eio-raspad>
- Faktencheck, <https://russlandverstehen.eu/fuecks-becker-faktencheck-einkreisung-russland-nato/>
- Fischer, Sabine, <https://www.swp-berlin.org/publikation/russland-auf-dem-weg-in-die-diktatur>
- Fix, Liana, Russland, in: Russland Analysen, Nr. 419.
- Gall, Caroline von, und Umland, Andreas, <https://www.nzz.ch/feuilleton/sorgfaltspflicht-bei-riegsverbrechen-replik-auf-reinhard-merkel-ld.1720033>
- Gosu, Armand, <https://www.dw.com/de/moskaus-feind-ist-der-westen/a-61849310>
- Habermas, Jürgen, [https://blendle.com/i/suddeutsche-zeitung/krieg-und-emporung/bnl-sueddeutschezeitung-20220429-12\\_1?sharer=eyJ2ZXJzaW9uIjoiMSIsInVpZCI6IndlbGZsYWlucyIsImI0ZW1faWQiOiJibmwtc3VlZGRldXRzY2hlem](https://blendle.com/i/suddeutsche-zeitung/krieg-und-emporung/bnl-sueddeutschezeitung-20220429-12_1?sharer=eyJ2ZXJzaW9uIjoiMSIsInVpZCI6IndlbGZsYWlucyIsImI0ZW1faWQiOiJibmwtc3VlZGRldXRzY2hlem)
- Hardthöhen Kurier, <https://www.hardthoehenkurier.de/index.php/news/9-news/554-rheinmetall-mit-grossauftrag-erfolgreich-in-russland-hochmodernes-trainingszentrum-fuer-das-russische-heer>
- Heinemann-Grüder, Andreas, und Mitrokhin, Nikolay in: Osteuropa 3/2021.
- Heinemann-Grüder, Andreas, in: Russland Analysen, Nr. 419.
- Imperialismus-Theorien und der Ukraine Krieg, <https://www.marx21.de/imperialismus-theorien-im-kampf-um-die-ukraine-ein-ueberblick/>
- ISPK-Studien zur Konfliktforschung, [https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748933915.pdf?download\\_full\\_pdf=1&page=1](https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748933915.pdf?download_full_pdf=1&page=1)
- Jilge, Wilfried, und Meister, Stefan, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 12.12.2022.
- Kiis, <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=888&page=1>
- Jermolenko, Woldomyr, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/506785/russland-will-nicht-nur-die-ukraine-zerstoeren-sondern-auch-europa/>
- Kielmansegg, Peter Graf von, In: Frankfurter Allgemeine Zeitung online am 23.4.2022.
- Kieler Institut für Weltwirtschaft, <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/?cookieLevel=not-set>
- Klein, Margarete, und Schreiber, Nils Holger, [https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2022A76\\_Russland\\_Militarisierung.pdf](https://www.swp-berlin.org/publications/products/aktuell/2022A76_Russland_Militarisierung.pdf)
- Klingbeil, Lars, [https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Reden/20221018\\_Rede\\_LK.pdf](https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Reden/20221018_Rede_LK.pdf)
- Klingbeil, Lars, <https://www.vorwaerts.de/artikel/sozialdemokratie-hat-chance-europa-praegen?fbclid=IwAR3RvHSmzPSYNzfsaNcnqz5GuCdGQU2xLVFWDO1-iQd1JvbYhsV0i1-gP7s>

- Kolesnikov, Andrej, *Erinnerung als Waffe. Die Geschichtspolitik des Putin-Regimes*, in: Osteuropa 6/2020, S. 3–28.
- Kolesnyk, Bogdan, <https://www.karenina.de/russland/politik/die-ukraine-sucht-ihre-zukunft/>
- Kujat Harald, <https://www.infosperber.ch/politik/welt/ukraine-die-kampfpanzer-reichen-fuer-eine-kriegswende-nicht/>
- Kujat, Harald, [https://www.youtube.com/watch?v=HjnVQQ\\_GyyC](https://www.youtube.com/watch?v=HjnVQQ_GyyC)
- Kroenig, Matthew, <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/sirius-2018-4002/html?lang=de>
- Lapins, Wulf, <https://www.karenina.de/russland/politik/atomkrieg-bluff-oder-reale-gefahr/>
- Leyen, Ursula von der, [https://securityconference.org/assets/user\\_upload/Redemanuskript\\_BMin\\_von\\_der\\_Leyen\\_MSC\\_2015.pdf](https://securityconference.org/assets/user_upload/Redemanuskript_BMin_von_der_Leyen_MSC_2015.pdf)
- Libyen, <https://www.spiegel.de/politik/ausland/libyen-mission-putin-wirft-westen-kreuzzug-gegen-gaddafi-vor-a-752251.html>
- Lindner, Rainer, [https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/43685/ssoar-2008-pleines-Die\\_Ukraine\\_zwischen\\_Ost\\_und.pdf](https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/43685/ssoar-2008-pleines-Die_Ukraine_zwischen_Ost_und.pdf)
- Luchterhandt, Otto, <https://zeitschrift-osteuropa.de/blog/russlands-geisel/>
- Lucke, Albrecht von, <https://www.blaetter.de/ausgabe/2022/april/putins-krieg-das-ende-unserer-illusionen>
- Lübke, Eckard, [https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2020S17\\_lbk\\_Selbstverteidigung.pdf](https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2020S17_lbk_Selbstverteidigung.pdf)
- Malek, Martin, [https://www.bundesheer.at/pdf\\_pool/publikationen/stb4\\_03.pdf](https://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/stb4_03.pdf)
- Matveev, Ilya, <https://www.facebook.com/ilia.matveev/posts/10224882563347341>
- Matveev, Ilya, <https://www.iire.org/node/1022>
- Mearsheimer, John J., <https://weltwoche.ch/daily/geostrategie-mearsheimer-putin-wollte-die-ukraine-nie-zu-einem-teil-russlands-machen-er-wollte-verhindern-dass-sie-zum-sprungbrett-fuer-westliche-aggression-werden-kann-der-nato-beitritt-ist-die/>
- Mearsheimer, John J., <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
- Meir, Golda, <https://www.diepresse.com/1458625/als-israel-schon-zur-atombombe-griff>
- Meißner, Burckhardt, und Pleyer, Severin, [https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2022/08/GIDSstatement2022\\_07\\_Meissner\\_Pleyer\\_20220822.pdf](https://gids-hamburg.de/wp-content/uploads/2022/08/GIDSstatement2022_07_Meissner_Pleyer_20220822.pdf)
- Merkel, Reinhard, <https://www.karenina.de/russland/politik/hat-die-ukraine-die-pflicht-zu-verhandeln/>
- Nuclear Posture Review 2022, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12266>
- NZZ Internationale Ausgabe, 24.1.2023
- Offener Brief, 14.1.2022, <https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-01/deutsche-russlandpolitik-korrektur-forderung-sicherheitspolitik/komplettansicht>
- Offener Brief, 18.3.2021, <https://www.tagesspiegel.de/politik/osteuropa-experten-fordern-harteren-russlandkurs-4317901.html>
- Offener Brief, 29.4.2022, <https://www.emma.de/artikel/offener-brief-bundeskanzler-scholz-339463>
- Offener Brief, 4.5.2022, [https://www.zeit.de/2022/19/waffenlieferung-ukraine-offener-brief-olaf-scholz?utm\\_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F](https://www.zeit.de/2022/19/waffenlieferung-ukraine-offener-brief-olaf-scholz?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F)
- Offener Brief, 29.6.2022, <https://www.zeit.de/2022/27/ukraine-krieg-frieden-waffenstillstand>
- Offener Brief, 19.7.2022, [https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/96-osteuropa-experten-weltweit-fordern-schwere-waffen-jetzt\\_id\\_119428660.html](https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/96-osteuropa-experten-weltweit-fordern-schwere-waffen-jetzt_id_119428660.html)
- Parlamentsbeschluss, <https://verfassungsblog.de/keine-waffenlieferungen-in-krisegebiete/>

- Parlament lehnt Nato-Beitrag ab, <https://www.spiegel.de/politik/ausland/ukraine-parlament-lehnt-nato-beitritt-ab-a-704236.html>
- Politico, <https://www.politico.eu/article/europe-military-superpower-poland-army/>
- Politische Grundsätze, <https://verfassungsblog.de/keine-waffenlieferungen-in-krisengebiete/>
- Polityka, <https://www.rp.pl/polityka/art36772481-blaszczak-bedziemy-miec-najsilniejsze-wojska-ladowe-w-europie-w-ramach-nato>
- Positionspapier der SPD BT Fraktion, [https://www.spdfraktion.de/system/files/documents/fraktionsbeschluss\\_souveraenes-europa\\_20201027.pdf](https://www.spdfraktion.de/system/files/documents/fraktionsbeschluss_souveraenes-europa_20201027.pdf)
- Putins Kriegsgründe, <https://www.dw.com/de/putins-kriegsgründe-im-faktencheck/a-60901735>
- Putin, Wladimir, *Über die historische Einheit*, in: Osteuropa 7/2021, S. 51–66.
- Putin, Wladimir, Rede auf der Münchner Sicherheitskonferenz, <http://www.ag-friedensforschung.de/themen/Sicherheitskonferenz/2007-putin-dt.html>
- Reckwitz, Andreas, *Der Optimismus verbrennt*, in: Die Zeit 12/2022, S. 47.
- Reynolds, David (Hg.), *The Introduction*, in: *The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives*, Yale University, 1994, S. 13, hier zitierend: Peter Hennessy, *Whitehall*, London 1989, S. 412.
- Reznikov, Olexii, <https://www.bbc.com/news/world-europe-64255249>
- Rudolf, Peter, [https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2018S15\\_rdf.pdf](https://www.swp-berlin.org/publications/products/studien/2018S15_rdf.pdf)
- Russischer Nukleareinsatz, <https://www.bits.de/public/gast/2020-Juni-dgksp-dp-Nuklearpolitik-RUS.pdf>, Sasse, Gwendolyn, *Die Krim-annektiert, nicht befriedet*, in: Frankfurter Allgemeine Zeitung, online, 5.1.2023.
- Scholz, Olaf, <https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war>
- Scholz, Olaf, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/rede-von-bundeskanzler-scholz-an-der-karls-universitaet-am-29-august-2022-in-prag-2079534>
- Scholz, Olaf, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/suche/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356>
- Scholz, Olaf, [https://www.zeit.de/politik/ausland/ukraine-krieg-russland-newsblog-live?mj\\_campaign=nl\\_ref&mj\\_content=zeitde\\_text\\_link\\_x&mj\\_medium=nl&mj\\_source=int\\_zonaudev\\_Was%20jetzt%3F#event\\_id=em12Tjv96goC6Qs7D9nL](https://www.zeit.de/politik/ausland/ukraine-krieg-russland-newsblog-live?mj_campaign=nl_ref&mj_content=zeitde_text_link_x&mj_medium=nl&mj_source=int_zonaudev_Was%20jetzt%3F#event_id=em12Tjv96goC6Qs7D9nL)
- Scholz, Olaf, <https://www.welt.de/politik/ausland/article238481145/Ukraine-News-Scholz-wirft-Pazifisten-Zynismus-vor.html>
- Sevcova, Lilija, *Russlands Wille zur Weltmacht*, in: Osteuropa 4/2007, S. 33–52.
- Simon, Gerhard, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s12399-022-00917-5.pdf?pdf=button>
- Snyder, Timothy, <https://www.karenina.de/russland/wissenschaft/ukraine-wo-habermas-irrt/>
- Teevs, Christian, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/olaf-scholz-und-die-panzerlieferungen-fuer-die-ukraine-das-prinzip-wumms-a-3194c120-1f0f-447c-adc7-c9f560471331>
- Timoschenko, Julija, <https://de.euronews.com/2014/12/23/ukraine-was-kommt-nach-dem-ende-der-neutralitaet>
- Ukraine Project, <https://www.understandingwar.org/project/ukraine-project>
- Umfragen, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1312216/umfrage/umfrage-deutsche-ukraine-politik/>
- Umland, Andreas, *Abschied vom Wolkenkuckucksheim. Deutschlands langsamer Wiedereintritt in die Weltpolitik*, in: Russland-Analysen Nr. 419.
- Verfassungsänderung der Ukraine, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19?lang=uk#Text>

- Werkner, Ines-Jacqueline, <https://books.ub.uni-heidelberg.de/heibooks/reader/download/1060/1060-4-99093-1-10-20220629.pdf>
- Wie es zum Krieg in Europa kam, <https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-02/russland-ukraine-invasion-krieg-chronik>
- Wisotzky, Fabian, <https://www.rosaluxhttps://www.nzz.ch/feuilleton/sorgfaltspflicht-bei-kriegs-verbrechen-replik-auf-reinhard-merkel-ld.1720033.de/news/id/46055>
- Zajackowski, Johann, *Russland – eine pragmatische Grossmacht?*, Stuttgart 2015.
- Zweites Deutsches Fernsehen, Politbarometer, <https://www.zdf.de/nachrichten/briefing/politbarometer-koalitionsausschuss-fornoff-zdfheute-update-100.html>
- Zweites Deutsches Fernsehen, Russische Blogger, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/putin-propaganda-blogger-kritik-ukraine-krieg-russland-100.html>

## *Zum deutschen Diskurs über den Krieg gegen die Ukraine*

### *Zusammenfassung*

Die heftige kontroverse Auseinandersetzung über den Ukraine-Krieg fokussiert die deutsche Unterstützungsrolle. Soll Deutschland mit mehr politisch-diplomatischem Einsatz Unterstützung für ein potenzielles schnelles Kriegsende leisten oder die Ukraine mit einem permanenten Zulauf von Waffen so effizient verteidigungsfähig machen, um auf dieser Basis Russland in Abwägung des Kräfteverhältnisses zum Waffenstillstand zu bringen?

Schlüsselwörter: Russland, Ukraine, Krieg, Waffenstillstand, Waffenlieferung, Atomkrieg, Furcht, Strategie, Putin

## *On the German discourse on the war against Ukraine*

### *Abstract*

The fierce controversy about the Ukraine war focuses on the German support role. Should Germany provide more political-diplomatic support for a potentially accelerated end to the war, or should the Ukraine be able to defend itself efficiently with a permanent supply of weapons in order to bring Russia to a ceasefire after assessment the balance of power?

Keywords : Russia, Ukraine, war, cease fire, arms delivery, nuclear war, fear, strategy, Putin



## Aleksandra Trzcielińska-Polus

dr hab., prof. UO, Uniwersytet Opolski  
<https://orcid.org/0000-0003-2610-5639>

# Kwestia upamiętnienia ofiar II wojny światowej na forum Bundestagu (2020–2022)<sup>1</sup>

## Wprowadzenie

Tragiczne dziedzictwo nazizmu z lat 1933–1945 stanowi historyczne obciążenie, które wymagało i wymaga od Niemców krytycznego podejścia do przeszłości i świadomości winy politycznej za zbrodnie popełnione w czasie II wojny światowej. Dyskusje i spory o pamięć oraz prawdę o nich trwają zarówno w Niemczech, jak i w innych państwach europejskich, przede wszystkim w Polsce. Tymczasem niemiecka polityka wobec przeszłości<sup>2</sup> ewoluowała i ewoluuje, a rządzący politycy zapewniają, że „pamięć o ofiarach zbrodni narodowosocjalistycznych jest główną troską rządu federalnego” (*das Erinnern an die Opfer der nationalsozialistischen Verbrechen sind ein Kernanliegen der Bundesregierung*)<sup>3</sup>:

<sup>1</sup> Tekst został przygotowany na konferencję naukową „Europa Środkowo-Wschodnia w polityce międzynarodowej XX i XXI wieku”, zorganizowaną przez Krakowską Akademię im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w dniach 7–8.11.2022 r.

<sup>2</sup> Por. np.: N. Frei, *Polityka wobec przeszłości. Początki Republiki Federalnej i przeszłość nazistowska*, tłum. B. Müller-Ostrowska, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1999; *Spór o niemiecką pamięć. Debaty Walser-Bubis*, red. P. Buras, K. Wóycicki, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 1999; *Historikerstreit. Spór o miejsce III Rzeszy w historii Niemiec*, red. M. Łukasiewicz, Aneks, Londyn 1990; *Zur Bewältigung der NS-Zeit in der DDR. Defizite und Neubewertungen*, Hrsg. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn 1989.

<sup>3</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/21223 z 22.07.2020 r., *Gedenken an die Opfer des deutschen Vernichtungskrieges und des NS-Besatzungsregimes im Osten 1939 bis 1945*, s. 4 [wszystkie zawarte w artykule tłumaczenia z języka niemieckiego: A.T.-P.].

Aktualne są wezwania do uczciwego i rzetelnego rozliczenia się nie tylko ze schedą narodowego socjalizmu, ale także niemieckiego kolonializmu (np. ze strony ludów Herero i Nama w Namibii). Stawiane są również pytania – głównie przez przedstawicieli młodego pokolenia Niemców i członków ugrupowań skrajnie prawicowych, takich jak np. Alternatywa dla Niemiec: kiedy wreszcie zaistnieje normalność i stabilizacja w tej dziedzinie oraz kiedy współcześni Niemcy nie będą obarczani winą za czyny popełnione przez ich ojców i dziadków?

Istnieje jednak dość powszechna zgodność przekonań, że wśród społeczeństwa niemieckiego (coraz bardziej zróżnicowanego etnicznie i kulturowo) wiedza na temat wojny i zbrodni popełnionych w czasach nazizmu przez Niemców w okupowanych państwach jest niedostateczna oraz że postępuje relatywizacja i instrumentalizacja przestępstw popełnionych przez nazistów, m.in. w kontekście toczącej się obecnie wojny w Ukrainie<sup>4</sup>.

Tezę niniejszego artykułu jest przekonanie, że Niemiecki Bundestag jest nie tylko organem legislacyjnym i kontrolnym wobec władzy wykonawczej, ale także współkreatorem polityki, zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej. To właśnie w gestii Bundestagu leży m.in. przyjmowanie odpowiednich uchwał, na podstawie których organy egzekutywy realizują plany wznoszenia obiektów upamiętniających ofiary nazizmu. Tak więc finansowanie projektów i samej budowy tychże obiektów możliwe jest dopiero po uchwaleniu odpowiedniego aktu przez parlament związkowy. Taką konkluzję zawarto m.in. w odpowiedzi rządu na interpelację parlamentarzystów Lewicy z 22.07.2020 r., w której posłowie pytali o realizację zapowiedzi zawartej w umowie koalicyjnej podpisanej w 2018 r., dotyczącej upamiętnienia mniej dotąd znanych ofiar narodowego socjalizmu<sup>5</sup>. Rząd wskazał w tym dokumencie na odpowiedzialność i kompetencje Bundestagu w kwestii podejmowania decyzji o miejscach pamięci o znaczeniu ogólnonarodowym.

W Bundestagu wielokrotnie prowadzone były dyskusje na temat polityki pamięci i polityki historycznej oraz odpowiedzialności historycznej, politycznej i moralnej Niemiec za dokonane zbrodnie, zniszczenia i straty poniesione przez Polskę oraz inne państwa podczas II wojny światowej. W niniejszym opracowaniu zaprezentowana zostanie chronologia debaty oraz wnioski wynikające ze składanych dokumentów w postaci projektów uchwał, interpelacji i zapytań poselskich, odpowiedzi i sprawozdań rządu oraz wystąpień deputowanych podczas sesji plenarnych Bundestagu na temat

<sup>4</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 20/6112 z 22.03.2023, *Gedenken der Bundesregierung an den Jahrestag der Befreiung vom Faschismus und an den Jahrestag des Überfalls auf die Sowjetunion*, s. 2, 5.

<sup>5</sup> „Der Deutsche Bundestag debattiert und entscheidet über ein solches Vorhaben”, *ibidem*, s. 3; „Zuständigkeit des Deutschen Bundestags für Beschlüsse über national bedeutsame Gedenkort”, *ibidem*, s. 4, 5; „Fragen der konkreten Umsetzung und der Finanzierung stellen sich erst auf der Grundlage eines entsprechenden Beschlusses des Deutschen Bundestages”, *ibidem*, s. 3.

dwóch miejsc pamięci. Pokróćce ukazany zostanie również kontekst społeczno-polityczny, głównie aktywność różnych instytucji i społeczeństwa obywatelskiego wspierająca i mobilizująca rząd do działania.

Celem artykułu jest prezentacja debaty prowadzonej na forum Bundestagu w odniesieniu do dwóch projektów dotyczących utworzenia:

- 1) miejsca pamięci polskich ofiar niemieckiej okupacji w latach 1939–1945 (*Polen-Denkmal zum Gedenken an die polnischen Opfer der deutschen Besatzung 1939 bis 1945*),
- 2) centrum dokumentującego okupację niemiecką w całej Europie (*Dokumentationszentrum „Zweiter Weltkrieg und Besatzungsherrschaft“*).

W umowie koalicyjnej rządu niemieckiego podpisanej 7.12.2021 r. realizacja obu tych projektów zadeklarowana została łącznie w jednym zdaniu: „Popieramy uchwały Bundestagu o utworzeniu Centrum Dokumentacji «Druka wojna światowa i niemiecka okupacja w Europie» oraz miejsca pamięci i spotkań dla upamiętnienia ofiar okupacji Polski i burzliwej historii polsko-niemieckiej”<sup>6</sup>.

Przegląd prowadzonych działań poprzedzony zostanie ukazaniem najbardziej istotnych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, mających (lub mogących mieć) wpływ na proces realizacji obu projektów. Należą do nich m.in.:

- powstanie w grudniu 2021 r. nowej koalicji rządowej (SPD-FDP-Sojusz 90/Zieloni), a wraz z tym przejście odpowiedzialności za powstanie miejsca pamięci polskich ofiar niemieckiej okupacji w latach 1939–1945 z Ministerstwa Spraw Zagranicznych do resortu minister stanu ds. kultury i mediów w Urzędzie Kanclerza Federalnego, Claudii Roth;
- konstatawany dość powszechnie brak wiedzy wśród społeczeństwa niemieckiego (szczególnie wśród młodego pokolenia oraz osób przybyłych do Niemiec w charakterze imigrantów ekonomicznych i uchodźców) na temat II wojny światowej, w tym na temat zbrodni popełnionych wówczas w Polsce i innych państwach europejskich<sup>7</sup>;
- obawy polityków i historyków, że po utworzeniu miejsca pamięci polskich ofiar II wojny światowej również inne państwa i narody będą domagały się podobnego upamiętnienia (np. Grecy, Ukraińcy, Białorusini czy Rosjanie)<sup>8</sup>;

<sup>6</sup> *Koalitionsvertrag. Mehr Fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit*, [https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag\\_2021-2025.pdf](https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf), s. 99 [dostęp: 20.10.2022].

<sup>7</sup> Przykładowo na stronie internetowej koalicji parlamentarnej partii Zielonych stwierdzono m.in.: „[...] außerhalb von Wissenschaftskreisen in Deutschland ist wenig über die deutsche Kriegsführung und deutsche Gewaltherrschaft bekannt”, Dokumentations-Zentrum 2 Weltkrieg, <https://www.gruene-bundestag.de/themen/kultur/dokumentations-zentrum-2-weltkrieg> [dostęp: 20.10.2022].

<sup>8</sup> W odpowiedzi rządu na cytowaną powyżej interpelację Lewicy (Drucksache 19/21223, s. 7) wskazano, że ówczesny ambasador Ukrainy w Niemczech Andrij Melnyk 8.05.2020 r. wystosował pismo, w którym domagał się upamiętnienia 8 mln mieszkańców Ukrainy, którzy byli

- kontrowersyjny wniosek wniesiony pod obrady Bundestagu przez deputowanych Alternatywy dla Niemiec – odzwierciedlający poglądy części społeczeństwa niemieckiego – aby wybudować pomnik niemieckich ofiar II wojny światowej, oraz dwa kolejne projekty dotyczące upamiętnienia zamordowanych w czasie wojny świadków Jehowy oraz ofiar tyranii komunistycznej;
- znaczne pogorszenie w latach 2021–2023 stanu stosunków polsko-niemieckich;
- wojna w Ukrainie i pogarszająca się sytuacja ekonomiczna niemieckiej gospodarki i społeczeństwa po zniesieniu stanu epidemii COVID-19, jako skutek inflacji i problemów z zaopatrzeniem w surowce energetyczne – które stały się ważniejsze dla polityków i mediów od polityki pamięci.

## Kalendarium działań dotyczących miejsca upamiętnienia polskich ofiar niemieckiej okupacji

W kontekście pierwszego projektu podkreślenia wymaga fakt, że tematem częściowo związanym z pomnikiem polskich ofiar niemieckiej okupacji w latach 1939–1945 (aczkolwiek bezsprzecznie równie ważnym) jest upamiętnienie członków Związku Polaków w Niemczech (ZPwN). Po obradach okrągłego stołu z 2011 r. strona niemiecka zapowiedziała m.in. upamiętnienie i rehabilitację ofiar – obywateli niemieckich polskiego pochodzenia, którzy jako członkowie ZPwN<sup>9</sup> zostali wywłaszczeni, byli prześladowani, osadzani w obozach koncentracyjnych i mordowani w okresie nazizmu. Zapowiedź ta znalazła się w rezolucji Bundestagu pt. „Niemcy i Polska – odpowiedzialność wynikająca z historii na rzecz przyszłości w Europie” (*Deutschland und Polen – Verantwortung aus der Geschichte, Zukunft in Europa*)<sup>10</sup> przygotowanej w formie wniosku przez frakcje CDU/CSU, SPD, FDP i Sojusz 90/Zieloni oraz przyjętej przez Parlament Związkowy podczas posiedzenia 10.06.2011 r.<sup>11</sup>

Realizacja tej zapowiedzi w postaci instytucji dokumentującej historię i kulturę Polaków w Niemczech (*Dokumentationsstelle zur Geschichte und Kultur der Polen in Deutschland*) przeciągała się. W Bundestagu pojawiały się zapytania posłów na temat prowadzonych rozmów oraz projektów rozwiązania kwestii zwrotu lub odszkodowania za mienie odebrane Związkowi Polaków w Niemczech, a także

---

ofiarami narodowego socjalizmu. W końcowej części dokumentu znajduje się także informacja o podobnych roszczeniach ze strony Białorusi.

<sup>9</sup> Na podstawie wydanego z inicjatywy Hermanna Göringa rozporządzenia Rady Ministrów na Rzecz Obrony Rzeszy z 27.02.1940 r. ZPwN został zdelegalizowany, a jego majątek skonfiskowany.

<sup>10</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 17/6145 z 9.06.2011 r., *Deutschland und Polen – Verantwortung aus der Geschichte, Zukunft in Europa*.

<sup>11</sup> Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 17/115, Stenografischer Bericht z 10.06.2011 r., s. 13261–13262.

rehabilitacji działaczy tej organizacji. Między innymi deputowani partii Lewica złożyli 13.08.2013 r. interpelację<sup>12</sup>, w której pytali rząd o realizację zapowiedzi sprzed dwóch lat. Rząd udzielił fragmentarycznej i dość wymijającej odpowiedzi 30.08.2013 r.<sup>13</sup>, w której wskazał na liczne inicjatywy podejmowane przez Niemcy od zakończenia II wojny światowej, mające na celu potępienie nazistowskiego teroru i rekompensatę poniesionych szkód, oraz stwierdził, że w połowie 2013 r. powstał portal internetowy dokumentujący historię Polaków w Niemczech (Porta Polonica. Centrum Dokumentacji Kultury i Historii Polaków w Niemczech<sup>14</sup>).

Przechodząc do głównego tematu, należy wskazać, że inicjatywę Władysława Bartoszewskiego dotyczącą upamiętnienia nie tylko członków ZPwN, lecz wszystkich polskich ofiar II wojny światowej (podobnie do komemoracji pomordowanych Żydów, homoseksualistów, Romów i Sinti, a także żołnierzy radzieckich) podjął w 2017 r. emerytowany urbanista niemiecki Florian Mausbach. Zaproponował wzniesienie pomnika w centrum Berlina, na placu Askańskim, przy zburzonym w czasie wojny dworcu Anhalter Bahnhof, naprzeciwko centrum dokumentującego przymusowe wysiedlenia Niemców po II wojnie światowej. Inicjatywę poparło wielu działaczy na rzecz pojednania polsko-niemieckiego, a także środowiska polonijne oraz Instytut Polski w Berlinie. Ogromne zaangażowanie wykazał także Niemiecki Instytut Spraw Polskich w Darmstadt. 15 listopada 2017 r. grupa inicjatorów budowy pomnika wystosowała apel do Bundestagu i społeczeństwa niemieckiego o poparcie utworzenia miejsca pamięci i spotkań. Apel podpisało kilkudziesięciu przedstawicieli świata polityki, nauki i kultury, w tym byli przewodniczący Bundestagu prof. Rita Süßmuth i Wolfgang Thierse oraz były szef SPD Kurt Beck<sup>15</sup>.

W czerwcu 2019 r. poparcie dla budowy pomnika polskich ofiar zadeklarował rząd niemiecki (konkretnie Ministerstwo Spraw Zagranicznych), a podczas obchodów 75. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego akceptację dla realizacji tej idei (powtórzoną 1.09.2019 r. przed ruinami dworca Anhalt w Berlinie podczas uroczystości zorganizowanych przez Niemiecki Instytut Spraw Polskich z okazji 80. rocznicy agresji Niemiec na Polskę) wyraził także ówczesny przewodniczący Bundestagu Wolfgang Schäuble.

<sup>12</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 17/14549 z 13.08.2013 r., *Entschädigung von deutschen Staatsbürgerinnen und Staatsbürgern polnischer Herkunft wegen Verfolgung im Nationalsozialismus*.

<sup>13</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 17/14665 z 30.08.2013 r. – odpowiedź na interpelację Lewicy (Drucksache 17/14549), *Entschädigung von deutschen Staatsbürgerinnen und Staatsbürgern polnischer Herkunft wegen Verfolgung im Nationalsozialismus*.

<sup>14</sup> Porta Polonica, <https://www.porta-polonica.de/pl> [dostęp: 20.10.2022].

<sup>15</sup> Wśród sygnatariuszy apelu byli m.in.: historycy Timothy Garton Ash, Hans Henning Hahn, Michael Wildt oraz Klaus Ziemer, a także premier Brandenburgii Dietmar Woidke i były minister finansów Hans Eichel.

Warto dodać, że na zakończenie dorocznego zjazdu Federalnego Związku Towarzystw Niemiecko-Polskich 27.10.2019 r. przyjęty został tzw. Apel z Homburga (*Homburger Appell der Deutsch-Polnischen Gesellschaft*), popierający inicjatywę budowy miejsca pamięci polskich ofiar niemieckiej okupacji w latach 1939–1945.

W sierpniu 2019 r. z petycją w sprawie pomnika wystąpiło 240 deputowanych do Bundestagu z ramienia pięciu frakcji: CDU/CSU, SPD, Zielonych, FDP i Lewicy. Dokumentu tego nie podpisał żaden z posłów partii Alternatywa dla Niemiec<sup>16</sup>. Deputowani tej partii złożyli natomiast w parlamencie 13.05.2020 r., w związku z 75. rocznicą zakończenia II wojny światowej, wspomniany wcześniej projekt uchwały, w którym wzywali niemiecki rząd do upamiętnienia niemieckich ofiar z czasów wojny i po zakończeniu działań wojennych. Dokument nosił tytuł: *Wyrażenie żałoby po niemieckich ofiarach II wojny światowej w formie pomnika*. Projekt ten spotkał się jednak ze zdecydowanym sprzeciwem pozostałych frakcji partyjnych w Bundestagu<sup>17</sup>.

Dyrektor Niemieckiego Instytutu Spraw Polskich w Darmstadt Peter Oliver Loew przedstawił 5 lutego 2020 r. urzędującej pełnomocnik rządu ds. kultury i mediów projekt budowy pomnika polskich ofiar. Następnie pojawiały się kolejne koncepcje pomnika zgłaszane przez wiele innych instytucji, w tym przez Fundację Pomnik Pomordowanych Żydów Europy.

W odpowiedzi rządu federalnego z 22.07.2020 r. na interpelację deputowanych Lewicy<sup>18</sup>, w której kilka pytań dotyczyło upamiętnienia polskich ofiar II wojny światowej<sup>19</sup>, stwierdzono m.in., że komemoracja ofiar narodowego socjalizmu w państwach Europy Wschodniej jest sprawą bardzo ważną, ale poszczególne grupy narodowe powinny zostać upamiętnione z uwzględnieniem odpowiedniego kontekstu historycznego. Rząd wskazał również na wiele wystaw i innych już wcześniej podjętych inicjatyw w tym zakresie, ze szczególnym uwzględnieniem ekspozycji poświęconych ofiarom Holokaustu oraz pielęgnowania miejsc pochówku ofiar masowych rozstrzeliwań na terenie państw byłego Związku Radzieckiego. Zwrócono ponownie uwagę na to, że zarówno Ukraina, jak i Białoruś także domagają się upamiętnienia ich ofiar. Za bardzo istotną część odpowiedzi uznać należy konstatację,

<sup>16</sup> D. Brössler, *Bundestagsabgeordnete fordern ein Denkmal für polnischen NS-Opfer*, „Süddeutsche Zeitung”, 26.08.2019; C. von Salzen, *Jahrestag des deutschen Überfalls auf Polen: Abgeordnete fordern Gedenkort in Berlin für polnische NS-Opfer*, „Tagesspiegel”, 26.08.2019, <https://www.tagesspiegel.de/politik/abgeordnete-fordern-gedenkort-in-berlin-fur-polnische-ns-opfer-4658272.html> [dostęp: 25.10.2022].

<sup>17</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/19156 z 13.05.2020 r., *Der Trauer um die deutschen Opfer des Zweiten Weltkrieges mit einer Gedenkstätte Ausdruck verleihen*.

<sup>18</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/20915 z 8.07.2020 r., *Gedenken an die Opfer des deutschen Vernichtungskrieges und des NS-Besatzungsregimes im Osten 1939 bis 1945*.

<sup>19</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/21223 z 22.07.2020 r. – odpowiedź na interpelację Lewicy (Drucksache 19/20915), *Gedenken an die Opfer des deutschen Vernichtungskrieges und des NS-Besatzungsregimes im Osten 1939 bis 1945*.

że budowa obiektów upamiętnienia ofiar wymaga odpowiedniej uchwały Bundestagu, ponieważ zarówno realizacja, jak i finansowanie odbywa się na podstawie takiego postanowienia, a takiej uchwały póki co nie było.

Jako ważny krok naprzód na drodze starań o upamiętnienie polskich ofiar niemieckiej okupacji w latach 1939–1945 należy określić podjęcie przez Bundestag 30.10.2020 r. uchwały o utworzeniu „Miejsca pamięci i spotkań” poświęconego Polakom<sup>20</sup>. Przed głosowaniem odbyła się debata nad dwoma zgłoszonymi projektami uchwały:

- 1) Dwunarodowe niemiecko-polskie muzeum – Pamięć, edukacja i odpowiedzialność (*Ein binationales deutsch-polnisches Museum – Gedenken, Aufklärung und Verantwortung*), datowany 26.10.2020 r., przygotowany został przez frakcję Lewicy (Drucksache 19/23646). Ten projekt uchwały zawierał postulat zbudowania dwunarodowego muzeum ulokowanego w Polsce (np. w Warszawie lub Poznaniu) i w Niemczech;
- 2) Oddać sprawiedliwość właściwej historii niemiecko-polskiej i przyczynić się do pogłębienia szczególnych stosunków dwustronnych poprzez miejsce pamięci i spotkań (*Mit einem Ort des Erinnerns und der Begegnung dem Charakter der deutsch-polnischen Geschichte gerecht werden und zur Vertiefung der besonderen bilateralen Beziehungen beitragen*), złożony 27.10.2020 r. przez frakcje CDU/CSU, SPD, FDP i Sojusz 90/Zieloni (Drucksache 19/23708).

Podczas debaty przyznawano m.in., że stosunki polsko-niemieckie mają szczególny charakter oraz że Niemcy zbyt mało wiedzą o zbrodniach popełnionych podczas okupacji Polski (minister spraw zagranicznych Heiko Maas)<sup>21</sup>. Deputowany Paul Ziemiak podkreślił, że będzie to miejsce nie tylko przypominające o cierpieniach Polaków i ich bohaterskim oporze, ale także ukazujące samym Niemcom, do czego zdolny jest człowiek. Za trafne uznał określenie jednego z polskich literatów, który nazwał Polskę w latach 1939–1945 „cmentarzem cywilizacji”<sup>22</sup>. Poseł Manuel Sarrazin stwierdził, że pojednanie polsko-niemieckie jest procesem nadal niezakończonym i wymaga usuwania białych plam istniejących w świadomości Niemców<sup>23</sup>.

Za wnioskiem frakcji CDU/CSU, SPD, FDP i Sojusz 90/Zieloni głosowali wszyscy posłowie ww. frakcji oraz deputowani z ramienia Lewicy. Nikt nie zgłosił sprzeciwu. Posłowie frakcji AfD wstrzymali się od głosu<sup>24</sup>. Wniosek został zatem przyjęty znakomitą większością głosów. Za drugim wnioskiem sformułowanym przez frakcję Lewicy głosowali deputowani partii Zielonych oraz Lewicy. Przeciwni

<sup>20</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/23708 z 30.10.2020, *Mit einem Ort des Erinnerns und der Begegnung dem Charakter der deutsch-polnischen Geschichte gerecht werden und zur Vertiefung der besonderen bilateralen Beziehungen beitragen*.

<sup>21</sup> Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 19/187, Stenografischer Bericht z 30.10.2020, s. 23584.

<sup>22</sup> *Ibidem*, s. 23582.

<sup>23</sup> *Ibidem*, s. 23586.

<sup>24</sup> *Ibidem*, s. 23589.

byli posłowie frakcji: CDU/CSU, SPD i FDP, a od głosu wstrzymali się członkowie frakcji AfD<sup>25</sup>. Uchwała przyjęta 30.10.2020 r. przewiduje utworzenie na prominentnym miejscu w Berlinie miejsca upamiętniającego polskie ofiary II wojny światowej i nazistowskiej okupacji, które ma pomóc w zbliżeniu narodów niemieckiego i polskiego oraz w przezwyciężeniu uprzedzeń.

Były minister spraw zagranicznych RFN Heiko Maas zaprezentował 15.09.2021 r. wypracowaną przez zespół szesnastu ekspertów koncepcję budowy pomnika, placówki dokumentacyjnej oraz centrum edukacyjnego. Jednakże do końca 2022 r. projekt ten nie doczekał się konkretyzacji. Od momentu jego prezentacji nastąpiła zmiana koalicji rządowej oraz zasygnalizowane powyżej przeniesienie odpowiedzialności za budowę miejsca pamięci. Claudia Roth, minister stanu do spraw kultury i mediów, 1.09.2022 r. z okazji uroczystości upamiętniających ofiary napaści Niemiec na Polskę w 1939 r. zapewniła, że podejmie starania, aby miejsce pamięci powstało możliwie szybko. Jako lokalizację wskazano tym razem park w dzielnicy Tiergarten, gdzie niegdyś stał gmach Opery Krolla, w którym Hitler ogłosił 1.09.1939 r., że III Rzesza rozpoczęła odwet na Polsce za rzekomą napad na niemieckie terytorium poprzedniego dnia.

Wkrótce po tym wydarzeniu deputowany Knut Abraham (CDU) złożył pisemne zapytanie poselskie w sprawie budowy miejsca pamięci polskich ofiar. Odpowiedzi udzieliła 11.10.2022 r. Claudia Roth. Stwierdziła, że jest to ważne przedsięwzięcie w sferze kultury pamięci, ale projekt przygotowany przez MSZ został przekazany do opracowania bardziej szczegółowej propozycji Fundacji Pomnik Pomordowanych Żydów Europy oraz Niemieckiemu Instytutowi Spraw Polskich. Minister zapewniła, że miejsce to upamiętni nie tylko okres okupacji Polski, ale także tysiącletnią historię stosunków polsko-niemieckich oraz że jej urząd regularnie wymienia poglądy na temat jego powstania z polskimi i niemieckimi partnerami w dziedzinie nauki, polityki i kultury<sup>26</sup>.

O tym, że projekt znalazł się „w zamrażarce”, można wnioskować na podstawie ogólnikowej odpowiedzi, jakiej rząd udzielił 23.01.2023 r. na pytanie nr 2 zawarte w interpelacji frakcji CDU/CSU. Stwierdził, iż po przejęciu odpowiedzialności za opracowanie koncepcji „Miejsca pamięci i spotkań z Polską” przez pełnomocnika rządu federalnego ds. kultury i mediów zlecono opracowanie pogłębionej koncepcji tego miejsca Fundacji Pomnik Pomordowanych Żydów Europy oraz Niemieckiemu Instytutowi Spraw Polskich. Natomiast o wadze projektu ma świadczyć fakt, że został on wpisany do umowy koalicyjnej<sup>27</sup>.

<sup>25</sup> *Ibidem*, s. 23590.

<sup>26</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 20/3987 z 14.10.2022 r., s. 1.

<sup>27</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 20/5402 z 26.01.2023, Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Fraktion CDU/CSU, *Bilanz der Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien*, s. 2.

## Aktywność parlamentu i rządu RFN w kwestii upamiętnienia wszystkich ofiar niemieckiej okupacji

Drugi, niejako konkurencyjny projekt, nosi tytuł Centrum Dokumentacyjne „Druga wojna światowa i niemiecka okupacja w Europie”. W rozdziale XIII długo negocjowanej umowy koalicyjnej rządu 19. kadencji (partii: CDU/CSU i SPD) z 12 marca 2018 r. znalazł się zapis: „Chcemy upamiętnić mniej dotąd uwzględniane ofiary narodowego socjalizmu i zmierzyć się z ich historią. W stolicy, w dialogu z naszymi wschodnioeuropejskimi sąsiadami, wzmocnimy upamiętnienie ofiar niemieckiej wojny eksterminacyjnej na Wschodzie”<sup>28</sup>.

W nawiązaniu do tego zdania posłowie partii Lewica w lipcu 2020 r. zarzucili rządowi brak realizacji powyższej zapowiedzi. Deputowani wskazali, że w 2013 r. były dyrektor Muzeum Niemiecko-Rosyjskiego w Karlshorst Peter Jahn wystąpił z inicjatywą wzniesienia pomnika upamiętniającego ofiary nazistowskiej polityki Lebensraum (*Gedenkort für die Opfer der NS-Lebensraumpolitik*). W 2020 r. pomysł ten w zmodyfikowanej postaci – tj. wybudowania centrum dokumentującego niemiecką okupację w Europie w latach 1939–1945, podjęty został przez Radę Fundacji Pomnik Pomordowanych Żydów Europy i w maju 2020 r. przedstawiony ówczesnemu przewodniczącemu Bundestagu Wolfgangowi Schäuble w liście otwartym sygnowanym przez historyków Aleidę Assmann, Martina Austa i Heinricha Augusta Winklera.

Bundestag na wniosek frakcji CDU/CSU i SPD z 6.10.2020 r.<sup>29</sup> przyjął. 9.10.2020 r. uchwałę o rozpoczęciu prac nad Centrum, które ma powstać w Berlinie i dokumentować historię okupacji niemieckiej w całej Europie. Prace przygotowawcze ówczesna pełnomocniczka rządu federalnego ds. kultury i mediów prof. Monika Grütters powierzyła 4.01.2021 r. Niemieckiemu Muzeum Historycznemu, które przy udziale dwóch grup eksperckich pracowało nad koncepcją realizacji

<sup>28</sup> *Koalitionsvertrag. Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land*, s. 168, <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/b/974430/847984/5b8bc23590d4cb2892b31c987ad672b7/2018-03-14-koalitionsvertrag-data.pdf?download=1> [dostęp: 20.10.2022].

<sup>29</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/23126 z 6.10.2019 r., *Gedenken an die Opfer des deutschen Vernichtungskriegs stärken und bisher weniger beachtete Opfergruppen des Nationalsozialismus anerkennen*. W tym dokumencie również poświęcono sporo miejsca polityce hitlerowskich Niemiec wobec Polski. Stwierdzono m.in.: „Der deutsche Polenfeldzug war antislawisch ausgerichtet, aber er wurzelte ebenso in einem traditionellen preußisch-deutschen antipolnischen Ressentiment. Die deutsche Herrschaft in Polen stand von Anfang an unter der Prämisse der völligen Vernichtung der Staatlichkeit unseres Nachbarlandes”. (Niemiecka kampania przeciwko Polsce była ukierunkowana przeciwko Słowianom, ale w takim samym stopniu zakorzeniona była w tradycyjnej prusko-niemieckiej antypolskiej niechęci. Niemieckie rządy [okupacyjne] w Polsce od początku zakładały całkowite zniszczenie państwowości naszego sąsiedniego kraju).

projektu, i które obecnie poprzez stworzoną w tym celu fundację zajmuje się już zbieraniem dokumentacji i przygotowaniem koncepcji wystawy stałej oraz wystaw czasowych.

Rząd przesłał do Bundestagu 18.01.2021 r. „Harmonogram i plan działań na rzecz realizacji wniosku o wzniesienie Centrum Dokumentacji, Edukacji i Pamięci dotyczącego niemieckiej polityki okupacyjnej w czasie II wojny światowej”<sup>30</sup>, w którym określono, kiedy i przez kogo wykonane mają być poszczególne przedsięwzięcia.

W czerwcu 2021 r. rząd przedłożył Bundestagowi sprawozdanie wstępne (*Zwischenbericht*)<sup>31</sup> na temat zaawansowania prac nad projektem realizowanym przez Niemieckie Muzeum Historyczne. Muzeum zorganizowało 31.03.2022 r. sympozjum na temat „Europa i Niemcy w latach 1939–1945. Przemoc [prezentowana] w muzeum” (*Europa und Deutschland 1939–1945. Gewalt im Museum*).

Jak wskazano powyżej, w umowie koalicyjnej obecnego rządu 20. kadencji zapisano poparcie dla utworzenia Centrum. Podczas posiedzenia w Mesebergu 4.05.2022 r. rząd niemiecki zaakceptował projekt Centrum Dokumentacyjnego, a już 10.05.2022 r. przedłożył Bundestagowi obszerny (liczący ponad 30 stron) dokument prezentujący ww. projekt placówki dokumentacyjnej, oświatowej i kome-moracyjnej<sup>32</sup>.

Debata na temat projektu odbyła się 23.06.2022 r. podczas 44. posiedzenia Bundestagu<sup>33</sup>. W dyskusji udział wzięli: sekretarz stanu w Kancelarii Kanclerza Claudia Roth, deputowani: Dorothee Bär (CDU/CSU), Marianne Schieder (SPD), Marc Jongen (AfD), Thomas Hacker (FDP), Jan Korte (Lewica), Erhard Grundl (Sojusz 90/Zieloni), Dirk Wiese (SPD), Annette Widmann-Mauz (CDU/CSU), Helge Frederik Lindh (SPD). Większość mówców wyraziła poparcie dla realizacji projektu. Krytyka znalazła się w wypowiedzi posła Marca Jongena, co zostało przez innych deputowanych przyjęte z dezaprobatą. Poseł Jongen wskazał na istnienie wielu innych pomników i miejsc upamiętnień ofiar II wojny światowej i wyraził wątpliwość, czy istnieje potrzeba budowy kolejnego takiego obiektu. Skarżył się m.in.

<sup>30</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/26137 z 18.01.2021 r., *Zeit- und Maßnahmenplan für einen Realisierungsvorschlag zur Errichtung einer Dokumentations-, Bildungs- und Erinnerungsstätte zur deutschen Besatzungspolitik während des Zweiten Weltkriegs*.

<sup>31</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 19/31416 z 23.06.2021 r., *Zwischenbericht der Stiftung Deutsches Historisches Museum zur Arbeit an dem Realisierungsvorschlag zur Errichtung der Dokumentations-, Bildungs- und Erinnerungsstätte „Zweiter Weltkrieg und deutsche Besatzungsherrschaft in Europa“*.

<sup>32</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 20/1845 z 10.05.2022 r., *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Realisierungsvorschlag zur Errichtung eines Dokumentationszentrum „Zweiter Weltkrieg und deutsche Besatzungsherrschaft in Europa“*.

<sup>33</sup> Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 20/44, Stenografischer Bericht z 23.06.2022 r., s. 4525–4534.

na to, że „Ciągłe prezentowane jest [w Niemczech – przyp. A.T.-P.] hipermoralne stanowisko, dla którego nie ma alternatywy, a wszelkie odmienne poglądy natychmiast budzą podejrzenia o nazizm”<sup>34</sup>.

W tym kontekście warto przytoczyć wypowiedź posła Erharda Grundla (Sojusz 90/Zieloni), który stwierdził: „Polska odczuwa dziś bezpośrednio skutki napastniczej wojny Rosji na Ukrainę. Jednocześnie ludność Polski okazuje solidarność swoim ukraińskim sąsiadom. Naturalność, z jaką to robi, wzrusza i zawstydza. Ta solidarność i ten humanitaryzm daje odwagę i nadzieję. Czynią one nas jednak także odpowiedzialnymi za to, aby nie pozostawiać naszych sąsiadów samych z tym zadaniem. Panie i Panowie! Centrum Dokumentacji może nam pomóc w zachowaniu świadomości, że nasza teraźniejszość zawiera wszystko, co wydarzyło się w przeszłości, jak również naszą wspólną przyszłość w Europie”<sup>35</sup>.

Z kolei posłanka Annette Widmann-Mauz zwróciła uwagę, że trzeba będzie jeszcze poświęcić wiele uwagi temu, jak przedstawić ofiary wojny w różnych państwach dotkniętych okupacją, gdyż uwzględnione być muszą zróżnicowane uwarunkowania i skutki wojny. Prócz tego stwierdziła, że należy zaprezentować ściśle związki pomiędzy wojną mającą na celu podbój a ideologią rasową, okupacją i tyranią narodowosocjalistyczną<sup>36</sup>.

Po dyskusji nastąpiło przekazanie dokumentu do trzech komisji Bundestagu (Komisji ds. Kultury i Mediów, Komisji Spraw Wewnętrznych i Stron Rodzinnych oraz Komisji Prawnej).

28 listopada 2022 r. odbyło się w Komisji Bundestagu ds. Kultury i Mediów publiczne wysłuchanie (*öffentliche Anhörung*) na temat realizacji omawianego projektu. Jednakże pod koniec stycznia 2023 r. rząd konstatawał, że konsultacje parlamentarne w tej sprawie nie zostały jeszcze zakończone<sup>37</sup>.

Centrum ma dokumentować przyczyny, przebieg i skutki niemieckiej okupacji w latach 1939–1945 w państwach leżących od Narwiku po północną Afrykę, w których mieszkało 230 mln ludzi – dotkniętych represjami, ciemionych i mordowanych podczas rozpętanej przez Niemcy wojny. Koszt budowy obiektu (15 tys. m<sup>2</sup> powierzchni) oszacowano w projekcie na ok. 120 mln euro, a realizację wystawy stałej (na powierzchni 4 tys. m<sup>2</sup>) – na ok. 14 mln euro. Centrum ma prowadzić również działalność naukowo-badawczą, organizować konferencje i realizować program stypendialny.

<sup>34</sup> *Ibidem*, s. 4528.

<sup>35</sup> *Ibidem*, s. 4531.

<sup>36</sup> *Ibidem*, s. 4532.

<sup>37</sup> Deutscher Bundestag, Drucksache 20/5402 z 26.01.2023 r., Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Fraktion CDU/CSU, *Bilanz der Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien*, s. 5.

## Wnioski

Mimo iż w uchwale Bundestagu z 9.10.2020 r. stwierdzono, że Centrum Dokumentacyjne „Druga wojna światowa i niemiecka okupacja w Europie” nie jest projektem konkurencyjnym wobec innych istniejących miejsc pamięci (*Es soll durch den Standort keine Konkurrenz zu bestehenden Gedenkstätten entstehen*) oraz że uwzględniona zostanie „specyfika różnych doświadczeń w poszczególnych państwach” (*die Besonderheiten der unterschiedlichen Erfahrungen in unterschiedlichen Ländern*), to jednak kolejny zapis – że celem jest stworzenie „porównawczej perspektywy europejskiej” (*vergleichende europäische Perspektive*) z uwzględnieniem podobieństw i różnic wynikających z rasistowskiej polityki Niemiec hitlerowskich – może budzić domniemanie, że jednak możliwa jest relatywizacja ocen i opinii na temat przebiegu okupacji w poszczególnych państwach. Formułowane nierzadko wobec Niemiec zarzuty o instrumentalizowanie historii wydają się znajdować tu potwierdzenie. Zgłaszane przez niektórych polityków (np. z partii Lewica) obawy, że może dojść do swego rodzaju „konkurowania ofiar” (*Opferkonkurrenz*) wydają się być również uzasadnione.

Porównując tempo prac nad oboma projektami, stwierdzić należy, że przygotowania do realizacji projektu Centrum Dokumentacyjnego przebiegają znacznie szybciej i znajdują większe poparcie w rządzie niż miejsce upamiętnienia polskich ofiar. Centrum Dokumentacyjne określone zostało przez Claudię Roth po posiedzeniu rządu w Mesebergu mianem „głównego projektu rządu federalnego” (*zentrales Vorhaben der Bundesregierung*). Potwierdza to także fakt, że dotąd nie ma decyzji co do lokalizacji placówki dotyczącej komemoracji Polaków – ofiar II wojny światowej. Jeśli chodzi o Centrum Dokumentacyjne – wiadomo, że będzie to budynek w pobliżu Niemieckiego Muzeum Historycznego.

Oba projekty podlegają procesowi uspołecznienia, gdyż do dyskusji nad nimi włączyły się społeczeństwa obu państw (Grupa Kopernika, towarzystwa niemiecko-polskie, historycy, politolodzy, fundacje, muzea, instytuty naukowo-badawcze).

Claudia Roth stwierdziła po posiedzeniu w Mesebergu, że w Berlinie oprócz dwóch omówionych powyżej projektów komemoracyjnych mają powstać jeszcze kolejne dwa:

- Pomnik ofiar komunistycznej tyranii (*für die Opfer kommunistischer Gewaltherrschaft*);
- Miejsce pamięci o ofiarach nazizmu wśród Świadków Jehowy (*NS-Opfer unter den Zeugen Jehovas*)<sup>38</sup>.

<sup>38</sup> Jak wynika z odpowiedzi rządu udzielonej frakcji CDU/CSU w styczniu 2023 r., koncepcja została już wypracowana. W parku Tiergarten ma stanąć monument z brązu wraz z tablicą informującą o świadkach Jehowy prześladowanych w okresie nazizmu. W prace nad pomnikiem zaangażowana jest ponownie Rada Naukowa Fundacji Pomnik Pomordowanych Żydów Europy. Por. Deutscher Bundestag, Drucksache 20/5402 z 26.01.2023, Antwort der Bundesregierung

Rodzi się w związku z tym pytanie: jaka będzie hierarchia ważności?

W kontekście pomnika polskich ofiar niemieckiej okupacji w latach 1939–1945 warto przytoczyć wypowiedź z debaty, która odbyła się w Bundestagu 30.10.2020 r. Ówczesny minister spraw zagranicznych Heiko Maas stwierdził wtedy: „Oddanie sprawiedliwości polsko-niemieckiej historii to wielki cel, który możemy osiągnąć tylko wspólnie (Polacy i Niemcy). Dlatego tak ważne jest, aby – jak to zapisano we wniosku – od początku współpracowali z sobą eksperci z obu stron. Chodzi o to, aby patrzeć na przeszłość oczyma drugiej strony i tak tworzyć wspólne perspektywy. Na tych wspólnych perspektywach opierają się nasze bilateralne relacje, nasza przyjaźń z Polską i nasza europejska przyszłość. Miejsce, które utworzymy, nada nowy wymiar zrastającej się Europie, gdyż będzie miejscem niemieckim, polskim, europejskim, dotyczącym historii i ukierunkowanym ku przyszłości”<sup>39</sup>.

## Bibliografia

### Dokumenty Bundestagu

- Drucksache 17/6145 z 9.06.2011 r., *Deutschland und Polen – Verantwortung aus der Geschichte, Zukunft in Europa*.
- Drucksache 17/14549 z 13.08.2013 r., *Entschädigung von deutschen Staatsbürgerinnen und Staatsbürgern polnischer Herkunft wegen Verfolgung im Nationalsozialismus*.
- Drucksache 17/14665 z 30.08.2013 r., *Entschädigung von deutschen Staatsbürgerinnen und Staatsbürgern polnischer Herkunft wegen Verfolgung im Nationalsozialismus*.
- Drucksache 19/23126 z 6.10.2019 r., *Gedenken an die Opfer des deutschen Vernichtungskriegs stärken und bisher weniger beachtete Opfergruppen des Nationalsozialismus anerkennen*.
- Drucksache 19/19156 z 13.05.2020 r., *Der Trauer um die deutschen Opfer des Zweiten Weltkrieges mit einer Gedenkstätte Ausdruck verleihen*.
- Drucksache 19/20915 z 8.07.2020 r., *Gedenken an die Opfer des deutschen Vernichtungskriegs und des NS-Besatzungsregimes im Osten 1939 bis 1945*.
- Drucksache 19/21223 z 22.07.2020 r., *Gedenken an die Opfer des deutschen Vernichtungskriegs und des NS-Besatzungsregimes im Osten 1939 bis 1945*.
- Drucksache 19/23708 z 30.10.2020 r., *Mit einem Ort des Erinnerns und der Begegnung dem Charakter der deutsch-polnischen Geschichte gerecht werden und zur Vertiefung der besonderen bilateralen Beziehungen beitragen*.
- Drucksache 19/26137 z 18.01.2021 r., *Zeit- und Maßnahmenplan für einen Realisierungsvorschlag zur Errichtung einer Dokumentations-, Bildungs- und Erinnerungsstätte zur deutschen Besatzungspolitik während des Zweiten Weltkriegs*.
- Drucksache 19/31416 z 23.06.2021 r., *Zwischenbericht der Stiftung Deutsches Historisches Museum zur Arbeit an dem Realisierungsvorschlag zur Errichtung der Dokumentations-, Bildungs- und Erinnerungsstätte „Zweiter Weltkrieg und deutsche Besatzungsherrschaft in Europa“*.

---

auf die Kleine Anfrage der Fraktion CDU/CSU, *Bilanz der Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien*, s. 5.

<sup>39</sup> Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 19/187, Stenografischer Bericht z 30.10.2022 r., s. 23584.

Drucksache 20/1845 z 10.05.2022 r., *Unterrichtung durch die Bundesregierung. Realisierungsvorschlag zur Errichtung eines Dokumentationszentrum „Zweiter Weltkrieg und deutsche Besatzungsherrschaft in Europa“*.

Drucksache 20/3987 z 14.10.2022 r., Schriftliche Fragen.

Drucksache 20/5402 z 26.01.2023 r., *Bilanz der Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien*.

Drucksache 20/6112 z 22.03.2023 r., *Gedenken der Bundesregierung an den Jahrestag der Befreiung vom Faschismus und an den Jahrestag des Überfalls auf die Sowjetunion*.

Plenarprotokoll 17/115, Stenografischer Bericht z 10.06.2011 r.

Plenarprotokoll 19/187, Stenografischer Bericht z 30.10.2020 r.

Plenarprotokoll 20/44, Stenografischer Bericht z 23.06.2022 r.

### Inne dokumenty

Dokumentations-Zentrum 2. Weltkrieg, <https://www.gruene-bundestag.de/themen/kultur/dokumentations-zentrum-2-weltkrieg> [dostęp: 20.10.2022].

*Koalitionsvertrag. Ein neuer Aufbruch für Europa Eine neue Dynamik für Deutschland Ein neuer Zusammenhalt für unser Land*, <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/847984/5b8bc23590d4cb2892b31c987ad672b7/2018-03-14-koalitionsvertrag-data.pdf?download=1> [dostęp: 20.10.2022].

*Koalitionsvertrag. Mehr Fortschritt wagen. Bündnis für Freiheit, Gerechtigkeit und Nachhaltigkeit*, [https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag\\_2021-2025.pdf](https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf) [dostęp: 20.10.2022].

### Opracowania

Brössler D., *Bundestagsabgeordnete fordern ein Denkmal für polnischen NS-Opfer*, „Süddeutsche Zeitung”, 26.08.2019.

Frei N., *Polityka wobec przeszłości. Początki Republiki Federalnej i przeszłość nazistowska*, tłum. B. Müller-Ostrowska, Wydawnictwo Trio, Warszawa 1999.

*Historikerstreit. Spór o miejsce III Rzeszy w historii Niemiec*, red. M. Łukasiewicz, Aneks, Londyn 1990.

Salzen C. von, *Jahrestag des deutschen Überfalls auf Polen: Abgeordnete fordern Gedenkort in Berlin für polnische NS-Opfer*, „Tagesspiegel”, 26.08.2019, <https://www.tagesspiegel.de/politik/abgeordnete-fordern-gedenkort-in-berlin-fur-polnische-ns-opfer-4658272.html> [dostęp: 25.10.2022].

*Spór o niemiecką pamięć. Debata Walser-Bubis*, red. P. Buras, K. Wóycicki, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 1999.

*Zur Bewältigung der NS-Zeit in der DDR. Defizite und Neubewertungen*, Hrsg. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn 1989.

### Kwestia upamiętnienia ofiar II wojny światowej na forum Bundestagu (2020–2022)

#### Streszczenie

W artykule poddano analizie dwa projekty upamiętnienia w Berlinie ofiar II wojny światowej. Podstawę źródłową stanowią dokumenty Bundestagu, tj. stenogramy obrad plenarnych, zapytania poselskie i odpowiedzi rządu oraz projekty uchwał i same uchwały.

To bowiem w gestii Bundestagu leży m.in. przyjmowanie odpowiednich uchwał, na podstawie których organy egzekutywy realizują plany wznoszenia obiektów upamiętniających ofiary nazizmu. Pierwszy projekt dotyczy miejsca pamięci polskich ofiar niemieckiej okupacji w latach 1939–1945 (*Polen-Denkmal zum Gedenken an die polnischen Opfer der deutschen Besatzung 1939 bis 1945*), drugi ma dokumentować okupację niemiecką w całej Europie (*Dokumentationszentrum „Zweiter Weltkrieg und Besatzungsherrschaft“*). Realizacja obu tych projektów poparta została w umowie koalicyjnej z 7.12.2021 r. Porównując jednak tempo prac, stwierdzić należy, że przygotowania do realizacji projektu Centrum Dokumentacyjnego przebiegają znacznie szybciej i znajdują większe poparcie w rządzie niż miejsce upamiętnienia polskich ofiar.

Słowa kluczowe: ofiary nazizmu, upamiętnienie, Polska, Niemcy, Bundestag

### *The issue of commemorating the victims of World War II in the Bundestag (2020–2022)*

#### *Abstract*

The article analyzes two projects for commemorating World War II victims in Berlin. The source basis are Bundestag documents, i.e., transcripts of plenary sessions, parliamentary questions and government responses, as well as draft resolutions and the resolutions themselves. This is because it is the responsibility of the Bundestag, among other things, to adopt the relevant resolutions on the basis of which the executive bodies implement plans to erect memorials to Nazi victims. The first project concerns a memorial of the Polish victims of the German occupation from 1939 to 1945 (*Polen-Denkmal zum Gedenken an die polnischen Opfer der deutschen Besatzung 1939 bis 1945*). The second is to document the German occupation throughout Europe (*Dokumentationszentrum „Zweiter Weltkrieg und Besatzungsherrschaft“*). The implementation of both projects was supported in the coalition agreement of 7.12.2021. However, comparing the pace of work on both projects, it should be noted that preparations for the Documentation Center project are progressing much faster and are finding more support in the government than the site for the commemoration of Polish victims.

Keywords: victims of Nazism, commemoration, Poland, Germany, Bundestag





## Aleksandra Kruk

dr hab., prof. UZ, Uniwersytet Zielonogórski  
<https://orcid.org/0000-0002-7545-941X>

# Politycy z polskim tłem migracyjnym w Bundestagu: działalność Agnieszki Brugger i Paula Ziemiaka

## Wprowadzenie

W działalności młodego pokolenia niemieckich elit politycznych z pochodzeniem migracyjnym<sup>1</sup> wyróżnia się aktywność Agnieszki Brugger (Sojusz 90/Zieloni) oraz Paula Ziemiaka (Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna, CDU). Należą do urodzonych w latach osiemdziesiątych milenialsów, wcześniej zaczęły wykazywać zainteresowanie polityką i szukać możliwości działania w młodzieżowych strukturach partyjnych, aby z czasem coraz bardziej profesjonalnie realizować zadania wynikające ze sprawowanych w swoich ugrupowaniach zadań. Po zdobyciu mandatu do Bundestagu stali się na czas czteroletniej kadencji „przedstawicielami całego narodu”, którzy „nie są związani zaleceniami ani instrukcjami i podlegają wyłącznie własnemu sumieniu” (art. 38 ustawy zasadniczej).

W artykule przeanalizowano zarówno główne etapy kariery politycznej polityków, jak i ich deklarowane motywacje do podejmowania konkretnych zadań i tematów w działalności politycznej. W badaniach kamieni milowych biografii politycznej Brugger i Ziemiaka można wyróżnić w początkowym okresie podobne etapy związane z socjalizacją wynikającą z łączenia tożsamości z państwa emigracyjnego oraz nowej, wybranej przez rodziców polityków ojczyzny. W opracowaniu

<sup>1</sup> Należą do niego też np. Nyke Sławik (Sojusz 90/Zieloni) i Żaklin Nastić (Partia Lewicy).

wykorzystana została głównie metoda biograficzna: postanowiono najwięcej uwagi poświęcić kluczowym obszarom aktywności polityków, a mniej – wydarzeniom i ludziom, którzy w znaczny sposób wpłynęli na karierę polityczną Brugger i Ziemiaka. Analizowano m.in., jakie obszary dominują w aktywności polityków (polityka bezpieczeństwa u reprezentantki Sojuszu 90/Zielonych i relacje polsko-niemieckie w aktywności chadeka). Ich działania polityczne pokazano w ramach realizowanych przez nich w reprezentowanych ugrupowaniach funkcji, np. działacza młodzieżówki, posła, sekretarza generalnego<sup>2</sup>.

## Agnieszka Brugger

### Początki kariery politycznej

Agnieszka Brugger urodziła się w 1985 r. w Legnicy. Studiowała na Uniwersytecie w Tybindze, wpływ na ukształtowanie jej horyzontów politycznych wywarły masowe protesty w Niemczech przeciwko wojnie w Iraku. W 2004 r. wstąpiła do Zielonych, ponieważ „identyfikowała się z wartościami partii”<sup>3</sup>. Także w 2004 r. przybyła z Dortmundu do Tybingi, aby studiować nauki polityczne, filozofię i prawo<sup>4</sup>. Od 2006 do 2009 r. otrzymywała stypendium Fundacji im. Heinricha Bölla. Pełniła obowiązki rzecznika Młodzieżówki Zielonych w Badenii-Wirtembergii od 2007 do 2009 r. W Tybindze została zauważona przez burmistrza Borisa Palmera, który odkrył jej polityczny talent. Także Claudia Roth była zdania, że Brugger wyróżnia się wśród młodych polityków. Zdobywała doświadczenie w zarządzie Zielonych landu Badenia-Wirtembergia. Polityk krytykowała projekt „Stuttgart 21” polegający na modernizacji dworca w stolicy Badonii-Wirtembergii oraz budowie szybkiego połączenia między Stuttgartem a Ulm za zbyt wysokie koszty. Chociaż inwestycja została poparta w referendum w 2011 r., zdobywając poparcie rządu 58,8 proc, to przyczyniła się do utraty władzy przez rząd CDU/FDP. Władzę przejął Winfried Kretschmann, lider Zielonych, spośród których wielu członków uczestniczyło w protestach przeciwko tak kosztownej inwestycji. W kampanii wyborczej dominowały bliskie Zielonym tematy związane z prowadzeniem demokracji bezpośredniej, transportem publicznym i rezygnacją z energetyki atomowej w gospodarce<sup>5</sup>.

<sup>2</sup> Zob. K.J. Szmidt, *Epifania i doświadczenie krystalizujące w biografii twórczej – próba zarysowania pola badawczego*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2012, nr 4, s. 73–86.

<sup>3</sup> A. Hauber, *Als jüngste Frau im Bundestag*, „Schwäbische Post”, 19.02.2011.

<sup>4</sup> C. Hailfinger, *Jung, aber erwachsen*, „Reutlinger General-Anzeiger”, 8.03.2011.

<sup>5</sup> A. Hauber, *op. cit.*

## Poglądy społeczno-polityczne

Polityk jest zaliczana do przedstawicieli lewicowego skrzydła Zielonych. W auto-prezentacji w internecie pisała o potencjale i znaczeniu ludzi młodych w życiu społeczno-politycznym. Apelowwała do młodzieży, aby partycypowali w polityce i brali udział w wyborach, np. wystosowując przed wyborami list do najmłodszych wyborców<sup>6</sup>. Opowiadała się za wzrostem udziału młodzieży w polityce przy użyciu różnych metod, wymieniając przy tym „demonstracje uliczne, kreatywne działania, podróże w kampanii wyborczej z użyciem autobusów oraz wnioski na zjazdach partyjnych i komunikaty prasowe”<sup>7</sup>.

Liderka Zielonych zabierała głos w sprawach wewnątrzpartyjnych, często polemizowała z Borisem Palmerem, kontrowersyjnym burmistrzem Tybingi. W otwartym liście do Palmera skrytykowała go za odwołania w debacie publicznej do stereotypów, że Zieloni to partia naiwnych zwolenników polityki wielokulturowości. Brugger oskarżyła Palmera o szkodenie wizerunkowi partii<sup>8</sup>. Pomimo polemik i uwag ze strony Zielonych, także później Palmer zasłynął z kontrowersyjnych wypowiedzi, np. jego opinie o sportowcu Dennisie Aogo zostały uznane za rasistowskie, a w 2020 r. polityk stwierdził w telewizji, komentując politykę Niemiec wobec pandemii COVID-19: „Ratujemy w Niemczech prawdopodobnie ludzi, którzy i tak by umarli za około pół roku”<sup>9</sup>. Brugger krytykowała Palmera, powtarzając, że wśród Zielonych nie ma miejsca na rasizm i dyskryminowanie ludzi<sup>10</sup>. Propagując tolerancję, zwracała uwagę, że 17 maja obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Przeciw Homofobii, Transfobii i Bifobii. Opowiadała się za zapisami układu koalicyjnego SPD, Zielonych i FDP z 2021 r. o zamiarze uchwalenia ustawy o samookreśleniu się płciowym i twierdziła, że ustawa o transseksualizmie jest wadliwa<sup>11</sup>.

<sup>6</sup> *Brief an die Erstwählerinnen und Erstwähler: Du hast die Wahl!*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/themen/jugend-und-politik/jugend-und-politik/datum/2017/09/10/brief-an-die-erstwachlerinnen-und-erstwachler-du-hast-die-wahl> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>7</sup> *13 für 2013 – Fragen der Grünen Jugend Baden-Württemberg an KandidatInnen für die Landesliste*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/in-baden-wuerttemberg/neues-aus-baden-wuerttemberg/13-fuer-2013-fragen-der-gruenen-jugend-baden-wuerttemberg-an-kandidatinnen-fuer-die-landesliste> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>8</sup> *Brief an Boris Palmer*, 13.02.2016, [https://www.agnieszka-brugger.de/Offener\\_Brief\\_an\\_Boris\\_Palmer.pdf](https://www.agnieszka-brugger.de/Offener_Brief_an_Boris_Palmer.pdf) [dostęp: 14.03.2023].

<sup>9</sup> *Die Akte Boris Palmer Die umstrittenen Äußerungen des Tübinger Oberbürgermeisters*, 8.05.2021, [https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id\\_89999350/die-akte-boris-palmer-die-umstrittenen-aeusserungen-des-tuebinger-ob.html](https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id_89999350/die-akte-boris-palmer-die-umstrittenen-aeusserungen-des-tuebinger-ob.html) [dostęp: 14.03.2023].

<sup>10</sup> A. Brugger, wpis z 8.05.2021, [https://twitter.com/agnieszka\\_mdb/status/1391012318419562501](https://twitter.com/agnieszka_mdb/status/1391012318419562501) [dostęp: 14.03.2023].

<sup>11</sup> *Zum Internationalen Tag gegen Homo-, Bi-, Trans- und Interfeindlichkeit*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/themen/ueber-partiegrenzen-hinaus/ueber-partiegrenzen-hinweg/datum/2022/05/17/zum-internationalen-tag-gegen-homo-bi-trans-und-interfeindlichkeit> [dostęp: 14.03.2023].

Polityk była współzałożycielką w 2010 r. Instytutu Solidarnej Moderny, który definiuje się jako platforma współpracy między różnymi podmiotami, tj. partiami politycznymi, ruchami społecznymi, społeczeństwem obywatelskim. Instytut łączy jednostki i instytucje, których przekonania są bliskie SPD, Zielonym i Partii Lewicy. Celem jest umacnianie społecznej solidarności nie tylko w RFN, ale też poza jej granicami. Koncepcyjnie działania Instytutu Solidarnej Moderny są sprzeczne z założeniami neoliberalizmu i neorealizmu, a także mogą wydawać się utopijne<sup>12</sup>.

### Aktywność w Bundestagu

W 2009 r. zdobyła mandat do Bundestagu, który odnowiła w 2013, 2017 i 2021 r.<sup>13</sup>. Zieloni pozostawali od 2005 r. w opozycji. Polityk pytana o możliwości współpracy w rządzie federalnym z CDU/CSU odpowiadała, że ten format nie byłby korzystny dla Zielonych. W wyborach z 2013 r. opowiadała się za koalicją z SPD. Tłumaczyła, że współpraca z Partią Lewicy stoi pod znakiem zapytania ze względu na nacjonalistyczne i antysemickie wypowiedzi niektórych przedstawicieli tego ugrupowania. Priorytetami w kampanii wyborczej nazwała kontrolę zbrojeń, podniesienie poziomu świadczeń dla bezrobotnych Hartz IV oraz wzrost działań poprawiających poziom życia uchodźców w Niemczech<sup>14</sup>. W Bundestagu została ekspertem Zielonych ds. polityki bezpieczeństwa i często zabierała głos w sprawie rozbrojenia i kontroli zbrojeń. Polityk uważa, że przemysł zbrojeniowy powinien być transparentny, aby społeczeństwo otrzymywało informacje dotyczące firm czerpiących zyski z inwestycji zbrojeniowych. Przypomniała, że Deutsche Bank udziela kredytów producentom broni klasycznej i „utrzymuje relacje biznesowe” z amerykańskimi koncernami zbrojeniowymi: Boeing, Northrop Grumman, General Dynamics, Lockheed Martin Corporation oraz brytyjskim BAE Systems. Podkreślała, że Niemcy ratyfikowały w 1997 r. Konwencję o zakazie użycia, składowania, produkcji i przekazywania min przeciwpiechotnych oraz o ich zniszczeniu oraz w 2009 r. – Konwencję o broni kasetowej. Zaznaczyła, że działalność organizacji pacyfistycznych w celu wyeliminowania broni atomowej pozostawała przez lata nieefektywna. Zarzucała rządowi Niemiec, że zbyt mało aktywnie wdraża postanowienia Traktatu o nieprolifracji broni jądrowej (NPT)<sup>15</sup>. Komentowała także niepowodzenie konferencji przeglądowej Traktatu o nieprolifracji

<sup>12</sup> Institut Solidarische Moderne, <https://www.solidarische-moderne.de/de/topic/20.wer-wir-sind.html>; *Über Parteigrenzen hinaus*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/themen/ueber-partiegrenzen-hinaus> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>13</sup> *Agnieszka Brugger, Bündnis 90/Die Grünen*, [https://www.bundestag.de/abgeordnete/biografien/B/brugger\\_agnieszka-857182](https://www.bundestag.de/abgeordnete/biografien/B/brugger_agnieszka-857182); L. Gitschier, *Jungpolitikerin Agnieszka Brugger. Die bunte Grüne*, „Spiegel Panorama”, 2.01.2015, <https://www.spiegel.de/lebenundlernen/uni/agnieszka-brugger-studentin-und-gruene-politikerin-a-1008066.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>14</sup> *13 für 2013...*, *op. cit.*

<sup>15</sup> A. Brugger, *Investments in Weaponry: When Profit Trumps Morality, The Future of Arms Control*, Heinrich Böll Stiftung, Berlin [2014], s. 53–56 (Publication Series on Democracy, t. 37).

broni jądrowej w 2015 r. Niewypracowanie na forum ONZ konkluzji stanowiło jej zdaniem konsekwencję niestabilnej sytuacji na Ukrainie. Zarzuciła rządowi Angeli Merkel popieranie obecności amerykańskiej broni atomowej na terytorium Niemiec i finansowe partycypowanie w jej modernizacji. Krytykowała SPD i chadeków za decyzję, aby Niemcy przeznaczyły około 31 milionów dolarów na modernizację amerykańskiej bazy w Büchel oraz za finansowanie niemieckich samolotów Tornado<sup>16</sup>.

Polityk reprezentowała pogląd, że przedstawiona w 2016 r. przez rząd CDU/CSU i SPD Biała Księga jest zbyt ogólnym dokumentem, który tylko wylicza zagrożenia, tj. pogorszenie relacji z Rosją, katastrofy klimatyczne, terroryzm czy cyberprzestępczość, i odwołuje się do rozszerzonej definicji bezpieczeństwa. Jej zdaniem w Białej Księdze powinny zostać konkretnie sformułowane priorytety Niemiec w zakresie polityki bezpieczeństwa poprzez odniesienie do ustawy zasadniczej, a szczególnie art. 24 ustęp 2<sup>17</sup> oraz art. 25 o pierwszeństwie ogólnych zasad prawa międzynarodowego nad prawem federalnym<sup>18</sup>. Według Brugger Niemcy w oparciu o konstytucję powinny realizować politykę pokojową poprzez wykorzystanie wielu instrumentów, np. dyplomacji, polityki rozwojowej, aktywności w organizacjach międzynarodowych czy zagranicznej polityki kulturowej i oświatowej<sup>19</sup>.

Twierdziła, że zaniedbania związane z formułowaniem strategii wynikały z braku odpowiedniej debaty i partycypacji podczas przygotowań dokumentu. Zaznaczyła, że chociaż misje zagraniczne Bundeswehry stanowią ważny instrument niemieckiej polityki zagranicznej, to pociągają za sobą liczne zagrożenia. Skrytykowała pogląd, że misje zagraniczne powinny stanowić dominujący czynnik definiowania niemieckiej polityki odpowiedzialności międzynarodowej. Jej zdaniem SPD często w sposób zbyt pochopny opowiadała się za zaangażowaniem Niemiec w wojskowych misjach zagranicznych, podczas gdy Partia Lewicy odrzucała *a priori* takie działania. Brugger wskazywała na niepowodzenie misji w Iraku, Libii i Afganistanie. Uważała, że Niemcy powinny uczestniczyć w misjach pokojowych ONZ w ramach systemu kolektywnego bezpieczeństwa. Krytykowała popieraną przez SPD i CDU „koalicję chętnych” w Syrii, ponieważ nie dostrzegała jej skuteczności w walce z terroryzmem<sup>20</sup>.

<sup>16</sup> A. Brugger, *Für Abrüstung einsetzen – in guten wie in schlechten Zeiten*, „WeltTrends” 2015, nr 10, s. 70–71.

<sup>17</sup> W celu zachowania pokoju federacja może przyłączyć się do systemu wzajemnego zbiorowego bezpieczeństwa, w takim przypadku zgadza się ona na ograniczenie praw suwerennych, przyczyniając się do trwałego ładu pokojowego w Europie i między narodami świata i jego zapewnienia, Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec, tłum. A.M. Sadowski, <https://polen.diplo.de/blob/483272/acc02a3f97bfda627dcd0462030e5890/grundgesetz-dl-pl-data.pdf> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>18</sup> *Ibidem*.

<sup>19</sup> Kommission „Europäische Sicherheit und Zukunft der Bundeswehr” am IFSH, „Sicherheit und Frieden” 2016, nr 1, s. 87–88.

<sup>20</sup> A. Brugger, *Das neue Weißbuch – Kein Wegweiser für mehr Sicherheit und Frieden*, „WeltTrends” 2016, nr 10, s. 34–37.

Brugger jest zdania, że niemiecka polityka pokojowa powinna uwzględniać wyłonienie się na świecie nowych potęg oraz potrzebę zmian ukształtowanego po II wojnie światowej porządku międzynarodowego, m.in. reformy sposobu funkcjonowania Rady Bezpieczeństwa ONZ oraz Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Należy realizować Milenijne Cele Rozwoju, aby zniwelować strukturalne problemy globalnego Południa<sup>21</sup>.

### Opinie o konflikcie rosyjsko-ukraińskim

Agresja Rosji na Ukrainę była punktem zwrotnym w polityce Niemiec wobec Rosji. Kanclerz Olaf Scholz zapowiedział zmianę polityki SPD, która od lat była uważana za partię prorosyjską, popierającą projekty Nord Stream i Nord Stream 2. Rząd SPD, FDP i Sojuszu 90/Zielonych zapowiedział „Zeitenwende”, która wiązała się ze wzrostem wydatków na modernizację armii. Do 2026 r. Niemcy mają ze specjalnego funduszu przeznaczyć 100 miliardów euro na Bundeswehrę. Niemieckie społeczeństwo, w tym zwolennicy Zielonych oraz środowiska pacyfistyczne, zastanawia się, czy wobec wojny na Wschodzie może nastąpić militarystyka niemieckiej polityki zagranicznej. 24 lutego 2022 r. stanowił również zwrot w retoryce i działaniach Zielonych. Podczas Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa 17 lutego 2022 roku Brugger wyraziła solidarność wobec Ukrainy<sup>22</sup>. Po ataku zadeklarowała poparcie dla opierającego się agresji państwa i zaznaczyła, że Rosja nie może wygrać wojny z Ukrainą. Uważała, że powściągliwość wobec brutalnych działań, tj. zbrodni rosyjskich w Buczy, jest błędna. Poparcie wobec wysłania broni do Ukrainy motywowała obawą przed eskalacją przemocy ze strony Rosji. Niemieckie wsparcie Ukrainy nie powinno dotyczyć tylko dostaw broni, ale także działań dyplomatycznych, pomocy humanitarnej, wsparcia poszkodowanych, sankcji, ścigania za zbrodnie wojenne, pomocy finansowej. Poparła inwestycje Niemiec w zakresie obrony przeciwlotniczej<sup>23</sup>. Popiera prowadzoną przez Zielonych politykę międzynarodową opartą na Karcie Narodów Zjednoczonych. Ze względu na okrucieństwa dokonane w Ukrainie uważa, że Niemcy w polityce międzynarodowej powinny wykazać się większą skutecznością i przewidywalnością. Jej zdaniem państwa europejskie, które obawiają się agresji ze strony Rosji, mają obowiązek wspierania Ukrainy. Przypominała, że konsekwencje wojny odczuwają także państwa

<sup>21</sup> Kommission „Europäische Sicherheit und Zukunft der Bundeswehr”..., *op. cit.* s. 88.

<sup>22</sup> *Grüne Agnieszka Brugger aus Ravensburg hofft auf Lösung im Ukraine-Konflikt*, 17.02.2022, <https://www.swr.de/swraktuell/baden-wuerttemberg/friedrichshafen/interview-agnieszka-brugger-zur-muenchener-sicherheitskonferenz-100.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>23</sup> B.T. Wieliński, *Wielki zwrot w polityce Berlina. Bundeswehra dostanie 100 mld euro, Niemcy chcą uniezależnić się od Rosji*, „Gazeta Wyborcza”, 27.02.2022; K. Malinowski, *Epokowy zwrot (Zeitenwende) w niemieckiej polityce zagranicznej. Chwiejne podstawy i niepewne rezultaty*, „Przegląd Zachodni” 2022, nr 3, s. 32.

globalnego Południa. Poza tym Niemcy powinny dążyć do eliminacji zależności od rosyjskiej ropy<sup>24</sup>.

### Poglądy o feministycznej polityce międzynarodowej

Posłanka Zielonych popiera zaproponowane przez Annalenę Baerbock wytyczne ds. feministycznej polityki międzynarodowej. Sprowadzają się one do poszanowania przyjętej w 1979 r. na forum ONZ Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, reprezentacji kobiet w instytucjach publicznych oraz zapobieganiu marginalizacji kobiet w dostępie do zasobów. Feministyczna polityka międzynarodowa w rozumieniu wytycznych nie jest pacyfistyczna, ale pragmatyczna, dostosowana do rzeczywistości i realistyczna. W zakresie polityki międzynarodowej wytyczne zmierzają do realizacji Agendy ONZ „Kobiety, pokój i bezpieczeństwo” (The Women, Peace, and Security Agenda) i wdrażania rezolucji ONZ nr 1325 z 2000 r. oraz nr 2467 z 2019 r. w sprawie zapobiegania przemocy seksualnej i reagowania na przemoc seksualną podczas konfliktów zbrojnych. Wytyczne dotyczą także pomocy humanitarnej i działania w sytuacjach kryzysowych, np. związanych z uwzględnianiem kwestii gender w dostępie do opieki medycznej czy szkolenia ekspertów ds. kobiecych uwarunkowań w sytuacjach kryzysowych. Trzecia wytyczna dotyczy polityki przestrzegania praw człowieka, czwarta – sytuacji kobiet w obszarze polityki energetycznej i klimatycznej. Następnym czynnikiem dotyczącym zagranicznej polityki gospodarczej przynosi zadanie poprawy sytuacji gospodarczej (*empowerment*) kobiet, m.in. przez inicjatywę Kobiety w Polityce Gospodarczej (Women in Economic Policy) czy dostęp do internetu, form dialogu i sieci kontaktów. Te działania mają sprzyjać przełamaniu marginalizacji gospodarczej kobiet, ich niedoborom w branżach technologicznych czy marginalizowaniem kobiet w algorytmach sztucznej inteligencji. W zakresie polityki kulturowej i płciowej wytyczne zakładają przezwyciężenie marginalizacji kobiet w sztuce, nauce, oświacie czy mediach. Wytyczne dotyczą także sytuacji kobiet w urzędzie spraw zagranicznych i zakładają wzrost partycypacji kobiet i wdrażanie polityki równego traktowania, zgodnie z celami podpisanej w 2014 r. przez ministra spraw zagranicznych Franka-Waltera Steinmeiera Międzynarodowej Karty Różnorodności (Charta der Vielfalt). Wytyczne dotyczą także równości szans i zakazu dyskryminacji w miejscu pracy, propagowania feministycznej polityki międzynarodowej w społeczeństwie i wśród partnerów zagranicznych<sup>25</sup>.

<sup>24</sup> *Rede von Agnieszka Brugger: Ukraine*, 28.04.2022, <https://www.gruene-bundestag.de/parlament/bundestagsreden/ukraine-5>; *Agnieszka Brugger im Gespräch mit Tobias Armbruster*, 29.03.2022, <https://www.deutschlandfunk.de/agnieszka-brugger-buendnis-gruenen-ukraine-russland-raketenabwehr-100.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>25</sup> *Feministische Aussenpolitik gestalten-Leitlinien des Auswärtigen Amts*, <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2585008/d444590d5a7741acc6e37a142959170e/ll-ffp-data.pdf>; *Leitlinien für feministische Außenpolitik des Auswärtigen Amts*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/nachrichten/nachricht/datum/2023/03/01/leitlinien-fuer-feministische-aussenpolitik-des-auswaertigen-amts> [dostęp: 14.03.2023].

## Paul Ziemiak

### Początki kariery politycznej

Paul Ziemiak urodził się w 1985 r. w Szczecinie. Jego dziadek walczył w Armii Krajowej, rodzice byli lekarzami. W 1988 r. wyemigrował z rodzicami i bratem do Nadrenii Północnej-Westfalii. Po latach Ziemiak wspominał, że powodem wyjazdu była niezgoda rodziców na życie w komunistycznej rzeczywistości, panująca w Polsce korupcja i uniformizacja. Te wyjaśnienia są zbieżne z wynikami badań dotyczących motywacji wyjazdów Polaków na Zachód w latach 80. XX w., prowadzonymi m. in. przez paryską „Kulturę”. Motywy polityczne, gospodarcze i prywatne oraz regulacje prawne Niemiec Zachodnich skłoniły liczących na poprawę standardu życia i zdeterminowanych Polaków do wyjazdu z Polski Rzeczypospolitej Ludowej<sup>26</sup>.

Rodzina Ziemiaka przeprowadziła się promem ze Szczecina do Travenmünde<sup>27</sup>. Najpierw przebywali w obozie dla uchodźców Unna-Massen, później zamieszkali w Iserlohn. Ziemiak należy do „późnych przesiedleńców” (*Spätaussiedler*), którzy otrzymali niemieckie obywatelstwo. W przedszkolu nie znał języka niemieckiego. Twierdził, że Niemcy dały mu możliwość aktywności obywatelskiej i jego zdaniem są państwem, w którym niezależnie od pozycji społecznej można osiągnąć sukces<sup>28</sup>. Według Ziemiaka życie w Niemczech otworzyło przed nim możliwości i pozwoliło spełniać oczekiwania. Emigracja do Niemiec uchylała drzwi „szansom życiowym”, które Ralf Dahrendorf zdefiniował jako „funkcje więzów i możliwości”<sup>29</sup>, zawierające nie tylko „szanse przeżycia”, ale także inne szanse, związane z życiem dobrym, otwartym na religię, prawo, bogactwo czy wygodę. Decyzja o emigracji z PRL późnych przesiedleńców u schyłku lat 80. XX w. wiązała się z nadziejami na „wyłonienie się”, „spotęgowanie” i „poszerzenie” szans życiowych<sup>30</sup>.

### Rola polsko-niemieckiej tożsamości w działalności politycznej Ziemiaka

W działalności publicznej Ziemiak od początku zwracał uwagę na problem tożsamości. W kontekście rozważań o obywatelstwie i tożsamości narodowej wyjaśniał,

<sup>26</sup> K. Sierżputowska, *Motywy migracji Polaków do Berlina Zachodniego dekady lat osiemdziesiątych XX wieku*, [w:] *Niemcy w XXI wieku. Wybrane problemy polityczne i społeczne. Szkice historyczne i politologiczne*, red. M.M. Kosman, S. Sadowski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009, s. 237–249.

<sup>27</sup> E. Wanat, *Paul Ziemiak ze Szczecina we władzach CDU. Kariera supermigranta i niemieckiego superpatrioty*, 17.12.2018, <https://oko.press/paul-ziemiak-ze-szczecina-we-wladzach-cdu-kariera-superemigranta-i-niemieckiego-superpatrioty>; M. Kochański, *Paul Ziemiak – polityka to praca z ludźmi*, „Magazyn Polonijny Twoje Miasto”, 30.08.2021, <https://www.twojemiesto.eu/paul-ziemiak-polityka-to-praca-z-ludzi> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>28</sup> *Bewerbungsrede Paul Ziemiak*, <http://14.deutschlandtag.de/videos> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>29</sup> R. Dahrendorf, *O pojęciu szans życiowych*, [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Znak, Kraków 2007, s. 433.

<sup>30</sup> *Ibidem*.

jak rozumie własną – podwójną – tożsamość. Niejednokrotnie podkreślał, że urodził się w państwie komunistycznym, w którym „nie było wolnych wyborów, demokracji, praworządności i wolności”<sup>31</sup>. Twierdził, że polsko-niemiecka tożsamość ugruntowała jego spojrzenie na II wojnę światową i wykształciła w nim „odwagę do bycia wolnym”. Powstanie Warszawskie postrzegał jak apogeum opowiedzenia się za wolnością, „potrzebę wolności i samostanowienia”. Przypominał w mediach społecznościowych polską historię, np. wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. Często podkreślał też, że w Unii Europejskiej potrzebne są dobre relacje polsko-niemieckie<sup>32</sup>, chociaż zwracał uwagę na istniejące w nich napięcia. Zaznaczył w 2021 r., że „patrzy z niepokojem na te antyniemieckie akcenty w polskiej polityce” i rozpowszechnianie w Niemczech „negatywnego obrazu Polski”<sup>33</sup>. Wśród autorytetów wymienił Helmuta Kohla i Jana Pawła II. Jako katolik niejednokrotnie podkreślał znaczenie tożsamości religijnej. Z perspektywy działacza i obserwatora polityki dostrzegał słabość polityki wielokulturowości.

### Ziemiak w młodzieżówce CDU/CSU

Aktywnością polityczną interesował się już w dzieciństwie. Chciał dołączyć do młodzieżówki partyjnej Zielonych lub SPD. Nie miał ukończonych wymaganych 16 lat, a nie chciał czekać, więc w 1998 r. wstąpił do Junge Union Deutschlands (JU), największej politycznej organizacji młodzieży w Niemczech, kuźni talentów politycznych odgrywającej ważną rolę w procesie socjalizacji politycznej<sup>34</sup>. W statucie JU opowiada się za porządkiem opartym na demokratycznej wolności, społecznej odpowiedzialności i Europie zjednoczonej w oparciu o chrześcijańskie wartości i chrześcijański wizerunek człowieka. Celem JU jest pozyskiwanie młodych pokoleń dla demokracji i rozumienia politycznej odpowiedzialności za państwo<sup>35</sup>. Ziemiak od 1999 do 2001 r. był przewodniczącym parlamentu dzieci i młodzieży w Iserlohn. W 2001 r. wstąpił do CDU. Początkowo działał jako polityk komunalny.

<sup>31</sup> P. Ziemiak, *Für eine starke EU braucht es drei Dinge*, „Focus-online”, 22.05.2019, [https://www.focus.de/politik/ausland/europawahl/serie-mein-europa-cdu-general-ziemiak-in-der-eu-muss-das-erwirtschaften-vor-dem-verteilen-kommen\\_id\\_10726275.html](https://www.focus.de/politik/ausland/europawahl/serie-mein-europa-cdu-general-ziemiak-in-der-eu-muss-das-erwirtschaften-vor-dem-verteilen-kommen_id_10726275.html) [dostęp: 14.03.2023].

<sup>32</sup> Paul Ziemiak z CDU do Polaków: *Bez przyjaźni polsko-niemieckiej nie ma wspólnej Europy*, „Gazeta Wyborcza”, 29.08.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,25132496,paul-ziemiak-z-cdu-do-polakow-w-przedzien-rocznicy-wybuchu-wojny.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>33</sup> *Polityk CDU: w Niemczech nie brakuje osób, które rozpowszechniają negatywny obraz Polski*, „Do Rzeczy”, 4.07.2021, <https://dorzeczy.pl/obserwator-mediow/190307/polityk-cdu-niektorzy-w-niemczech-rozpowszechniaja-negatywny-obraz-polski.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>34</sup> *Paul Ziemiak: Neuer CDU-Generalsekretär wollte ursprünglich zu den Grünen*, „Merkur.de”, 18.12.2018, <https://www.merkur.de/politik/paul-ziemiak-neuer-cdu-generalsekretaeer-wollte-urspruenglich-zu-gruenen-zr-10830392.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>35</sup> Die Satzung der Jungen Union Deutschlands (Stand 20.11.2022), <https://www.junge-union.de/satzung> [dostęp: 14.03.2023].

W 2005 r. zdał maturę. Studiował prawo w Osnabrück i Münster, podczas studiów podróżował do stanu Ohio i Teksas w USA. Podczas zjazdu młodzieżówki CDU i CSU w Inzell 19–21 września 2014 r. został wybrany przewodniczącym młodzieżówki CDU – uzyskał 63% głosów i pokonał Benedicta Pötteringa (syna prominentnego chadeckiego polityka Hansa-Gerta Pötteringa). Jako kandydat podkreślał, że polityka energetyczna, ucyfrowienie oraz polityka emerytalna będą ważnymi zagadnieniami jego programu politycznego.

W 2014 r. w odpowiedzi na agresję Rosji na Ukrainę zaznaczał swoje poparcie w walce z naciskiem gospodarczym ze strony Rosji. Opowiadał się za odpowiedzialnością międzynarodową Niemiec. Podkreślał potrzebę wywiązywania się przez Niemcy z przyjętych w ramach NATO zobowiązań. Popierał zaangażowanie Bundeswehry w misjach zagranicznych, np. w Afganistanie. Postulował walkę z terroryzmem i ekstremizmem. Uważał, że problemem w Niemczech jest salafizm, którego nie da się przezwyciężyć poprzez politykę wielokulturowości. Postulował obronę wizerunku Niemiec jako państwa otwartego i tolerancyjnego, ale domagał się stanowczych działań w walce z terroryzmem<sup>36</sup>. Ziemiak często zwracał uwagę na obowiązek poszanowania konstytucji RFN. Wyrażał również obawy przed niepowodzeniem integracji imigrantów, którzy nie są katolikami. Akcentował znaczenie tożsamości religijnej.

W 2015 r. podczas spotkania w Szczecinie z Konradem Zaradnym (przewodniczącym Młodych Demokratów) została przedstawiona Deklaracja Szczecińska Zarządu Junge Union. Młodzi politycy ogłaszali, że są „pokoleniem poczuwającym się do obowiązku ciągłego przypominania, iż wolność, pokój i europejskie przyjaźnie nie są wcale czymś oczywistym, że są wynikiem nadziei [...] dziadków i rodziców w pokolenie, które przezwycięży wrogość i podziały”<sup>37</sup>. Ziemiak twierdził, że nie należy „tracić z oczu przyszłości młodych”<sup>38</sup>.

Jest posłem od 2017 r., gdy w okręgu wyborczym Herne/Bochum zdobył więcej głosów niż Michelle Müntefering, socjaldemokratyczna dziennikarka i polityk, która specjalizuje się w polityce oświatowej i kulturalnej. Müntefering także zaczynała działalność polityczną w młodzieżówce partyjnej (Jusos), a w 2017 r. odnowiła uzyskany w 2013 r. mandat do Bundestagu<sup>39</sup>.

Ziemiak po 2017 r. specjalizował się w kwestiach polityki rozwojowej. W polityce europejskiej zwraca uwagę na kwestie praworządności, bezpieczeństwa i zwalczania terroryzmu. Opowiadał się za umacnianiem bezpieczeństwa strefy Schengen

<sup>36</sup> *Bewerbungsrede Paul Ziemiak, op. cit.*

<sup>37</sup> B. Cöllen, *Junge Union w Szczecinie: „Jesteśmy pokoleniem nowych szans”*, Deutsche Welle, 22.02.2015, <https://www.dw.com/pl/junge-union-w-szczecinie-jeste%C5%9Bmy-pokoleniem-nowych-szans/a-18272961> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>38</sup> *Paul Ziemiak über Generationengerechtigkeit & politische Werte*, I-DAF, 6.06.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=HFNYFNkR8NY> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>39</sup> F.L. Averdunk, *Der Aufsteiger: Paul Ziemiak*, Das Parlament, [https://www.das-parlament.de/2019/24\\_26/menschen\\_und\\_meinungen/647042-647042](https://www.das-parlament.de/2019/24_26/menschen_und_meinungen/647042-647042) [dostęp: 14.03.2023].

i zaznaczał, że postawiony na granicy węgierskiej mur ma chronić Unię Europejską przed nielegalną migracją. Twierdził, że nie można w mediach stawiać Viktora Orbana na równi z Donaldem Trumpem, Władimirem Putinem, czy Recepem Tayyipem Erdoğanem. Przypominał współpracę Orbana i Helmuta Kohla oraz podkreślał, że węgierski prezydent jest „z przekonania Europejczykiem”<sup>40</sup>.

#### Sekretarz generalny CDU/CSU (2018–2022)

Siódmego grudnia 2018 r. podczas 31. zjazdu w CDU w Hamburgu Angela Merkel ustąpiła z funkcji przewodniczącej CDU. Annegret Kramp-Karrenbauer zrezygnowała z funkcji sekretarza generalnej CDU, aby kandydować na stanowisko przewodniczącej partii. Sekretarzem został wskazany przez Kramp-Karrenbauer Ziemeiak – uzyskał 63% poparcia. Polityk zadeklarował wykorzystanie kultury debатовania i spierania się (*Debatenkultur, Streitkultur*) w swojej działalności. Jako sekretarz generalny partii mógł wykorzystywać metodologiczną perspektywę Ulricha Sarcinello, który traktował kulturę sporu jako element kultury politycznej i mechanizm stosowania korekty w sytuacjach błędnych i naruszających reguły<sup>41</sup>. Analiza wypowiedzi Ziemeiaka skłania do wniosków, że opowiadał się za wykorzystaniem kultury sporu i debaty, która została oparta na uznanych przez dyskutantów pryncypiach, np. poszanowaniu praw człowieka, monopolu państwa na stosowanie przemocy i zasadach demokracji. Takie podejście dostrzec można w jego wypowiedziach dotyczących roli Unii Europejskiej na arenie międzynarodowej w urzeczywistnianiu praworządności.

Ziemeiak, obejmując funkcję sekretarza generalnego CDU, jako jeden z głównych priorytetów wskazał zaangażowanie się w wybory do Parlamentu Europejskiego<sup>42</sup>. Był postrzegany jako przedstawiciel konserwatywnego skrzydła CDU i sojusznik Jensa Spahna, ministra zdrowia w latach 2017–2021. Rola sekretarza generalnego partii wymagała od Ziemeiaka umiejętności organizacyjnych i mediatorских. Polityk odpowiadał za koordynowanie działań struktur partii na różnych poziomach, kreowanie jej pozytywnego wizerunku i komunikowanie z otoczeniem. Jego zadaniem była integracja partii i wspieranie w walkach wyborczych. W samym 2019 r. CDU rywalizowała o władzę w wyborach do Parlamentu Europejskiego

<sup>40</sup> J. Mainka, *Gespräch mit dem JU-Vorsitzenden und Bundestagsabgeordneten Paul Ziemeiak*, „Budapester Zeitung”, 29.12.2017, <https://www.archiv.budapester.hu/2017/12/29/wir-brauchen-ein-neues-verstandnis-fureinander> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>41</sup> U. Sarcinelli, *Auf dem Weg in eine kommunikative Demokratie? Demokratische Streitkultur als Element politischer Kultur*, [w:] *Demokratische Streitkultur, Theoretische Grundpositionen und Handlungsalternativen in Politikfeldern*, red. U. Sarcinelli, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Opladen 1990, s. 29–30.

<sup>42</sup> *Unser neuer Generalsekretär Paul Ziemeiak im CDU-TV-Interview*, 8.12.2018, <https://archiv.cdu.de/artikel/unser-neuer-generalsekretaer-paul-ziemiak-im-cdutyv-interview?returnurl=bea-npage/21414> [dostęp: 14.03.2023].

(26.05), burmistrza w Bremie (26.05), w Brandenburgii (1.09), w Saksonii (1.09) oraz w Turynгии (27.10)<sup>43</sup>.

W wyborach do Parlamentu Europejskiego Ziemiak opowiadał się za umacnianiem pozycji Unii Europejskiej na arenie międzynarodowej oraz prowadzeniem przez Unię polityki klimatycznej, polityki na rzecz umacniania pokoju i poszanowania praw człowieka. Przypomniiał, że CDU i CSU opowiadają się za rozwijaniem interesów gospodarczych UE poprzez propagowanie innowacyjności, rozwijanie projektów gospodarczych i kluczowych technologii, np. w zakresie medycyny i mobilności<sup>44</sup>. Wynik wyborczy chadecji, na której czele stał Manfred Weber, wyniósł 28,9% głosów i był słabszy od rezultatu z 2014 r. Także SPD poniosła straty w porównaniu do poprzednich wyborów, uzyskując 16% poparcia. Natomiast sukces odnieśli Zieloni, którzy zdobyli 20% głosów. Ziemiak skomentował, że na Wschodzie głosy chadekom odebrała Alternatywa dla Niemiec (AfD), a na Zachodzie – Zieloni. Zaznaczył, że wynik go nie satysfakcjonuje<sup>45</sup>.

Z perspektywy budowania pozytywnego wizerunku partii i wyzwań komunikowania trudność wywoływały ponoszone przez chadeków w 2019 r. straty w wyborach krajowych. Pomimo że Carsten Meyer-Heder, lider CDU w Bremie, uzyskał 24% poparcia i wyprzedził kandydata SPD Carstena Sielinga, to w wyniku rozmów koalicyjnych wyłoniona została koalicja SPD, Sojuszu 90/Zielonych i Partii Lewicy<sup>46</sup>. W Brandenburgii została utworzona „koalicja kenijska” – CDU, SPD i Sojusz 90/Zieloni, z premierem Dietmarem Woidke. Pozytywne informacje dotarły z Saksonii, gdzie wspierany przez Ziemiaka Michael Kretschmer z CDU utworzył po wyborach rząd z SPD i Sojuszem 90/Zielonymi. 27 października 2019 r. odbyły się wybory w Turynгии, w których Partia Lewicy (31%) i Alternatywa dla Niemiec (23%) uzyskały większe poparcie od CDU (21%). Przewodniczący CDU w Turynгии i główny kandydat w wyborach, Mike Mohring, poniósł klęskę, zważywszy że ugrupowanie wcześniej posiadało polityków uzyskujących w regionie wysokie poparcie (np. Christine Lieberknecht, chadecka premier Turynгии w latach 2009–2014). Podczas wyłaniania nowego rządu nastąpił kryzys, gdy landtag

<sup>43</sup> Paul Ziemiak unterstützt das Team Kretschmer, <https://www.youtube.com/watch?v=HV5z4bXlmp4>; CDU Sachsen: Wahlkampfendspurt in Leipzig mit Michael Kretschmer, AKK, Paul Ziemiak, Jens Spahn, <https://www.youtube.com/watch?v=JyLl1puIK7s> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>44</sup> P. Ziemiak, Für eine starke EU..., op. cit.; Paul Ziemiak bewertet die Europawahl-Ergebnisse der CDU am 27.05.19, <https://www.youtube.com/watch?v=mdwovValwH4> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>45</sup> Europawahl, <https://bundeswahlleiter.de/europawahlen/2019/ergebnisse/bund-99.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>46</sup> Bremen-Wahl 2019: Großes Interesse an Landtagswahl, „Frankfurter Rundschau”, 16.07.2019, <https://www.fr.de/politik/bremen-wahl-2019-grosses-interesse-an-landtagswahl-in-bremen-zr-12262406.html> [dostęp: 14.03.2023].

głosami CDU, AfD i FDP wybrał Thomasa Kemmericha (FDP) na premiera. Centrala partyjna wraz z Ziemakiem nie wyraziła zgody na tworzenie rządu razem z AfD. Pat został przewyżniony, gdy Bodo Ramelow z Partii Lewicy powołał koalicję z SPD i Sojuszem 90/Zielonymi. Chadeccji pozostała rola opozycji<sup>47</sup>.

22 i 23 listopada 2019 r., podczas 32 zjazdu CDU w Lipsku, Ziemiak apelował o patriotyzm i „troskę o jedność ojczyzny”. Podkreślił, że celem CDU są dobre wyniki w nadchodzących wyborach w Hamburgu (23.02.2020), Nadrenii-Palatynacie (14.03.2021) i w Badenii-Wirtembergii (14.03.2021)<sup>48</sup>. Mimo aktywności medialnej i deklarowania poparcia liderów – Markusa Weinberga w Hamburgu i Christiana Baldaufa w Nadrenii-Palatynacie – chadeccy przegrali. Natomiast 6 czerwca 2021 r. w Saksonii-Anhalt CDU na czele z Reinerem Haseloffem uzyskuje 37% poparcia i polityk uzyskał możliwość utworzenia gabinetu (podobnie jak w 2011 i 2016 r.)<sup>49</sup>.

Pandemia COVID-19 wymusiła na partii zwiększenie aktywności poprzez spotkania online – kolejne wyzwanie dla demokracji medialnej. Podczas zjazdu partii w 2019 r. CDU przedstawiła Kartę Cyfrową. Promowana w Lipsku platforma cyfrowa miała wspierać klasę średnią oraz inne podmioty, tj. przedsiębiorstwa i administrację. Obejmowała takie obszary jak polityka energetyczna, ochrona i bezpieczeństwo danych, *smart* miasta i obszary wiejskie, cyfrowe metropolie regionalne i edukacja. Nowoczesne technologie miały sprzyjać rozwijaniu kreatywności i sprawności procesów rządzenia i decentralizacji. Wdrożenie nowoczesnych technologii stało się olbrzymim wyzwaniem dla CDU i CSU, wymuszającym uwzględnienie szans i zagrożeń wynikających z komunikowania politycznego w internecie<sup>50</sup>.

Zaplanowany na 4 grudnia 2020 r. tradycyjny zjazd wyborczy 1001 delegatów został odwołany z powodu niebezpieczeństwa rozprzestrzeniania się pandemii. Przełożono wybór przewodniczącego partii spośród trzech liderów: premiera Nadrenii Północnej-Westfalii Armina Lascheta, byłego szefa frakcji CDU Friedricha Merza oraz Norberta Röttgena. Funkcja sekretarza generalnego wymagała od Ziemiaa aktywności w ramach trójkąta zbudowanego z polityków, mediów i publiczności, którzy między sobą przyjmowali różne role. Celem demokracji pluralistycznej stała się publiczność współuczestnicząca, zainteresowana grą polityczną

<sup>47</sup> *MP-Wahl Thüringen: Statement von Paul Ziemiak (CDU-Generalsekretär)*, <https://www.youtube.com/watch?v=pxmG3sLfx-8> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>48</sup> *Paul Ziemiak: Wahre Patrioten sorgen sich um den Zusammenhalt des Vaterlandes*, 22.11.2019, <https://archiv.cdu.de/artikel/paul-ziemiak-wahre-patrioten-sorgen-sich-um-den-zusammenhalt-des-vaterlandes> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>49</sup> *Ministerpräsident zum dritten Haseloff im zweiten Wahlgang gewählt*, 16.09.2021, <https://www.n-tv.de/politik/Haseloff-im-zweiten-Wahlgang-gewaeht-article22807074.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>50</sup> *Digitalcharta Innovationsplattform: D. Antrag des Bundesvorstandes der CDU Deutschlands an den 32. Parteitag am 22./23. November 2019 in Leipzig*, <https://archiv.cdu.de/artikel/digitalcharta-innovationsplattform-d> [dostęp: 14.03.2023].

oraz zrozumienie, że jedna osoba może wywiązywać się jednocześnie z roli polityka, aktora medialnego oraz być częścią publiczności. Umożliwia to zarówno technologia, jak i świadomość potrzeby zdobywania wielu umiejętności i kompetencji w życiu publicznym. Sekretarz generalny działa na wielu arenach i korzysta z wielu źródeł nowoczesnych źródeł informacji, np. badań sondażowych, mediów społecznościowych czy symulacji komputerowych. Jednocześnie wykorzystywane są metody tradycyjne: przemówienia podczas zjazdów partyjnych, briefingi medialne, demonstracje, manifesty, spotkania wyborcze, wywiady w środkach masowego przekazu. Sekretarz generalny staje się częścią polityki spektaklu, w której swój wizerunek może próbować dostosować do preferencji wyborców. W zakresie komunikowania politycznego w internecie aktywność Ziemiaka daleka była od celebrytyzacji i mieściła się w ramach klasycznych definicji tej funkcji, polegającej głównie na przekazywaniu informacji, perswadowaniu i konkurowaniu o poparcie polityczne<sup>51</sup>.

W kampanii wyborczej przed wyborami parlamentarnymi w 2021 r. Ziemiak wzorował się na amerykańskich modelach prowadzenia kampanii, próbował kreować optymistyczny i energiczny wizerunek chadeków i podkreślał, że kampania w większym stopniu niż podczas wcześniejszych wyborów toczy się w internecie. Polityk nie odstąpił od organizowania tradycyjnych form walki wyborczej, takich jak letnie spotkania polityków z wyborcami. W celu zwiększenia szans sukcesu apelował o udział w wyborach poprzez głosowanie korespondencyjne. Chadeacy postanowili prezentować na plakatach przede wszystkim ludzi walczących na co dzień z pandemią, np. pielęgniarzy policjantów, zamiast przedstawicieli „drużyny” Armina Lascheta<sup>52</sup>. Ziemiak zaznaczał, że celem chadeków jest najlepszy wynik spośród wszystkich ugrupowań i krytykował postulaty Zielonych i SPD: „Zieloni to partia ludzi, którzy uważają, że wiedzą wszystko najlepiej i partia najlepiej zarabiających. SPD podnosi podatek dochodowy, podatek dla przedsiębiorców, podatek majątkowy [...] i dąży do zadłużonej unii w Europie. Niemieccy ciułacze i emeryci powinni wkrótce wybulić pieniądze na długi innych państw. To zupełnie

<sup>51</sup> P.C. Dienel, *Alte und neue Arenen politischen Streikens*, [w:] *Demokratische Streikkultur, Theoretische Grundpositionen...*, op. cit., s. 121–135; S. Weischenberg, *Gladiatoren und Propagandisten? Die Akteure politischer Kommunikation in einer medialen Streikkultur*, [w:] *ibidem*, s. 101–119; P. Jaworowicz, *Wideokomunikowanie polityczne w internecie. YouTube i polskie partie polityczne w latach 2011–2014*, Difin, Warszawa 2016, s. 72–84.

<sup>52</sup> *Wahlkampf der Union Generalsekretär Ziemiak baut CDU-Zentrale um*, „Der Spiegel online”, 30.04.2021, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/cdu-paul-ziemiak-baut-fuer-wahlkampf-parteizentrale-um-a-a2a935b2-187d-461d-b36f-917f68cf214b> [dostęp: 14.03.2023]; S. am Orde, *CDU-Wahlkampagne für Bundestagswahl: Konservative wollen Kreise ziehen*, „TAZ”, 6.07.2021, <https://taz.de/CDU-Wahlkampagne-fuer-Bundestagswahl/15784300>; „*Deutschland gemeinsam machen*”. *Als die Frage nach „Team Laschet” kommt, weicht Ziemiak aus*, „Focus online”, 6.07.2021, [https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/ab-11-uhr-wahlkampf-bei-der-cdu-generalsekretar-ziemiak-stellt-kampagne-vor\\_id\\_13469406.html](https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/ab-11-uhr-wahlkampf-bei-der-cdu-generalsekretar-ziemiak-stellt-kampagne-vor_id_13469406.html) [dostęp: 14.03.2023].

odrzucaamy<sup>53</sup>. Polityk ganił Olafa Scholza za skandale finansowe Cum-Ex i Wirecard. Wykluczał po wyborach koalicję z Partią Lewicy i Alternatywą dla Niemiec. Gdy 26 września 2021 r. w wyniku wyborów do Bundestagu CDU utraciła władzę i popierany przez Ziemiaka Armin Laschet został pokonany przez Olafa Scholza, sekretarz generalny CDU sprawozdał, że partia podejmie działania w celu odnowy i zwiększenia aktywności członków. Ziemiak zwrócił uwagę na potrzebę wybrania nowego zarządu, aby legitymizować przywództwo CDU. Skomentował, że należy zatrudnić ekspertów z zewnątrz, aby przezwyciężyć błędy. Szczególnym zadaniem są zmiany strukturalne we wschodnich Niemczech, gdzie partia poniosła straty<sup>54</sup>.

15, 16 i 22 stycznia 2022 r. odbyły się poprzez internet stanowiące wyzwanie organizacyjne zjazdy CDU. W wyniku przeprowadzonego listownie głosowania Friedrich Merz został nowym przewodniczącym CSU, a Mario Czaja zastąpił Paula Ziemiaka na stanowisku sekretarza generalnego.

### Działalność w polsko-niemieckiej komisji parlamentarnej

Ziemiak pozostał aktywny na stanowisku posła. Wobec spowodowanych agresją Rosji na Ukrainę oraz kryzysem migracyjnym na granicy polsko-białoruskiej zagrożeń, często podróżował na wschód. 1 marca 2022 r. udał się na polsko-ukraińskie przejście graniczne w Medyce, aby wyrazić solidarność wobec walczącej z Rosją Ukrainy<sup>55</sup>.

30 października 2020 r. Ziemiak wziął udział w debacie dotyczącej wniosku frakcji CDU/CSU, SPD, FDP, Zielonych z 27 października w sprawie utworzenia w Berlinie miejsca pamięci o ofiarach II wojny światowej i niemieckiej okupacji Polski. Celem jest pogłębianie relacji polsko-niemieckich, budowanie porozumienia i zwalczanie uprzedzeń. Inicjatywa ma sprzyjać pogłębianiu współpracy zarówno ekspertów, jak i społeczeństwa obywatelskiego oraz przyczyniać się do aktywizacji młodzieży i kształcenia politycznego<sup>56</sup>.

<sup>53</sup> U. Reitz, *Paul Ziemiak: Scholz spielt auf der Bühne, andere geben die Anweisungen*, „Focus-online”, 19.09.2021, [https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/paul-ziemiak-im-focus-online-interview-scholz-spielt-auf-der-buehne-waehrend-esken-walter-borjans-und-kuehnert-die-anweisungen-geben\\_id\\_24257907.html](https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/paul-ziemiak-im-focus-online-interview-scholz-spielt-auf-der-buehne-waehrend-esken-walter-borjans-und-kuehnert-die-anweisungen-geben_id_24257907.html) [dostęp: 14.03.2023].

<sup>54</sup> *Pressekonferenz der CDU nach Präsidium und Bundesvorstand mit Generalsekretär Paul Ziemiak*, Phoenix, 11.10.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=W0B66GLa28U> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>55</sup> J. Katz, *Iserlohn: Paul Ziemiak hilft an polnisch-ukrainischer Grenze*, <https://www.ikz-online.de/staedte/iserlohn/iserlohner-paul-ziemiak-hilft-an-ukrainischer-grenze-id234709139.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>56</sup> Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP und BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN: Mit einem Ort des Erinnerns und der Begegnung dem Charakter der deutsch-polnischen Geschichte gerecht werden und zur Vertiefung der besonderen bilateralen Beziehungen beitragen, Drucksache 19/23708, 27.10.2020, <https://ds.server.bundestag.de/btd/19/237/1923708.pdf> [dostęp: 14.03.2023].

Ziemiak zaapelował o utworzenie polsko-niemieckiego miejsca pamięci ofiar wojny i przypominał o potrzebie pamięci o ofiarach i bohaterach, takich jak Witold Pilecki, więzień Auschwitz-Birkenau. Argumentował, że młodym ludziom trzeba przypominać wspólną polsko-niemiecką historię<sup>57</sup>.

Gdy w listopadzie 2021 r. nastąpił kryzys spowodowany nielegalnymi próbami przekroczenia przez migrantów granicy polsko-białoruskiej, Ziemiak ocenił, że rząd Polski broni zewnętrznej granicy Unii Europejskiej<sup>58</sup>.

12 maja 2022 r. przewodniczył pierwszemu formalnemu posiedzeniu polsko-niemieckiej grupy parlamentarnej<sup>59</sup>. W jej skład po niemieckiej stronie wchodzi także Sebastian Hartmann (SPD), Nyke Sławik (Zieloni), Alexander Müller (FDP), Joachim Wundrak (AfD), Żaklin Nastić (Partia Lewicy). Spotkanie dotyczyło sytuacji na Ukrainie, migracji do Polski, nauczania języka niemieckiego dla mniejszości niemieckiej w Polsce oraz nauki języka polskiego dla Polaków w Niemczech. Ważnym tematem była także budowa w Berlinie ośrodka edukacyjnego i pomnika polskich ofiar II wojny światowej<sup>60</sup>.

7 lipca 2022 r. polsko-niemiecka grupa parlamentarna podjęła w Bundestagu temat nauczania języków. Przewodniczący Związku Niemieckich Stowarzyszeń w Polsce Rafał Bartek wyjaśniał, że rozporządzenie z 4 lutego 2022 r.<sup>61</sup> dyskryminuje dzieci mniejszości niemieckiej w zakresie dostępu do nauczania języka

<sup>57</sup> Plenarprotokoll 19/187 Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht 187. Sitzung Berlin, Freitag, den 30. Oktober 2020, <https://www.bundestag.de/resource/blob/803022/3f477bb03c4cf4ecfa6f8220bbd5d8d5/19187-data.xml> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>58</sup> M. Puzyr, *Niemiecki minister: Musimy pomóc polskiemu rządowi w zabezpieczeniu granicy zewnętrznej*, 9.11.2021, <https://i.pl/niemiecki-minister-musimy-pomoc-polskiemu-rzadowi-w-zabezpieczeniu-granicy-zewnetrznej/ar/c1-15894613> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>59</sup> Senat w polsko-niemieckiej grupie parlamentarnej reprezentują Halina Bieda (KO) – wiceprzewodnicząca, Zygmunt Frankiewicz (KO), Ewa Gawęda (PiS) – wiceprzewodnicząca, Benjamin Godyła (KO) – przewodniczący, Tomasz Grodzki (KO), Janusz Gromek (KO), Kazimierz Kleina (KO), Wojciech Konieczny (Lewica), Ewa Matecka (KO), Janusz Pęcherz (KO), Sławomir Rybicki (KO), Ryszard Świlski (KO), Jacek Włosowicz (PiS), Senacka Grupa Polsko-Niemiecka (powołano 9 września 2021 r.), <https://www.senat.gov.pl/kontakty-miedzyparlamentarne/wspolpraca-bilateralna/grupy-bilateralne/senacka-grupa-polsko-niemiecka> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>60</sup> W. Szymański, *Inauguracja prac niemiecko-polskiej grupy parlamentarnej*, 12.05.2022, <https://www.dw.com/pl/inauguracja-prac-niemiecko-polskiej-grupy-parlamentarnej/a-61779306> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>61</sup> Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 lutego 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym, Dz.U. z 2022 r., poz. 276, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000276> [dostęp: 14.03.2023].

ojczystego w Polsce poprzez zmniejszenie wymiaru nauki języka niemieckiego z trzech godzin do jednej tygodniowo<sup>62</sup>.

Gdy w sierpniu 2022 r. w Polsce doszło do katastrofy ekologicznej na Odrze, Ziemiak domagał się pociągnięcia do odpowiedzialności sprawców i podjęcia działań w celu ratowania ekosystemu. Postulował współpracę Polski i Niemiec w celu zwiększenia skuteczności walki z zatruciem środowiska, ponieważ uważał, że wspólne działania nie były wystarczające. Zwrócił uwagę, że w Unii Europejskiej należy prowadzić prewencyjną i opartą na szybkim dostępie do informacji politykę ochrony środowiska<sup>63</sup>.

Ziemiak wyjaśniał w Niemczech polską percepcję polityki kanclerza Scholza w sprawie Ukrainy. Zwracał uwagę na rozczarowanie Polaków niemiecką polityką zbrojeniową. Tłumaczył Niemcom polskie obawy spowodowane 15 listopada 2022 r. eksplozją rakiety w Przewodowie w województwie lubelskim, w której zginęło dwóch Polaków. Polityk wyjaśniał, że w związku z wojną za wschodnią granicą Polski część Polaków wierzy, że współpraca z NATO i Unią Europejską to gwarancja bezpieczeństwa Polski, jednak niektórzy, np. pamiętający II wojnę światową, obawiają się eskalacji konfliktu<sup>64</sup>.

## Podsumowanie

Agnieszkę Brugger i Paula Ziemiaka łączy przynależność do pokolenia późnych przesiedleńców oraz wczesny debiut w aktywności politycznej. Doświadczenie zdobywali w krajach związkowych, z którymi byli związani: Brugger w Badenii-Wirtembergii, a Ziemiak w Nadrenii Północnej-Westfalii. Ich ścieżka kariery politycznej wiodła przez aktywność w młodzieżówce partyjnej i w środowisku socjalizacji politycznej, następnie w bardzo młodym wieku zdobyli mandaty do Bundestagu. Brugger wyspecjalizowała się w wiodących dla partii Zielonych postulatach dotyczących polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Jej poglądy dotyczące kontroli zbrojeń i użycia siły ewoluowały w związku z postępującymi zmianami porządku międzynarodowego, a punktem zwrotnym jej działań w Bundestagu stał się

<sup>62</sup> R. Urban, *Rządy powinny podjąć działania*, „Wochenblatt.pl. Zeitung der Deutschen in Polen”, <https://wochenblatt.pl/pl/regierungen-sollen-handeln> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>63</sup> CDU-Politiker Ziemiak fordert „lückenlose Aufklärung” von Oder-Umweltkatastrophe, „Stern”, 16.08.2022, <https://www.stern.de/news/cdu-politiker-ziemiak-fordert-lueckenlose-aufklaerung-von-oder-umweltkatastrophe-32634756.html> [dostęp: 14.03.2023].

<sup>64</sup> P. Winkler, *Kriegs-Debatte bei „Lanz”*. Ziemiak: Polen kritisch gegenüber Deutschland, 9.02.2023, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/lanz-ziemiak-ukraine-krieg-russland-100.html>; M. Mäckler, *Nach dem Raketen-Einschlag: Ziemiak erklärt Polens Ängste – „Das Udenkbare ist tatsächlich möglich”*, 18.11.2022, <https://www.merkur.de/politik/polen-raketen-ukraine-krieg-russland-nato-grenze-aengste-paul-ziemiak-cdu-familie-eskalation-news-91921295.html> [dostęp: 14.03.2023].

atak Rosji na Ukrainę. Ziemiak skupił się na pracy partyjnej, najpierw jako przewodniczący Junge Union, a później sekretarz generalny partii. W 2022 r. jako przewodniczący polsko-niemieckiej grupy parlamentarnej często przyjeżdżał do Polski i zabierał głos nie tylko na temat historycznych kwestii w relacjach polsko-niemieckich, ale przede wszystkim aktualnych wyzwań i zadań.

## Bibliografia

### Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 lutego 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym, Dz.U. z 2022 r., poz. 276, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000276> [dostęp: 14.03.2023].

Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec, tłum. A.M. Sadowski, <https://polen.diplo.de/blob/483272/aec02a3f97bfda627dcd0462030e5890/grundgesetz-dl-pl-data.pdf> [dostęp: 14.03.2023].

### Dokumenty

Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP und BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN: Mit einem Ort des Erinnerns und der Begegnung dem Charakter der deutsch-polnischen Geschichte gerecht werden und zur Vertiefung der besonderen bilateralen Beziehungen beitragen, Drucksache 19/23708, 27.10.2020, <https://dserver.bundestag.de/btd/19/237/1923708.pdf> [dostęp: 14.03.2023].

Plenarprotokoll 19/187 Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht 187. Sitzung Berlin, Freitag, den 30. Oktober 2020, <https://www.bundestag.de/resource/blob/803022/3f477bb03c-4cf4ecfa6f8220bbd5d8d5/19187-data.xml> [dostęp: 14.03.2023].

### Opracowania

*13 für 2013 – Fragen der Grünen Jugend Baden-Württemberg an KandidatInnen für die Landesliste*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/in-baden-wuerttemberg/neues-aus-baden-wuerttemberg/13-fuer-2013-fragen-der-gruenen-jugend-baden-wuerttemberg-an-kandidatinnen-fuer-die-landesliste> [dostęp: 14.03.2023].

*Agnieszka Brugger im Gespräch mit Tobias Armbruster*, 29.03.2022, <https://www.deutschlandfunk.de/agnieszka-brugger-buendnis-gruenen-ukraine-russland-raketenabwehr-100.html> [dostęp: 14.03.2023].

*Agnieszka Brugger, Bündnis 90/Die Grünen*, [https://www.bundestag.de/abgeordnete/biografien/B/brugger\\_agnieszka-857182](https://www.bundestag.de/abgeordnete/biografien/B/brugger_agnieszka-857182) [dostęp: 14.03.2023].

Averdunk F.L., *Der Aufsteiger: Paul Ziemiak*, Das Parlament, [https://www.das-parlament.de/2019/24\\_26/menschen\\_und\\_meinungen/647042-647042](https://www.das-parlament.de/2019/24_26/menschen_und_meinungen/647042-647042) [dostęp: 14.03.2023].

*Bewerbungsrede Paul Ziemiak*, <http://14.deutschlandtag.de/videos> [dostęp: 14.03.2023].

*Bremen-Wahl 2019: Großes Interesse an Landtagswahl*, „Frankfurter Rundschau“, 16.07.2019, <https://www.fr.de/politik/bremen-wahl-2019-grosses-interesse-an-landtagswahl-in-bremen-zr-12262406.html> [dostęp: 14.03.2023].

- Brief an die Erstwählerinnen und Erstwähler: Du hast die Wahl!*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/themen/jugend-und-politik/jugend-und-politik/datum/2017/09/10/brief-an-die-erstwachlerinnen-und-erstwachler-du-hast-die-wahl> [dostęp: 14.03.2023].
- Brief an Boris Palmer*, 13.02.2016, [https://www.agnieszka-brugger.de/Offener\\_Brief\\_an\\_Boris\\_Palmer.pdf](https://www.agnieszka-brugger.de/Offener_Brief_an_Boris_Palmer.pdf) [dostęp: 14.03.2023].
- Brugger A., *Das neue Weißbuch – Kein Wegweiser für mehr Sicherheit und Frieden*, „WeltTrends” 2016, nr 10, s. 34–37.
- Brugger A., *Für Abrüstung einsetzen – in guten wie in schlechten Zeiten*, „WeltTrends” 2015, nr 10, s. 70–71.
- Brugger A., *Investments in Weaponry: When Profit Trumps Morality, The Future of Arms Control*, Heinrich Böll Stiftung, Berlin [2014], s. 53–56 (Publication Series on Democracy, t. 37).
- Brugger A., wpis z 8.05.2021, [https://twitter.com/agnieszka\\_mdb/status/1391012318419562501](https://twitter.com/agnieszka_mdb/status/1391012318419562501) [dostęp: 14.03.2023].
- CDU-Politiker Ziemniak fordert „lückenlose Aufklärung” von Oder-Umweltkatastrophe, „Stern”, 16.08.2022, <https://www.stern.de/news/cdu-politiker-ziemiak-fordert--lueckenlose-aufklaerung-von-oder-umweltkatastrophe-32634756.html> [dostęp: 14.03.2023].
- CDU Sachsen: Wahlkampfendspurt in Leipzig mit Michael Kretschmer, AKK, Paul Ziemniak, Jens Spahn, <https://www.youtube.com/watch?v=JyLl1puIK7s> [dostęp: 14.03.2023].
- Cölln B., *Junge Union w Szczecinie: „Jesteśmy pokoleniem nowych szans”*, Deutsche Welle, 22.02.2015, <https://www.dw.com/pl/junge-union-w-szczecinie-jeste%C5%9Bmy-pokoleniem-nowych-szans/a-18272961> [dostęp: 14.03.2023].
- Dahrendorf R., *O pojęciu szans życiowych*, [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Znak, Kraków 2007, s. 427–437.
- Demokratische Streitkultur, Theoretische Grundpositionen und Handlungsalternativen in Politikfeldern*, red. U. Sarcinelli, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Opladen 1990.
- „Deutschland gemeinsam machen”. Als die Frage nach „Team Laschet” kommt, weicht Ziemniak aus, „Focus online”, 6.07.2021, [https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/ab-11-uhr-wahlkampf-bei-der-cdu-generalsekretaer-ziemiak-stellt-kampagne-vor\\_id\\_13469406.html](https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/ab-11-uhr-wahlkampf-bei-der-cdu-generalsekretaer-ziemiak-stellt-kampagne-vor_id_13469406.html) [dostęp: 14.03.2023].
- Die Satzung der Jungen Union Deutschlands (Stand 20.11.2022), <https://www.junge-union.de/satzung> [dostęp: 14.03.2023].
- Digitalcharta Innovationsplattform: D. Antrag des Bundesvorstandes der CDU Deutschlands an den 32. Parteitag am 22./23. November 2019 in Leipzig, <https://archiv.cdu.de/artikel/digital-charta-innovationsplattform-d> [dostęp: 14.03.2023].
- Die Akte Boris Palmer Die umstrittenen Äußerungen des Tübinger Oberbürgermeisters, 8.05.2021, [https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id\\_89999350/die-akte-boris-palmer-die-umstrittenen-aeusserungen-des-tuebinger-ob.html](https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id_89999350/die-akte-boris-palmer-die-umstrittenen-aeusserungen-des-tuebinger-ob.html) [dostęp: 14.03.2023].
- Europawahl, <https://bundeswahlleiter.de/europawahlen/2019/ergebnisse/bund-99.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Feministische Aussenpolitik gestalten-Leitlinien des Auswärtigen Amts, <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/2585008/d444590d5a7741acc6e37a142959170e/ll-ffp-data.pdf> [dostęp: 14.03.2023].
- Gitschier L., *Jungpolitikerin Agnieszka Brugger. Die bunte Grüne*, „Spiegel Panorama”, 2.01.2015, <https://www.spiegel.de/lebenundlernen/uni/agnieszka-brugger-studentin-und-gruene-politikerin-a-1008066.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Grüne Agnieszka Brugger aus Ravensburg hofft auf Lösung im Ukraine-Konflikt, 17.02.2022, <https://www.swr.de/swraktuell/baden-wuerttemberg/friedrichshafen/interview-agnieszka-brugger-zur-muenchner-sicherheitskonferenz-100.html> [dostęp: 14.03.2023].

- Hauber A., *Als jüngste Frau im Bundestag*, „Schwäbische Post”, 19.02.2011.
- Hailfinger C., *Jung, aber erwachsen*, „Reutlinger General-Anzeiger”, 8.03.2011.
- Institut Solidarische Moderne, <https://www.solidarische-moderne.de/de/topic/20.wer-wir-sind.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Jaworowicz P., *Wideokomunikowanie polityczne w internecie. YouTube i polskie partie polityczne w latach 2011–2014*, Difin, Warszawa 2016.
- Katz J., *Iserlohn: Paul Ziemiac hilft an polnisch-ukrainischer Grenze*, <https://www.ikz-online.de/staedte/iserlohn/iserlohn-paul-ziemiak-hilft-an-ukrainischer-grenze-id234709139.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Kochański M., *Paul Ziemiac – polityka to praca z ludźmi*, „Magazyn Polonijny Twoje Miasto”, 30.08.2021, <https://www.twojemiesto.eu/paul-ziemiak-polityka-to-praca-z-ludźmi> [dostęp: 14.03.2023].
- Kommission „Europäische Sicherheit und Zukunft der Bundeswehr” am IFSH, „Sicherheit und Frieden” 2016, nr 1, s. 87–88.
- Leitlinien für feministische Außenpolitik des Auswärtigen Amts*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/nachrichten/nachricht/datum/2023/03/01/leitlinien-fuer-feministische-aussenpolitik-des-auswaertigen-amts> [dostęp: 14.03.2023].
- Malinowski K., *Epokowy zwrot (Zeitenwende) w niemieckiej polityce zagranicznej. Chwiejne podstawy i niepewne rezultaty*, „Przegląd Zachodni” 2022, nr 3, s. 17–45.
- Mäckler M., *Nach dem Raketen-Einschlag: Ziemiac erklärt Polens Ängste – „Das Undenkbare ist tatsächlich möglich*”, 18.11.2022, <https://www.merkur.de/politik/polen-raketen-ukraine-krieg-russland-nato-grenze-aengste-paul-ziemiak-cdu-familie-eskalation-news-91921295.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Mainka J., *Gespräch mit dem JU-Vorsitzenden und Bundestagsabgeordneten Paul Ziemiac*, „Budapester Zeitung”, 29.12.2017, <https://www.archiv.budapester.hu/2017/12/29/wir-brauchen-ein-neues-verstandnis-fureinander> [dostęp: 14.03.2023].
- Ministerpräsident zum dritten Haseloff im zweiten Wahlgang gewählt*, 16.09.2021, <https://www.n-tv.de/politik/Haseloff-im-zweiten-Wahlgang-gewaehlt-article22807074.html> [dostęp: 14.03.2023].
- MP-Wahl Thüringen: Statement von Paul Ziemiac (CDU-Generalsekretär)*, <https://www.youtube.com/watch?v=pxmG3sLfx-8> [dostęp: 14.03.2023].
- Orde S. am, *CDU-Wahlkampagne für Bundestagswahl: Konservative wollen Kreise ziehen*, „TAZ”, 6.07.2021, <https://taz.de/CDU-Wahlkampagne-fuer-Bundestagswahl/!5784300> [dostęp: 14.03.2023].
- Paul Ziemiac: Neuer CDU-Generalsekretär wollte ursprünglich zu den Grünen*, „Merkur.de”, 18.12.2018, <https://www.merkur.de/politik/paul-ziemiak-neuer-cdu-generalsekretar-wollte-urspruenglich-zu-gruenen-zr-10830392.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Paul Ziemiac über Generationengerechtigkeit & politische Werte*, I-DAF, 6.06.2017, <https://www.youtube.com/watch?v=HFNyFNkR8NY> [dostęp: 14.03.2023].
- Paul Ziemiac unterstützt das Team Kretschmer*, <https://www.youtube.com/watch?v=HV5z4bXlmp4> [dostęp: 14.03.2023].
- Paul Ziemiac: Wahre Patrioten sorgen sich um den Zusammenhalt des Vaterlandes*, 22.11.2019, <https://archiv.cdu.de/artikel/paul-ziemiak-wahre-patrioten-sorgen-sich-um-den-zusammenhalt-des-vaterlandes> [dostęp: 14.03.2023].
- Paul Ziemiac z CDU do Polaków: Bez przyjaźni polsko-niemieckiej nie ma wspólnej Europy*, „Gazeta Wyborcza”, 29.08.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,25132496,paul-ziemiak-z-cdu-do-polakow-w-przedzien-rocznicy-wybuchu-wojny.html> [dostęp: 14.03.2023].

- Polityk CDU: w Niemczech nie brakuje osób , które rozpowszechniają negatywny obraz Polski*, „Do Rzeczy”, 4.07.2021, <https://dorzeczy.pl/obserwator-mediow/190307/polityk-cdu-niektorzyw-niemczech-rozpowszechniaja-negatywny-obraz-polski.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Pressekonferenz der CDU nach Präsidium und Bundesvorstand mit Generalsekretär Paul Ziemiak*, Phoenix, 11.10.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=W0B66GLa28U> [dostęp: 14.03.2023].
- Puzyr M., *Niemiecki minister: Musimy pomóc polskiemu rządowi w zabezpieczeniu granicy zewnętrznej*, 9.11.2021, <https://i.pl/niemiecki-minister-musimy-pomoc-polskiemu-rzadowi-w-zabezpieczeniu-granicy-zewnetrznej/ar/c1-15894613> [dostęp: 14.03.2023].
- Rede von Agnieszka Brugger: Ukraine*, 28.04.2022, <https://www.gruene-bundestag.de/parlament/bundestagsreden/ukraine-5> [dostęp: 14.03.2023].
- Reitz U., *Paul Ziemiak: Scholz spielt auf der Bühne, andere geben die Anweisungen*, „Focus-online”, 19.09.2021, [https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/paul-ziemiak-im-focus-online-interview-scholz-spielt-auf-der-buehne-waehrend-esken-walter-borjans-und-kuehnert-die-anweisungen-geben\\_id\\_24257907.html](https://www.focus.de/politik/deutschland/bundestagswahl/paul-ziemiak-im-focus-online-interview-scholz-spielt-auf-der-buehne-waehrend-esken-walter-borjans-und-kuehnert-die-anweisungen-geben_id_24257907.html) [dostęp: 14.03.2023].
- Sierżputowska K., *Motywy migracji Polaków do Berlina Zachodniego dekady lat osiemdziesiątych XX wieku*, [w:] *Niemcy w XXI wieku. Wybrane problemy polityczne i społeczne. Szkice historyczne i politologiczne*, red. M.M. Kosman, S. Sadowski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2009, s. 237–249.
- Szmidt K.J., *Epifania i doświadczenie krystalizujące w biografii twórczej – próba zarysowania pola badawczego*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja : kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2012, nr 4, s. 73–86.
- Szymański W., *Inauguracja prac niemiecko-polskiej grupy parlamentarnej*, 12.05.2022, <https://www.dw.com/pl/inauguracja-prac-niemiecko-polskiej-grupy-parlamentarnej/a-61779306> [dostęp: 14.03.2023].
- Unser neuer Generalsekretär Paul Ziemiak im CDUTV-Interview*, 8.12.2018, <https://archiv.cdu.de/artikel/unser-neuer-generalsekretaer-paul-ziemiak-im-cdutv-interview?returnurl=beanpage/21414> [dostęp: 14.03.2023].
- Urban R., *Rządy powinny podjąć działania*, „Wochenblatt.pl. Zeitung der Deutschen in Polen”, <https://wochenblatt.pl/pl/regierungen-sollen-handeln> [dostęp: 14.03.2023].
- Über Parteigrenzen hinaus*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/themen/ueber-partiegrenzen-hinaus> [dostęp: 14.03.2023].
- Wahlkampf der Union Generalsekretär Ziemiak baut CDU-Zentrale um*, „Der Spiegel online”, 30.04.2021, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/cdu-paul-ziemiak-baut-fuer-wahlkampf-partiezentrale-um-a-a2a935b2-187d-461d-b36f-917f68ef214b> [dostęp: 14.03.2023].
- Wanat E., *Paul Ziemiak ze Szczecina we władzach CDU. Kariera supermigranta i niemieckiego superpatrioty*, 17.12.2018, <https://oko.press/paul-ziemiak-ze-szczecina-we-wladzach-cdu-kariera-supermigranta-i-niemieckiego-superpatrioty> [dostęp: 14.03.2023].
- Wielński B.T., *Wielki zwrot w polityce Berlina. Bundeswehra dostanie 100 mld euro, Niemcy chcą uniezależnić się od Rosji*, „Gazeta Wyborcza”, 27.02.2022.
- Winkler P., *Kriegs-Debatte bei „Lanz”. Ziemiak: Polen kritisch gegenüber Deutschland*, 9.02.2023, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/lanz-ziemiak-ukraine-krieg-russland-100.html> [dostęp: 14.03.2023].
- Ziemiak P., *Für eine starke EU braucht es drei Dinge*, „Focus-online”, 22.05.2019, [https://www.focus.de/politik/ausland/europawahl/serie-mein-europa-cdu-general-ziemiak-in-der-eu-muss-das-erwirtschaften-vor-dem-verteilen-kommen\\_id\\_10726275.html](https://www.focus.de/politik/ausland/europawahl/serie-mein-europa-cdu-general-ziemiak-in-der-eu-muss-das-erwirtschaften-vor-dem-verteilen-kommen_id_10726275.html) [dostęp: 14.03.2023].

*Zum Internationalen Tag gegen Homo-, Bi-, Trans- und Interfeindlichkeit*, <https://www.agnieszka-brugger.de/hauptmenue/themen/ueber-partiegrenzen-hinaus/ueber-partiegrenzen-hinweg/datum/2022/05/17/zum-internationalen-tag-gegen-homo-bi-trans-und-interfeindlichkeit> [dostęp: 14.03.2023].

*Politycy z polskim tłem migracyjnym w Bundestagu:  
działalność Agnieszki Brugger i Paula Ziemiaka*

*Streszczenie*

W artykule ścieżki kariery politycznej oraz główne obszary aktywności partyjnej rozpatrzone zostały przez pryzmat oceny artykułowania preferencji politycznych oraz kreowania korpusu osiągnięć w polityce. Podstawą faktograficzną jest analiza aktywności w niemieckiej przestrzeni publicznej (głównie w Bundestagu) polityków z polskim tłem migracyjnym: Agnieszki Brugger (Sojusz 90/Zieloni) i Paula Ziemiaka (CDU). Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób Brugger i Ziemiak, specjalizujący się w obszarze polityki międzynarodowej, wpisują się w tożsamość reprezentowanych partii politycznych i formułują nowe propozycje dotyczące reagowania na współczesne i prognozowane wyzwania i zagrożenia. Wskazane zostały główne punkty ich działalności, m.in. związane z zapobieganiem międzynarodowym kryzysom. Ponadto artykuł miał na celu ocenę, czy propozycje Brugger i Ziemiaka wpisują się w klasyczny wizerunek reprezentowanych partii politycznych, czy też wykraczają poza typowe ramy wpływu polityków na przeobrażenie programowe reprezentowanych ugrupowań. Rozpatrzono także, w jakim zakresie opisywani politycy wpływają na relacje polsko-niemieckie.

Słowa kluczowe: preferencje i postulaty polityczne, Niemcy, CDU, Zieloni

*Politicians with a Polish migration background in the Bundestag:  
activities of Agnieszka Brugger and Paul Ziemiak*

*Abstract*

In the article career paths and the main ways of party activity are seen through the prism of evaluation of the articulation of political preferences and the creation of the political corps. The factual basis is the analysis of activity in German public space (mainly in the Bundestag) of politicians with a Polish migration background – Agnieszka Brugger (Alliance 90/The Greens) and Paul Ziemiak (CDU). The purpose of the article was to answer the question, how Brugger and Ziemiak, specialized in the area of international politics, are included in the identity of the represented political parties and formulate new propositions regarding the reaction to current and forecasted challenges and threats. The main points of their activities are given, including the ones related to prevention of the international crisis. In addition, the article aimed to assess whether the proposals of Brugger and Ziemiak fit in a classic image of the represented parties, or whether they influence beyond the typical framework and concern about influencing program transformation of the represented groups. The scale in which the politicians influence Polish-German relations was also evaluated.

Keywords: political preferences and postulates, Germany, CDU, The Greens



## **Agnieszka Bielawska**

Dr. habil., Adam-Mickiewicz-Universität in Posen, Polen

<https://orcid.org/0000-0003-2670-9782>

# Europäische Integration in den Konzepten der polnischen und deutschen Parteien der Europäischen Volkspartei

## Einführung

Ziel des Beitrages ist es, das Konzept der europäischen Integration zweier deutscher Parteien – der Christlich Demokratischen Union Deutschlands (CDU) und der Christlich-Sozialen Union in Bayern (CSU) – und zweier polnischer Parteien – der Bürgerplattform (Platforma Obywatelska, PO) und der Polnischen Volkspartei (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL) – die Mitglieder der Europäischen Volkspartei (EVP) sind, vorzustellen. Ziel ist es auch, die Konzepten der genannten Parteien zu vergleichen, ihre Gemeinsamkeiten und Unterschiede aufzuzeigen und so die Grundlage für ihre Zusammenarbeit innerhalb der EVP in Fragen der europäischen Integration zu finden. Der Beitrag bezieht sich nicht direkt auf das Konzept der europäischen Integration der Europäischen Volkspartei, da es nicht darum geht, zu zeigen, ob und inwieweit polnische und deutsche Parteien dieses Konzept beeinflusst haben. Es bezieht sich auch nicht auf den politischen Kontext, obwohl es zweifellos interessant wäre, die Konzepte der genannten Parteien mit einem solchen Kontext zu verknüpfen.

Der zeitliche Rahmen der Analyse umfasst die Jahre 2004–2019 (also vom Zeitpunkt des Beitritts Polens zur Europäischen Union bis zu den letzten Wahlen zum Europäischen Parlament). Im Rahmen des Beitrages beabsichtige ich, die folgenden Forschungsfragen zu beantworten: 1. Wie haben die oben genannten Parteien

die Europäische Union wahrgenommen? 2. Welches Modell der europäischen Integration vertreten CDU, CSU, PO und PSL? 3. Wie haben polnische und deutsche EVP-Parteien die Erweiterung der Europäischen Union wahrgenommen? Die Forschungsfragen beziehen sich auf den Inhalt der analysierten Parteidokumente von CDU, CSU, PO und PSL, die sich eher allgemein auf Fragen der europäischen Integration bezogen. Sie resultieren auch aus dem Versuch, das in dem Artikel angesprochene Thema im Sinne einer Vertiefung der Zusammenarbeit zwischen den Mitgliedstaaten und einer Erweiterung der Organisation zu formulieren.

Beim Verfassen des Beitrages habe ich die vergleichende und historische Methode verwendet, die die Ansichten von CDU, CSU, PO und PSL zur europäischen Integration eingeführt und Veränderungen dieser Ansichten in den letzten 15 Jahren aufgezeigt hat. Ich habe auch eine Inhaltsanalyse verwendet, die es ermöglichte, Parteidokumente zu untersuchen und zu interpretieren, die in den Jahren 2004–2019 von deutschen und polnischen Parteien, die der EVP angehören, veröffentlicht wurden. Die Hypothese des Artikels ist, dass die Konzepte der europäischen Integration von CDU, CSU, PO und PSL eine angemessene Grundlage für die Etablierung einer Zusammenarbeit zwischen polnischen und deutschen Parteien innerhalb der EVP darstellen.

## Wie haben PO, PSL, CDU und CSU die Europäische Union wahrgenommen?

Im „Europa-Manifest der CDU“ von 2004 betonte die Christlich Demokratische Union, dass „die Europäische Union viel mehr ist als eine ausschließliche Freihandelszone. Für uns ist es eine politische Einheit von Bürgern und befreundeten europäischen Nationen“<sup>1</sup>. Im drei Jahre später veröffentlichten Grundsatzprogramm präziserte die Partei, dass die Organisation der Schlüssel zur Sicherung von Frieden, Freiheit und Wohlstand auf Dauer sei und es daher „im eigenen Interesse Deutschlands liegt, an der Verwirklichung der europäischen Einigung aktiv mitzuwirken“<sup>2</sup>. Die Christlich-Soziale Union äußerte sich in ihrem Grundsatzprogramm 2007 ähnlich und fügte hinzu, dass es keine vernünftige Alternative zur EU gebe<sup>3</sup>. Folglich

<sup>1</sup> „Europa-Manifest der CDU“. Beschluss des Bundesvorstands der Christlich Demokratischen Union Deutschlands am 22. März 2004 (2004), [http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme\\_Europaparlament/Programm\\_Europawahl2004.pdf](http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Europaparlament/Programm_Europawahl2004.pdf), S. 3, 5 [Zugriff: 5.5.2022].

<sup>2</sup> „Freiheit und Sicherheit“. Grundsätze für Deutschland. Das Grundsatzprogramm. Beschlossen vom 21. Parteitag, Hannover, 3.–4. Dezember 2007 (2007), [https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/071203-beschluss-grundsatzprogramm-6-navigierbar\\_1.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=1918](https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/071203-beschluss-grundsatzprogramm-6-navigierbar_1.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=1918), S. 97–98 [Zugriff: 5.5.2022].

<sup>3</sup> Die CSU hat die Europäische Union als Gemeinschaft des Friedens, der Freiheit und der Stabilität im Interesse Deutschlands und Bayerns bezeichnet. „Chancen für alle! In Freiheit und Verantwortung gemeinsam Zukunft gestalten“. Grundsatzprogramm der Christlich Sozialen Union beschlos-

werden die beiden christdemokratischen Schwesterparteien als „Europa-Parteien“ bezeichnet.

Auch die Bürgerplattform versteht sich als proeuropäische Partei. Parteidokument von 2005 beschrieb die Europäische Union als große Herausforderung, „weil sie von uns verlangt, unseren eigenen Beitrag zu leisten und unsere Identität in einem vereinten Europa zu betonen“, und gleichzeitig als die Hoffnung auf „dauerhaften Frieden, Wohlstand, Stabilität und Sicherheit sowie Entwicklung der Zivilgesellschaft, Stärkung der nationalen Identität und Modernisierung des Staates“<sup>4</sup>. Im Programm „Polen der Zukunft“ von 2015 betonte die Partei, dass „die Europäische Union das wichtigste internationale Forum für die Verwirklichung unserer Interessen ist“<sup>5</sup>.

Andererseits betrachtete die Polnische Volkspartei die Europäische Union im Kontext der „Gewährleistung einer dauerhaften und nachhaltigen Entwicklung Europas, einschließlich Vollbeschäftigung, Schaffung eines Raums der Sicherheit, Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität, des Wohlstands und der Achtung des Menschen und Bürgerrechte“<sup>6</sup>. Wie die Partei in der Ideologischen Erklärung von 2007 betonte, stimmen die Interessen Polens mit „den Grundprinzipien der Wirtschafts- und Sozialpolitik überein, die in den EU-Ländern im Rahmen der sozialen Marktwirtschaft umgesetzt werden“<sup>7</sup>. Die PSL brachte ihre Hoffnung auf die wirtschaftlichen Vorteile der europäischen Integration zum Ausdruck und forderte die volle Nutzung der Präsenz Polens in der EU. Aufgrund dieser Haltung wird die Partei mitunter als euro-pragmatische Gruppierung eingestuft, die eine Präsenz in den Strukturen eines vereinten Europas akzeptiert, sofern die Mitgliedschaft ihren Wählern spürbare Vorteile bringt.

## Welches Modell der europäischen Integration vertreten CDU, CSU, PO und PSL?

In ihrem 2007 veröffentlichten Grundsatzprogramm betonte die Christlich Demokratische Union, dass Europa in erster Linie ein „Europa der Nationen und Regionen“ sei und daher deren Vielfalt und Eigenständigkeit gewahrt werden müsse. Darüber hinaus argumentierte sie, dass nicht nur Nationalstaaten, sondern auch die Identität ihrer Nationen prägende Elemente des „Europas der Einheit in Vielfalt“

---

sen im September 2007 (2007), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Grundsatzprogramme/Grundsatzprogramm\\_2007.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Grundsatzprogramme/Grundsatzprogramm_2007.pdf), S. 151 [Zugriff: 2.5.2022].

<sup>4</sup> „Państwo dla obywateli”. *Plan rządzenia 2005–2009* (2005), Hrsg. M. Jankowski, S. Kawalec, B. Piotrowski, J. Rokita, J. Wasicka, P. Wojciechowski, Warszawa, S. 259.

<sup>5</sup> „Polska przyszłości”. *Program Platformy Obywatelskiej RP* (2015), S. 65.

<sup>6</sup> „Polska lepszych szans”. *Deklaracja ideowa Polskiego Stronnictwa Ludowego* (2007), Warszawa, S. 3.

<sup>7</sup> *Ibidem*, S. 3.

seien<sup>8</sup>. Ähnlich äußerte sich die CSU<sup>9</sup>. Vor der Bundestagswahl 2013 betonten beide deutschen Parteien einstimmig, dass Nationalstaaten und Regionen prägende Bestandteile der „Europa der Einheit in Vielfalt“ sind<sup>10</sup>. Gleichzeitig prognostizierte die CDU, dass sich der Nationalstaat zwar ändern, aber weiterbestehen werde<sup>11</sup>.

Ähnlich äußerte sich die Bürgerplattform. In mehreren Dokumenten betonte die Partei, dass „das Ziel der europäischen Integration nicht die Vereinigung von Werten, Traditionen und Bräuchen ist, sondern die Einheit in der Vielfalt“, und fügte hinzu, dass die Europäische Union die Vielfalt ihrer Kulturen und Nationen schützen sollte<sup>12</sup>. Die Polnische Volkspartei legte noch stärker Wert auf die Achtung dieser Vielfalt, einschließlich der Stärkung der polnischen Kultur und nationalen Tradition sowie des Festhaltens an traditionellen Werten<sup>13</sup>.

In mehreren Programmdokumenten, darunter der Beschluss „Die Europäische Einigung und der Euro“ aus dem Jahr 2011, betonte die CSU, dass die durch den Vertrag von Maastricht begründete Europäische Union ein „Staatenverbund“ ist, der den Bestand und die Souveränität Deutschlands und Bayern verteidigt, und kein allumfassender europäischer „Bundesstaat“, der über seine eigenen Kompetenzen entscheiden kann. Die CSU lehnte in diesem Zusammenhang das Konzept der Vereinigten Staaten von Europa<sup>14</sup> ab<sup>15</sup>.

<sup>8</sup> „Freiheit und Sicherheit“ (2007), S. 97, 99–100.

<sup>9</sup> „Für ein starkes Bayern in Europa“. *Wahlprogramm zur Europawahl 2004* (2004), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm\\_EPW\\_2004\\_01.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm_EPW_2004_01.pdf), S. 5–6 [Zugriff: 2.5.2022]. Gleichzeitig forderte die Partei die Wahrung der Vielfalt nationaler Identitäten und regionaler Besonderheiten, die ihre Identität ausmachen und aus denen Europa Kraft und Kreativität schöpfe. *Manifest der Christlich-Sozialen Union zur Wahl des Europäischen Parlaments am 12. Juni 1994* (1994), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm\\_EPW\\_1994.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm_EPW_1994.pdf), S. 2–3 [Zugriff: 2.5.2022]; „20 Leitsätze zur Europapolitik“ beschlossen vom Landesvorstand am 12. April 1999 (1999), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm\\_EPW\\_1999\\_01.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm_EPW_1999_01.pdf), S. 2 [Zugriff: 2.5.2022].

<sup>10</sup> „Gemeinsam erfolgreich für Deutschland“. *Regierungsprogramm 2013–2017* (2013), [http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme\\_Bundestag/2013-2017\\_regierungsprogramm.pdf](http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Bundestag/2013-2017_regierungsprogramm.pdf), S. 10 [Zugriff: 5.5.2022].

<sup>11</sup> „Freiheit und Sicherheit“ (2007), S. 97, 99–100. Identische Einträge waren im „Europa Manifest“ von 2004. „Europa-Manifest der CDU“ (2004), S. 3, 5.

<sup>12</sup> „Państwo dla obywateli” (2005), S. 260; „By żyło się lepiej. Wszystkim”. *Program wyborczy Platformy Obywatelskiej* (2007), Warszawa, S. 75.

<sup>13</sup> *Program Społeczno-Gospodarczy Polskiego Stronnictwa Ludowego* (2004), Warszawa, S. 31.

<sup>14</sup> Das Konzept der Vereinigten Staaten von Europa wurde während der Rede von Winston Churchill in Zürich im Oktober 1946 skizziert. Der Premierminister von Großbritannien schlug vor, dass Westdeutschland und Frankreich die treibenden Kräfte der Integrationsprozesse werden sollten. Gleichzeitig sollten die Mitgliedstaaten Entscheidungsbefugnisse an supranationale Gremien delegieren. E. Lesiewicz, *Zróżnicowanie procesów integracji europejskiej. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015, S. 61.

<sup>15</sup> „Die Europäische Einigung und der Euro“, *Beschluss des Parteitags der Christlich-Sozialen Union am 7./8. Oktober 2011 in Nürnberg* (2011), [https://www.csu.de/common/\\_migrated/csucon-](https://www.csu.de/common/_migrated/csucon-)

Die CDU lehnte wie ihre Schwesterpartei das Konzept der Vereinigten Staaten von Europa ab und erkannte die Europäische Union als „Staatenverbund“ an, entschied sich aber angesichts der wachsenden Finanzprobleme der Euro-Staaten für deren Vertiefung. Die Christlich-Demokratische Union argumentierte: „Wenn wir Kompetenzen an die Europäische Union abgeben, gewinnen wir an Einfluss, indem wir ihr Gewicht erhöhen. Deshalb sehen wir die Übertragung von Kompetenzen auf die europäische Ebene unter Anwendung des Subsidiaritätsprinzips als einen modernen Weg, unsere Interessen zu wahren“<sup>16</sup>.

Im Jahr 2005 erkannte die Bürgerplattform die Europäische Union als „eine Gemeinschaft, mehr als eine internationale Organisation oder eine Vereinbarung von Staaten“ an<sup>17</sup>. Gleichzeitig kündigte die Bürgerplattform im außenpolitischen Programm 2019 an, „sie versuche nicht, abstrakte föderalistische Ideale durchzusetzen“<sup>18</sup>.

Im Fall der Bürgerplattform ist zu bedenken, dass der Prozess der Einstellungsänderung in der Partei recht dynamisch war. Die Position, das föderale Modell der Europäischen Union zu unterstützen, ist in der PO relativ neu – in den ersten Jahren nach dem Beitritt zu den EU-Strukturen ähnelte die offizielle Position der Plattform eher den Ansichten der Menschen, die ihren konservativen Flügel bilden, d.h. nicht Unterstützung des föderalen Modells der Union, sondern zugunsten einer starken und effektiven nationalen Interessenvertretung in der europäischen Arena. Daher in den Parteidokumenten von 2005 und 2007 wird die Frage, Polen einen seiner Größe und Position angemessenen Platz in der Organisation zu sichern, ein tiefes Verständnis der polnischen nationalen Interessen in der modernen Welt und der polnischen Staatsräson, sowie die Vertiefung der nationalen Identität hervorgehoben<sup>19</sup>.

Die Polnische Volkspartei, die eine wirtschaftliche Zusammenarbeit zwischen lose verbundenen Nationalstaaten befürwortete, war gegen die Föderalisierung der Europäischen Union. Die Partei betonte, dass „sie sowohl jetzt als auch in Zukunft die Legitimität und Zweckmäßigkeit der Integration Polens mit anderen europäischen Ländern in der Europäischen Union – dem Europa der Heimatländer – anerkennt“<sup>20</sup>. In einer Entschließung, die 2008 auf dem PSL-Kongress angenommen wurde, betonte

---

tent/111011\_leitantrag\_europa\_04.pdf, S. 1–3, 5 [Zugriff: 2.5.2022]; „Für ein starkes Bayern in Europa“ (2004), S. 8.

<sup>16</sup> Beschluss „Starkes Europa – Gute Zukunft für Deutschland“, 24. Parteitag der CDU Deutschlands, 13.–15.11.2011 (2011), Leipzig, <http://www.leipzig2011.cdu.de/images/stories/docs/1111114-beschluss-europa.pdf>, S. 4, 17 [Zugriff: 5.2.2022].

<sup>17</sup> „Państwo dla obywateli“ (2005), S. 259.

<sup>18</sup> „Silna Polska. Odnowiony Zachód“, Program polityki zagranicznej Platformy Obywatelskiej (2019), Warszawa, <https://platforma.org/upload/document/76/attachments/96/Polityka%20zagraniczna%20WWW.pdf>, S. 15 [Zugriff: 2.12.2022].

<sup>19</sup> „Państwo dla obywateli“ (2005), S. 259; „By żyło się lepiej. Wszystkim“ (2007), S. 9–10. PSL befürwortet auch die Schaffung einer starken Zivilgesellschaft in Polen. „Razem tworzymy lepszą przyszłość“. Narodowe priorytety PSL na lata 2007–2011 (2007), Warszawa 2007.

<sup>20</sup> Polskie priorytety europejskiej polityki PSL (2014), Zamość, S. 5.

die Partei, dass „die Europäische Union zum jetzigen Zeitpunkt dieses klassische Dilemma überwunden hat, ob sie das Europa der Heimatländer oder ein supranationaler Superstaat sein soll. Das in jahrelanger Erfahrung entwickelte Integrationsmodell ist ein Funktionsmodell, das die Merkmale beider Ansätze beinhaltet“<sup>21</sup>. Die Partei sprach sich für „mutigere Integrationsinitiativen“ als Teil der „gemeinsamen EU-Politik“ aus<sup>22</sup>. Gleichzeitig entschied sich die PSL in mehreren Dokumenten dafür, die Souveränität, Eigenschaften und Befugnisse der Staaten, einschließlich Polens, zu bewahren, die Identität der europäischen Nationen und Staaten zu wahren und die Position der Nationalstaaten zu stärken<sup>23</sup>. Die Partei wollte die Möglichkeit gewährleisten, den Eigenbedarf der Mitgliedsstaaten zu decken. Gleichzeitig achteten sowohl die PSL als auch die PO auf das Subsidiaritätsprinzip<sup>24</sup>.

In der Erkenntnis, dass die Europäische Union als Einheit erhalten werden muss, schloss die CDU eine Entwicklung der europäischen Integration nach dem Grundsatz der verstärkten Zusammenarbeit nicht aus<sup>25</sup>. Die CSU betonte, dass sich diese Zusammenarbeit nicht auf bereits im Gemeinschaftsrecht geregelte Bereiche erstrecken dürfe, sondern auf die verbleibenden Bereiche beschränkt werden solle. Andernfalls droht Europa eine neue Teilung in „Mitglieder 1. und 2. Klasse“. Die CSU lehnte daher das Konzept eines „Europa der zwei Geschwindigkeiten“ als Schwächung der EU ab und plädierte für ein „Europa der vielen Geschwindigkeiten“, dass allen Mitgliedern offen stehe<sup>26</sup>. Angela Merkel, die dieser Ansicht nicht ganz zustimmte, argumentierte, dass die europäische Integration ein fortlaufender Prozess sein müsse, der nicht von einzelnen Staaten aufgehalten werden dürfe. Kanzlerin fügte hinzu, dass sie nicht gegen ein „Europa der zwei Geschwindigkeiten“ sei, da es eine Tatsache sei, inkl.

<sup>21</sup> *Polskie Stronnictwo Ludowe wobec problemów i wyzwań dla Polski* (2008). In: *Dokumenty X Kongresu Polskiego Stronnictwa Ludowego*, Warszawa, S. 28.

<sup>22</sup> *Ibidem*, S. 29.

<sup>23</sup> *Program Społeczno-Gospodarczy Polskiego...* (2004), S. 31; „*Razem tworzymy lepszą przyszłość*“ (2007); *Polskie priorytety europejskiej polityki PSL* (2014), S. 5.

<sup>24</sup> *Polskie priorytety europejskiej polityki PSL* (2014), S. 5. Grundlage des Europas der Heimatländer seien laut Partei christliche Werte und Prinzipien der europäischen Kultur. „*Narodowe priorytety europejskiej polityki PSL. Sukces Europy, sukces dla Polski*“. *Deklaracja Wyborcza Polskiego Stronnictwa Ludowego* (2009), Warszawa, S. 15.

<sup>25</sup> *Beschluss „Starkes Europa – Gute Zukunft für Deutschland“* (2011), S. 22–23.

<sup>26</sup> „*Für ein starkes Bayern in Europa*“ (2004), S. 9; „*Der Bayernplan. Klar für unser Land*“. *Programm der CSU zur Bundestagswahl, Beschluss des CSU-Parteivorstands am 17. Juli 2017 in München* (2017), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Bundestagswahlen/BTW\\_2017-Der\\_Bayernplan.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Bundestagswahlen/BTW_2017-Der_Bayernplan.pdf), S. 27–28 [Zugriff: 2.5.2022]. Im Jahr 1994 entschied sich die CSU für „konzentrische Kreise“ mit unterschiedlich starker Bindung zwischen den europäischen Staaten und der Europäischen Union. Die verschiedenen Kreise werden laut Partei „Mitglieder der Stabilitätsgemeinschaft“ [der Wirtschafts- und Währungsunion]; andere EU-Mitglieder; EFTA-Länder, die der politischen Union nicht beitreten wollten; assoziierte Länder Mittel- und Osteuropas“. *Manifest der Christlich-Sozialen Union zur Wahl des Europäischen Parlaments...* (1994), S. 14.

aufgrund der engeren wirtschaftlichen und fiskalischen Zusammenarbeit der Länder des Euro-Währungsgebiets<sup>27</sup>. Gleichzeitig ist hervorzuheben, dass beide deutschen Parteien 2011 damit begonnen haben, sich von der supranationalen Zusammenarbeit zugunsten der zwischenstaatlichen Zusammenarbeit zu verabschieden.

Im Programm mit dem Titel „Polen der Zukunft“ von 2015, Bürgerplattform wider setzte sich der „anachronistischen Teilung in „altes“ und „neues“ Europa, interner Schichtung und variablen Kreisen der Integration“<sup>28</sup>. Obwohl Jan Maria Rokita im Vorwort zum „Regierungsplan 2005–2009“ betonte, dass einer der ständigen Grundsätze der polnischen Europapolitik die „Unterstützung der gemeinschaftlichen (und nicht zwischenstaatlichen) Methode zur Lösung der Probleme der Union ist“<sup>29</sup>, gab die Partei im Jahr 2011 pragmatisch zu, dass „in der Europäischen Union wichtige Entscheidungen von den Mitgliedstaaten getroffen werden“. Gleichzeitig fügte die Plattform hinzu, dass sie alle EU-Entscheidungsgremien ernst behandle, denn „effektiv ist nur, wer alle verfügbaren Instrumente nutzt, um seine Argumente zu vertreten“<sup>30</sup>.

Die Polnische Volkspartei in einer Programmklärung der Polnischen Volkspartei aus dem Jahr 2007 betonte, dass zur Verbesserung der Position Polens in der Europäischen Union Gemeinschaftsinstitutionen wie das Europäische Parlament und die Europäische Kommission gestärkt werden sollten. Die Partei sprach sich für eine vertiefte Zusammenarbeit insbesondere in den Bereichen Gemeinsame Agrarpolitik, Ökologie und Kohäsionspolitik aus<sup>31</sup>.

## Wie haben polnische und deutsche Parteien, die der EVP angehören, die Erweiterung der Europäischen Union wahrgenommen?

### Osteuropa

Im Grundsatzprogramm 2007 wurde die Zusammenarbeit mit den osteuropäischen Ländern als Schwerpunkt der CDU-Außenpolitik identifiziert<sup>32</sup>. Gleichzeitig schlug die Partei vor, dass es möglich sei, verschiedene Beziehungen zu Ländern aufzubauen, die den Beitrittsprozess noch nicht abgeschlossen hatten, und anderen, das Interesse an einer Annäherung an die Organisation bekundeten, aber

<sup>27</sup> Merkel: *Wir brauchen mehr Europa, Interview mit Angela Merkel*, 07. Juni 2012, <https://www.bundestkanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/merkel-wir-brauchen-mehr-europa-642496> [Zugriff: 1.7.2018]; Angela Merkel über die Europäische Union, „Süddeutsche Zeitung“, 26.1.2012; *Bundestkanzlerin Dr. Angela Merkel*. In: *Plenarprotokoll 16/157, Deutscher Bundestag, Stenografischer Bericht*, 157. Sitzung, Berlin, Donnerstag, den 24. April 2008, S. 16453D–16454A.

<sup>28</sup> „*Polska przyszłości*“ (2015), S. 66.

<sup>29</sup> „*Państwo dla obywateli*“ (2005), S. 8, 259.

<sup>30</sup> „*Następny krok. Razem*“. *Program wyborczy PO 2011* (2011), S. 90.

<sup>31</sup> „*Stawiamy na normalność – Polska lepszych szans*“. *Deklaracja programowa Polskiego Stronnictwa Ludowego* (2007), Warszawa, S. 3–4.

<sup>32</sup> „*Freiheit und Sicherheit*“ (2007).

die Kriterien von Kopenhagen nicht erfüllten. Die CDU schlug vor, sie durch verschiedene Kooperationsplattformen und Vereinbarungen mit der Europäischen Union zu verbinden, die den Aufbau einer demokratischen Regierung und ihrer Institutionen, die Achtung der Menschen- und Minderheitenrechte, die Schaffung einer effizienten Marktwirtschaft und die Entwicklung einer stabilen und offenen Zivilgesellschaft unterstützen. Im Einklang mit dieser Politik konnte die Zusammenarbeit eines bestimmten Landes mit der EU zu einer Vollmitgliedschaft in der Organisation führen, musste es aber nicht<sup>33</sup>. So plädierte beispielsweise die CDU für die Schaffung einer „Ostmitteleuropäischen Dimension“<sup>34</sup>. Diese Plattform für eine engere Zusammenarbeit sollte u.a. Weißrussland, Moldawien und die Ukraine umfassen<sup>35</sup>. Ähnlich äußerte sich auch die CSU, die der Ansicht war, dass der weitere Ausbau der Organisation wesentlich von ihrer Vertiefung bestimmt werde<sup>36</sup>.

Die Bürgerplattform war offen für den Beitritt osteuropäischer Staaten zur Europäischen Union. Im Jahr 2005 betonte die PO, dass es eine ihrer wichtigsten Prioritäten sei, den östlichen Nachbarn die Verfolgung ihrer europäischen Bestrebungen zu erleichtern<sup>37</sup>. In diesem Sinne trug die PO-PSL-Regierung 2008, mit Unterstützung der schwedischen Diplomatie, zur Initiierung des Programms Östliche Partnerschaft – Osteuropa und Transkaukasien: Armenien, Aserbaidschan, Weißrussland, Georgien, Moldawien und Ukraine bei. Im Einklang mit dem Wahlprogramm der PO von 2011 betonte die Partei, dass „die unbestreitbare Daseinsberechtigung Polens [...] die Annäherung und die schrittweise und allmähliche Integration der Nachbarstaaten (Osteuropa und Länder des Südkaukasus) mit der Europäischen Union ist“<sup>38</sup>. Im Programm der Bürgerplattform von 2015 „Polen der Zukunft“ definierte die Partei als strategisches Ziel die fortschreitende Integration der Staaten, insbesondere der Ukraine, Moldawiens und Georgiens, in die EU. Im selben Dokument erklärte die Bürgerplattform, sie akzeptiere „Russlands Handlungen, die auf die militärische, politische und wirtschaftliche Destabilisierung der Länder der Östlichen Partnerschaft abzielen, nicht. [...] Wir wollen eine freie, Gesetzestreue und demokratische Ukraine, die ihre Grenzen kontrolliert, sich erfolgreich modernisiert und ihren Bürgern wirtschaftliche Entwicklung und Wohlstand bietet“<sup>39</sup>. Ähnlich äußerte sich die PO im Programm von 2007. Außerdem versicherte die Partei, dass sie bei ihrer Annäherung an die EU der Verbündete der

<sup>33</sup> *Ibidem*, S. 101.

<sup>34</sup> „Leitsätze für eine aktive Außen- und Sicherheitspolitik“. *Beschlüsse des 14. Parteitages der CDU Deutschlands* (2001), [https://www.cdu.de/system/tuf/media/dokumente/beschl-auen.pdf?file=1&type=file\\_collection\\_item&id=444](https://www.cdu.de/system/tuf/media/dokumente/beschl-auen.pdf?file=1&type=file_collection_item&id=444), S. 6–7 [Zugriff: 5.5.2022].

<sup>35</sup> *Ibidem*, S. 6–7, 9.

<sup>36</sup> „Für ein starkes Bayern in Europa“ (2004), S. 6–7.

<sup>37</sup> „Państwo dla obywateli“ (2005), S. 259–260.

<sup>38</sup> „Następny krok. Razem“ (2011), S. 98.

<sup>39</sup> „Polska przyszłości“ (2015), S. 68–69.

Ukraine bleiben werde, „auch wenn dieser Prozess länger dauern würde, als wir ursprünglich dachten“<sup>40</sup>.

Zurückhaltender zeigte sich die PSL in der Frage der Osterweiterung der Europäischen Union. In dem Dokument von 2008 „Polnische Volkspartei angesichts der Probleme und Herausforderungen für Polen“ schlug die Partei vor, dass die Position Polens zur EU-Erweiterung „nicht nur geopolitische Aspekte berücksichtigen darf, wie im Fall der Ukraine, sondern auch historische, zivilisationskulturelle und wirtschaftliche Aspekte berücksichtigen muss“<sup>41</sup>. Im Programm 2019 betonte PSL, dass die Stärkung der Souveränität von Belarus und der Ukraine ein strategisches Interesse Polens ist. Gleichzeitig fügte die Partei hinzu, dass „es auch unmöglich ist, den Dialog mit Russland aufzugeben“<sup>42</sup>. Ähnlich äußerte sich die Polnische Volkspartei in der Wahlerklärung 2015. Die Partei kam zu dem Schluss, dass „Polen es sich nicht leisten kann, eine Politik zu betreiben, die auf Abneigung gegen seine Nachbarn basiert, die wichtige ausländische Partner sind. Zu allen unseren Nachbarn, einschließlich Russland, sollten gute Beziehungen aufgebaut werden. Wir sind sehr daran interessiert, den Frieden in der Ukraine wiederherzustellen und gute Beziehungen zwischen Russland und der Ukraine aufzubauen. Wir wollen Demokratie und Freiheit für die Ukraine“<sup>43</sup>.

## Balkan

Obwohl beide deutschen Parteien nach der Erweiterung der Europäischen Union im Jahr 2004 der Überzeugung Ausdruck verliehen, dass der weitere Prozess der Erweiterung der Organisation wesentlich von deren Vertiefung bestimmt werde, behandelten sie aufgrund des Standes der Beitrittsverhandlungen Bulgariens, Rumäniens und Kroatiens als Ausnahmen von dieser Regel<sup>44</sup>. Gleichzeitig betonten die Parteien, dass der Bezugspunkt für den weiteren Beitritt von Staaten aus dem Balkanraum die unbedingte Erfüllung der Kopenhagener Kriterien sein muss<sup>45</sup>.

<sup>40</sup> „By żyło się lepiej. Wszystkim” (2007), S. 79.

<sup>41</sup> *Polskie Stronnictwo Ludowe wobec problemów i wyzwań dla Polski* (2008), S. 28.

<sup>42</sup> *PSL Koalicja Polska. Program* (2019), <https://www.psl.pl/wp-content/uploads/2022/08/program.pdf>, S. 31 [Zugriff: 15.6.2022].

<sup>43</sup> „*Blisko ludzkich spraw*”. *Deklaracja wyborcza PSL. Wybory parlamentarne 2015* (2015), S. 31.

<sup>44</sup> „*Deutschlands Verantwortung und Interessen in Europa und der Welt wahrnehmen*”. *Beschluss des 20. Parteitages der CDU Deutschlands* (2006), [https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/061127\\_Beschluss\\_A\\_end.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=408](https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/061127_Beschluss_A_end.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=408), S. 4–5 [Zugriff: 5.5.2022]; „*Freiheit und Sicherheit*” (2007), S. 101; *Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zum Europäischen Rat in Brüssel am 14./15. Dezember und zur bevorstehenden deutschen Präsidentschaft im Rat der Europäischen Union und in der G8 vor dem Deutschen Bundestag am 14. Dezember 2006 in Berlin, 14. Dezember 2006* (2006), „Bulletin“, Nr. 128-1.

<sup>45</sup> „*Die Europäische Einigung und der Euro*” (2011), S. 3; „*Gemeinsam erfolgreich in Europa*”. *Europapolitischer Beschluss des 26. Parteitags der CDU Deutschlands, 26. Parteitag der CDU Deutschlands, 5. April 2014, Messe Berlin* (2014), <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/140405-beschluss-gemeinsam-erfolgreich-in-europa.pdf>, S. 78–80 [Zugriff: 5.5.2022].

In der 2012 verabschiedeten „Zukunft Europa: handlungsfähig in der Krise, schlank im Innern, stark nach außen“ betonte die CSU, dass das Hauptkriterium für die Aufnahme neuer Mitglieder in die Organisation die Aufnahmefähigkeit der EU sein muss. Darüber hinaus vertrat sie die Auffassung, dass neue Formen und Instrumente des EU-Beitritts entwickelt werden sollten, die den Kandidatenländern eine Alternative zwischen Vollmitgliedschaft und Nachbarschaftspolitik bieten<sup>46</sup>. Eine solche Alternative könnte das von der CDU vorgeschlagene Modell des Europäischen Wirtschaftsraums+ (EWR+) sein. Sie ging davon aus, eine europäische Perspektive für kooperationswillige Nicht-EU-Staaten wie Albanien, Bosnien und Herzegowina, Montenegro, Kroatien, Kosovo, Serbien und Mazedonien<sup>47</sup> beizubehalten, ohne die Organisation zu überlasten. Das Konzept betonte die Umsetzung von Reformen und eine größere Konvergenz zwischen der Organisation und den betroffenen Ländern (Übernahme von etwa 70% des gemeinschaftlichen Besitzstands, einschließlich der vier Grundfreiheiten). Es berücksichtigte auch die Tatsache, dass Länder, die mit dieser Art der Zusammenarbeit in Verbindung stehen, nicht in die Union aufgenommen würden, weshalb man sie so eng wie möglich mit den Strukturen der Union verbinden wollte<sup>48</sup>. Darüber hinaus verwies die Partei auf das Konzept der Abgestuften Integration, die in einem schrittweisen Zugang zur Mitgliedschaft bestand<sup>49</sup>. Diese Ansichten wurden im christdemokratischen Regierungsprogramm 2017 wiederholt<sup>50</sup>.

<sup>46</sup> „Zukunft Europa: handlungsfähig in der Krise, schlank im Innern, stark nach außen“, 77. Parteitag der Christlich-Sozialen Union, 19./20. Oktober 2012 (2012), [https://www.csu.de/common/\\_migrated/csucontent/121020\\_beschluss-zukunft-europa\\_02.pdf](https://www.csu.de/common/_migrated/csucontent/121020_beschluss-zukunft-europa_02.pdf), S. 7–8 [Zugriff: 2.5.2022].

<sup>47</sup> Das Modell war auch Weißrussland und der Ukraine gewidmet.

<sup>48</sup> E. Brok, *Eine neue Erweiterungsstrategie für die EU. Perspektiven nach dem Verhandlungsbeginn mit der Türkei*, „Politische Meinung“, Nr. 433, Dezember 2005, S. 17–18; C. Atilgan, D. Klein, *EU-Integrationsmodelle unterhalb der Mitgliedschaft*, „Arbeitspapier“ 2006, Nr. 158, S. 7–8.

<sup>49</sup> „Leitsätze für eine aktive Außen- und Sicherheitspolitik“ (2001), S. 5–6. Dieses Modell stammt von dem Frankfurter Politikwissenschaftler Cemal Karakas. Ein bestimmtes Land sollte sich nicht nur wirtschaftlich, sondern auch politisch in die EU integrieren (auf einem fortgeschrittenen Integrationsniveau könnten Nicht-EU-Länder während der Sitzungen des Rates der Europäischen Union abstimmen, hätten aber kein Vetorecht). Es wurde davon ausgegangen, dass Verhandlungen zuerst in nicht vollständig vergemeinschafteten Gebieten geführt werden sollten, dann in solchen, die durch fortgeschrittene Integration gekennzeichnet sind. Daher war der erste Schritt die Einbeziehung von Nicht-EU-Staaten in die GASP, gefolgt von der Beteiligung im Bereich Justiz und Inneres, in der Wirtschafts- und Währungsunion, im Schengen-Raum und – schließlich – im Binnenmarkt. was bedeuten würde, eine Vollmitgliedschaft zu erreichen. C. Karakas, *Für eine Abgestufte Integration. Zur Debatte um den EU-Beitritt der Türkei*, HSKF-Standpunkte, 2005, Nr. 4, S. 1–16; M. Wissmann, *Das Modell der gestuften Mitgliedschaft. Neue Strategien für künftige Erweiterung Schritte der EU*, „Internationale Politik“ 2006, Mai, S. 66–68; C. Atilgan, D. Klein, *op. cit.*, S. 9–11; A. Szymański, *Niemcy wobec rozszerzenia Unii Europejskiej o Turcję*, „PISM Research Papers“ 2007, Nr. 4, S. 20.

<sup>50</sup> „Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben“. *Regierungsprogramm 2017–2021* (2017), <https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170703regierungsprogramm2017.pdf?file=1>, S. 58 [Zugriff: 5.5.2022].

Die Bürgerplattform war ein Befürworter des Beitritts der Balkanstaaten zur Europäischen Union. Im Programm von 2011 betonte die Partei, sie sei „der Sprecher für die Erweiterung der Union [...] um die Länder der Balkanhalbinsel [...], die alle notwendigen Beitrittsvoraussetzungen erfüllen würden“<sup>51</sup>. Die Polnische Volkspartei äußerte sich dazu jedoch nicht in Parteidokumenten.

## Türkei

Die deutschen Christdemokraten haben wiederholt angedeutet, dass eine Vollmitgliedschaft der Türkei in der EU aus mehreren wichtigen Gründen nicht möglich ist. Unter anderem erwähnte die CDU die Frage der Aufnahmefähigkeit der EU und verknüpfte sie mit der Reform der EU-Institutionen, einschließlich der Verbesserung der Entscheidungsfindung. Nach Ansicht der Partei könnte die Türkei aufgrund ihrer Größe und Bevölkerungszahl das Gleichgewicht in den EU-Institutionen stören und einen großen Einfluss auf die Entscheidungsfindung haben<sup>52</sup>. Die CSU fügte hinzu, der türkische Staat befinde sich auf einem anderen gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklungsstand als die EU-Mitgliedstaaten<sup>53</sup>. Die CDU verwies auch auf die Grenzen der EU-Erweiterung im geografischen und kulturellen Kontext. Nach Angaben der Christlich Demokratischen Union können nur europäische Länder der Organisation beitreten, und dies schloss ein Land aus, das auf zwei Kontinenten liegt – dem europäischen und dem asiatischen. Die Partei argumentierte auch, dass der Beitritt eines muslimischen Staates die Einheit und Identität der Organisation bedrohe und Fortschritte bei der europäischen Integration auf der Grundlage christlicher Wurzeln untergrabe<sup>54</sup>. Diese Frage wurde auch von der CSU angesprochen<sup>55</sup>. Ein wichtiger Punkt in der Argumentation der CDU gegen die Aufnahme der Türkei war auch die Nichterfüllung der Kopenhagener Kriterien, auf die auch die CSU hinwies<sup>56</sup>. Darüber hinaus wurde der Türkei vorgeworfen, gegenüber den

<sup>51</sup> „Następny krok. Razem“ (2011), S. 98.

<sup>52</sup> „Deutschlands Verantwortung und Interessen in Europa und der Welt wahrnehmen“ (2006), S. 4–5; „Europa-Manifest der CDU“ (2004), S. 10; „Freiheit und Sicherheit“ (2007), S. 101.

<sup>53</sup> „Die Europäische Einigung und der Euro“ (2011), S. 3; „Für ein starkes Bayern in Europa“ (2004), S. 8; „Chancen für alle! In Freiheit...“ (2007), S. 154; „Der Bayernplan. Klar für unser Land“ (2017), S. 29.

<sup>54</sup> Beschluss C5, Weitere Beschlüsse des 23. Parteitages der CDU, Karlsruhe 2010 (2010), [https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/101116-c-beschluesse\\_0.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=373](https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/101116-c-beschluesse_0.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=373), S. 5–6 [Zugriff: 5.5.2022]; „Deutschlands Verantwortung und Interessen in Europa und der Welt wahrnehmen“ (2006), S. 4–5; „Freiheit und Sicherheit“ (2007), S. 101.

<sup>55</sup> „Die Europäische Einigung und der Euro“ (2011), S. 3; „Für ein bürgerliches Europa“. Beschluss des CSU-Parteivorstands vom 30. Januar 2017 in München (2017), <http://www.csu.de/common/csu/content/csu/hauptnavigation/politik/beschluesse/Papiere/2017-01-30-Europapapier.pdf>, S. 2 [Zugriff: 2.5.2022].

<sup>56</sup> Beschluss C5 (2010), S. 5–6; „Die Europäische Einigung und der Euro“ (2011), S. 3; „Für ein bürgerliches Europa“ (2017), S. 2.

EU-Mitgliedstaaten – der Hellenischen Republik und der Republik Zypern – eine unzureichende Außenpolitik zu betreiben. Das letzte Argument der CDU war das Auftauchen neuer Bedrohungen und die Schwächung der Sicherheit der Organisation durch den Beitritt eines Landes, das in einer der konfliktreichsten Regionen der Welt liegt<sup>57</sup>.

In der Erkenntnis, dass es im vitalen Interesse der EU-Mitgliedstaaten, darunter auch Deutschlands, liegt, gute Beziehungen zu diesem Land zu pflegen und es näher an Europa heranzuführen, förderten die Christdemokraten das Modell der „privilegierten Partnerschaft“<sup>58</sup>. Diese Partnerschaft reichte laut CDU weit über die Zollunion EU-Türkei hinaus und ermögliche die Schaffung eines aller Warengruppen umfassenden Wirtschaftsraums. Die Türkei könnte sich auch stärker in die Gemeinsame Außen- und Sicherheitspolitik und die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik einbringen, einschließlich im Kampf gegen Terrorismus, Extremismus und organisierte Kriminalität. Darüber hinaus wurde vorgeschlagen, die Zusammenarbeit zu vertiefen, insbesondere zur Stärkung der Zivilgesellschaft, des Umweltschutzes, der Forschungs- und Innovationskapazität, der Unterstützung kleiner und mittlerer Unternehmen, des Gesundheitswesens und der Bildung<sup>59</sup>.

Die Verschärfung der Finanzkrise der Euro-Mitgliedstaaten hat die Haltung der bayerischen Christdemokraten zur Erweiterung der Europäischen Union geschärft. Im verabschiedeten Programm der CSU für die Wahlen zum Europäischen Parlament 2014 erklärte die Partei nachdrücklich, dass die Europäische Union mindestens bis 2019 keine neuen Mitgliedsstaaten aufnehmen solle. Es wurde argumentiert, dass die Organisation „nicht unbegrenzt verlängert werden kann“, umso mehr, dass „es an der Grenze seiner Aufnahmefähigkeit ist“. Daher gab es Unterstützung für die Beendigung der Verhandlungen mit der Türkei<sup>60</sup>. Auch die Zusammenarbeit der Türkei

<sup>57</sup> *Beschluss C5* (2010), S. 5–6.

<sup>58</sup> Die CDU räumte ein, dass dieses Land ein wichtiger Partner in der Nato sei, deren politische und geostrategische Bedeutung nach dem Ende des Kalten Krieges noch weiter zugenommen habe. Nach Angaben der Partei spielte dieses Land auch die Rolle einer Brücke zwischen der Welt des Christentums und des Islam und eines regionalen Führers, der zur Stabilisierung der gesamten Region beiträgt, einschließlich des Aufbaus demokratischer und pluralistischer Systeme in zentralasiatischen Staaten. Auch die CDU äußerte die Hoffnung, dass die Türkei ihre Chance nutzen werde, einen konstruktiven Beitrag zum Aufbau dauerhafter Friedensstrukturen im Nahen Osten zu leisten. *Beschluss Nr. H18, „Neue Chancen der Partnerschaft mit der Türkei“* (1992). In: *Protokoll, 3. Parteitag der CDU Deutschlands, Düsseldorf, 26.–28. Oktober 1992*, Bonn, S. 428–430. Die CSU verwies auf die geostrategische Lage und Größe des türkischen Staates sowie darauf, dass er ein strategischer Verbündeter in der Nato und einer der wichtigsten Handelspartner Deutschlands sei. *„Die Europäische Einigung und der Euro“* (2011), S. 3; *„Für ein starkes Bayern in Europa“* (2004), S. 8; *„Chancen für alle! In Freiheit...“* (2007), S. 154; *„Der Bayernplan. Klar für unser Land“* (2017), S. 29.

<sup>59</sup> *„Europa-Manifest der CDU“* (2004), S. 8, 10; *„Deutschlands Verantwortung und Interessen in Europa und der Welt wahrnehmen“* (2006), S. 4–5.

<sup>60</sup> *Europaplan Bayern, 2014–2019* (2014), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/)

bei der Eindämmung des Flüchtlingsstroms aus Syrien auf das Gebiet der EU änderte nichts an der Meinung der deutschen Christdemokraten, dieses Land in die Organisation aufzunehmen<sup>61</sup>.

Die Bürgerplattform befürwortete die Mitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Union. Im Dokument mit dem Titel „Ein Staat für Bürger“ von 2005, fügte die Partei hinzu, „sollte jedoch von der strikten Einhaltung aller Bedingungen abhängig gemacht werden, die vor [der Türkei] umrissen wurden. Gleichzeitig glauben wir, dass die Mitgliedschaft der Türkei mit einer klaren Definition der Absichten der EU in Bezug auf die Mitgliedschaft anderer Länder einhergehen sollte“<sup>62</sup>.

In dem Dokument „PSL angesichts der Probleme und Herausforderungen für Polen“ betonte die Polnische Volkspartei recht hintergründig, dass die polnische Position zur Erweiterung der Union „nicht nur geopolitische Aspekte, sondern auch historische berücksichtigen muss und zivilisatorisch-kulturelle sowie wirtschaftliche Aspekte, was den Kern des Sonderfalls Türkei ausmacht“<sup>63</sup>.

## Zusammenfassung

Gemeinsames Element des Konzepts der europäischen Integration, dass sich in den Parteidokumenten von CDU, CSU, PO und PSL wiederfindet, ist die Wahrnehmung der Europäischen Union als einer Organisation, die langfristig Frieden, Sicherheit, Freiheit und Wohlstand gewährleistet. Aufgrund von z.B. der spätere Beitritt des Staates zur EU, die Bürgerplattform und die Polnische Volkspartei verbinden Polens Anbindung an die EU-Strukturen auch mit der Modernisierung des Staates, der Entwicklung der Zivilgesellschaft und der Achtung der Bürger- und Menschenrechte. Gleichzeitig wird die PSL aufgrund der in Parteidokumenten zum Ausdruck gebrachten pragmatischen Einstellung zur Mitgliedschaft und des erheblichen Interesses an ihrer sozialen und wirtschaftlichen Dimension manchmal in die Gruppe der europragmatischen Gruppierungen aufgenommen.

In Anlehnung an das Leitbild der europäischen Integration verweisen CDU, CSU und PO auf das Prinzip der „Einheit in Vielfalt“, das die Achtung ethnischer,

---

Dokumente/ACSP/Europawahlen/EU2014\_Broschuere\_Europaplan\_Bayern\_ES.pdf, S. 5 [Zugriff: 2.5.2022]; „Für ein bürgerliches Europa“ (2017), S. 2; „Der Bayernplan. Klar für unser Land“ (2017), S. 29; „Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben“ (2017), S. 58.

<sup>61</sup> N.J. Kurmayer, S. Michalopoulos, *Bez współpracy z Turcją, Unia Europejska nie rozwiąże problemu migracji*, Euractiv, 22.06.2021, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-wewnietrzna-ue/news/unia-europejska-turcja-niemcy-merkel-draghi-erdogan-syria-imigracja-balkany/> [Zugriff: 06.06.2022]; *Merkel praises Turkey over refugees but does not see it joining EU*, Reuters, 22.07.2021, <https://www.reuters.com/world/middle-east/merkel-praises-turkey-over-refugees-does-not-see-it-joining-eu-2021-07-22/> [Zugriff: 6.6.2022].

<sup>62</sup> „Państwo dla obywateli” (2005), S. 260.

<sup>63</sup> *Polskie Stronnictwo Ludowe wobec problemów i wyzwań dla Polski* (2008), S. 28.

nationaler, religiöser und kultureller Unterschiede in Europa voraussetzt und sich gleichzeitig im Namen gemeinsamer Werte eint (die oben genannte Freiheit und Achtung der Rechte und Würde, Menschenrechte, Demokratie, Gleichheit und Rechtsstaatlichkeit). Dabei betonten die genannten Parteien besonders die Nationalstaaten und ihre Nationen und Regionen als charakteristische Elemente des „Europas der Einheit in Vielfalt“. PSL legte einen noch stärkeren Schwerpunkt auf die Bewahrung verschiedener Kulturen, Traditionen und Nationalstaaten sowie ihrer Souveränität, Attribute und Befugnisse. Folglich war die Polnische Volkspartei gegen die Föderalisierung der Europäischen Union und befürwortete eine vor allem wirtschaftliche Zusammenarbeit zwischen lose verbundenen Nationalstaaten. Obwohl die Partei 2008 betonte, die Europäische Union habe das Dilemma zwischen einem „Europa der Heimatländer“ oder einem supranationalen „Superstaat“ überwunden und sich für mutigere Integrationsinitiativen entschieden, beabsichtigte sie nicht, einer tieferen Integration in alle EU-Politiken zuzustimmen.

Die Bürgerplattform stand der Föderalisierung der Union viel positiver gegenüber. Gleichzeitig ist hervorzuheben, dass sich die Partei in den ersten Jahren nach dem Beitritt zu den EU-Strukturen für eine starke und effektive Vertretung nationaler Interessen auf europäischer Ebene eingesetzt hat. Im Laufe der Zeit näherten sich die Ansichten der PO den Ansichten der deutschen CDU an, die betonten, dass die Europäische Union eine „Staatenunion“ sei, kein europäischer „Bundesstaat“ oder „Superstaat“, der unabhängig entscheiden könne auf eigene Kompetenzen. Sowohl die CDU als auch die CSU (und die beiden polnischen Parteien) messen in diesem Zusammenhang dem Subsidiaritätsprinzip große Bedeutung bei.

Obwohl CSU, PO und PSL erkannten die Notwendigkeit einer verstärkten und flexiblen Zusammenarbeit der Staaten in der Europäischen Union an, äußerten sich besorgt über die Aufteilung der Mitgliedstaaten in die „erste“ und „zweite“ Kategorie. In den im fraglichen Zeitraum veröffentlichten Parteiprogrammen lehnte die Christlich-Soziale Union das Konzept eines „Europa der zwei Geschwindigkeiten“ eindeutig ab, die Bürgerplattform wandte sich gegen die sich wandelnden Kreise der Integration, also das Modell der „konzentrischen Kreise“, während die Polnische Volkspartei äußerte sich zu keinem Integrationsmodell negativ. Im Gespräch mit den bayerischen Christdemokraten deutete Bundeskanzlerin Angela Merkel an, dass das „Europa der zwei Geschwindigkeiten“ aufgrund der engeren wirtschaftlichen und fiskalischen Zusammenarbeit der Länder der Eurozone bereits eine vollendete Tatsache sei.

Beide CDU-Parteien waren sich einig, dass der Ausbau der Organisation nach dem Jahr 2004 wesentlich von ihrer Vertiefungs- und Aufnahmefähigkeit bestimmt wurde. In der Annahme, dass der Erweiterungsphase immer eine Konsolidierung und Vertiefung der EU vorausgehen muss, forderten die Parteien institutionelle Reformen, Verbesserung der Kohärenz und der gemeinsamen Handlungsfähigkeit. Sie waren zwar offen für den Beitritt osteuropäischer Länder, boten aber Belarus, Moldawien

oder der Ukraine Kooperationen innerhalb verschiedener Plattformen an, etwa in der „Ostmitteleuropäischen Dimension“. Nach dem EU-Beitritt Polens haben es sich die Plattform und die Polnische Bauernpartei sogar zur Priorität gemacht, den östlichen Nachbarn bei der Verwirklichung ihrer europäischen Bestrebungen zu helfen. Daher trug die PO-PSL-Regierung im Jahr 2008 mit Unterstützung der schwedischen Diplomatie zur Initiierung des Östlichen Partnerschaftsprogramms bei.

Wie im Fall der osteuropäischen Länder schlug die Christlich Demokratische Union unter Bezugnahme auf die Zusammenarbeit und den möglichen Beitritt der Westbalkanländer zur Europäischen Union vor, dass von der Partei geschaffene Modell des Europäischen Wirtschaftsraums+ (EWR+) zu verwenden. Zudem sprachen sowohl CDU als auch CSU über den schrittweisen Beitritt der Westbalkanstaaten. Sie betonten auch, dass der Bezugspunkt für weitere Beitritte von Ländern aus diesem Bereich deren bedingungslose Erfüllung der Kopenhagener Kriterien sein muss. Dieselbe Bedingung wurde den Balkanstaaten von der Bürgerplattform auferlegt, während die Polnische Volkspartei sich in Parteidokumenten nicht zu diesem Thema äußerte.

Im Fall der Republik Türkei entschieden sich CDU und CSU am häufigsten für das Modell der „privilegierten Partnerschaft“, das einen Beitritt des Landes zur Europäischen Union ausschloss. Sie begründeten ihre Position mit verschiedenen Gründen – von den Grenzen der EU-Erweiterung im geografischen und kulturellen Kontext über das Ungleichgewicht in den EU-Institutionen bis hin zur Nichterfüllung der Kopenhagener Kriterien. Außerdem machte die Bürgerplattform den Beitritt der Türkei von der strikten Erfüllung aller Bedingungen durch dieses Land abhängig, während die Polnische Volkspartei die historischen, zivilisatorischen, kulturellen und wirtschaftlichen Aspekte im Zusammenhang mit der Aufnahme des Landes in die Organisation erwähnte.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass trotz der Unterschiede in den Konzepten der europäischen Integration von CDU, CSU, PO und PSL diese Konzepte eine angemessene Grundlage für die Etablierung einer Zusammenarbeit zwischen polnischen und deutschen Parteien innerhalb der EVP darstellen.

## Literaturverzeichnis

- „20 Leitsätze zur Europapolitik“ beschlossen vom Landesvorstand am 12. April 1999 (1999), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm\\_EPW\\_1999\\_01.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm_EPW_1999_01.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].
- Angela Merkel über die Europäische Union, „Süddeutsche Zeitung“, 26.01.2012.
- Atilgan C. und Klein D., *EU-Integrationsmodelle unterhalb der Mitgliedschaft*, „Arbeitspapier“ 2006, Nr. 158.
- Beschluss C5, *Weitere Beschlüsse des 23. Parteitages der CDU, Karlsruhe 2010* (2010), [https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/101116-c-beschluesse\\_0.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&cid=373](https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/101116-c-beschluesse_0.pdf?file=1&type=field_collection_item&cid=373) [Zugriff: 5.5.2022].

- Beschluss „Starkes Europa – Gute Zukunft für Deutschland“, 24. Parteitag der CDU Deutschlands, 13.–15.11.2011 (2011), Leipzig, <http://www.leipzig2011.cdu.de/images/stories/docs/1111114-beschluss-europa.pdf> [Zugriff: 5.2.2022].
- Beschluss Nr. H18, „Neue Chancen der Partnerschaft mit der Türkei“ (1992). In: *Protokoll, 3. Parteitag der CDU Deutschlands, Düsseldorf, 26.–28. Oktober 1992*, Bonn.
- „Blisko ludzkich spraw“. Deklaracja wyborcza PSL. Wybory parlamentarne 2015 (2015).
- Brok E., *Eine neue Erweiterungsstrategie für die EU. Perspektiven nach dem Verhandlungsbeginn mit der Türkei*, „Politische Meinung“, Nr. 433, Dezember 2005.
- Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel. In: *Plenarprotokoll 16/157, Deutscher Bundestag, Stenografischer Bericht, 157. Sitzung, Berlin, Donnerstag, den 24. April 2008*.
- „By żyło się lepiej. Wszystkim“. Program wyborczy Platformy Obywatelskiej (2007), Warszawa.
- „Chancen für alle! In Freiheit und Verantwortung gemeinsam Zukunft gestalten“. Grundsatzprogramm der Christlich Sozialen Union beschlossen im September 2007 (2007), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Grundsatzprogramme/Grundsatzprogramm\\_2007.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Grundsatzprogramme/Grundsatzprogramm_2007.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].
- „Der Bayernplan. Klar für unser Land“. Programm der CSU zur Bundestagswahl, Beschluss des CSU-Parteivorstands am 17. Juli 2017 in München (2017), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Bundestagswahlen/BTW\\_2017-Der\\_Bayernplan.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Bundestagswahlen/BTW_2017-Der_Bayernplan.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].
- „Deutschlands Verantwortung und Interessen in Europa und der Welt wahrnehmen“. Beschluss des 20. Parteitages der CDU Deutschlands (2006), [https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/061127\\_Beschluss\\_A\\_end.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=408](https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/061127_Beschluss_A_end.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=408) [Zugriff: 5.5.2022].
- „Die Europäische Einigung und der Euro“, Beschluss des Parteitags der Christlich-Sozialen Union am 7./8. Oktober 2011 in Nürnberg (2011), [https://www.csu.de/common/\\_migrated/csucontent/111011\\_leitantrag\\_europa\\_04.pdf](https://www.csu.de/common/_migrated/csucontent/111011_leitantrag_europa_04.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].
- „Europa-Manifest der CDU“, Beschluss des Bundesvorstands der Christlich Demokratischen Union Deutschlands am 22. März 2004 (2004), [http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme\\_Europaparlament/Programm\\_Europawahl2004.pdf](http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Europaparlament/Programm_Europawahl2004.pdf) [Zugriff: 5.5.2022].
- Europaplan Bayern, 2014–2019* (2014), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/EU2014\\_Broschuere\\_Europaplan\\_Bayern\\_ES.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/EU2014_Broschuere_Europaplan_Bayern_ES.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].
- „Freiheit und Sicherheit“. Grundsätze für Deutschland. Das Grundsatzprogramm. Beschlossen vom 21. Parteitag, Hannover, 3.–4. Dezember 2007 (2007), [https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/071203-beschluss-grundsatzprogramm-6-navigierbar\\_1.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=1918](https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/071203-beschluss-grundsatzprogramm-6-navigierbar_1.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=1918) [Zugriff: 5.5.2022].
- „Für ein bürgerliches Europa“. Beschluss des CSU-Parteivorstands vom 30. Januar 2017 in München (2017), <http://www.csu.de/common/csu/content/csu/hauptnavigation/politik/beschluesse/Papiere/2017-01-30-Europapapier.pdf> [Zugriff: 2.5.2022].
- „Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben“. Regierungsprogramm 2017–2021 (2017), <https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170703regierungsprogramm2017.pdf?file=1> [Zugriff: 5.5.2022].
- „Für ein starkes Bayern in Europa“. Wahlprogramm zur Europawahl 2004 (2004), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm\\_EPW\\_2004\\_01.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm_EPW_2004_01.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].
- „Gemeinsam erfolgreich für Deutschland“. Regierungsprogramm 2013–2017 (2013), [http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme\\_Bundestag/2013-2017\\_regierungsprogramm.pdf](http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Bundestag/2013-2017_regierungsprogramm.pdf) [Zugriff: 5.5.2022].

- „Gemeinsam erfolgreich in Europa“. Europapolitischer Beschluss des 26. Parteitags der CDU Deutschlands, 26. Parteitag der CDU Deutschlands, 5. April 2014, Messe Berlin (2014), <https://www.cdu.de/sites/default/files/media/140405-beschluss-gemeinsam-erfolgreich-in-europa.pdf> [Zugriff: 5.5.2022].
- Karakas C., *Für eine Abgestufte Integration. Zur Debatte um den EU-Beitritt der Türkei*, HSKF-Standpunkte, 2005, Nr. 4.
- „Leitsätze für eine aktive Außen- und Sicherheitspolitik“. Beschlüsse des 14. Parteitages der CDU Deutschlands (2001), [https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/beschl-auen.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=444](https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/beschl-auen.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=444) [Zugriff: 5.5.2022].
- Lesiewicz E., *Zróżnicowanie procesów integracji europejskiej. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015.
- Manifest der Christlich-Sozialen Union zur Wahl des Europäischen Parlaments am 12. Juni 1994* (1994), [https://www.hss.de/fileadmin/user\\_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm\\_EPW\\_1994.pdf](https://www.hss.de/fileadmin/user_upload/HSS/Dokumente/ACSP/Europawahlen/CSU-Programm_EPW_1994.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].
- Merkel praises Turkey over refugees but does not see it joining EU*, Reuters, 22.07.2021, <https://www.reuters.com/world/middle-east/merkel-praises-turkey-over-refugees-does-not-see-it-joining-eu-2021-07-22/> [Zugriff: 6.6.2022].
- Merkel: Wir brauchen mehr Europa, Interview mit Angela Merkel*, 07. Juni 2012, <https://www.bundeskanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/merkel-wir-brauchen-mehr-europa-642496> [Zugriff: 1.7.2018].
- „Narodowe priorytety europejskiej polityki PSL. Sukces Europy, sukces dla Polski“. Deklaracja Wyborcza Polskiego Stronnictwa Ludowego (2009), Warszawa.
- „Następny krok. Razem“. Program wyborczy PO 2011 (2011).
- Kurmayer N.J. und Michalopoulos S., *Bez współpracy z Turcją, Unia Europejska nie rozwiąże problemu imigracji*, Euractiv, 22.06.2021, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-wewnetrzna-ue/news/unia-europejska-turcja-niemcy-merkel-draghi-erdogan-syria-imigracja-balkany/> [Zugriff: 6.6.2022].
- „Państwo dla obywateli“. Plan rządzenia 2005–2009 (2005), Hrsg. M. Jankowski, S. Kawalec, B. Piotrowski, J. Rokita, J. Wasicka, P. Wojciechowski, Warszawa.
- „Polska przyszłości“. Program Platformy Obywatelskiej RP (2015).
- Polskie priorytety europejskiej polityki PSL (2014), Zamość.
- Polskie Stronnictwo Ludowe wobec problemów i wyzwań dla Polski (2008). In: *Dokumenty X Kongresu Polskiego Stronnictwa Ludowego*, Warszawa.
- Program Społeczno-Gospodarczy Polskiego Stronnictwa Ludowego (2004), Warszawa.
- PSL Koalicja Polska. Program (2019), <https://www.psl.pl/wp-content/uploads/2022/08/program.pdf> [Zugriff: 15.6.2022].
- „Razem tworzymy lepszą przyszłość“. Narodowe priorytety PSL na lata 2007–2011 (2007), Warszawa 2007.
- Regierungserklärung von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel zum Europäischen Rat in Brüssel am 14./15. Dezember und zur bevorstehenden deutschen Präsidentschaft im Rat der Europäischen Union und in der G8 vor dem Deutschen Bundestag am 14. Dezember 2006 in Berlin*, 14. Dezember 2006 (2006), „Bulletin“, Nr. 128-1.
- „Silna Polska. Odnowiony Zachód“. Program polityki zagranicznej Platformy Obywatelskiej (2019), Warszawa, <https://platforma.org/upload/document/76/attachments/96/Polityka%20zagraniczna%20WWW.pdf> [Zugriff: 2.12.2022].
- „Stawiamy na normalność – Polska lepszych szans“. Deklaracja programowa Polskiego Stronnictwa Ludowego (2007), Warszawa.

Szymański A., *Niemcy wobec rozszerzenia Unii Europejskiej o Turcję*, „PISM Research Papers“ 2007, Nr. 4.

Wissmann M., *Das Modell der gestuften Mitgliedschaft. Neue Strategien für künftige Erweiterungsschritte der EU*, „Internationale Politik“ 2006, Mai.

„Zukunft Europa: handlungsfähig in der Krise, schlank im Innern, stark nach außen“, 77. Parteitag der Christlich-Sozialen Union, 19./20. Oktober 2012 (2012), [https://www.csu.de/common/\\_migrated/csucontent/121020\\_beschluss-zukunft-europa\\_02.pdf](https://www.csu.de/common/_migrated/csucontent/121020_beschluss-zukunft-europa_02.pdf) [Zugriff: 2.5.2022].

## *Europäische Integration in den Konzepten der polnischen und deutschen Parteien der Europäischen Volkspartei*

### *Kurzzusammenfassung*

Der Artikel präsentiert und vergleicht die Konzepte der europäischen Integration zweier deutscher Parteien – CDU und CSU – und zweier polnischer Parteien – PO und PSL – die Mitglieder der Europäischen Volkspartei (EVP) sind. Es gliederte sich in eine Einleitung, drei Teile – der Erste, der Umriss, wie die polnische und die deutsche Partei die Europäische Union wahrnahmen, der zweite, der sich auf die Modelle der europäischen Integration bezog, die den oben genannten Parteien nahestanden, und der dritte, der beschreibt, wie CDU, CSU, PO und PSL die Erweiterung der Europäischen Union wahrgenommen haben – und das Schlusswort. Der Artikel analysiert Parteidokumente, hauptsächlich Wahlprogramme, die in den Jahren 2004–2019 veröffentlicht wurden.

Schlüsselwörter: Europäische Integration, Bürgerplattform, Polnische Volkspartei, Christlich Demokratische Union Deutschlands, Christlich-Soziale Union in Bayern

## *European integration in the concepts of Polish and German parties belonging to the European People's Party*

### *Abstract*

The article presents and compares the concepts of European integration of two German parties – CDU and CSU – and two Polish parties – PO and PSL – which are members of the European People's Party (EPP). It was divided into an introduction, three parts – the first one, which outlined how the Polish and German parties perceived the European Union, the second one related to the models of European integration that were close to the above-mentioned parties, and the third one, which describes how the CDU, CSU, PO and PSL perceived the enlargement of the European Union – and the conclusion. Article analyzes party documents, primarily election programs, that were published in 2004–2019.

Keywords: European integration, Civic Platform, Polish People's Party, Christian Democratic Union of Germany, Christian Social Union in Bavaria

---

Varia





## Zdzisław Śliwa

dr hab., Bałtycka Akademia Obrony, Tartu, Estonia  
<https://orcid.org/0000-0002-5653-2941>

## Aleksander Ksawery Olech

dr, Bałtycka Akademia Obrony, Tartu, Estonia  
<https://orcid.org/0000-0002-3793-5913>

## Piotr Dutkiewicz

mgr, doktorant, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska  
<https://orcid.org/0000-0002-4588-2700>

# Arktyczne aspiracje Chin a ich relacje z Federacją Rosyjską

## Wprowadzenie

Relacje Rosji i Chin są często postrzegane w kontekście nie tyle rywalizacji, ile współpracy – opartej na kalkulacji polityczno-ekonomicznej dotyczącej stworzenia sojuszu przeciwko wpływowi Stanów Zjednoczonych. W perspektywie długoterminowej współpraca ta może w szerszym zakresie dotyczyć zwłaszcza sfery militarnej. Obie strony, rosyjska i chińska, dostrzegają próby osłabienia kooperacji Pekin-Moskwa przez kraje zachodnie – przede wszystkim USA – i uznają Waszyngton za zagrożenie. Podkreślał to zarówno Władimir Putin w wywiadzie dla NBC, zarzucając reporterowi zadawanie pytań tendencyjnych<sup>1</sup>, jak i chiński minister spraw zagranicznych Wang Yi w ramach spotkania ze swoim rosyjskim odpowiednikiem

<sup>1</sup> *Full transcript of exclusive Putin interview with NBC News' Keir Simmons*, NBC News, 14.06.2021, <https://www.nbcnews.com/news/world/transcript-nbc-news-exclusive-interview-russia-s-vladimir-putin-n1270649> [dostęp: 3.10.2022].

Siergiejem Ławrowem<sup>2</sup>. Wang podkreślił, że strategiczne partnerstwo pomiędzy państwami musi być kontynuowane, choć obie strony zdają sobie sprawę z tego, jakie niesie to dla nich korzyści i ryzyka. Oba państwa, chociażby w kwestii wizerunkowej, będą starały się podtrzymywać te relacje, gdyż tworzy to sojusz przeciwko Stanom Zjednoczonym, ale też państwom Unii Europejskiej i strukturom NATO. W czerwcu 2021 r. padła również deklaracja o przedłużeniu traktatu o przyjaźni z 2001 r.; pozytywnie została też oceniona współpraca ostatnich 20 lat<sup>3</sup>. 4 lutego 2022 r., bezpośrednio przed agresją na Ukrainę, przywódcy Rosji i Chin we wspólnym oświadczeniu ogłosili „przyjaźń bez granic”, która „nie jest wcale, patrząc na nią z perspektywy historycznej, czymś oczywistym”<sup>4</sup>.

Najważniejszym mankamentem w tych relacjach jest to, że współpraca rosyjsko-chińska nie jest do końca symetryczna pod względem uzyskiwanych korzyści. Ewidencja większy potencjał możliwego rozwoju posiadają Chiny, które już zdominowały Rosję. W efekcie Moskwa stała się dogodnym zapleczem energetycznym dla Pekinu. Warte jest też podkreślenia, że w 2020 r. eksport produktów nieenergetycznych (wyroby metalowe, żywność oraz maszyny) z Rosji do Chin wyniósł 16,4 miliardów USD<sup>5</sup>. Moskwa jest zainteresowana przede wszystkim wymiarem militarnym oraz utrzymaniem silnych wpływów w dawnych republikach radzieckich, np. w Azji Centralnej. Ten ostatni region to również obszar budowania chińskich wpływów polityczno-ekonomicznych. Chińska Republika Ludowa jest zainteresowana wymiarem ekonomicznym i budowaniem swojej pozycji poprzez zależności gospodarcze oraz zapewnienie bezpieczeństwa swoim projektom, takim jak Nowy Jedwabny Szlak.

Celem artykułu jest przedstawianie sytuacji polityczno-ekonomicznej w kontekście praktycznych działań podjętych przez Rosję i Chiny w Arktyce, jak również indywidualnych wysiłków tych państw w dążeniu do uzyskania dominującej roli w regionie. Zasadnicze treści odniesiono do aspektów politycznych i ekonomicznych, pominięto szczegółowe omówienie aspektu militarnego. Został on jedynie wspomniany w kontekście potencjału wskazanych państw oraz Stanów Zjednoczonych. Wyniki dociekań publikacji oparto na analizie i syntezie oficjalnych dokumentów, publikacji akademickich i specjalistycznych oraz praktycznych skutków decyzji politycznych.

<sup>2</sup> *Chinese FM calls for elevating bilateral relations with Russia*, Xinhua, 16.07.2021, [http://www.xinhuanet.com/english/2021-07/16/c\\_1310064854.htm](http://www.xinhuanet.com/english/2021-07/16/c_1310064854.htm) [dostęp: 01.12.2021].

<sup>3</sup> *Rosja i Chiny przedłużają traktat o przyjaźni*, RP.pl, 28.06.2021, <https://www.rp.pl/Dyplomacja/210629401-Rosja-i-Chiny-przedluzaja-traktat-o-przyjazni.html> [dostęp: 3.09.2022].

<sup>4</sup> M. von Hein, *Rosja i Chiny: Problematiczne partnerstwo*, Deutsche Welle, 13.03.2022, <https://www.dw.com/pl/rosja-i-chiny-problematiczne-partnerstwo/a-61111423> [dostęp: 24.08.2022].

<sup>5</sup> *Non-energy exports of Russia in 2020*, <https://valdaiclub.com/multimedia/infographics/non-energy-exports-of-russia-in-2020/?fbclid=IwAR2oVgnSc1Sko8XvDwT5FqxRqvHKG-jNmHV9ewEWdaXYHqxwiWql4UXB1sHQ> [dostęp: 10.12.2021].

## Współpraca międzynarodowa – szanse i wyzwania

Dla Chińskiej Republiki Ludowej istotną kwestią jest szukanie nowych źródeł pozyskiwania surowców, które wspierają rosnącą pozycję międzynarodową tego państwa oraz rozwój gospodarczy ważny w polityce wewnętrznej. Chińska potęga jest uzależniona od stałego wzrostu ekonomicznego. Biorąc pod uwagę taką diagnozę oraz olbrzymie udziały gospodarki chińskiej w projektach na całym świecie, należy uważnie analizować wszelkie działania gospodarcze Państwa Środka. Spory o terytorium Arktyki nie są zjawiskiem nowym. Wśród zakończonych konfliktów można dla przykładu wymienić: spór o Spitsbergen w latach 1912–1920 pomiędzy Danią, Holandią, Szwecją Wielką Brytanią i ZSRR, spór o archipelag arktyczny w latach 1918–1925 pomiędzy Kanadą i USA czy też spór o Wschodnią Grenlandię między Danią i Norwegią<sup>6</sup>. Wśród dokumentów definiujących zainteresowanie Arktyką poszczególnych państw w pierwszej dekadzie XXI w. dla przykładu można wymienić dyrektywę USA z 2009 r. precyzującą plany związane z Arktyką (powstanie bazy przeciwrakietowej i systemu wczesnego ostrzegania), przyjęcie przez Kanadę w 2009 r. „Strategii Północnej”, dokument „Strategia Rządu Norwegii dla dalekiej Północy” z 2006 r. zakładający między innymi delimitację wód Morza Barentsa, czy też „Duńską strategię w Arktyce w latach 2011–2020” wskazującą na znaczenie pozyskiwania ropy oraz gazu na wschód od wyspy<sup>7</sup>. Chińska Republika Ludowa już w 2018 r. podkreśliła, że ma ważne interesy na terenie Arktyki, której morskie szlaki żeglugowe to część Polarnego Jedwabnego Szlaku, będącego elementem Inicjatywy Pasa i Drogi. Odnosi się to nie tylko do szlaków handlowych, ale również do wymogu przyspieszenia transportu surowców i obniżenia kosztów, które są istotną składową systemu gospodarki chińskiej. Dostęp Chin do szlaków arktycznych, współpraca z państwami posiadającymi prawa do działań na terenie Arktyki, prowadzenie badań naukowych, wpływ na ustalanie przepisów prawa w regionie – mogą wydatnie przyczynić się do realizacji celów ekonomicznych Chin<sup>8</sup>. Wykorzystanie arktycznych morskich szlaków komunikacyjnych (Sea Lines of Communication, SLOCs) umożliwiłoby zmniejszenie roli przepływu towarów przez Cieśninę Malakka oraz Ocean Indyjski, które są kontrolowane i mogą być blokowane przez US Navy. W związku z potrzebą stałego monitorowania sytuacji w Arktyce, Państwo Środka jest członkiem takich organizacji jak Międzynarodowy Komitet Badań Arktyki (IASC), Międzynarodowa Organizacja Morska (IMO) czy Międzynarodowy Rządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (IPCC).

<sup>6</sup> B. Pietrzko, *Arktyka – spory o strefy wpływów*, [w:] *Między idea, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna, J. Lustig, N. Stępień-Lampa, B. Zasępa, Uniwersytet Śląski, Katowice 2017, s. 639.

<sup>7</sup> *Ibidem*, s. 641–643.

<sup>8</sup> Li Zhenfu, Chen Zhuo, Chen Xue, Chen Xiao, *The Development of the Arctic Passage and the Construction of the „Polar Silk Road”*, „Periodical of Ocean University of China” 2019, nr 2, s. 1–12.

Chiny mają też status obserwatora Rady Arktycznej, której prowadzi obecnie Federacja Rosyjska, jednak po jej agresji na Ukrainę działanie Rady Arktycznej zawieszono. Planowane wznowienie działań Rady bez udziału Rosji jest praktycznie niewykonalne<sup>9</sup>. Wpływa na to fakt, że spośród państw arktycznych to właśnie Rosja posiada najdłuższy odcinek wybrzeża arktycznego. Członkostwo instytucjonalne Chin pozwala monitorować sytuację w regionie i po części zalegalizować działania Państwa Środka w ramach różnych projektów<sup>10</sup>. Bardzo ciekawym obszarem są te tereny Arktyki, gdzie chińskie firmy inwestują w rosyjskie próby wydobywania ropy i gazu z zasobów naturalnych, które w wyniku globalnego ocieplenia i ułatwienia żeglugi na Oceanie Arktycznym stały się bardziej dostępne.

Wyróżnia się cztery grupy państw, które są zainteresowane Arktyką. Pierwsza z nich to państwa z bezpośrednim dostępem do Oceanu Arktycznego. Państwa nadbrzeżne posiadają prawo do wyłącznej strefy ekonomicznej, która przewiduje prawa do badań naukowych morza, eksploatacji, ochrony morskiej czy też wznoszenia i użytkowania sztucznych wysp oraz instalacji<sup>11</sup>. Są to państwa takie jak Rosja, Stany Zjednoczone, Kanada, Dania czy też Norwegia. Druga grupa państw znajduje się w obrębie koła podbiegunowego i zaliczają się do nich Islandia, Szwecja oraz Finlandia. Trzecią grupę wyróżnia się na podstawie aktywnie prowadzonej polityki arktycznej i zaliczają się do niej kraje członkowskie NATO i Unii Europejskiej. Do czwartej grupy zaliczane są kraje Azji Wschodniej, takie jak Chiny, Japonia, Korea Południowa<sup>12</sup>.

Stany Zjednoczone szczególnie zainteresowały się Arktyką. Była to reakcja na aktywne działania Rosji, w tym militaryzację tego regionu. „Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America” jako jeden z kluczowych elementów wymienia długofalową strategiczną rywalizację Rosji i Chin<sup>13</sup>, niemniej jednak nie odnosi jej do Arktyki. Z kolei Raport dla Kongresu z czerwca 2019 r. zwraca więcej uwagi na rosyjską militaryzację i rozbudowę infrastruktury w regionie, zgodnie z „Nową Strategią Arktyczną” Departamentu Obrony<sup>14</sup>. Tezy raportu potwierdziły wypowiedzi byłego Sekretarza Stanu USA Mike’a Pompeo wskazujące

<sup>9</sup> Rada Arktyczna: wznowimy część prac, ale bez udziału Rosji, WNP.pl, 08.06.2022, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/rada-arktyczna-wznovimy-czesc-prac-ale-bez-udzialu-rosji,589581.html> [dostęp: 28.09.2022].

<sup>10</sup> Z. Śliwa, L. Elak, *Arktyka – aspiracje Państwa Środka*, „Kwartalnik Bellona” 2018, nr 1 (692), s. 92–105.

<sup>11</sup> W. Janicki, *Rywalizacja w Arktyce: przesłanki polityczne czy gospodarcze?*, [w:] *Arktyka na początku XXI wieku. Między współpracą a rywalizacją*, red. M. Łuszczuk, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013, s. 108–109.

<sup>12</sup> G. Zhou, *Интересы Китая в освоении Арктики и инициатива «Ледяной шелковый путь»*, „Society: Politics, Economics, Law” 2021, nr 9, s. 54–60.

<sup>13</sup> *Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America*, Department of Defense, Waszyngton 2018, s. 4.

<sup>14</sup> *Report to Congress. Department of Defense Arctic Strategy*, Office of the Under Secretary of Defense for Policy, Waszyngton, czerwiec 2019, aneks A.

Rosję i Chiny jako strategicznych konkurentów. Podejście to różni się od poprzednich, „pokojowych” dokumentów strategicznych i wskazuje, że zostaną podjęte dalsze inwestycje w celu wsparcia polityki arktycznej USA przy bliższym partnerstwie z sojusznikami NATO. Można to wiązać z tezami Roberta Kagana: „kiedy Stany Zjednoczone były słabe, praktykowały strategię pośrednie, strategię słabości; teraz, kiedy Stany Zjednoczone są potężne, zachowują się tak, jak robią to potężne narody”<sup>15</sup>. Zmianę stanowiska i wymóg zdecydowanego działania w Arktyce podkreślił Pompeo w 2019 r. w trakcie szczytu Rady Arktycznej w Rovaniemi. Oznaczało to zmianę postrzegania regionu przez administrację prezydenta Trumpa. Pompeo stwierdził: „jest to moment, gdy Ameryka musi zaistnieć na terenie Arktyki, mając na uwadze jej przyszłość” wobec szans i istniejących tam możliwości<sup>16</sup>. Odnosił się szczególnie do działań Rosji i Chin oraz ich szybko rosnącego wielowymiarowego zaangażowania. Oświadczenie oznaczało rewizję stanowiska USA w oparciu o przyczyny polityczne, gospodarcze i militarne (z uwzględnieniem ograniczeń wojskowych i infrastrukturalnych), wymagające szybkich decyzji i alokacji środków. Stany Zjednoczone są bowiem główną przeciwwagą polityczną dla Rosji oraz Chin, co również jest zauważalne na terenie Arktyki. Wydaje się, że Waszyngton nie pozostanie bierny w Arktyce i dąży do nadrobienia zaległości w nowym „arktycznym wyścigu”, zajmie to jednak co najmniej dekadę. Rosja mimo problemów w modernizacji sił zbrojnych posiada największy potencjał w Arktycznym Kręgu Polarnym<sup>17</sup>. Uwarunkowania międzynarodowe mają realne znaczenie dla bliższej współpracy Pekinu i Moskwy. Zliczyć można do nich wojnę na Ukrainie i wieloaspektową izolację Rosji przez środowisko międzynarodowe czy też rywalizację Rosji oraz Chin ze Stanami Zjednoczonymi.

W relacji do grup państw wskazanych uprzednio, Chiny zainteresowane są współpracą z państwami-członkami Rady Arktycznej<sup>18</sup>, które reprezentują interesy narodowe. Jest to charakterystyczne dla tego państwa, aby podejmować relacje dwustronne, wykorzystując czynniki ekonomiczne oraz inwestycje zagraniczne, co jest możliwe przy posiadanych zasobach finansowych. Już w 2012 r. podczas posiedzenia Rady Arktycznej w Sztokholmie przedstawiciel Chin podkreślił konieczność poszanowania praw i interesów państw niearktycznych, twierdząc przy tym, że Chiny są

<sup>15</sup> R. Kagan, *Power and Weakness*, „Policy Review” 2002, nr 113, s. 3.

<sup>16</sup> N. Shea, *A thawing Arctic is heating up a new Cold War*, National Geographic, 15.08.2019, <https://www.nationalgeographic.com/adventure/2019/08/how-climate-change-is-setting-the-stage-for-the-new-arctic-cold-war-feature/>; *LIVE: Pompeo delivers speech on U.S. Arctic policy in Rovaniemi*, YouTube, 6.05.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=wY1oFADT1kA> [dostęp: 23.08.2022].

<sup>17</sup> K. Kubiak, *Potencjał wojskowy Floty Północnej*, Armia 24, 10.07.2012, <http://www.armia24.pl/na-morzu/98-marynarka-wojenna/1862-potencjal-wojskowy-floty-polnocnej> [dostęp: 23.08.2022]; Z. Śliwa, *Militaryzacja Arktyki – Federacja Rosyjska zaznacza obecność wojskową w regionie*, „Kwartalnik Bellona” 2015, nr 2 (681), s. 38–53.

<sup>18</sup> Z. Śliwa, *The Arctic Council as a Forum for Peaceful Cooperation in the Arctic*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2020, vol. 14, nr 2, s. 214–237.

państwem „bliskim Arktyce” (ang. *‘near Arctic’ state*)<sup>19</sup>. Na forum Rady Chin nieustannie podkreślają potrzebę poszanowania praw i interesów państw niearktycznych<sup>20</sup>. Ważne jest to, że Rosja jako stały członek Rady, może wspierać Państwo Środka w zakresie zaangażowania w Arktyce.

Kontakty z państwami Rady mają różnicowany charakter, jednak pośrednio jest to związane z szerszym spektrum interesów w Arktyce. Regionalnie Chińska Administracja ds. Arktyki i Antarktyki<sup>21</sup> (Chinese Arctic and Antarctic Administration), dzięki wyrażeniu zgody przez Norwegię w 2004 r., utworzyła stację badawczą Żółta Rzeka (Yellow River) w Ny-Ålesund, aby „zintensyfikować badania i ekspedycje naukowe w celu lepszego zrozumienia Oceanu Arktycznego i globalnych zmian klimatu”<sup>22</sup>. Z kolei w kwietniu 2017 r. Chiny podpisały z Finlandią „Wspólną deklarację o partnerstwie” obejmującą wybrane obszary współpracy w Arktyce<sup>23</sup>. W Szwecji, w Kirunie chiński Aerospace Information Research Institute uzyskał pozwolenie na zlokalizowane naziemnej stacji teledetekcji satelitarnej (Remote Sensing Satellite Ground Station, RSSGS). Założona w 2016 r. stacja ma wiele zadań – umożliwia m.in. dostęp do globalnych danych teledetekcyjnych, a tym samym eliminuje „zależności od amerykańskiej nawigacji GPS”<sup>24</sup>, co jest bardzo ważne z militarnego punktu widzenia. Technologia weryfikowana i udoskonalana w Arktyce może w przyszłości wpłynąć korzystnie na zdolności militarne Chin<sup>25</sup>, głównie poprzez eliminowanie

<sup>19</sup> S. Rainwater, *Race to The North – China’s Arctic Strategy and Its Implication*, „The Naval War College Review” 2013, vol. 66, nr 2, s. 63, <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol66/iss2/7/>; N. VanderKlippe, *For China, north is a new way to go west*, The Globe and Mail, 19.01.2014, <https://www.theglobeandmail.com/news/national/the-north/for-china-north-is-a-new-way-to-go-west/article16402962/> [dostęp: 19.08.2022].

<sup>20</sup> C.T.N. Sørensen, E. Klimenko, *Emerging Chinese-Russian Cooperation in the Arctic. Possibilities and Constraints*, „SIPRI Policy Paper” 2017 nr 46, s. 5–11, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-06/emerging-chinese-russian-cooperation-arctic.pdf> [dostęp: 23.08.2022].

<sup>21</sup> *Chinese Arctic Yellow River Station*, Hubei Arctic and Antarctic Scientific Expedition Association, [https://www.hbaa.cn/en/gb\\_article.php?modid=11003004](https://www.hbaa.cn/en/gb_article.php?modid=11003004) [dostęp: 19.08.2022].

<sup>22</sup> Wang Qian, *Arctic research set to be beefed up*, China Daily, 6.05.2010, [http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-05/06/content\\_9814100.htm](http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-05/06/content_9814100.htm) [dostęp: 20.08.2022].

<sup>23</sup> *Joint Declaration between the Republic of Finland and the People’s Republic of China on Establishing and Promoting the future-oriented new-type cooperative partnership*, Office of the President of the Republic of Finland, Helsinki, 5 kwietnia 2017, <https://www.presidentti.fi/en/news/joint-declaration-between-the-republic-of-finland-and-the-peoples-republic-of-china-on-establishing-and-promoting-the-future-oriented-new-type-cooperative-partnership/> [dostęp: 20.08.2022].

<sup>24</sup> J. Barrett, J. Ahlander, *Exclusive: Swedish space company halts new business helping China operate satellites*, Reuters, 21 września 2020, <https://www.reuters.com/article/uk-china-space-australia-exclusive-idUKKCN26C20A> [dostęp: 20.08.2022].

<sup>25</sup> M. Humpert, *China Looking to Expand Satellite Coverage in Arctic, Experts Warn Of Military Purpose*, High North News, 4 września 2019, <https://www.highnorthnews.com/en/china-looking-expand-satellite-coverage-arctic-experts-warn-military-purpose/> [dostęp: 20.08.2022].

zagrożenia utraty dostępu do systemu GPS i poleganie na krajowym systemie BeiDou. Jest to ważne zwłaszcza w kontekście pogłębiającego się kryzysu w relacjach USA-ChRL i stworzenia przewagi w relacji do Rosji, wciąż pracującej nad satelitarnym systemem nawigacyjny GLONASS. Ma to bardzo pragmatyczne znaczenie związane ze szlakami żegludowymi Arktyki i jej bogactwami naturalnymi, gdyż wpłynie na usprawnienie komunikacji naziemnej i satelitarnej dla przyszłych kontaktów gospodarczych opartych na żegludzie. Pośrednio RSSGS może niekorzystnie wpłynąć na współpracę w zakresie bezpieczeństwa pomiędzy Szwecją (przyszły członek NATO) a USA, ponieważ stacja jest wykorzystywana nie tylko do celów cywilnych, ale potencjalnie również do celów wojskowych, co jest sprzeczne z interesami USA. Jednocześnie może przyczynić się do postrzegania Chin przez Rosję jako rywala w dłuższej perspektywie. Ma to odniesienie do możliwego zaangażowania firm chińskich w Arktyce, zwłaszcza jeśli uwzględnić opóźnienia rosyjskich przedsiębiorstw w eksploracji Arktyki i ich problemy technologiczne, co wpłynie na przyszłą rywalizację.

Warty zauważenia jest aspekt, w którym Rosja ma wyraźną przewagę w rywalizacji o eksplorację Arktyki: dysponuje ona dużą flotą lodolamaczy, w tym o napędzie jądrowym, zaś Chiny posiadają niewiele jednostek tego typu – są to w zasadzie dwie jednostki badawcze (Xue Long oraz Xue Long 2) oraz lodolamacze marynarki wojennej (Haibing 722 oraz Haibing 723), które mogą zostać wykorzystane w Arktyce. Czynniki te będzie odgrywał znaczącą rolę przez kolejne dekady, gdyż budowa tego typu floty wymaga czasu i technologii, co może sprzyjać doświadczonym firmom rosyjskim oferującym udział lub wsparcie partnerom z Chin.

## Arktyka w polityce Chińskiej Republiki Ludowej i Federacji Rosyjskiej

Chińska Republika Ludowa w strategii arktycznej podkreśla, że naturalne warunki Arktyki i zachodzące tam zmiany mają bezpośredni wpływ na chiński system klimatyczny i środowisko, a tym samym na chińskie interesy gospodarcze w takich sektorach jak rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo i przemysł morski. Chociaż nie jest to najważniejszy region geograficzny, w którym Chiny starają się konkurować ze Stanami Zjednoczonymi, holistyczne podejście, bazujące na konkurencji ekonomicznej, wpłynie na wykorzystanie przestrzeni Arktyki jako obszaru, gdzie będzie można kwestionować przewagę USA, zmuszając je do inwestycji oraz zaangażowania sił i środków tak potrzebnych w rywalizacji na Pacyfiku. W przyszłości taka polityka może stanowić wyzwanie dla funkcjonowania szlaków tranzytowych Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników. Kwestia ta dotyczy zwłaszcza terenów północnej Arktyki<sup>26</sup>. Podkreślona została potrzeba stabilizacji i pokojowego

<sup>26</sup> *China's Strategy and Activities in the Arctic*, Rand Corporation, Santa Monica 2022, s. 25–26.

zarządzania regionem; wskazano, że wykorzystanie kapitału oraz technologii odegra główną rolę w rozwoju arktycznych szlaków morskich. W efekcie kluczowy jest zrównoważony rozwój: wykorzystanie istniejących tam zasobów (złóż ropy naftowej, gazu oraz innych surowców mineralnych) przy jednoczesnej symbiozie ze środowiskiem i przy zachowaniu odpowiedniej ochrony ekologicznej<sup>27</sup>.

Podstawowym dokumentem międzynarodowym regulującym status Chin na tym obszarze jest Konwencja ONZ o prawie morza z 1982 r., ratyfikowana przez Chiny 7 czerwca 1996 r. Na mocy Konwencji państwa niearktyczne mogą prowadzić badania naukowe, żeglugę morską, pozyskiwać zasoby naturalne czy też uczestniczyć w ochronie środowiska Arktyki. Chiny są także stroną Traktatu Spitsbergeńskiego (1925 r.), co gwarantuje im eksploatację zasobów naturalnych Svalbardu i jego wód terytorialnych, prawo do połowów i połowań morskich, uczestnictwo w handlu, przemyśle morskim oraz górniczym, organizację badań naukowych<sup>28</sup>. Współcześnie jednak wszystkie państwa poza Federacją Rosyjską uznają suwerenność Norwegii nad Svalbardem i korzystają wyłącznie z prawa do prowadzenia badań naukowych. Według prawa międzynarodowego państwa niearktyczne nie mogą angażować się w wydobywanie zasobów ropy naftowej i gazu bezpośrednio na arktycznym szelfie kontynentalnym ani bezpośrednio wpływać na realizację zarządzania Arktyką. W efekcie Chiny, angażując się w wydobywanie ropy i współpracując z firmami rosyjskimi, uzyskują obustronne korzyści w kontekście rywalizacji z wpływami i firmami zachodnimi. Zaznaczają swoją obecność i podkreślają zainteresowanie ochroną środowiska, zgodnie z założeniami chińskiej polityki dotyczącej minimalizacji skutków zmian klimatycznych.

Dla Federacji Rosyjskiej Arktyka to przede wszystkim strategiczne zasoby surowcowe, kluczowe dla jej bezpieczeństwa oraz wizerunku i statusu supermocarstwa. W Koncepcji Polityki Zagranicznej Federacji Rosyjskiej z 2016 r. podkreślono rolę Północnej Drogi Morskiej – szlaku morskiego rozciągającego się na wschód od Nowej Ziemi, od Morza Karskiego, wzdłuż Syberii, do Cieśniny Beringa – i potrzebę zachowania pokoju, stabilności i konstruktywnej współpracy międzynarodowej w Arktyce<sup>29</sup>. Rosja bardzo uważnie obserwuje więc wszelkie działania państw niearktycznych. Początkowo dystansowała się od zaangażowania Chin, obecnie można jednak dostrzec zmiany podejścia i bliższą współpracę, co jest

<sup>27</sup> *China's Arctic Policy*, The State Council Information Office of the People's Republic of China, [http://english.www.gov.cn/archive/white\\_paper/2018/01/26/content\\_281476026660336.htm](http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm) [dostęp: 15.01.2022].

<sup>28</sup> *The Svalbard Treaty*, University of Oslo, <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-11/svalbard-treaty.xml> [dostęp: 12.12.2021].

<sup>29</sup> *Концепция внешней политики Российской Федерации* (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 30 ноября 2016 г.), [https://www.mid.ru/foreign\\_policy/official\\_documents/-/asset\\_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248](https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248) [dostęp: 10.12.2021].

nie tylko przejawem słabości Rosji, ale wynika też z obawy przed zwiększającym się zaangażowaniem Stanów Zjednoczonych. Należy podkreślić, że Cieśnina Beringa graniczy z terytorium lądowym Stanów Zjednoczonych, przez co może być stosunkowo szybko zablokowana przez siły amerykańskie. Rosja jest wciąż największym państwem arktycznym (linia brzegowa jej obszaru arktycznego to 24 150 km) i dysponuje największą flotą lodolamaczy, w tym o napędzie atomowym<sup>30</sup>. Obecnie Półwysep Jamalski, Półwysep Gydąński, Półwysep Tazowski oraz Zatoka Obska to tereny, gdzie inwestuje się w wydobywanie ropy i gazu przez Gazpromnieft oraz koncern Novatek<sup>31</sup>.

W analizie działań Chińskiej Republiki Ludowej pomocna może być teoria ról międzynarodowych przenosząca role z gruntu socjologicznego na grunt międzynarodowy. Ziemowit Jacek Pietraś definiował rolę międzynarodową jako spójny system działań państwa<sup>32</sup>. Rolę determinuje międzynarodowa pozycja państwa jako podmiotu niezależnego i elementu struktur międzynarodowych oraz tożsamość państwa. We współczesnych stosunkach międzynarodowych szczególnie wpływ na pozycję państwa ma jego potencjał gospodarczy. Małgorzata Bielecka zaznacza, że istotne w badaniach jest oddziaływanie danego państwa na inne<sup>33</sup>. Państwo Środka stara się być postrzegane w coraz większej liczbie ról w stosunkach międzynarodowych: Chińska Republika Ludowa jest jednym z państw założycielskich Szanghajskiej Organizacji Współpracy i poprzez tę instytucję czuwa nad bezpieczeństwem w regionie Azji Centralnej; kreuje własne instytucje gospodarcze na terenie Azji, czego przykładem może być Azjatycki Bank Inwestycji Infrastrukturalnych (AIIB), utworzony w 2016 r. Każde państwo mogło złożyć akces do AIIB, a po uzyskaniu akceptacji ChRL – współtworzyć ten podmiot międzynarodowy<sup>34</sup>. AIIB miał bazować na większej otwartości wobec państw na świecie i odróżniać się od instytucji zachodnich<sup>35</sup>. W efekcie państwami założycielskimi stali się członkowie BRICS, ASEAN i Szanghajskiej Organizacji Współpracy. Chiny starają się też wpływać na struktury instytucji zachodnich – zajmują drugie miejsce jako płatnik we wsparciu misji pokojowych ONZ. Od lat 90. XX w. Chiny wzięły udział w 25 misjach

<sup>30</sup> *Rosyjska flota powiększyła się o atomowy lodolamacz*, RP.pl, <https://www.rp.pl/Polityka/190529559-Rosyjska-flota-powiekkszylo-sie-o-atomowy-lodolamacz.html> [dostęp: 25.11.2021].

<sup>31</sup> M. Woźniak, *Polityka ekonomiczna Federacji Rosyjskiej wobec regionu arktycznego*, Instytut Nowej Europy, <https://ine.org.pl/polityka-ekonomiczna-federacji-rosyjskiej-wobec-regionu-arktycznego/> [dostęp: 09.12.2021].

<sup>32</sup> J. Zajac, *Teoria ról międzynarodowych*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zajac, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015, s. 134.

<sup>33</sup> *Ibidem*.

<sup>34</sup> J.A. Ołędzki, *Mocarstwo z panazjatyckiej mozaiki. Geneza i ewolucja Szanghajskiej Organizacji Współpracy*, Wydawnictwo Asian Century, Warszawa 2019, s. 216.

<sup>35</sup> Na przykład od Międzynarodowego Funduszu Walutowego.

pokojowych, w których uczestniczyło około 40 000 żołnierzy<sup>36</sup>. To tylko przykłady obrazujące, że Chiny stale poszerzają swoje role międzynarodowe, a oddziaływanie na tereny Arktyki jest częścią tego zjawiska.

Chińska Republika Ludowa postrzega Arktykę jako tzw. Polarny Jedwabny Szlak (Polar Silk Road), będący odnogą głównego projektu Pasa i Drogi (One Belt, One Road, OBOR). Zatwierdzenie przez Rosję Północnej Drogi Morskiej jako Polarne Jedwabnego Szlaku wiąże tę drogę wodną z OBOR, wskazując na bliższe i perspektywiczne relacje gospodarcze obu państw w Arktyce. Faktyczna akceptacja przez Chiny rosyjskiego postulatu kontroli Północnej Drogi Morskiej łagodzi obawy władz rosyjskich przed zbyt wielkimi chińskimi inwestycjami w tym kraju<sup>37</sup>. Przykładem jest zaangażowanie państwowego koncernu CNPC wraz z Silk Road Fund w rosyjski projekt terminala Jamał LNG firmy Novatek, skąd docelowo mają być sprowadzane do Chin 4 mln ton gazu ziemnego rocznie. Większościowy udział należy do rosyjskiego Novatek (50,1%), zaś CNPC posiada 20% udziałów, a Silk Road Fund podpisał umowę kupna 9,9% dostaw<sup>38</sup>. Jest to element projekcji potęgi Chin w sferze ekonomicznej, poprzez przejmowanie globalnych i regionalnych systemów technologiczno-gospodarczych i tym samym uzależnianie ekonomicznie innych państw. W kontekście Arktyki może zostać to osiągnięte przez kontrolne pakiety akcji, jednocześnie zabezpieczające aktywa przed ryzykiem związanym z inwestycjami w ramach Północnej Drogi Morskiej. Takie ryzyko niwelują wpływy w firmach rosyjskich, które Chińczycy – dysponujący ku temu środkami – chcą przejąć. Ułatwia to obecne osłabienie Rosji pod względem politycznym, ekonomicznym i militarnym. Świadoma tego Rosja jest oszczędna w oferowaniu takich możliwości, a decyzje służą wybraniu mniejszego zła – alternatywą jest współpraca lub rywalizacja z państwami i firmami zachodnimi<sup>39</sup>. Przy czym Rosja nie współpracuje wyłącznie z partnerem chińskim – przykładem są Indie lub też szukanie inwestorów w Japonii<sup>40</sup>. Ta ostanía możliwość jest obecnie bardzo utrudniona, wobec zdecydowanej postawy Tokio przeciwko rosyjskiej agresji

<sup>36</sup> W. Jaszczuk, *Tydzień w Azji: 30-lecie chińskiego uczestnictwa w misjach pokojowych ONZ – analiza podejścia i motywacji Pekinu*, Instytut Boyma, <https://instytutboyma.org/pl/tydzien-w-azji-30-lecie-chińskiego-uczestnictwa-w-misjach-pokojowych-onz-analiza-podejścia-i-motywyacji-pekinu/> [dostęp: 22.06.2023].

<sup>37</sup> A.P. MacDonald, *China-Russian cooperation in the Arctic: A cause for concern for the Western Arctic States?*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2021, vol. 27, nr 2, s. 197.

<sup>38</sup> D. Wnukowski, *Polarny Jedwabny Szlak: Arktyka w chińskiej polityce zagranicznej i gospodarczej*, PISM, 23.11.2018, [https://www.pism.pl/publikacje/Polarny\\_Jedwabny\\_Szlak\\_\\_Arktyka\\_w\\_chińskiej\\_polityce\\_zagranicznej\\_i\\_gospodarczej\\_](https://www.pism.pl/publikacje/Polarny_Jedwabny_Szlak__Arktyka_w_chińskiej_polityce_zagranicznej_i_gospodarczej_) [dostęp: 11.12.2021]; Ping Su, H.P. Huntington, *Using critical geopolitical discourse to examine China's engagement in Arctic affairs*, „Territory, Politics, Governance” 2023, vol. 11, s. 593.

<sup>39</sup> Sum Ngai-Ling, *The intertwined geopolitics and geoeconomics of hopes/fears: China's triple economic bubbles and the 'One Belt One Road' imaginary*, „Territory, Politics, Governance” 2019, vol. 7, no. 4, s. 528–552.

<sup>40</sup> A. Legucka, *Polityka Rosji wobec Arktyki*, PISM, 26.06.2020, [https://pism.pl/publikacje/Polityka\\_Rosji\\_wobec\\_Arktyki](https://pism.pl/publikacje/Polityka_Rosji_wobec_Arktyki) [dostęp: 26.01.2022].

na Ukrainie. Niemniej, utrzymanie balansu wpływów politycznych na obszarze Arktyki jest celem strategicznym Rosji.

## Arktyka jako źródło surowców

Ropa naftowa oraz gaz ziemny mają zasadnicze znaczenie dla chińskiej gospodarki. W tym kontekście należy wymienić pole naftowe w basenie Qaidam w prowincji Qinghai oraz istniejące tam złoża litu, potasu, strontu, bromu, soli, krzemu i magnezu; ponadto złoża miedzi, ołowiu i cynku. Inne obszary zasobne w ropę naftową to Morze Południowochińskie czy zatoka Bohai<sup>41</sup>. Największe pole naftowe to region miasta Chongqing, gdzie w 2020 r. wyprodukowano 24,5 mln ton ropy naftowej i 41,5 mln ton (tona oleju ekwiwalentnego) gazu, co odpowiada 1/6 krajowej produkcji<sup>42</sup>. Krajowe zasoby nie są w stanie zaspokoić olbrzymich potrzeb chińskiej gospodarki, tym samym inwestycje w firmy rosyjskie w Arktyce mają realne znaczenie. Nie pozwalają one jednak na pełne pokrycie zapotrzebowania na surowce w bliższej i dłuższej perspektywie, czyli w dążeniu do realizacji „chińskiego snu” (*Zhongguomeng*). Dlatego też istotna jest szacunkowa ocena, że nieodkryte złoża ropy i gazu ziemnego w Arktyce mogą stanowić odpowiednio 13% i 30% ogólnych zasobów tych surowców na świecie<sup>43</sup>. Dla Państwa Środka to kluczowe surowce determinujące rozwój gospodarczy, wzrost gospodarczy i spójny społeczny.

Co więcej, możliwości eksploatacji organicznych złóż podmorskich przez Rosję są ograniczone, co jest wynikiem zachodnich sankcji i braku odpowiednich technologii lub możliwości ich pozyskania przez rosyjskie firmy. Rozwiązaniem wydaje się współpraca z firmami chińskimi, które taki sprzęt mogłyby częściowo zapewnić, choć nie w pełni przydatny w Arktyce. Te ostanie mają jednak z kolei ograniczone doświadczenie eksploatacji złóż w tak trudnych warunkach terenowych i pogodowych jak Ocean Arktyczny.

Chiny posiadają też ekonomicznie opłacalne zasoby metali rzadkich, których pokłady to około 37% zasobów światowych. Dominują w tym zakresie kompleks wydobywczy Bayan Obo (Mongolia Wewnętrzna), korporacja Ganfeng Lithium, udziałowiec argentyńskiej firmy Caucharí-Olaroz<sup>44</sup>, czy też aktywa w chilijskiej firmie

<sup>41</sup> D. Czyżewski, *Chińczycy odkryli wielkie złoża ropy u swoich wybrzeży*, Energetyka24, <https://www.energetyka24.com/oze/chinczyicy-odkryli-wielkie-zloze-ropy-u-swoich-wybrzezy> [dostęp: 13.12.2021].

<sup>42</sup> *Chiny budują naftową potęgę. Wielkie inwestycje właśnie dają efekty*, WNP.pl, 12.01.2021, <https://www.wnp.pl/nafta/chiny-buduja-naftowa-potege-wielkie-inwestycje-wlasnie-daja-efekty/442868.html> [dostęp: 12.12.2021].

<sup>43</sup> D. Wnukowski, *op. cit.*

<sup>44</sup> M.P. Funaiolo, B. Hart, *Afghanistan Is No Treasure Trove for China*, Foreign Policy, 28.09.2021, <https://foreignpolicy.com/2021/09/28/afghanistan-china-rare-earth-minerals-latin-america-lithium/> [dostęp: 21.11.2021].

chemicznej Sociedad Química y Minera, producencie litu. Prowadzone są też inwestycje w wydobywanie kobaltu w Demokratycznej Republice Konga, gdzie znajduje się 60% jego światowych zasobów<sup>45</sup>. Chiny to największy producent 11 z 24 minerałów krytycznych zidentyfikowanych przez rząd australijski (raport Critical Minerals Prospectus 2020). Brytyjska lista ryzyka wskazuje z kolei Chiny jako wiodącego producenta 23 minerałów<sup>46</sup>. Powyższe dane pokazują duże doświadczenie Chin w eksploatacji zasobów na terenie innego kraju i ich dążenie do utrzymania wiodącej pozycji na rynku metali ziem rzadkich, a jednocześnie – do budowania rezerw. Może to mieć wpływ na pozycję negocjacyjną państwa, gdy zajdzie taka potrzeba. O proaktywnym podejściu w tym zakresie świadczy postrzeganie Arktyki jako kolejnego źródła metali rzadkich i uznanie za cel strategiczny utrzymania dominującej roli w przyszłości.

## Wnioski

Region arktyczny jest z pewnością jednym z wektorów polityki zagranicznej Chin, skupiających się na gospodarce dostrzegającej pojawiające się opcje w perspektywie długoterminowej. Jest to, jak zauważył Jakub J. Grygiel, podejście pragmatyczne, związane z geostrategią państw, gdzie interesy narodowe wpływają na „geograficzne kierunki polityki zagranicznej państwa”, co wpływa na to, „gdzie państwo koncentruje swoje wysiłki poprzez projekcję siły i ukierunkowane działania dyplomatyczne”<sup>47</sup>. Wiąże się to z wykorzystaniem różnorodnych narzędzi do dwustronnego i organizacyjnego angażowania aktorów regionalnych bez użycia militarnego instrumentu siły. Równolegle Chiny rozwijają technologie niezbędne do działania w Arktyce, pozwalające konkurować z innymi graczami, prowadzą badania i inwestycje w regionie. Zasoby naturalne i łowiska są jednym z czynników – ponadto arktyczne morskie szlaki komunikacyjne otwierają możliwości skrócenia czasu tranzytu towarów i ograniczenia wrażliwości szlaków morskich przez Cieśninę Malakka wobec ich podatności na zakłócenia ciągłości dostaw.

Istnieje możliwość, że wyścig zbrojeń w tym zimnym regionie doprowadzi do nowej zimnej wojny. W takim przypadku rola międzynarodowych organizacji regionalnych, jak Rada Arktyczna, uległaby degradacji. Nie stanie się to jednak w następnych dziesięcioleciach, na co wpływa obecna wojna na Ukrainie i inne zapalne regiony (jak Bałkany i Afryka) powodujące zaangażowanie dużych graczy, w tym Rosji,

<sup>45</sup> A. Cohen, *China's Journey To The Center Of The Earth – For Rare Minerals*, Forbes, 2.06.2021, <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2021/06/02/chinas-journey-to-the-center-of-the-earth/> [dostęp: 12.12.2021].

<sup>46</sup> J. Xie, *Studies Reveal China's Dominant Position in High-Tech Minerals*, VOA News, 30.05.2021, [https://www.voanews.com/a/east-asia-pacific\\_voa-news-china\\_studies-reveal-chinas-dominant-position-high-tech-minerals/6206341.html](https://www.voanews.com/a/east-asia-pacific_voa-news-china_studies-reveal-chinas-dominant-position-high-tech-minerals/6206341.html) [dostęp: 12.12.2021].

<sup>47</sup> J.J. Grygiel, *Great Powers and Geopolitical Change*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006, s. 22.

Stanów Zjednoczonych, Chin czy Unii Europejskiej. W podejściu Pekinu i Moskwy istnieje pewna różnica, choć kierują się obietnicą przyszłych zysków. Chiny umiejętnie angażują mniejszych aktorów, unikając równoległej konfrontacji z większymi; Rosja robi odwrotnie, poprzez agresywne działania stwarza sobie wrogów, czego przykładem jest agresja przeciw Ukrainie i jej nieprzewidywalne konsekwencje – tym samym Federacja Rosyjska jest państwem nieobliczalnym, negującym możliwości jakiegokolwiek partnerstwa czy współpracy. Jednocześnie Arktyka to region, w którym linie podziału między adwersarzami a sojusznikami mogą zacierać się w perspektywie średnio- i długoterminowej. Obecnie dla Rosji i Chin jest to partnerstwo z wyboru, a raczej z braku wyboru. Zwłaszcza że weryfikacji uległ balans pomiędzy Federacją Rosyjską i Chinami – i dominującą pozycję przejął Pekin, co pozwala mu dyktować warunki i ceny np. surowców. Rosja utrzymała dominującą pozycję w Arktyce, dlatego też w obliczu dominującego poza tym „partnera” musi być ostrożna, aby nie utracić kolejnego obszaru wpływów, czego ma pełną świadomość.

Aspiracje Chin do stania się światową potęgą dotyczą również obszaru morskiego. Chiny zbudowały pierwsze nowoczesne lodołamacze, jednak o małym tonażu – budowa ciężkich lodołamaczy w przyszłości będzie z pewnością jednym z priorytetowych zadań przemysłu okrętowego<sup>48</sup>. Nie jest to związane tylko z posiadaniem oceanicznej marynarki wojennej, ale też z uzyskiwaniem wpływów z rybołówstwa komercyjnego, rozwijaniem nauk morskich, kształtowaniem infrastruktury morskiej oraz skupieniem się na wydobywaniu zasobów. Aspekt naukowo-techniczny ma tu szczególne znaczenie, gdyż Chiny do 2035 r. mają stać się społeczeństwem innowacyjnym (model odrzucający kopiowanie innych projektów na rzecz własnych), a do 2049 r. ma spełnić się „chiński sen”. Federacja Rosyjska z pewnością nie pozwoli na przejście sfery wpływów – w tym celu m.in. rozbudowuje infrastrukturę militarną i wzmacnia Flotę Północną, tworząc potencjał do prowadzenia operacji połączonych<sup>49</sup>. Pozwoli to zachować kontrolę regionu w każdym wymiarze, co nie jest zbieżne ze strategią Chin, na których ograniczony potencjał w Arktyce wymusza opieranie się na internacjonalizacji w krótkim terminie, by długofalowo zdominować region ekonomicznie. Umiedzyznarodowienie Arktyki argumentowane jest dbałością o pokój, stabilizację oraz kwestiami klimatycznymi. W rzeczywistości kluczową kwestią pozostaje dostęp do złóż ropy, gazu i innych surowców mineralnych oraz dążenie do kontroli szlaków morskich. Odzwierciedleniem różnic interesów między Rosją a Chinami może być podejście do militaryzacji Arktyki,

<sup>48</sup> P. Behrendt, *Chiny budują flotę lodołamaczy, a USA starają się nie zostać w tyle*, Konflikty.pl, <https://www.konflikty.pl/technika-wojskowa/na-morzu/chiny-flote-lodolamaczy-usa-arktyka/> [dostęp: 26.01.2022].

<sup>49</sup> *Russia looks into Navy Arctic Fleet creation – source*, TASS, [https://tass.com/defense/1346611?utm\\_source=twitter.com&utm\\_medium=social&utm\\_campaign=smm\\_social\\_share&fbclid=IwAR07JrSvyqMGRSYLqKrfPbMvarekDqcTFOQM4z-HU-VwrhQhRe8NtVX1E7P8](https://tass.com/defense/1346611?utm_source=twitter.com&utm_medium=social&utm_campaign=smm_social_share&fbclid=IwAR07JrSvyqMGRSYLqKrfPbMvarekDqcTFOQM4z-HU-VwrhQhRe8NtVX1E7P8) [dostęp: 25.11.2021].

co pokazuje np. brak zapraszania przez Rosję Chin na wspólne ćwiczenia wojskowe<sup>50</sup> – inaczej niż w przypadku wspólnych manewrów wojskowych w Azji Centralnej (w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy) czy też na Morzu Japońskim. Z drugiej strony należy pamiętać, że rosnąca globalna pozycja ekonomiczna Chin jest wspierana przez wojsko głównie w odpowiedzi na kryzysy, które zagrażają ich interesom gospodarczym lub geopolitycznym<sup>51</sup>. Jest to przesłanką tego, jak ważna i niewralgiczna dla Rosji jest dominacja na obszarze Arktyki.

Rywalizacja o Arktykę nie jest zjawiskiem nowym, jednak zmienia się jego dynamika związana z przemianami w regionie. Wszędzie, gdzie można osiągnąć korzyści, pojawiają się przeciwstawne interesy USA, Rosji i Chin – obecnie interesy te ścierają się również na terenie Arktyki, gdzie celem jest stworzenie dogodnych warunków do niezakłóconego pozyskiwania surowców i kontroli szlaków morskich. Jeśli nawet sojusz Moskwa-Pekin może powodować obawy w kontekście działań NATO w Europie, to Arktyka jest kolejnym regionem rywalizacji, gdzie każde państwo powiększa swój potencjał militarny i będzie dążyć do dominacji.

## Bibliografia

- Barrett J., Ahlander J., *Exclusive: Swedish space company halts new business helping China operate satellites*, Reuters, 21 września 2020, <https://www.reuters.com/article/uk-china-space-australia-exclusive-idUKKCN26C20A> [dostęp: 20.08.2022].
- Behrendt P., *Chiny budują flotę lodolamaczy, a USA starają się nie zostać w tyle*, Konflikty.pl, <https://www.konflikty.pl/technika-wojskowa/na-morzu/chiny-flote-lodolamaczy-usa-arktyka/> [dostęp: 26.01.2022].
- China's Arctic Policy*, The State Council Information Office of the People's Republic of China, [http://english.www.gov.cn/archive/white\\_paper/2018/01/26/content\\_281476026660336.htm](http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm) [dostęp: 15.01.2022].
- Chinese Arctic Yellow River Station*, Hubei Arctic and Antarctic Scientific Expedition Association, [https://www.hbaa.cn/en/gb\\_article.php?modid=11003004](https://www.hbaa.cn/en/gb_article.php?modid=11003004) [dostęp: 19.08.2022].
- Chinese FM calls for elevating bilateral relations with Russia*, Xinhua, 16.07.2021, [http://www.xinhuanet.com/english/2021-07/16/c\\_1310064854.htm](http://www.xinhuanet.com/english/2021-07/16/c_1310064854.htm) [dostęp: 01.12.2021].
- Chiny budują naftową potęgę. Wielkie inwestycje właśnie dają efekty*, WNP.pl, 12.01.2021, <https://www.wnp.pl/nafta/chiny-buduja-naftowa-potege-wielkie-inwestycje-wlasnie-daja-efekty,442868.html> [dostęp: 12.12.2021].
- Cohen A., *China's Journey To The Center Of The Earth – For Rare Minerals*, Forbes, 2.06.2021, <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2021/06/02/chinas-journey-to-the-center-of-the-earth/> [dostęp: 12.12.2021].

<sup>50</sup> Jednocześnie Federacja Rosyjska zapraszała Chiny (np. w 2018 r.) na ćwiczenia Vostok, które odbywały się m.in. na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie (z udziałem Floty Północnej). Wygląda więc na to, że oba państwa nie są gotowe, by swoje formy współpracy wojskowej wnieść na wyższy poziom i prowadzić wspólne ćwiczenia w Arktyce. Takie działania wywołałyby przecież niepokój w Waszyngtonie i stworzyły wrażenie, że Rosja i Chiny są gotowe współpracować na każdym polu.

<sup>51</sup> *China's Strategy and Activities in the Arctic*, op. cit.

- Czyżewski D., *Chińczycy odkryli wielkie złoża ropy u swoich wybrzeży*, Energetyka24, <https://www.energetyka24.com/oze/chinczyzy-odkryli-wielkie-zloze-ropy-u-swoich-wybrzezy> [dostęp: 13.12.2021].
- Full transcript of exclusive Putin interview with NBC News' Keir Simmons*, NBC News, 14.06.2021, <https://www.nbcnews.com/news/world/transcript-nbc-news-exclusive-interview-russia-s-vladimir-putin-n1270649> [dostęp: 3.10.2022].
- Funaiolo M.P., Hart B., *Afghanistan Is No Treasure Trove for China*, Foreign Policy, 28.09.2021, <https://foreignpolicy.com/2021/09/28/afghanistan-china-rare-earth-minerals-latin-america-lithium/> [dostęp: 21.11.2021].
- Zhou G., *Интересы Китая в освоении Арктики и инициатива «Ледяной шелковый путь»*, „Society: Politics, Economics, Law” 2021, nr 9, s. 54–60.
- Grygiel J.J., *Great Powers and Geopolitical Change*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006.
- Hein M. von, *Rosja i Chiny: Problematiczne partnerstwo*, Deutsche Welle, 13.03.2022, <https://www.dw.com/pl/rosja-i-chiny-problematiczne-partnerstwo/a-61111423> [dostęp: 24.08.2022].
- Humpert M., *China Looking to Expand Satellite Coverage in Arctic, Experts Warn Of Military Purpose*, High North News, 4 września 2019, <https://www.highnorthnews.com/en/china-looking-expand-satellite-coverage-arctic-experts-warn-military-purpose/> [dostęp: 20.08.2022].
- Janicki W., *Rywalizacja w Arktyce: przesłanki polityczne czy gospodarcze?*, [w:] *Arktyka na początku XXI wieku. Między współpracą a rywalizacją*, red. M. Łuszczuk, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013, s. 105–121.
- Jaszczyk W., *Tydzień w Azji: 30-lecie chińskiego uczestnictwa w misjach pokojowych ONZ – analiza podejścia i motywacji Pekinu*, Instytut Boyma, <https://instytutboyma.org/pl/tydzien-w-azji-30-lecie-chinskiego-uczestnictwa-w-misjach-pokojowych-onz-analiza-podejscia-i-motywacji-pekinu/> [dostęp: 22.06.2023].
- Joint Declaration between the Republic of Finland and the People's Republic of China on Establishing and Promoting the future-oriented new-type cooperative partnership*, Office of the President of the Republic of Finland, Helsinki, 5 kwietnia 2017, <https://www.presidentti.fi/en/news/joint-declaration-between-the-republic-of-finland-and-the-peoples-republic-of-china-on-establishing-and-promoting-the-future-oriented-new-type-cooperative-partnership/> [dostęp: 20.08.2022].
- Kagan R., *Power and Weakness*, „Policy Review” 2002, nr 113, s. 3–28.
- Концепция внешней политики Российской Федерации* (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 30 ноября 2016 г.), [https://www.mid.ru/foreign\\_policy/official\\_documents/-/asset\\_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248](https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248) [dostęp: 10.12.2021].
- Kubiak K., *Potencjał wojskowy Floty Północnej*, Armia 24, 10.07.2012, <http://www.armia24.pl/na-morzu/98-marynarka-wojenna/1862-potencjal-wojskowy-floty-polnocnej> [dostęp: 23.08.2022].
- Legucka A., *Polityka Rosji wobec Arktyki*, PISM, 26.06.2020, [https://pism.pl/publikacje/Polityka\\_Rosji\\_wobec\\_Arkytyki](https://pism.pl/publikacje/Polityka_Rosji_wobec_Arkytyki) [dostęp: 26.01.2022].
- Li Zhenfu, Chen Zhuo, Chen Xue, Chen Xiao, *The Development of the Arctic Passage and the Construction of the „Polar Silk Road”*, „Periodical of Ocean University of China” 2019, nr 2, s. 1–12.
- LIVE: Pompeo delivers speech on U.S. Arctic policy in Rovaniemi*, YouTube, 6.05.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=wY1oFADT1kA> [dostęp: 23.08.2022].
- MacDonald A.P., *China-Russian cooperation in the Arctic: A cause for concern for the Western Arctic States?*, „Canadian Foreign Policy Journal” 2021, vol. 27, nr 2, s. 194–201.

- Non-energy exports of Russia in 2020*, <https://valdaiclub.com/multimedia/infographics/non-energy-exports-of-russia-in-2020/?fbclid=IwAR2oVgnSc1Sko8XvDwT5FqxRqvHKGjNmHV9cWEWdaXYHqxwiWql4UXB1sHQ> [dostęp: 10.12.2021].
- Olędzki J.A., *Mocarstwo z panażatyckiej mozaiki. Geneza i ewolucja Szanghajszej Organizacji Współpracy*, Wydawnictwo Asian Century, Warszawa 2019.
- Pietrzko B., *Arktyka – spory o strefy wpływów*, [w:] *Między ideą, pasją a działaniem. Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna, J. Lustig, N. Stępień-Lampa, B. Ząsepa, Uniwersytet Śląski, Katowice 2017, s. 634–645.
- Rada Arktyczna: wznowimy część prac, ale bez udziału Rosji*, WNP.pl, 08.06.2022, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/rada-arktyczna-wznowimy-czesc-prac-ale-bez-udzialu-rosji,589581.html> [dostęp: 28.09.2022].
- Rainwater S., *Race to The North – China's Arctic Strategy and Its Implication*, „The Naval War College Review” 2013, vol. 66, nr 2, s. 63, <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol66/iss2/7/> [dostęp: 19.08.2022].
- China's Strategy and Activities in the Arctic*, Rand Corporation, Santa Monica 2022.
- Rosja i Chiny przedłużają traktat o przyjaźni*, RP.pl, 28.06.2021, <https://www.rp.pl/Dyplomacja/210629401-Rosja-i-Chiny-przedluzaja-traktat-o-przyjazni.html> [dostęp: 3.09.2022].
- Rosyjska flota powiększyła się o atomowy lodolamacz*, RP.pl, <https://www.rp.pl/Polityka/190529559-Rosyjska-flota-powiekszylo-sie-o-atomowy-lodolamacz.html> [dostęp: 25.11.2021].
- Russia looks into Navy Arctic Fleet creation – source*, TASS, [https://tass.com/defense/1346611?utm\\_source=twitter.com&utm\\_medium=social&utm\\_campaign=smm\\_social\\_share&fbclid=IwAR07JrSvyqMGRSYLqKRfPbMvarekDqcTFOQM4z-HUVwrhQhRe8NtVX1E7P8](https://tass.com/defense/1346611?utm_source=twitter.com&utm_medium=social&utm_campaign=smm_social_share&fbclid=IwAR07JrSvyqMGRSYLqKRfPbMvarekDqcTFOQM4z-HUVwrhQhRe8NtVX1E7P8) [dostęp: 25.11.2021].
- Shea N., *A thawing Arctic is heating up a new Cold War*, National Geographic, 15.08.2019, <https://www.nationalgeographic.com/adventure/2019/08/how-climate-change-is-setting-the-stage-for-the-new-arctic-cold-war-feature/> [dostęp: 23.08.2022].
- Sørensen C.T.N., Klimenko E., *Emerging Chinese-Russian Cooperation in the Arctic. Possibilities and Constraints*, „SIPRI Policy Paper” 2017 nr 46, s. 5–11, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-06/emerging-chinese-russian-cooperation-arctic.pdf> [dostęp: 23.08.2022].
- Sum Ngai-Ling, *The intertwined geopolitics and geoeconomics of hopes/fears: China's triple economic bubbles and the 'One Belt One Road' imaginary*, „Territory, Politics, Governance” 2019, vol. 7, no. 4, s. 528–552.
- Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America*, Department of Defense, Waszyngton 2018.
- Śliwa Z., *Militaryzacja Arktyki – Federacja Rosyjska zaznacza obecność wojskową w regionie*, „Kwartalnik Bellona” 2015, nr 2 (681), s. 38–53.
- Śliwa Z., *The Arctic Council as a Forum for Peaceful Cooperation in the Arctic*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2020, vol. 14, nr 2, s. 214–237.
- Śliwa Z., Elak L., *Arktyka – aspiracje Państwa Środka*, „Kwartalnik Bellona” 2018, nr 1 (692), s. 92–105.
- Ping Su, Huntington H.P., *Using critical geopolitical discourse to examine China's engagement in Arctic affairs*, „Territory, Politics, Governance” 2023, vol. 11, s. 590–607.
- The Svalbard Treaty*, University of Oslo, <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-11/svalbard-treaty.xml> [dostęp: 12.12.2021].
- VanderKlippe N., *For China, north is a new way to go west*, The Globe and Mail, 19.01.2014, <https://www.theglobeandmail.com/news/national/the-north-for-china-north-is-a-new-way-to-go-west/article16402962/> [dostęp: 19.08.2022].

- Wang Qian, *Arctic research set to be beefed up*, China Daily, 6.05.2010, [http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-05/06/content\\_9814100.htm](http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-05/06/content_9814100.htm) [dostęp: 20.08.2022].
- Wnukowski D., *Polarny Jedwabny Szlak: Arktyka w chińskiej polityce zagranicznej i gospodarczej*, PISM, 23.11.2018, [https://www.pism.pl/publikacje/Polarny\\_Jedwabny\\_Szlak\\_\\_Arktyka\\_w\\_chińskiej\\_polityce\\_zagranicznej\\_i\\_gospodarczej\\_](https://www.pism.pl/publikacje/Polarny_Jedwabny_Szlak__Arktyka_w_chińskiej_polityce_zagranicznej_i_gospodarczej_) [dostęp: 11.12.2021].
- Woźniak M., *Polityka ekonomiczna Federacji Rosyjskiej wobec regionu arktycznego*, Instytut Nowej Europy, <https://ine.org.pl/polityka-ekonomiczna-federacji-rosyjskiej-wobec-regionu-arktycznego/> [dostęp: 09.12.2021].
- Xie J., *Studies Reveal China's Dominant Position in High-Tech Minerals*, VOA News, 30.05.2021, [https://www.voanews.com/a/east-asia-pacific\\_voa-news-china\\_studies-reveal-chinas-dominant-position-high-tech-minerals/6206341.html](https://www.voanews.com/a/east-asia-pacific_voa-news-china_studies-reveal-chinas-dominant-position-high-tech-minerals/6206341.html) [dostęp: 12.12.2021].
- Zajac J., *Teoria ról międzynarodowych*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. R. Zięba, S. Bieleń, J. Zajac, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015, s. 127–152.

## Arktyczne aspiracje Chin a ich relacje z Federacją Rosyjską

### Streszczenie

Arktyka to obszar bogaty w surowce naturalne, takie jak gaz ziemny oraz ropa naftowa. Pod względem strategicznym topniejące lodowce odkrywają możliwości otwarcia nowych szlaków żeglugowych, co jest istotne zwłaszcza w transporcie towarów. Droga ta może stać się alternatywą dla tradycyjnych szlaków i istotnie skrócić czas dostarczenia surowców. Celem artykułu jest przedstawienie chińskich aspiracji politycznych wobec Arktyki. W analizie szczególnie podkreślono relacje Chin z Federacją Rosyjską, które wpływają na ich strategię wobec terenów arktycznych. Rosja dostrzega szanse wynikające z kontaktów z Chinami, zwłaszcza w sferze ekonomicznej i częściowo militarnej – mają one niwelować wpływy Stanów Zjednoczonych. Z drugiej jednak strony sceptycznie spogląda na wizję chińskiego Polarnego Jedwabnego Szlaku, który naruszałby silną pozycję Rosji w Arktyce.

Słowa kluczowe: Rosja, Chiny, Arktyka, polityka, strategia, Polarny Jedwabny Szlak

## *China's Arctic aspirations and its relations with the Russian Federation*

### *Abstract*

The Arctic is an area rich in natural resources such as natural gas and oil. Strategically, the melting glaciers are opening up new shipping lanes, which is important, especially for freight transport. This road can become an alternative to traditional routes and significantly improve the pace of raw materials delivery. The aim of the article is to present China's political aspirations toward the Arctic. The analysis particularly emphasizes China's relations with the Russian Federation, which have an impact on their strategies towards the Arctic areas. Russia sees an opportunity in relations with China

in the economic domain and also military one, which could reduce the role of the United States. On the other hand, Moscow is sceptical with respect to the Chinese Polar Silk Road concept that would violate Russia's strong position in the Arctic.

Keywords: Russia, China, Arctic, politics, strategy, Polar Silk Road



## Bogdan Barczak

mgr, Uniwersytet Opolski

<https://orcid.org/0000-0002-6827-7394>

# *Yakuza* czy *hangure*? Przyszłość przestępczości zorganizowanej w Japonii

## Wprowadzenie

Przestępczość zorganizowana stanowi jedno z najpoważniejszych zagrożeń zarówno dla obywateli, jak i dla funkcjonowania państwa. Obniża poczucie bezpieczeństwa oraz zaufania do organów państwa, destabilizuje gospodarkę, psuje wizerunek państwa na arenie międzynarodowej. Na terenie Japonii wciąż działa jedna z największych na świecie organizacji przestępczych – *yakuza*. W wyniku długoletniej walki udało się skutecznie ograniczyć jej działalność, jednak skutkiem ubocznym było pojawienie się konkurencyjnych grup – *hangure*, które zaczęły wypełniać lukę po *yakuzie*, stopniowo eliminując ją z przestępczego rynku.

*Yakuza*, podobnie jak inne organizacje przestępcze, powstała w efekcie dysfunkcji instytucji państwa. Przyczyniły się do tego przemiany społeczno-ekonomiczne w trakcie rządów *shōgunatu*<sup>1</sup> Tokugawa<sup>2</sup> (1603–1868), a następnie na przełomie XIX i XX w., czyli w okresie błyskawicznej transformacji kraju (reformy epoki *Meiji*<sup>3</sup>).

<sup>1</sup> Do zapisu wyrazów japońskich zastosowano międzynarodową transkrypcję J.C. Hepburna.

<sup>2</sup> Dziedziczny system rządów w feudalnej Japonii, sprawowany przez wojskowych dowódców noszących tytuł *Seii tai shōgun*, co znaczy „wielki wódz podbijający barbarzyńców”. *Shōgunat* rodu Tokugawa składał się z centralnej władzy oraz administracji lokalnej, reprezentowanej przez *daimyō* – lokalnych możnowładców. Zob. J. Greń, *Rządy wojowników*, „Polityka. Pomocnik Historyczny” 2019, nr 4: *Dzieje Japonii*, s. 25; J.W. Hall, *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj*, tłum. K. Czyżewska-Madajewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 136–149.

<sup>3</sup> Okres w historii Japonii (1868–1912), dosłownie „oświecone rządy”, restauracja cesarskiej władzy.

Przeprowadzane od 1868 r. reformy państwa miały na celu przede wszystkim rozwój gospodarki i armii, stąd Japonia do końca II wojny światowej pozostawała państwem niestabilnym społecznie. Klęska w II wojnie światowej i doprowadzenie gospodarki kraju do ruiny, a społeczeństwa – na skraj ubóstwa, otworzyło kolejne możliwości rozwoju *yakuzy*.

*Yakuza*, mimo iż była groźną organizacją przestępczą, nigdy nie wyzbyła się specyficznego rodzaju empatii w stosunku do zwykłych ludzi i ich życiowych problemów. Jej powstanie i działalność jest efektem ostatnich skomplikowanych 200 lat historii Kraju Kwitnącej Wiśni. Natomiast grupy *hangure* powstają w wyniku zmian społeczno-ekonomicznych obecnie mających miejsce w Japonii (wieloletnia stagnacja gospodarcza, globalizacja, starzenie się społeczeństwa).

Celem niniejszej pracy jest charakterystyka specyficznej organizacji przestępczej, jaką jest *yakuza* – jej genezy i procesu walki z nią – oraz efektu ubocznego tego procesu: powstania nowego, diametralnie innego rodzaju przestępczości zorganizowanej – *hangure*, który przejmuje przestępczy rynek po grupach *yakuzy*. Charakter japońskiej przestępczości zorganizowanej może mieć w przyszłości istotny wpływ na bezpieczeństwo mieszkańców archipelagu. Może ono ulec obniżeniu wskutek działalności agresywnych grup *hangure* lub utrzymać się na aktualnym, relatywnie niskim poziomie w przypadku rezygnacji z celu, jakim była całkowita eliminacja *yakuzy* z przestrzeni publicznej. W związku z tym – jaka przyszłość czeka *yakuzę*? Czy dojdzie do jej całkowitej eliminacji? Czy miejsce po *yakuzie* przejmie *hangure*? Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na powyższe pytania. Pogorszenie się stanu bezpieczeństwa publicznego w Japonii może doprowadzić do zawirowań na tamtejszej scenie politycznej, na której od wielu lat dominuje Partia Liberalno-Demokratyczna.

## *Yakuza*

Termin *yakuza* pochodzi od gry w karty *Hanafuda*, gdzie kombinacja cyfr: osiem (w jęz. japońskim *ya*), dziewięć (*ku*) i trzy (*san*) oznaczała przegraną, a w odniesieniu do ludzi – człowieka przegranego w życiu. Określenie *ya-ku-sa* przyłgnęło do członków grup organizujących gry hazardowe<sup>4</sup>, które z czasem przekształciły się w grupy przestępcze, wchłaniając w swoje szeregi drobnych handlarzy-złodziei, osoby wykluczone poza nawias społeczny czy bezpieczeństwa samurajów

W odróżnieniu od innych organizacji przestępczych, *yakuza* to legalnie działające grupy o charakterze stowarzyszeń pożytku publicznego. Grupy te mają nazwy,

<sup>4</sup> B. Hołyst, *Japonia. Przestępczość na marginesie cywilizacji*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1994, s. 108. Niektórzy autorzy podają inną nazwę gry w karty – *Oicho Kabu*, zob. K. Karolczak, *Yakuza – szacowna organizacja kryminalna?*, [w:] *Wybrane aspekty zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, red. E. Gruza, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2010, s. 190; W. Herbert, D. Dabrunz, *Japans Unterwelt. Reisen in das Reich der Yakuza*, Dietrich Reimer Verlag GmbH, Berlin 2017, s. 40.

siedziby, herby, honorowy kodeks oraz ceremoniał. Nazwiska szefów i członków grup są znane policji. *Yakuza* nie jest organizacją jednolitą, posiadającą wspólną strukturę i kierownictwo. To zbiór grup lub frakcji w dużych grupach, które są niezależne bądź posiadają szeroką autonomię. Struktura grup przypomina piramidę, na której szczycie stoi szef, pełniący symboliczną rolę ojca. Poniżej znajdują się osoby funkcyjne, następnie starsi, a na dole struktury – młodzi członkowie. Grupy przypominają wielopokoleniową rodzinę, w której panują określone zasady i surowa dyscyplina. Do największych syndykatów należą: *Yamaguchi-gumi*, *Sumiyoshi-kai* i *Inagawa-kai*<sup>5</sup>.

Po II wojnie światowej, w miarę odbudowy kraju, *yakuza* wzmacniała swój potencjał, głównie poprzez coraz większą ingerencję w gospodarkę. Tym samym stawała się organizacją coraz silniejszą i bardziej zasobną, a to z kolei powodowało większy wpływ chętnych do wstąpienia w jej szeregi.

*Yakuza* posiadała również drugą naturę, wynikającą z obowiązującego w jej szeregach kodeksu honorowego – *ninkyōdō*<sup>6</sup>. Z kodeksu wynika obowiązek pomocy osobom potrzebującym, którymi najczęściej są ofiary licznych kataklizmów nawiedzających japońskie wyspy. Najbardziej spektakularne akcje miały miejsce po trzęsieniach ziemi z lat 1995, 2011 czy 2016, kiedy to *yakuza* aktywnie zaangażowała się w pomoc ofiarom<sup>7</sup>. Z kolei podczas pandemii gangsterzy za darmo rozdawali maseczki ochronne i środki pierwszej potrzeby, a zarządzający syndykatem *Inagawa-kai* zabronił swoim członkom dokonywania oszustw finansowych wobec starszych osób<sup>8</sup>. *Yakuza* przywiązywała wagę do tego, aby w jej rewirach nie występowała drobna przestępczość (głównie różnego rodzaju kradzieże), szczególnie uciążliwa dla seniorów. W latach 60. XX w. politycy rządzącej Partii Liberalno-Demokratycznej zorientowali się, iż *yakuza* stawała się coraz silniejszą organizacją (w 1963 r. liczyła około 184 109 członków<sup>9</sup>), próbującą dodatkowo wywierać wpływ na politykę państwa<sup>10</sup>.

<sup>5</sup> J. Izydorczyk, *Hanzai znaczą przestępstwo. Ściganie przestępstw pospolitych oraz white-collar crimes w Japonii*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 200, s. 146–147.

<sup>6</sup> Dosłownie „droga (ścieżka) szlachetności”.

<sup>7</sup> G.S. Fukushima, *The Great Hanshin Earthquake*, „Japan Policy Research Institute Occasional Paper” 1995, no. 2; D. Suzuki, R. Takase, *The Yamaguchi-gumi split and the formalities of gang war*, „Blackpeak Group Report”, 03.2019, s. 4, <https://www.blackpeakgroup.com/wp-content/uploads/2019/03/> [dostęp: 12.03.2021]; *Yakuza quick to mount rescue operations in Kyushu*, „Japan Today”, 26.04.2016, <https://japantoday.com/category/features/kuchikomi/yakuza-quick-to-mount-rescue-operations-in-kyushu> [dostęp: 12.11.2021].

<sup>8</sup> J. Adelstein, *Crime syndicate puts brakes on fraudulent activities during pandemic*, „The Japan Times”, 6.06.2020, <https://www.japantimes.co.jp/news/2020/06/06/national/media-national/crime-syndicate-pandemic/> [dostęp: 3.04.2021].

<sup>9</sup> B. Hołyst, *op. cit.*, s. 121. Japońska Krajowa Agencja Policji podaje liczbę przybliżoną – ok. 184 100 członków. *Police of Japan 2019*, National Police Agency, Tokyo 2019, s. 28, [https://www.npa.go.jp/english/Police\\_of\\_Japan/2020/poj2020\\_full.pdf](https://www.npa.go.jp/english/Police_of_Japan/2020/poj2020_full.pdf) [dostęp: 1.02.2021].

<sup>10</sup> W roku 1964 największe ugrupowania *yakuzy* zawiązały federację o nazwie *Kantō-kai*, która próbowała zastraszyc 200 członków japońskiego parlamentu (wysłano do nich pismne ostrzeżenia). J. Adelstein, *Człowiek yakuzy. Sekrety japońskiego półświata*, tłum. B. Gutowska-Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018.

Poczucie rosnącego wśród polityków zagrożenia doprowadziło do pierwszych działań wymierzonych w *yakuzę*, w tym psujących wizerunek przestępców poprzez wprowadzenie do przestrzeni publicznej określenia „grupy stosujące przemoc” (*bōryokudan*). Zabiegi te były mało skuteczne i nie przyczyniły się do zatrzymania rozwoju organizacji. Świadomość tego, iż *yakuza* wywierała coraz większy wpływ na gospodarkę i istotnie zagrażała mieszkańcom Japonii (między innymi poprzez rozwijający się handel narkotykami, różnego rodzaju oszustwa, ingerencję w spory cywilne czy wojny pomiędzy gangami), oraz jej oddziaływania na polityków, głównie lokalnego szczebla, doprowadziła do rozpoczęcia konsekwentnej walki z tą organizacją. W latach 1991–2011 w wyniku wprowadzenia w życie i egzekwowania przepisów administracyjno-karnych doprowadzono do znacznej redukcji liczby członków *yakuzy* oraz ograniczenia im możliwości zarabkowania poprzez odcięcie od wielu tradycyjnych źródeł dochodów<sup>11</sup>.

Bardzo istotnym elementem przyczyniającym się do zmniejszenia populacji członków gangów były przedsięwzięcia ograniczające ubóstwo oraz wykluczenie niektórych grup społecznych czy narodowościowych (zwłaszcza Koreańczyków) i pojedynczych osób<sup>12</sup>, które tradycyjnie zasilaly szeregi *yakuzy*.

W wyniku tychże działań w 2010 r. liczba członków *yakuzy* spadła do 78 600, a w 2020 r. – do 25 900<sup>13</sup>. Tak znaczny spadek spowodowany był coraz bardziej zaostrzonym prawem i zdecydowanymi działaniami policji, która potrafiła skutecznie

<sup>11</sup> Zob. m.in.: Ustawa nr 77 z 1991 r. dotycząca zapobiegania bezprawnym czynom grup stosujących przemoc [*Bōryokudan-ni yoru futōna kōi no bōshinado ni kansuru hōritsu*, w skrócie *bōtaihō*], *Laws and orders relevant to police issues*, ed. by Police Policy Research Center, National Police Academy of Japan, [https://www.npa.go.jp/english/keidai/Guidelines\\_of\\_Police\\_Policy/Laws\\_and\\_Orders\\_relevant\\_to\\_Police\\_Issues.pdf](https://www.npa.go.jp/english/keidai/Guidelines_of_Police_Policy/Laws_and_Orders_relevant_to_Police_Issues.pdf) [dostęp: 21.02.2021]; Ustawa nr 136 z 1999 r. o karaniu przestępczości zorganizowanej i kontroli dochodów z przestępstwa [*Soshiki hanzai no shobatsu to hanzai shūeki no kanri ni kansuru hōritsu*], <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3587> [dostęp: 12.02.2021]; Ustawa nr 22 z 2007 r. o zapobieganiu przekazywania dochodów z działalności przestępczej [*Hanzai katsudō kara no shūnyū no iten o bōshi suru tame no hōritsu*], [https://www.imolin.org/doc/amlid/Japan/Japan\\_Act\\_on\\_Prevention\\_of\\_Transfer\\_of\\_Criminal\\_Proceeds\\_2007.pdf](https://www.imolin.org/doc/amlid/Japan/Japan_Act_on_Prevention_of_Transfer_of_Criminal_Proceeds_2007.pdf) [dostęp: 12.02.2021]; zob. też prefekturalne rozporządzenia o wykluczeniu *yakuzy*, np. Rozporządzenie z 2011 roku w sprawie eliminacji Bōryokudan dla Tokio [*Tōkyō-to Bōryokudan Haijōjōrei*], [https://www.keishi-cho.metro.tokyo.jp/kurashi/anzen/tsuiho/haijo\\_seitei/haijo\\_joureifiles/jourei.pdf](https://www.keishi-cho.metro.tokyo.jp/kurashi/anzen/tsuiho/haijo_seitei/haijo_joureifiles/jourei.pdf) [dostęp: 10.05.2020].

<sup>12</sup> Więcej na ten temat w: E. Kostowska-Watanabe, *Transformacja Japonii w okresie Meiji i Taishō – nowi ludzie w nowych czasach*, [w:] *Zmiany społeczne w Japonii w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. E. Kostowska-Watanabe, Towarzystwo Autorów i Wydawnictw Prac Naukowych Universitas, Kraków 2012, s. 29–30; J.M. Ramseyer, E.B. Rasmusen, *Outcaste politics and organized crime in Japan: The effect of terminating ethnic subsidies*, „The Harvard John M. Olin Center Discussion Paper” 2017, no. 932.

<sup>13</sup> *Police of Japan 2021*, National Police Agency, Tokyo 2021, s. 28, [https://www.npa.go.jp/english/Police\\_of\\_Japan/police-of-japan2021/001/001.pdf](https://www.npa.go.jp/english/Police_of_Japan/police-of-japan2021/001/001.pdf) [dostęp: 1.06.2022].

wykorzystać stworzone przepisy do stopniowego eliminowania *yakuzy* z przestrzeni publicznej.

Kolejny z bieżących kłopotów *yakuzy* to starzenie się populacji całego kraju. Proces starzenia się społeczeństw przejawia się dużym wzrostem liczby ludności w wieku 65 lat i powyżej, przy jednoczesnym wzroście ich udziału w ogólnej liczbie mieszkańców oraz systematycznym spadku liczby urodzeń, równoległe ze zwiększaniem się długości życia. Już w 2010 r. osoby w wieku 65 lat i więcej stanowiły aż 23% ogółu ludności Japonii<sup>14</sup>. W 2021 r. odsetek ludzi starszych w całej populacji wynosił już 29,1%, co stanowiło łącznie 36,4 mln osób<sup>15</sup>. Proces starzenia się społeczeństwa nie ominął również *yakuzy*. Liczba regularnych członków w wieku co najmniej 50 lat przekroczyła 51,2%, a w wieku 70 lat – 10%<sup>16</sup>. To spowodowało kolejne perturbacje w działaniu *yakuzy*, której członkowie powinni być sprawni i budzić respekt swoim wyglądem.

Następnym poważnym problemem, który dotknął *yakuzę*, była pandemia COVID-19. Spowolnienie gospodarcze związane z zamknięciem gospodarki i granic, a także wprowadzenie w kilku prefekturach oraz metropolii tokijskiej stanu wyjątkowego, dodatkowo zredukowało i tak już coraz niższe dochody *yakuzy*. Zmniejszył się popyt na narkotyki, a handel odbywał się głównie przez internet<sup>17</sup>.

Od wielu lat policja wspierała działalność społeczną wymierzoną w *yakuzę*. Najczęściej były to kampanie społeczne polegające na kolportażu plakatów i broszur informacyjnych czy emisji audycji w lokalnych rozgłoszeniach radiowych. Popularne stały się demonstracje przeciwko *yakuzie*. Organizacje pozarządowe stworzyły także kilka ośrodków wspierających (najczęściej poprzez pomoc w znalezieniu pracy) członków *yakuzy*, którzy opuścili jej szeregi<sup>18</sup>.

W tej trudnej sytuacji grupy *yakuzy* starały się nie wszczynać pomiędzy sobą konfliktów, aby nadmiernie nie skupiać na sobie uwagi władz i opinii publicznej. Część grup starała się rygorystycznie przestrzegać przepisów prawa oraz kodeksu etycznego *ninkyōdō* i utrzymywać poprawne stosunki z lokalnymi społecznościami oraz policją.

<sup>14</sup> R. Mydel, *Japonia w procesie przejścia od demograficznej dojrzałości do demograficznego schyłku*, Oficyna Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2016, s. 7–9.

<sup>15</sup> *Japan's Elderly Population Hits Record High*, „NHK World-Japan”, 19.09.2021, [https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/20210919\\_12/](https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/20210919_12/) [dostęp: 22.09.2021].

<sup>16</sup> J. McCurry, *Making a slow getaway: Japan's anti-yakuza laws result in cohort of ageing gangsters*, „The Guardian”, 05.09.2020, <https://amp.theguardian.com/world/2020/sep/05/making-a-slow-getaway-ageing-population-japans-yakuza> [dostęp: 7.01.2021].

<sup>17</sup> N. Tanaka, M. Takashima, *Hit by pandemic, struggling shops end „protection pay” to yakuza*, „The Asahi Shimbun”, 26.05.2021, <https://www.asahi.com/ajw/articles/14347960> [dostęp: 23.09.2021].

<sup>18</sup> A. Rankin, *Recent Trends in Organized Crime in Japan: Yakuza vs the Police, & Foreign Crime Gangs – Part 2*, „The Asia-Pacific Journal. Japan Focus”, 11.02.2012, vol. 10, issue 7, no. 1, s. 4–5, <https://apjif.org/-Andrew-Rankin/3692/article.pdf> [dostęp: 23.04.2021].

## Hangure

Prawdziwą konkurencją dla *yakuzy* i jednocześnie poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa stały się gangi składające się z młodych ludzi, którzy nie widzieli perspektyw w członkostwie w *yakuzie*, oraz byłych członków *yakuzy*, którzy musieli z niej odejść z powodów finansowej niewydolności. Nowo tworzone grupy nazywane są *hangure*. Termin ten oznacza osobę (jak i całą grupę przestępczą, podobnie jak ma to miejsce z terminem *yakuza*), która jest „w połowie zła”, „w połowie szara”, ponieważ członkowie tych grup bardzo często pracują i tylko czasami dokonują przestępstw, w ten sposób dorabiając sobie, tym samym prowadząc półlegalne życie, życie „w połowie szarej strefy”. Grupy te są stosunkowo niewielkie, luźno ze sobą powiązane, mają prostą i płaską strukturę organizacyjną (w odróżnieniu od piramidalnej struktury *yakuzy*), gdzie wszyscy mają podobny status, a przywódcą zostaje osoba wyróżniająca się charyzmą. Zazwyczaj nie noszą nazwy, są całkowicie anonimowi. Średnia wieku członków wynosi 20–30 lat. Nie respektują żadnych norm etycznych, jak czyniła to większość grup *yakuzy*, i działają bez skrupułów (ofiarami *hangure* bardzo często są seniorzy). Jak wcześniej wspomniano, część członków *hangure* prowadzi także legalną aktywność gospodarczą, część – tylko działalność przestępczą, polegającą głównie na handlu narkotykami, napadach rabunkowych, włamaniach i kradzieżach, wszelkiego rodzaju przestępstwach dokonywanych przez internet (głównie oszustwach, ale również handlu narkotykami, hazardzie i innych), szantażu, „ochronie”, przemycie oraz oszustwach tzw. metodą na wnuczka. Nierzadko grupy *hangure*, w odróżnieniu od *yakuzy*, specjalizują się w wąskich dziedzinach działalności przestępczej. Zdarza się też, że organizują się w grupę dopiero bezpośrednio przed popełnieniem przestępstwa. Jako naturalna konkurencja *yakuzy*, wkraczają na te terytoria, które musiała ona opuścić na skutek policyjnych represji, i przejmują jej dotychczasowe interesy lub angażują się w obszary do tej pory stosunkowo obce *yakuzie*, jak internet<sup>19</sup>.

Gangi *hangure* nie wykazują cech tradycyjnych organizacji przestępczych, takich jak hierarchiczna struktura, ściśle wyodrębnione kierownictwo, podział ról i zakres obowiązków, system kar i nagród (awansów), sformalizowane zasady działania (w tym różnego rodzaju rytuały) czy ograniczanie działalności do określonych rejonów. *Yakuzą* jest się cały czas, całą dobę, zazwyczaj całe życie. *Hangure* jest się tylko czasowo. Klasyfikuje to *hangure* jako organizację przestępczą typu sieciowego, czyli posiadającą cechy stabilnego stowarzyszenia „przestępców z luźną strukturą hierarchiczną, obejmującą swoim zakresem zarówno sieci funkcjonujące

<sup>19</sup> W. Herbert, D. Dabrunz, *op. cit.*, s. 235–243; J. Adelstein, *Nonaffiliated gang seek to exploit vacuum left by the yakuza declining influence*, „The Japan Times”, 4.07.2020, <https://www.japantimes.co.jp/news/2020/07/04/national/media-national/yakuza-declining-influence/> [dostęp: 20.07.2021].

jako kartele takie, które przypominają związki handlowe, oraz te, które zapewniają utrzymanie prostych kontaktów między jej członkami<sup>20</sup>. Sieci przestępcze (kryminalne) skutecznie realizują podobny cel jak organizacje typu klasycznego: efektywne i szybkie działanie w celu zdobycia środków materialnych. Jednak działanie sieci charakteryzuje się dodatkową cechą – zwiększoną potrzebą zachowania bezpieczeństwa, co realizowane jest poprzez ukrywanie struktury przed światem zewnętrznym (głównie organami ścigania), oraz prostotą funkcjonowania. Rozbudowana i scentralizowana hierarchiczna struktura wraz z szerokim podziałem ról oraz obowiązków, przepleciona specyficznymi konwenansami (jak ma to miejsce w przypadku *yakuzy*) czyni grupy wrażliwymi na ataki ze strony organów ścigania. Natomiast układy sieciowe gwarantują bezpieczniejsze działanie z uwagi na odległość pomiędzy ośrodkiem decyzyjnym (szefem grupy) a wykonawcami, minimalną liczbę połączeń pomiędzy nimi, a także wtapianie sieci przestępczej w nieprzestępcze sieci społeczne. Dzięki temu tego typu grupy stają się mniej widoczne dla organów porządku prawnego, a ich schemat działania jest mniej transparentny<sup>21</sup>. Zaletą (z punktu widzenia władz i społeczeństwa) tego typu grup przestępczych jest ich stosunkowo niska trwałość. W odróżnieniu od *yakuzy* nie posiadają żadnych wspólnych celów z wyjątkiem pozyskiwania środków materialnych. Są one również bardziej wrażliwe na rozbięcie przez policję.

Przynależność do *hangure* stała się popularna wśród byłych członków *yakuzy*, ponieważ istniejące programy ich powrotu do społeczeństwa nie spełniają swojego zadania. Byli członkowie spotykają się ze społecznym ostracyzmem w miejscach zamieszkania, a przede wszystkim w miejscach pracy. Brak środków do życia powoduje, iż zazwyczaj wracają do przestępczego procederu. Jednak po opuszczeniu szeregów *yakuzy* nie mogą już do niej powrócić. Pozostaje im więc zasilanie szeregów *hangure*. Zarówno dla policji, jak i organizacji wspierających walkę z przestępczością, podjęcie pracy kończy etap reintegracji społecznej byłych członków *yakuzy*. Niezmiernie ważne stało się więc opracowanie skutecznych (przede wszystkim długofalowych) mechanizmów umożliwiających im powrót do społeczeństwa. Prowadzona jest także szeroka kampania społeczna mająca na celu uświadomienie potrzeby akceptacji tych ludzi w miejscach pracy i w przestrzeni publicznej<sup>22</sup>.

<sup>20</sup> K. Haręźlak, M. Kozielski, *Metody analizy sieci kryminalnych*, „Studia Informatica” 2010, vol. 31, nr 2A, s. 35–36.

<sup>21</sup> M.A. Kędzierski, *Sieciowość współczesnych organizacji przestępczych funkcjonujących w obszarze przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, vol. 6, nr 10, s. 89–99.

<sup>22</sup> H. Noboru, *No Way Out: The Dilemma of Japan's Ex-Yakuza*, „Nippon.com”, 5.01.2018, <https://www.nippon-com.cdn.ampproject.org/c/s/www.nippon.com/en/currents/d00372/amp/#> [dostęp: 23.06.2021].

## Podsumowanie

Wprowadzane w życie kolejne przepisy wymierzone w *yakuzę* doprowadziły do prawie całkowitego wykluczenia jej z życia publicznego. Z perspektywy władz odniesiono sukces w walce z *yakuzą*, lecz z perspektywy przeciętnego obywatela nie jest to tak oczywiste.

Skuteczna eliminacja *yakuzy* stworzyła – w myśl zasady, iż życie nie znosi próżni – warunki do powstania i rozwoju nowego typu przestępczości zorganizowanej, zupełnie innej niż *yakuza*: bez wewnętrznego kodeksu, pewnych norm moralnych, o spłaszczonej hierarchii (sieciowej strukturze), o zwiększonej hermetyczności. Przestępczość ta upodobniła się do tej występującej na kontynencie amerykańskim czy europejskim. Stworzyło to poważne wyzwania dla japońskich organów bezpieczeństwa wewnętrznego. Wszelkie zachowania takich grup są głęboko kamuflowane zarówno przed policję, jak i opinią publiczną, co gwarantuje odnoszenie sukcesów, czyli osiąganie zysków, oraz zapewnia bezpieczeństwo, a także zabezpiecza przed relatywnie szybkim rozbiciem przez policję. Zwalczanie tej przestępczości wymaga stosowania przez policję ofensywnych metod pracy operacyjnej, wspieranych środkami techniki operacyjnej i głęboką analizą kryminalną, które są skomplikowane oraz czasochłonne. Wydaje się, iż obecnie po stronie władz i policji nie widać zaangażowania w zwalczanie *hangure*. Policja skupia się na walce z *yakuzą*, bagatelizując narastające nowe zagrożenie.

Coraz bardziej widoczna działalność nowego typu grup przestępczych na archipelagu japońskim będzie miała wpływ na opinię społeczną. Brak moralnych hamulców, brutalność i większa powszechność takiej przestępczości zmniejszać będzie w społeczeństwie poczucie bezpieczeństwa. To z kolei przełoży się na zwiększoną presję społeczną na organy ścigania i polityków. Jeśli organy bezpieczeństwa państwa nie będą sobie radzić z nowymi grupami przestępczymi, może to doprowadzić do poważnego spadku poparcia dla rządzącej od lat Partii Liberalno-Demokratycznej.

Mimo ścisłej policyjnej kontroli i wciąż pogarszającej się pozycji, *yakuza* nadal funkcjonuje i przystosowuje się do zmieniającego się środowiska. Jej znaczenie będzie coraz bardziej redukowane, jednak nie zostanie całkowicie unicestwiona – wpisała się bowiem na trwałe w kulturę Japonii i już w niej pozostanie. Ponadto *yakuza* wciąż wyręcza instytucje państwowe i samorządowe, pełniąc funkcję organizacji, która zajmuje się tym, czym nikt inny nie chce (jak miało to miejsce w Fukushima podczas usuwania skutków katastrofy jądrowej), a także niesie pomoc podczas klęsk żywiołowych. Dopóki państwo pozostawi takie możliwości, *yakuza* będzie je wykorzystywać i wciąż działać, choć mocno okrojona i ściśle kontrolowana przez policję.

Pomimo ograniczenia wpływów *yakuzy*, jest ona wciąż popularna w japońskim społeczeństwie, gdzie w pewnym stopniu stanowi synonim bezpieczeństwa, ochrony przed pospolitą przestępczością i niesienia pomocy humanitarnej, a także uważana

jest za spadkobiercę etosu samurajów i ich honorowego kodeksu *bushidō*<sup>23</sup> (pod postacią własnego kodeksu *ninkyōdō*). W społeczeństwie nadal można znaleźć pewną rzeszę zwolenników *yakuzy*, którzy uważają, iż jest ona elementem narodowej tradycji i wciąż pełni rolę *quasi*-policyjną, radząc sobie z zapewnieniem bezpieczeństwa i porządku publicznego lepiej niż policja czy inne instytucje rządowe. Pod koniec lat 90. XX w. tylko 10% społeczeństwa uważało *yakuzę* za organizację groźną dla porządku prawnego<sup>24</sup>. Niestety nie udało się znaleźć aktualnych badań na ten temat. Opinie o potrzebie istnienia *yakuzy* nasiliły się szczególnie po dwóch wielkich trzęsieniach ziemi z 1995 i 2011 r.

Wiele czynników przemawia więc za tym, że *yakuza* nie zniknie całkowicie z przestrzeni publicznej Japonii. W znacznej mierze zależeć to będzie od opinii publicznej. Tymczasem mocno ograniczona i osłabiona, będzie musiała podzielić się wpływami w podziemnym świecie z gangami *hangure*, co wpłynie na pogorszenie poziomu bezpieczeństwa wewnętrznego tego kraju.

## Bibliografia

### Akty prawne

Ustawa nr 77 z 1991 r. dotycząca zapobiegania bezprawnym czynom grup stosujących przemoc [*Bōryokudan-ni yoru futōna kōi no bōshinado ni kansuru hōritsu*, w skrócie *bōtaihō*], *Laws and orders relevant to police issues*, ed. by Police Policy Research Center, National Police Academy of Japan, [https://www.npa.go.jp/english/keidai/Guidelines\\_of\\_Police\\_Policy/Laws\\_and\\_Orders\\_relevant\\_to\\_Police\\_Issues.pdf](https://www.npa.go.jp/english/keidai/Guidelines_of_Police_Policy/Laws_and_Orders_relevant_to_Police_Issues.pdf) [dostęp: 21.02.2021].

Ustawa nr 136 z 1999 r. o karaniu przestępczości zorganizowanej i kontroli dochodów z przestępstwa [*Soshiki hanzai no shobatsu to hanzai shūeki no kanri ni kansuru hōritsu*], <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3587> [dostęp: 12.02.2021].

Ustawa nr 22 z 2007 r. o zapobieganiu przekazywania dochodów z działalności przestępczej [*Hanzai katsudō kara no shūnyū no iten o bōshi suru tame no hōritsu*], [https://www.imolin.org/doc/amlid/Japan/Japan\\_Act\\_on\\_Prevention\\_of\\_Transfer\\_of\\_Criminal\\_Proceeds\\_2007.pdf](https://www.imolin.org/doc/amlid/Japan/Japan_Act_on_Prevention_of_Transfer_of_Criminal_Proceeds_2007.pdf) [dostęp: 12.02.2021].

Rozporządzenie z 2011 roku w sprawie eliminacji Bōryokudan dla Tokio [*Tōkyō-to Bōryokudan Haijōjōrei*], [https://www.keishicho.metro.tokyo.jp/kurashi/anzen/tsuiho/haijo\\_seitei/haijo\\_joureifiles/jourei.pdf](https://www.keishicho.metro.tokyo.jp/kurashi/anzen/tsuiho/haijo_seitei/haijo_joureifiles/jourei.pdf) [dostęp: 10.05.2020].

### Opracowania

Adelstein J., *Człowiek yakuzy. Sekrety japońskiego półświatka*, tłum. B. Gutowska-Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018.

Adelstein J., *Crime syndicate puts brakes on fraudulent activities during pandemic*, „The Japan Times”, 6.06.2020, <https://www.japantimes.co.jp/news/2020/06/06/national/media-national/crime-syndicate-pandemic/> [dostęp: 3.04.2021].

<sup>23</sup> Dosłownie „droga (ścieżka) wojownika”, niepisany zbiór zasad etycznych samurajów.

<sup>24</sup> K. Laskowska, *Azjatyckie zorganizowane grupy przestępcze*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7–8, s. 165.

- Adelstein J., *Nonaffiliated gang seek to exploit vacuum left by the yakuza's declining influence*, „The Japan Times”, 4.07.2020, <https://www.japantimes.co.jp/news/2020/07/04/national/media-national/yakuza-declining-influence/> [dostęp: 20.07.2021].
- Fukushima G.S., *The Great Hanshin Earthquake*, „Japan Policy Research Institute Occasional Paper” 1995, no. 2.
- Greń J., *Rządy wojowników*, „Polityka. Pomocnik Historyczny” 2019, nr 4: *Dzieje Japonii*, s. 22–28.
- Hall J.W., *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj*, tłum. K. Czyżewska-Madajewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979.
- Haręźlak K., Kozielski M., *Metody analizy sieci kryminalnych*, „Studia Informatica” 2010, vol. 31, nr 2A, s. 35–46.
- Herbert W., Dabrunz D., *Japans Unterwelt. Reisen in das Reich der Yakuza*, Dietrich Reimer Verlag GmbH, Berlin 2017.
- Holyst B., *Japonia. Przestępczość na marginesie cywilizacji*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1994.
- Izdyrdczyk J., *Hanzai znaczą przestępstwo. Ściganie przestępstw pospolitych oraz white-collar crimes w Japonii*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008.
- Japan's Elderly Population Hits Record High*, „NHK World-Japan”, 19.09.2021, [https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/20210919\\_12/](https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/20210919_12/) [dostęp: 22.09.2021].
- Karolczak K., *Yakuza – szacowna organizacja przestępcza?*, [w:] *Wybrane aspekty zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, red. E. Gruza, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2010.
- Kędzierski M.A., *Sieciowość współczesnych organizacji przestępczych funkcjonujących w obszarze przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, vol. 6, nr 10, s. 74–103.
- Kostowska-Watanabe E., *Transformacja Japonii w okresie Meiji i Taishō – nowi ludzie w nowych czasach*, [w:] *Zmiany społeczne w Japonii w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. E. Kostowska-Watanabe, Towarzystwo Autorów i Wydawnictw Prac Naukowych Universitas, Kraków 2012, s. 13–90.
- Laskowska K., *Azjatyckie zorganizowane grupy przestępcze*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7–8, s. 155–166.
- McCurry J., *Making a slow getaway: Japan's anti-yakuza laws result in cohort of ageing gangsters*, „The Guardian”, 05.09.2020, <https://amp.theguardian.com/world/2020/sep/05/making-a-slow-getaway-ageing-population-japans-yakuza> [dostęp: 7.01.2021].
- Mydel R., *Japonia w procesie przejścia od demograficznej dojrzałości do demograficznego schyłku*, Oficyna Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2016.
- Noboru H., *No Way Out: The Dilemma of Japan's Ex-Yakuza*, „Nippon.com”, 5.01.2018, <https://www.nippon-com.cdn.ampproject.org/c/s/www.nippon.com/en/currents/d00372/amp/#> [dostęp: 23.06.2021].
- Police of Japan 2019*, National Police Agency, Tokyo 2019, [https://www.npa.go.jp/english/Police\\_of\\_Japan/2020/poj2020\\_full.pdf](https://www.npa.go.jp/english/Police_of_Japan/2020/poj2020_full.pdf) [dostęp: 16.03.2021].
- Police of Japan 2021*, National Police Agency, Tokyo 2021, [https://www.npa.go.jp/english/Police\\_of\\_Japan/police-of-japan2021/001/001.pdf](https://www.npa.go.jp/english/Police_of_Japan/police-of-japan2021/001/001.pdf) [dostęp: 1.06.2022].
- Rankin A., *Recent Trends in Organized Crime in Japan: Yakuza vs the Police, & Foreign Crime Gangs – Part 2*, „The Asia-Pacific Journal. Japan Focus”, 11.02.2012, vol. 10, issue 7, no. 1, <https://apjif.org/-Andrew-Rankin/3692/article.pdf> [dostęp: 23.04.2021].
- Ramseyer J.M., Rasmusen E.B., *Outcaste politics and organized crime in Japan: The effect of terminating ethnic subsidies*, „The Harvard John M. Olin Center Discussion Paper” 2017, no. 932.

- Suzuki D., Takase R., *The Yamaguchi-gumi split and the formalities of gang war*, „Blackpeak Group Report”, 03.2019, <https://www.blackpeakgroup.com/wp-content/uploads/2019/03/> [dostęp: 12.03.2021].
- Tanaka N., Takashima M., *Hit by pandemic, struggling shops end „protection pay” to yakuza*, „The Asahi Shimbun”, 26.05.2021, <https://www.asahi.com/ajw/articles/14347960> [dostęp: 23.09.2021].
- Yakuza quick to mount rescue operations in Kyushu*, „Japan Today”, 26.04.2016, <https://japantoday.com/category/features/kuchikomi/yakuza-quick-to-mount-rescue-operations-in-kyushu> [dostęp: 12.11.2021].

## Yakuza czy hangure?

### Przyszłość przestępczości zorganizowanej w Japonii

#### Streszczenie

Pomimo licznych zagrożeń klęskami żywiołowymi, to przestępczość zorganizowana budziła najwięcej obaw o stabilność i funkcjonowanie japońskiego państwa oraz bezpieczeństwo jego obywateli. W Japonii wykształciła się rodzima odmiana przestępczości zorganizowanej – *yakuza*. W efekcie procesu walki z *yakuzą* znacznie ograniczono jej liczebność oraz pozbawiono ją źródeł dochodów. Skuteczne przedsięwzięcia wobec niej przyniosły jednak skutek uboczny w postaci pojawienia się nowych zorganizowanych grup przestępczych, znacznie groźniejszych dla porządku publicznego, określanych mianem *hangure*, które zaczęły zajmować miejsce po likwidowanej *yakuzie*. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: czy *yakuza* całkowicie zniknie z przestrzeni publicznej i jej miejsce zajmą grupy *hangure* oraz jaki będzie to miało wpływ na poziom bezpieczeństwa wewnętrznego Japonii.

Słowa kluczowe: *yakuza*, *hangure*, przestępczość zorganizowana, Japonia

## Yakuza or hangure? The future of organized crime in Japan

### Abstract

Despite the numerous threats of natural disasters, it was organized crime that raised the most concerns about the stability and functioning of the Japanese state and the security of its citizens. An indigenous variety of organized crime, the *yakuza*, developed in Japan. As a result of the process of fighting the *yakuza* groups, they were significantly reduced in number and deprived of their sources of income. However, effective measures against the *yakuza* had the side effect of giving rise to new organized crime groups, much more dangerous to public order, known as *hangure*, which began to take a place of the liquidated *yakuza*. The article attempts to answer the question: will the *yakuza* completely disappear from public space and its place be taken by *hangure* groups, and what impact will this have on the level of internal security in Japan.

Key words: *yakuza*, *hangure*, organized crime, Japan





## Tomáš Imrich Profant

Associate Professor, University of Economics in Bratislava, Slovak Republic  
<https://orcid.org/0000-0001-7382-9467>

# The climate change speaking subjects in the Slovak quality press<sup>1</sup>

## Introduction

Almost one-half of all the citizens of the European Union believe that climate change is a serious threat to society.<sup>2</sup> According to the populations of some states, it is actually the biggest threat we face.<sup>3</sup> In 13 of 26 EU countries, the climate crisis ranked as the number one threat to society, followed by the threat of militant Islamism and cyber terrorism.<sup>4</sup>

The public's concerns are shared by politicians and media around the world. Although there are still some people today who deny the existence of climate change

<sup>1</sup> This paper is a revised and translated version of the chapter: T. Profant, *Kto dostáva slovo v diskusii o klimatickej zmene*, [in:] *Slovenské skúsenosti s neoliberalizmom alebo ako sa deformuje obraz socioekonomickej reality na Slovensku*, eds. J. Košč, Z. Homer, R. Žanony, Friedrich Ebert Stiftung, Bratislava, pp. 124–133. This paper was presented at the conference „Central and Eastern Europe in the International Politics of the 20th and 21st Centuries“ in Szczecin, May 26–27 2022 and should be considered an equivalent to a paper in conference proceedings.

<sup>2</sup> S. Fleming, *What Do People around the World Think about Climate Change?* World Economic Forum, 8.1.2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/climate-change-perceptions-europe-china-us/> [accessed: 7.6.2023].

<sup>3</sup> J. Poushter, Ch. Huang, *Climate Change Still Seen as Top Global Threat, But Cyberattacks Rising Concern*, Pew Research Center, 10.2.2019, <https://www.pewresearch.org/global/2019/02/10/climate-change-still-seen-as-the-top-global-threat-but-cyberattacks-arising-concern/> [accessed: 7.6.2023].

<sup>4</sup> *Ibidem*.

or that it has been caused by human activity, the prevailing opinion recognises that the world is facing an unprecedented problem and it needs to be addressed.<sup>5</sup>

It is clear that climate change and the climate crisis are important issues for all of society. The question is who is it we are hearing from on this – who gets to speak about it. Whose ideas are dominating the public discussion of climate change? This question is just a particular variation of the more general question about the dominance of elites in society and in relation to environmental problems is a crucial part of the field of political ecology. It is within this field that this paper intends to make its contribution.

Anyone today can say (almost) anything they want. And (almost) anyone can write or share anything in a way that the rest of society has easy access to it. Technological changes have brought about an unprecedented level of equality in the possibility to voice and share one's thoughts.

While there is equality in the possibility to present one's opinions to the public, there is no equality on the matter of who is listened to or heard. Only the words of those who are heard have the power to achieve anything. It is therefore important to look at those who are speaking in the media and whose words thus have the potential to have a real impact.

The research aim of this paper is to focus on those who are speaking in the media. In particular I ask the research question: Who is quoted or paraphrased in the selected media?

## Theoretical perspective

While in the economic sphere it would make sense to focus such an analysis on the activities of economic think-tanks, given their dominance in this arena, but they do not have as much dominance in the environmental sphere. Analysis of the actors involved in this sphere and what they are saying is still only in its early stages.

We should begin, therefore, by asking the question posed by Foucault: 'Who is speaking?'<sup>6</sup> Foucault's poststructuralist perspective on power is the theoretical basis of this paper. He further asked: 'What is the status of the individuals who – alone – have the right, sanctioned by law or tradition, juridically defined or spontaneously accepted, to proffer such a discourse?'<sup>7</sup> Foucault's analysis was concerned with the status of the doctor. He discussed the criteria that establish the doctor's competence and knowledge, the institutions, such as the hospital, that confer legitimacy, and the doctor's hierarchical relations to other groups that place him or her on the

<sup>5</sup> See, e.g.: European Commission, *Causes of Climate Change*, <https://ec.europa.eu/clima/> [accessed: 7.6.2023].

<sup>6</sup> M. Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, Routledge, London and New York 1989.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 55.

pedestal of knowledge. The crucial point was that 'medical statements cannot come from anybody'.<sup>8</sup> If someone is a plumber or a lawyer, their opinion on medicine carries much less weight than that of a doctor or a scientist. Foucault analyses how the birth of the clinic created an enormous power apparatus in which the doctor became the speaking subject.

Today the privileged position of the physician in society is considered natural and is perhaps only ever challenged by marginal criticism relating to childbirth or the political economy of pharmaceutical interests. But at its core it remains unshakable. The physician is the main power subject in the field of medical knowledge.

The question of who dominates public discussions on the environment comes from the field of political ecology. One of the basic issues political ecology is interested in is 'the centrality of expert knowledges (and discourses) in giving shape to the definition of problems and solutions, and of the indisputable significance of transnational scientific mobilization'.<sup>9</sup> This scientific mobilisation, along with the presence of other actors, forms the discursive basis on which political battles are fought. The views of Donald Trump or Václav Klaus, on the one hand, and Greta Thunberg, the European Commission, or Progressive Slovakia, on the other, are not expressed in a vacuum and do not exist without some kind of foundation. This foundation is represented by the central role of expert knowledge noted above. It is only after this foundation has been formed that the political fight ensues, a fight that is deeply unequal and skewed in advance to favour some political groups over others.

My recent research on public discussions about the media found that there indeed exists a dominance in public debates on the media,<sup>10</sup> but it is not of a particular institution or profession. It is the dominance of a normative position, which gets to speak to us about the media. The people who dominate the discussion, to the point where they are basically talking amongst themselves, and thereby create an almost impenetrably closed arena of discussion are: journalists from the centrist media, people with a centre-right political background, and people who work in the part of the non-governmental sector that positions itself against the alternative media. The alternative media, which also publicly discusses the media, are excluded from this arena and must create their own (discursive) space.

I posed a question similar to Foucault's but in relation to the issue of climate change. I want to know who has been assigned the right to speak about this subject. Who do the organisers of the discourse – i.e. journalists – choose to quote in their articles? Who do they give the authority to, who do they empower to tell us the truth (or untruth) about climate change?

<sup>8</sup> *Ibidem*, p. 56.

<sup>9</sup> R. Peet, P. Robins, M. Watts, *Global Nature*, [in:] *Global Political Ecology*, eds. R. Peet, P. Robins, M. Watts, Routledge, London and New York 2011, pp. 1–49, p. 10.

<sup>10</sup> T. Profant, *Slovenské verejné diskusie o médiách. Analýza normativity diskutujúcich*, "Sociologický časopis" 2020, vol. LVI, no. 5, pp. 639–663.

The media's relationship to climate change is generally problematic. The increasingly frequent episodes of extreme heat on the planet are no accident. They are being caused by the climate crisis, which in turn has been caused by humankind. The problem is that weather reports are now being presented in the media as though the higher temperatures are just temperatures, and there is nothing more to it. This effectively neutralises what the planet is telling us. In a study titled 'Extreme Silence', a content analysis revealed that out of 226 reports of extreme weather events presented on the six largest US television stations in 2018, only 6 of them mentioned climate change.<sup>11</sup>

The conceptualization of media to climate change is difficult as the problem of depoliticization of event and especially of their origins is common in the media in general. Whereas issues such as murders or corruption cases usually have clear culprits or at least those accused of having committed them, this is not the case with more general social problems such as poverty, inequality, homelessness or simply a lack of bike lanes. Causal reasoning that would identify the culprits is usually missing. It is in general difficult to point at one particular person and other factors than just a visible behaviour are also at play. One might thus argue that the relation between (mainstream) media and climate change is one of the reproduction of the hegemonic knowledge, which in general ignores the question of inequality in terms of causes of climate change and at the same time offers mainstream solutions to the problem akin to those already proposed by international organizations, governments and corporations.

The Czech daily newspaper *Deník Referendum* (Daily Referendum) drew attention to the links between media and energy ownership and media content in the Czech Republic.<sup>12</sup> Daniel Křetinský, the majority owner of EP Holding (Energy and Industry Holding, an investment company largely focused on the energy sector), is also the co-owner of the Czech News Center, a media house that operates the website Info.cz. According to Petr Bittner, the content of articles on energy-related issues published on Info.cz serves the holding's interests in brown-coal mining. Info.cz, for example, has criticised the transition to clean energy in Germany and (together with BIS – the Czech Security Information Service) has described activists involved in Climate Action Camps as left-wing extremists. Whereas a direct relation between an owner of a newspaper and its content is difficult to trace a content or discourse analysis usually shows a clear affinity.

Like *Deník Referendum*, the Slovak dailies *SME* and *N* (and *Aktuality* and *Kapitál* as well) have joined the 'Covering Climate Now' initiative.<sup>13</sup> The aim of the

<sup>11</sup> D. Arkush, A. Fisher, V. Brown, M.S. Wachter, *Extreme Silence. How the US Media Have Failed to Connect Climate Change to Extreme Heat in 2018*, Public Citizen, Washington, D.C. 2018.

<sup>12</sup> P. Bittner, *Limity slušného tisku ve službách něčího zisku*, *Deník Referendum*, 25.5.2018, <https://denikreferendum.cz/clanek/27683-limity-slusneho-tisku-ve-sluzbach-neciho-zisku> [accessed: 7.6.2023].

<sup>13</sup> *Covering Climate Now: Partners*, Covering Climate Now, 2020, <https://www.coveringclimatenow.org/partners> [accessed: 7.6.2023].

initiative is to provide more and better coverage of the climate crisis. *N* has even started publishing data on the amount of carbon dioxide in the atmosphere, and every time it presents such data it includes a link to an article explaining why the editors decided to publish the data.<sup>14</sup>

It is clear that the media's attitude towards the climate crisis is ambivalent and complex, and different media outlets approach the crisis in different ways. The quality media are the most important such outlets and the research question in this paper is specifically applied to them.

A basic assumption of political ecology is that environmental problems are socially constructed. However real the phenomena we are witnessing in the physical and natural world are, it is only social discourse that gives them meaning. This is true both of the hard to refute constructedness of the use of terms such as 'climate change' or 'climate crisis' and the consensual constructedness of measuring the amount of carbon dioxide in the atmosphere. Even these molecules only make sense to us once a discourse has formed about their existence and measurement. On this (discursive) foundation it is then possible to build a discussion about whether the earth's changing temperature is being caused by CO<sub>2</sub> emissions, or, for example, whether it is perhaps being caused by water vapor, whether what's happening is climate change or a climate crisis, and whether humans are responsible for it, or, for example, it is being caused by changes in solar radiation.

None of the above statements are intended to be controversial in any way. This is just a way of presenting a basic theoretical perspective that indicates how important it is to analyse how the whole phenomenon of the environment is constructed. To put it simply, there is nothing inherently natural to the way we talk about the climate crisis, as this discussion has been and is being shaped by multiple actors and by the power relations between them.

While science on its own provides us with enough reasons to distrust it, it also often comes up with information that offers no reason for it not to be consensually accepted and considered true by those who are interested in discussing it. Although a distrust of such scientific 'facts' indeed persists, it is not the aim of this text to question them.

This text seeks rather to consider scientific facts as part of the discourse on climate change and to answer the question: Who is speaking in this discussions? Which actors are dominating it and which are being marginalised? Which actors are given room to speak and which, on the contrary, are denied it?

---

<sup>14</sup> T. Vasilko, *Denník N bude uverejňovať údaje o CO<sub>2</sub> v atmosfére. Je ho tu najviac za tri milióny rokov*, "Denník N", 8.5.2019, <https://dennikn.sk/1460056/dennik-n-bude-uverejnovat-udaje-o-co2-v-atmosfere-je-ho-tu-najviac-za-tri-miliony-rokov/> [accessed: 7.6.2023].

## Methodology

The discussion of climate change is here represented by a very limited set of 60 articles on this topic that were published in the Slovak daily newspapers *Denník N* and *SME* in August, September, and October 2019. The newspapers were selected for how significant they are in society. Although they are not the media with the highest readership figures, their significance derives from the fact that they are quality media and not tabloids. In the third quarter of 2019 *SME* had a circulation of 21,324 copies per month (for a comparison, *Nový čas* – ‘A New Time’, a tabloid paper – sold 68,523 copies per month in the same period),<sup>15</sup> and in 2019 *SME*’s website had just over 2.5 million ‘real users’ per month.<sup>16</sup> In 2019 the estimated readership of *SME* was 5% of the population (*Nový čas* has a readership of 14%).<sup>17</sup> According to its own data, *Denník N* had 45,000 subscribers in 2019 and just over a million monthly visitors to its website.<sup>18</sup> This article thus presents an analysis of a very significant part of the mainstream media.

The articles included in the analysis were selected from the ‘Climate Change’ section of the two dailies *Denník N* and *SME*. A table was then created in which each person quoted or paraphrased was recorded and assigned a descriptor. This could be a natural scientist, a social scientist, an economist, a journalist (possibly a YouTuber), a politician, an activist, or a person from the non-governmental sector, a person in the role of ‘a representative of the people’, which means someone who is not an expert, activist, politician, or journalist – for example, a fisherman, farmer, or mother. People included in the category of the ‘uncategorised’ were those who were hard to assign to any category, such as novelists, or people who would have fit in more than one category at the same time.

This article analyses the frequency with which these individuals were quoted or paraphrased. A limitation of the analysis is that it does not examine what was said or how much room the individual was given to speak. It is thus just a first step towards answering the question of who in Slovakia gets to speak about climate change or the climate crisis.

<sup>15</sup> *Archív výsledkov*, Audit Bureau of Circulations SR, 2020, <http://www.abcsr.sk/aktualne-vysledky/archiv-vysledkov/> [accessed: 7.6.2023].

<sup>16</sup> *SME.sk*, Petit Press, 2020, <https://www.petitpress.sk/inzercia/inzercia-sme-sk/> [accessed: 7.6.2023].

<sup>17</sup> *MML-TGI národný prieskum spotreby, médií a životného štýlu Market & Media & Lifestyle – TGI*, Median SK, Bratislava 2020, <https://www.median.sk/pdf/2019/ZS1914SR.pdf> [accessed: 7.6.2023].

<sup>18</sup> *Infografika: Ako sa Denníku N darilo v roku 2019*, Redakčný Blog Denníka N, 2020, <https://dennikn.sk/1700685/infografika-dennikn-2019/?ref=tema> [accessed: 7.6.2023].

## Analysis

Table 1 contains the basic data of the analysis, where the specific persons cited and paraphrased are aggregated according to their social roles in society and showing the frequency of these roles.

Table 1. People cited and paraphrased in the media

| Social role                   | Number of persons with this role/function (from the given sphere) quoted or paraphrased in the media (total: 257) |
|-------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Natural scientists            | 82 (32%)                                                                                                          |
| Politics                      | 56 (22%)                                                                                                          |
| Economics                     | 31 (12%)                                                                                                          |
| Journalism and YouTube        | 21+4 (10%)                                                                                                        |
| Social sciences               | 19 (7%)                                                                                                           |
| Activism and NGOs             | 15+4 (7%)                                                                                                         |
| Representatives of the people | 7 (3%)                                                                                                            |
| Business                      | 5 (2%)                                                                                                            |
| Medicine                      | 4 (2%)                                                                                                            |
| Uncategorised                 | 9 (4%)                                                                                                            |

Source: Author's own elaboration.

The analysis of the frequency of individual social functions reveals that the mainstream media most often quote and paraphrase natural scientists in this discussion. This group made up almost one-third of all the individuals who were quoted and paraphrased. Politicians accounted for less than one quarter of the persons quoted or paraphrased and thus speaking to readers. More than one-tenth of those cited were economists, but almost one-half of them were all found in the article *Panel ekonomických expertov: Čo by malo Slovensko robiť v reakcii na klimatickú zmenu* (A panel of economic experts: what Slovakia should do in response to climate change). Journalists and YouTubers represented one-tenth and social scientists 7% of individuals quoted and paraphrased. In addition to these groups, doctors, businessmen and businesswomen, and 'representatives of the people' were also given space to speak in the texts.

A deeper preliminary analysis would go beyond a simple frequency analysis and would reveal that the group of social scientists included, for example, rectors or the chair of the Slovak Academy of Sciences speaking in their official roles or a photography theorist commenting on a photo. The majority of the economists quoted or paraphrased could not be called representatives of environmental or ecological economics, and an analysis would likely show that their quoted and paraphrased statements were mainly grounded in mainstream economics.

Two groups that could introduce alternative social perspectives into the discussion of the climate crisis are people from the sphere of politics and those from the third sector. Politicians present in the texts, on one side, included representatives from the dominant part of the political spectrum such as President Zuzana Čaputová, MEP Martin Hojsík, and Emmanuel Macron, and on the other side included politicians such as US President Trump, Brazilian President Jair Bolsonaro, and former Czech President Václav Klaus. Among activists, the voice encountered most often in the newspapers was that of Greta Thunberg. Without her, probably no other voice critical of the current liberal and conservative establishment would have been present. From the non-governmental sector, the (in many ways) centrist members of the Znepokojené Matky (Concerned Mothers) initiative and the Envipak recycling organisation were present in the texts.

A qualitative content analysis or discourse analysis would need to be conducted to show what the individuals who were quoted and paraphrased were saying to readers and where they are located within the discourse on sustainable development – whether they are techno-optimists who believe in market forces, modernisers striving for better regulation, individuals fighting against the system, or more esoteric deep ecologists. This initial analysis suggests that more sharply critical views of the current system are being marginalised in the discussion, and when they are heard they are as likely to have been voiced by high-school girls as they are to have come from individuals who usually bring knowledge to the table, such as scientists and doctors. However, it would only be possible to provide more precise findings on this through further analysis.

## Conclusion

How we view or understand the climate crisis is not something that exists naturally. It is socially constructed. What kind of information about the environment reaches us is determined by a variety of actors with different forms of power. While think-tanks dominate the discussion in the economic sphere, that is not the case here. In this discussion journalists give space to different actors in their texts.

Even though journalists pick the sources they will quote or paraphrase, it is difficult to judge the intentionality of their decision. On the one hand they may be perfectly aware of what the quoted subject is going to say and pick him or her on that basis, on the other hand they may only choose such a subject on the basis of his or her profession, expertise or social background. It is important to keep this in mind when presenting the findings from this research.

The modest analysis in this text shows that natural scientists are the ones who speak most on the issue of climate in the quality media in Slovakia. Politicians only come after them. Social scientist, activists, and representatives of NGOs are also

represented, but to a much lesser extent. This research suggests the tendency for a particular political orientation of the discourse produced by the quality media, but only a deeper analysis would show how the public debate is influenced by the actors who are quoted and paraphrased in the media.

Such a deeper analysis would need to be conducted using a greater corpus as well as using interviews to find out about the intentions of the journalists who give space to subjects in their texts.

## References

- Archív výsledkov*, Audit Bureau of Circulations SR, 2020, <http://www.abcsr.sk/aktualne-vysledky/archiv-vysledkov/> [accessed: 7.6.2023].
- Arkush D., Fisher A., Brown V., Wachter M.S., *Extreme Silence. How the US Media Have Failed to Connect Climate Change to Extreme Heat in 2018*, Public Citizen, Washington, D.C. 2018.
- Bittner P., *Limity slušného tisku ve službách něčího zisku*, Deník Referendum, 25.5.2018, <https://denikreferendum.cz/clanek/27683-limity-slusneho-tisku-ve-sluzbach-neciho-zisku> [accessed: 7.6.2023].
- Covering Climate Now: Partners*, Covering Climate Now, 2020, <https://www.coveringclimatenow.org/partners> [accessed: 7.6.2023].
- European Commission, *Causes of Climate Change*, <https://ec.europa.eu/clima/> [accessed: 7.6.2023].
- Fleming S., *What Do People around the World Think about Climate Change?* World Economic Forum, 8.1.2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/01/climate-change-perceptions-europe-china-us/> [accessed: 7.6.2023].
- Foucault M., *The Archaeology of Knowledge*, Routledge, London and New York 1989.
- Infografika: Ako sa Denníku N darilo v roku 2019*, Redakčný Blog Denníka N, 2020, <https://dennikn.sk/1700685/infografika-dennikn-2019/?ref=tema> [accessed: 7.6.2023].
- MML-TGI národný prieskum spotreby, médií a životného štýlu Market & Media & Lifestyle – TGI*, Median SK, Bratislava 2020, <https://www.median.sk/pdf/2019/ZS1914SR.pdf> [accessed: 7.6.2023].
- Peet R., Robins P., Watts M., *Global Nature*, [in:] *Global Political Ecology*, eds. R. Peet, P. Robins, M. Watts, Routledge, London and New York 2011.
- Poushter J., Huang Ch., *Climate Change Still Seen as Top Global Threat, But Cyberattacks Rising Concern*, Pew Research Center, 10.2.2019, <https://www.pewresearch.org/global/2019/02/10/climate-change-still-seen-as-the-top-global-threat-but-cyberattacks-a-rising-concern/> [accessed: 7.6.2023].
- Profant T., *Slovenské verejné diskusie o médiách. Analýza normativity diskutujúcich*, "Sociologický časopis" 2020, vol. LVI, no. 5, pp. 639–663.
- SME.sk*, Petit Press, 2020, <https://www.petitpress.sk/inzercia/inzercia-sme-sk/> [accessed: 7.6.2023].
- Vasilko T., *Denník N bude uverejňovať údaje o CO<sub>2</sub> v atmosfére. Je ho tu najviac za tri milióny rokov*, "Denník N", 8.5.2019, <https://dennikn.sk/1460056/dennik-n-bude-uverejnovat-udaje-o-co2-v-atmosfere-je-ho-tu-najviac-za-tri-miliony-rokov/> [accessed: 7.6.2023].

*The climate change speaking subjects in the Slovak quality press**Abstract*

The discussion devoted to the climate crisis, like the crisis itself, is not a natural phenomenon but one that is wo-/man-made. It is socially constructed. It is not economic think-tanks that dominate this socially constructed discussion but other actors that do. This article analyses who is quoted and paraphrased in Slovak media writing about climate change. The analysis is based on 60 articles that were published in the third quarter of 2019 in selected non-tabloid daily newspapers (i.e. the quality press) in Slovakia – *SME* and *N*. The results show that natural scientists dominate the media discussion of this topic and are the source of almost one-third of the statements quoted and paraphrased in the newspapers. They are followed by politicians, who make up one-fifth of those quoted or paraphrased. Social scientists, activists, and NGOs each make up just 7% of those quoted or paraphrased. This research represents the first step towards answering the question 'Who speaks?' when it comes to this issue and towards a more thorough discourse analysis that could reveal how certain voices are marginalised in the mainstream public debate.

Keywords: climate Change, media, Slovakia, discourse

---

Z kart historii





## Paulina Stępniewska-Szydłowska

dr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego  
<https://orcid.org/0000-0003-2878-7370>

# Pucz wojskowy w 1980 roku i powstanie Trzeciej Republiki Turcji

## Wprowadzenie

Tureckie Siły Zbrojne odgrywają krytyczną i specyficzną rolę w tureckiej historii. Imperium Otomańskie, które – cytując Alberta Howe’a Lybyera – było wręcz „bardziej armią niż czymkolwiek innym”<sup>1</sup>, powstało poprzez podboje, a administrowane było przez zależności wojskowe<sup>2</sup>. Gareth Jenkins wskazuje, że „rola wojska w Turcji jest zakorzeniona w tureckim społeczeństwie, historii oraz kulturze”<sup>3</sup>. I choć protoplasty instytucji współczesnej Turcji można szukać już w Imperium Otomańskim, w szczególności w okresie reform tanzimatu (1839–1871) oraz w pierwszym okresie konstytucyjnym (1876–1909), bezsprzecznie należy stwierdzić, iż proklamowanie Republiki Turcji w 1923 r. rozpoczęło proces budowania specyficznej pozycji tureckiego wojska w systemie politycznym państwa. Nowo utworzone elity – zarówno wojskowe, jak i polityczne oraz elity urzędników państwowych – w pierwszym okresie Republiki funkcjonowały jako jedna autorytarna siła<sup>4</sup>. W konsekwencji generalicja w historii współczesnej Turcji przeprowadziła cztery udane przewroty wojskowe, po których przejmowała kontrolę nad administracją państwową i tworzyła reżimy wojskowe.

<sup>1</sup> A.H. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913, s. 90.

<sup>2</sup> D.B. Ralston, *Importing the European Army: the introduction of European military techniques and institutions into the extra-European world, 1600–1914*, London 1990, s. 43.

<sup>3</sup> G. Jenkins, *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*, Oxford 2001, s. 51.

<sup>4</sup> *Main determinants of Turkish policy in the Middle East*, „Ankara Papers” 2003, t. 8 (1), s. 10.

Niezwykle istotny z perspektywy historycznej oraz politycznej był pucz wojskowy dokonany w 1980 r., którego konsekwencje widoczne są do dziś. Opis i analiza tego wydarzenia jest głównym celem artykułu i choć cezurę czasową można zawęzić do lat 1973–1983, autorka odnosi się również do szerszej perspektywy historycznej, by wykazać przyczyny oraz konsekwencje opisywanych wydarzeń. Przeprowadzenie poniższych rozważań wymagało uwzględnienia metod i technik badawczych właściwych naukom o polityce, tj. metody historycznej, mikrosystemowej, porównawczej czy decyzyjnej. Pomocne były również metody ogólnologiczne: synteza, indukcja oraz dedukcja.

## Tureckie siły zbrojne jako strażnik zasad kemalizmu w państwie i społeczeństwie

Po proklamacji Republiki Turcji<sup>5</sup> w 1923 r. przez Kemala Atatürka<sup>6</sup> potężna armia była warunkiem koniecznym dla przetrwania młodego państwa, jak również jednym z filarów nowego reżimu opartego na ideologii państwowej – kemalizmie (tur. *Kemalizm*, termin używany przez zachodnich autorów; tur. *Atatürkçülük*, termin częściej używany przez tureckich badaczy)<sup>7</sup>. Pierwotny kemalizm zawierał sześć zasad, symbolizowanych w partyjnym emblemacie przez sześć strzał (tur. *Altı Ok*): republikanizm, laicyzm, nacjonalizm, populizm, etatyzm oraz rewolucjonizm. Zasady te zostały zagwarantowane na mocy konstytucji Republiki Turcji z 1937 r. i były włączane do kolejnych uchwalanych konstytucji państwa oraz innych aktów prawnych. Do dziś stanowią fundament dogmatycznego kemalizmu, w imię którego doszło do wspomnianych czterech przewrotów wojskowych w latach 1960, 1971, 1980 oraz 1997.

<sup>5</sup> Więcej o proklamacji Republiki Turcji: E.J. Zürcher, *Turcja. Od sultanatu do współczesności*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Kraków 2013, s. 93–205; D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2011, s. 43–160.

<sup>6</sup> Kemal Atatürk (Gazi Mustafa Kemal Pasza, 1881–1938) – członek Komitetu Jedności i Postępu od 1907 r. oraz kręgu oficerów unionistycznych. Służył w Trypolitanii w 1911 r. oraz podczas wojny bałkańskiej (1912–1913). Zdobył sławę, biorąc udział w obronie frontu anafartyjskiego w kampanii o Gallipoli. Stanął na czele ruchu narodowego oporu w Anatolii, mianowany na inspektora III Armii w Anatolii. Od 1920 r. przewodniczący Zgromadzenia Narodowego w Ankarze. Poprowadził organizację narodowego oporu do zwycięstwa w wojnie ojczyźnianej (1920–1922) przeciwko Ormianom, Grekom, Włochom, Francuzom i Brytyjczykom. Powołał Partię Ludową, która zmonopolizowała arenę polityczną w latach 1923–1925 oraz skupiła pełnię władzy w swoich rękach. Zniósł sultanat (1922), proklamował Republikę Turcji (1923) i został jej pierwszym prezydentem (1923–1938). Przeprowadził szereg rewolucyjnych reform o charakterze modernizacyjnym i laicyzacyjnym.

<sup>7</sup> A. Szymański, *Między islamem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Warszawa 2008, s. 56, por.: E.Z. Karnal, *The Principles of Kemalism*, [w:] *Atatürk: Founder of Modern State*, red. A. Kazancgil, E. Özbudun, London 1997, s. 16.

Transformacja systemu politycznego Turcji w wielopartyjny dodatkowo wzmocniła pozycję armii jako gwaranta bezpieczeństwa i przetrwania państwa, szczególnie gdy Turcja stała się flankowym aktorem w okresie bipolarnej rywalizacji zimnowojennej. Przez kolejne dekady czynnik wojskowy był nie tylko obecny, ale często decydujący w procesie kreowania polityki wewnętrznej oraz zagranicznej. Wojsko nie pełniło funkcji służebnej wobec państwa, jak wynika to z demokratycznego modelu kontroli cywilnej nad wojskiem<sup>8</sup>, ale odwrotnie – sprawowało kuratelę nad klasą polityczną. Ten specyficzny model relacji cywilno-wojskowych zakładał powstrzymywanie się od nieustannej i operacyjnej ingerencji w sprawy polityczne, jednak gwarantował armii niezagrożoną autonomię instytucjonalną i monopol w sferze bezpieczeństwa narodowego. Generałowie uznawali swoje pełne prawo do bezpośredniej interwencji jedynie w wypadku silnego kryzysu wewnętrznego i zagrożenia dla stabilności czy integralności państwa. Co jednak istotne, tworzony przez wojsko system bezpieczeństwa narodowego zakładał istnienie stanu permanentnego zagrożenia państwa oraz nieustannej walki z wrogami zewnętrznymi i krajowymi, co wynikało z przyjętej szerokiej definicji bieżących zagrożeń dla Turcji. Czterokrotnie ocena poziomu zagrożenia państwa usprawiedliwiła siłowe odebranie władzy urzędującym politykom i czasowe przejęcie kierowania funkcjonowaniem państwa. Należy zaznaczyć, że wszystkie udane pucze w historii Turcji można scharakteryzować jako przewroty progresywne, a więc takie, w których celem nadrzędnym puczystów jest zmiana polityczna, a nie samo przejęcie władzy i jej utrzymanie. Implementowane reżimy wojskowe utrzymywane były jedynie na czas niezbędny do przeprowadzenia demokratycznych wyborów i przekazania władzy cywilom.

Należy na koniec nadmienić, że generalnie siły zbrojne charakteryzują się silnym *esprit de corps*, jednak model turecki dodatkowo jest definiowany poprzez ideologizację w duchu zasad kemalizmu na wszystkich szczeblach nauczania. Specyficzna kultura korporacyjna tureckiego wojska charakteryzuje się między innymi poczuciem wyższości w stosunku do władzy cywilnej, a jednocześnie skutkuje tendencją do alienacji tej grupy w społeczeństwie<sup>9</sup>. Ponadto, wynikająca z ideologii kemalizmu kontrolna funkcja wojska zakorzeniona jest w tureckim społeczeństwie, historii i kulturze, a tym samym nadaje działaniom dowódców wojskowych

<sup>8</sup> Więcej o cywilnej kontroli nad wojskiem: B. Balcerowicz, *Siły zbrojne w państwie i stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2006, rozdział IV.

<sup>9</sup> Więcej: S. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, New York 1962, [za:] M. Gürçan, *Opening the Black Box. The Turkish Military before and after July 2016*, Warwick 2018, s. 49–50; K. Akkoyunlu, *Military reform and democratization. Turkish and Indonesian experiences at the turn of the millennium*, New York 2007 (Adelphi Paper, nr 392), s. 23–24; B. Esen, *Praetorian Army in Action: A Critical Assessment of Civil–Military Relations in Turkey*, „Armed Forces & Society” 2021, t. 47, nr 1, s. 16–17.

legitymizację społeczną. W Turcji armia i społeczeństwo pozostają we „względnie komplementarnym i symbiotycznym związku” od proklamacji Republiki<sup>10</sup>.

## Przewrót wojskowy w 1980 roku

Bezspornie jednym z kluczowych determinantów podjęcia radykalnych kroków przez wojsko był ekstremizm polityczny, który zakłócał porządek społeczny na szeroką skalę i z bardzo wysokim natężeniem<sup>11</sup>. Lata 70. XX w. w Turcji były okresem rywalizacji o kontrolę na ulicach oraz uniwersyteckich kampusach między uzbrojonymi frakcjami lewicowymi a prawicową bojówką Partii Ruchu Narodowego (tur. *Milliyetçi Hareket Partisi*, MHP) – Ogniskiem Idealistów (tur. *Ülkü Ocakları*), której działacze nazywali się Szarymi Wilkami (tur. *Bozkurtlar*)<sup>12</sup>, oraz religijnymi fundamentalistami. Przez pierwsze lata bojówki koncentrowały się na bezpośredniej walce między sobą. Jednak pod koniec dekady charakter przemocy politycznej uległ zmianie i coraz częściej ofiarami morderstw i porwań stawały się osoby znane z różnych społeczno-politycznych środowisk<sup>13</sup>. Według danych w 1977 r. dokonano 231 morderstw na tle politycznym, w 1978 r. ta liczba wzrosła już do 832, by w połowie 1980 r. osiągnąć poziom 2812 zabójstw<sup>14</sup>. Istotny dla intensywności agresji na ulicach był również głęboko zakorzeniony w społeczeństwie podział na tle religijnym na większość sunnicką i mniejszość Alewitów<sup>15</sup>. Narastające wyzwania społeczno-ekonomiczne potęgowały

<sup>10</sup> Istnieje silna społeczna percepcja tej instytucji jako merytokratycznej, odnoszącej sukcesy, altruistycznej oraz nieskorumpowanej. Przez dekady obserwowano bardzo wysoki poziom zaufania do wojska, przy jednoczesnej zgodzie na ewentualne interwencje zbrojne w przypadku łamania zasad kemalistowskich czy dużego kryzysu wewnętrznego, więcej: K. Akkoyunlu, *op. cit.*, s. 24–27, M. Tessler, E. Altınöglü, *Political Culture in Turkey: Connections among Attitudes Towards Democracy, the Military and Islam*, „Democratization” 2004, t. 11, nr 1, s. 44–45; E. Aydınli, *A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and the End to the Coup Era in Turkey*, „Middle East Journal” 2009, t. 63, nr 4, s. 581–596.

<sup>11</sup> Więcej: E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 266–267.

<sup>12</sup> Szkoleni byli na specjalnych obozach o charakterze wojskowym, przy zastosowaniu skrajnie prawicowej indoktrynacji, co przypomina tworzenie hitlerowskich formacji SS. Szare Wilki odpowiadały za kampanię zastraszania lewicowych studentów, nauczycieli, pisarzy, dziennikarzy, księgarzy, a w końcu też polityków, brały również bezpośredni udział w walkach z bojówkami lewicy, J. Landau, *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden 1974, s. 208–217; idem, *The Nationalist Action Party in Turkey*, „Journal of Contemporary History” 1982, t. 17, nr 4, s. 593–594.

<sup>13</sup> W 1980 r. zamordowano Nihata Erima, byłego premiera i zastępcę przewodniczącego MHP, i Kemala Türklera, byłego przewodniczącego Konfederacji Rewolucyjnych Związków Zawodowych, zob. E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 266–267.

<sup>14</sup> K. Mackenzie, *Turkey in Transition. The recovery of a Nation from the Trauma of Terrorism*, Ankara 1981, s. 6; C.H. Dodd, *The Crisis of Turkish Democracy*, Wallington 1983, s. 27, 89–90.

<sup>15</sup> Alewici – muzułmańskie ugrupowanie religijne wywodzące się z szyizmu, powstałe na przełomie XV i XVI w. Alewici stanowią ok. 20–25% ludności Turcji (16–17 mln), z czego znaczną część to Kurdowie.

napiecie między tymi dwoma grupami, wzbudzając obopólną niechęć, szczególnie na terenach południowo-wschodniej Turcji<sup>16</sup>. Co więcej, tradycyjnym konfliktom społecznym czy etnicznym nadawano teraz polityczne nacechowanie. Przykładem rodzących się etnicznych podziałów, mających bezpośrednie, ale też długofalowe konsekwencje polityczne, było założenie neomarksistowskiej Partii Pracujących Kurdystanu (kurd. *Partiya Karkerên Kurdistanê*, PKK) przez Abdullaha Öcalana w 1978 r. PKK była organizacją separatystyczną, której celem była proklamacja socjalistycznego państwa kurdyjskiego na wschodnich terenach Turcji<sup>17</sup>.

Część badaczy upatruje przyczyn tak wysokiej intensywności wewnętrznego kryzysu we wpływach zagranicznych czy wręcz bezpośrednim zaangażowaniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR)<sup>18</sup>. Jednak większość naukowców identyfikuje problem w warunkach wewnętrznych Republiki Turcji – społecznych, kulturowych oraz ekonomicznych. Przede wszystkim negatywnym skutkiem intensywnej urbanizacji stały się niekontrolowane przez służby obszary *gecekondu*, zamieszkiwane przez miliony ubogich Turków, którzy po 1960 r. szukali szans na lepsze życie w dużych miastach<sup>19</sup>. Młode pokolenie migrantów ekonomicznych, rozczarowanych rzeczywistością życia w slumsach, stało się bardzo podatne na wpływy radykalnych grup politycznych czy religijnych<sup>20</sup>. Ponadto na wysoki poziom brutalności walk politycznych wpływało kilka czynników kulturowo-społecznych: kulturowo zakorzenione pojęcie honoru i wstydu, wzór toksycznej męskości i odwagi oraz rola vendetty<sup>21</sup>.

Kolejnym kluczowym czynnikiem, który wpłynął na decyzję o podjęciu interwencji wojskowej przez generałów pod koniec lat 70. XX w., był kryzys gospodarczy, który zdestabilizował praktycznie całe państwo. Wysoki deficyt w bilansie płatniczym nałożył się na zależność przemysłu od wpływów zza granicy, w konsekwencji – od dostępności rezerw walut zagranicznych. Wpływ na sytuację gospodarczą Turcji

<sup>16</sup> K. Mackenzie, *Turkey in Transition...*, *op. cit.*, s. 17.

<sup>17</sup> PKK posiadała swoje zbrojne bojówki, które początkowo walczyły praktycznie ze wszystkimi przeciwnikami ideologii marksistowsko-leninowskiej, zarówno z władzami tureckimi, ugrupowaniami prawicowymi, jak i innymi grupami kurdyjskimi o mniej radykalnych poglądach, M. van Bruinessen, *The Kurds in Turkey*, „MERIP Reports” 1984, nr 121, s. 10–11; M.M. Gunter, *The Kurdish Problem in Turkey*, „Middle East Journal” 1988, t. 42, nr 3, s. 394–398.

<sup>18</sup> P.B. Henze, *The Plot to Kill the Pope*, London 1984, s. 61–64, 101–102; idem, *International Terrorism: The Russian Background and the Soviet Linkage*, Ottawa 1982, s. 18–19, 26–27; idem, *Goal – destabilization: Soviet agitational propaganda, instability and terrorism in NATO South*, European American Institute for Security Research, Marina del Ray, CA 1981, s. 43–45; por. M.M. Gunter, *op. cit.*, s. 401–403.

<sup>19</sup> W. Hale, *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, London 1981, s. 223–224.

<sup>20</sup> K.H. Karpat, *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*, Cambridge 1976, s. 24–25, 140–142; idem, *Turkish Democracy at Impasse: Ideology, Party Politics, and the Third Military Intervention*, „International Journal of Turkish Studies” 1981, t. 2, s. 18–19.

<sup>21</sup> D. Egril, [za:] W. Hale, *Turkish Politics and Military*, London 1994, s. 227.

miały kryzysy naftowe, skutkujące wzrostem kosztów, które musiały być regulowane w dolarach. Rosnące ceny energii<sup>22</sup> i nieodpowiedzialna polityka finansowa kolejnych rządów koalicyjnych napędzała inflację, która w 1979 r. osiągała już 90%. W 1978 r. ówczesny rząd Bülenta Ecewita<sup>23</sup> rozpoczął negocjacje z Międzynarodowym Funduszem Walutowym (ang. *International Monetary Fund*, IMF), Bankiem Światowym i Organizacją Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. *Organization for Economic Co-operation and Development*, OECD) w sprawie pomocy finansowej. W zamian Turcja miała przejść szereg drastycznych reform gospodarczych. To zadanie powierzono Turgutowi Özalowi<sup>24</sup>, podsekretnarzowi stanu w Ministerstwie Spraw Gospodarczych w kolejnym rządzie Süleymana Demirela po jego powrocie do władzy w 1979 r. Jednym z elementów reform była dewaluacja liry – aż o 48,6%, co wzbudziło uzasadniony sprzeciw opinii publicznej, w szczególności protesty związków zawodowych, zwłaszcza Konfederacji Rewolucyjnych Związków Zawodowych (tur. *Türkiye Devrimci Sendikaları Konfederasyonu*, DISK). Związkowcy rozpoczęli okupację wielu fabryk, wchodząc w bezpośrednie starcia z policją i wojskiem<sup>25</sup>.

Ponadto, sytuacja polityczna w latach 70. XX w. daleka była od stabilnie funkcjonującej demokracji parlamentarnej ze skutecznym rządem kierującym administracją państwową. Partie polityczne małymi krokami odzyskiwały niezależność i swobodę manewrów po puczu wojskowym w 1972 r.<sup>26</sup> i krótkim reżimie generałów, czego kulminacją były wybory prezydenckie w 1973 r.<sup>27</sup>. W wyborach parlamentarnych

<sup>22</sup> *Ibidem*, s. 223; Z.Y. Hershlag, *Turkey: an Economy in Transition*, Hague 1958, s. 22–23, 79–80; W. Hale, *The Political and Economic Development...*, *op. cit.*, s. 230; *Statistical Pocket Book of Turkey*, Ankara 1979, s. 191.

<sup>23</sup> Bülent Ecevit (1925–2006) – po raz pierwszy wybrany do Zgromadzenia Narodowego w 1957 r., minister pracy w rządzie İsmeta İnönü (1961–1965), sekretarz generalny Republikańskiej Partii Ludowej (1966), autor programu partii „na lewo od centrum”. Sprzeciwiał się puczowi wojskowemu w 1971 r. Premier Turcji w latach 1973–1974 oraz 1978–1979. Objęty zakazem działalności politycznej po 1980 r. Premierem był ponownie w latach 1999–2002.

<sup>24</sup> Turgut Özal (1927–1993) – techniczny doradca Süleymana Demirela w 1965 r. Po przewrocie wojskowym w 1971 r. pracował w Banku Światowym, a w latach 1973–1979 – w sektorze prywatnym. Powołany do rządu przez Demirela w 1979 r. jako specjalista od kwestii gospodarczych i finansowych. Premier w czasie reżimu generałów w latach 1980–1982. Ustąpił ze stanowiska na skutek skandalu bankowego. Założyciel Partii Ojczyźnianej w 1983 r., premier Turcji w latach 1983–1989, ósmy prezydent Republiki w latach 1989–1993.

<sup>25</sup> Więcej: E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 266–270; W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 222–224.

<sup>26</sup> Więcej o puczu w 1960 r.: S.J. Shaw, E.K. Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej 1808–1975*, tłum. B. Świetlik, t. 2, Warszawa 2012, s. 625–636; E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 242–253, D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 203–225.

<sup>27</sup> W konstytucji uprawnienia prezydenta były ograniczone i określały Turecką Republikę bardziej jako system parlamentarny niż prezydencki. Jednakże wpływy i pozycja prezydenta były zdecydowanie większe niż wynikałoby to z dosłownego brzmienia przepisów. W przypadku nieosiągnięcia konsensusu parlamentarnego co do kandydatury premiera, to prezydent miał prawo wskazania swojego kandydata, co też w historii republiki zdarzało się w okresie 1961–

w 1973 r. 33,5% głosów otrzymała Republikańska Partia Ludowa (tur. *Cumhuriyet Halk Fırkası*, CHP) Bülenta Ecevita. Na drugim miejscu z 29,5-proc. poparciem uplasowała się Partia Sprawiedliwości (tur. *Adalet Partisi*, AP), kierowana przez Demirela<sup>28</sup>. Ze względu na brak stabilnej większości parlamentarnej umożliwiającej skuteczne rządzenie doszło do utworzenia egzotycznej koalicji Republikanów oraz proislamskiej Partii Ocalenia Narodowego (tur. *Milli Selamet Partisi*, MSP), założonej przez Necmettina Erbakana<sup>29</sup>, która powołała nowy rząd w styczniu 1974 r. Na skutek walk politycznych i sprzecznych interesów współpraca została szybko zerwana. Kolejną projektem politycznym był „Front Nacjonalistyczny” (tur. *Milliyetçi Cephe*), w skład którego weszły AP, MSP, CHP oraz Partia Ruchu Narodowego (tur. *Milliyetçi Hareket Partisi*, MHP) Alparslana Türkeşa<sup>30</sup>. Partie współpracowały ze sobą do kolejnych wyborów parlamentarnych w 1977 r. jedynie dzięki licznym szantażom i przekupstwom politycznym. Na wyniki tych wyborów w znacznym stopniu wpłynęła trudna sytuacja wewnętrzna w państwie, a głosy wyborców przywróciły system dwupartyjny. Rosnące zaufanie wobec Ecevita dało Republikanom 41,4% głosów, podczas gdy Partia Sprawiedliwości otrzymała 36,9% wskazań. Po roku impasu politycznego, Ecevit powołał kolejny rząd – złożony z Republikanów oraz posłów, którzy odeszli z partii Demirela – który funkcjonował zaledwie kilka miesięcy, do 1979 r.<sup>31</sup>. Na rosnący konflikt między władzą cywilną a wojskiem

---

1965 oraz od 1971 r. Krytyczna była również jego rola jako przewodniczącego Rady Bezpieczeństwa Narodowego, który miał wpływ na wiele ważnych decyzji w obszarze bezpieczeństwa.

<sup>28</sup> Süleyman Demirel (1924–2015) – od 1964 r. przywódca Partii Sprawiedliwości, premier Turcji latach 1965–1971, 1974–1978, 1979–1980, 1991–1993. Po 1980 r. objęty zakazem działalności politycznej, więc w latach 1984–1987 Partią Służnicę Drogi kierował zakulisowo (po tem już oficjalnie). Dziewiąty prezydent Turcji w latach 1993–2002.

<sup>29</sup> Necmettin Erbakan (1926–2011) – po raz pierwszy wybrany do Zgromadzenia Narodowego w 1969 r., w 1970 r. założył Partię Ładu Narodowego (tur. *Milli Nizam Partisi*, MNP) o charakterze fundamentalistyczno-islamskim, rozwiązana w 1971 r. Następczynią MNP stała się w 1973 r. Partia Ocalenia Narodowego (tur. *Milli Selâmet Partisi*, MSP). Wicepremier i minister stanu w 1973 r., podczas funkcjonowania koalicji z CHP Ecevita, następnie członek gabinetu Frontu Nacjonalistycznego Demirela (1977). Otrzymał zakaz działalności politycznej w 1980 r. Powrócił do życia publicznego w 1987 r. na czele Partii Dobrobytu, która wygrała wybory w 1995 r., a Erbakan objął urząd premiera Turcji. Ustąpił z urzędu w 1997 r. na skutek welwetowego przewrotu wojskowego. Ponownie objęty zakazem działalności politycznej od 1998 r.

<sup>30</sup> Alparslan Türkeş (1917–1997) – ukończył Akademię Wojskową w 1954 r., a następnie służył w sztabie generalnym i NATO. Jeden z organizatorów przewrotu wojskowego w 1960 r., czołowy radykał w Komitecie Jedności Narodowej (tur. *Milli Birlik Komitesi*, MBK), usunięty z Komitetu w 1960 r. W 1965 r. objął przywództwo Republikańsko-Narodowej Partii Chłopskiej, przeobrażonej następnie w ultranacjonalistyczną Partię Ruchu Narodowego. Deputowany w Zgromadzeniu Narodowym w latach 1969–1980. Wicepremier w gabinecie Frontu Nacjonalistycznego Demirela w latach 1974–1977. Po przewrocie wojskowym w 1980 r. został aresztowany i wykluczony z życia politycznego. Powrócił do polityki w 1987 r.

<sup>31</sup> E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 262–263.

wpłynęły również konkretne wydarzenia odczytywane przez generałów jako zagrożenie dla zasad kemalizmu. Jesienią 1979 r. Erbakan odmówił udziału w uroczystościach Dnia Zwycięstwa<sup>32</sup>, co zostało odebrane jako postawa wroga wobec wojska oraz wobec pamięci o Kemal Atatürku. Kilka dni później polityk poprowadził masową demonstrację w Konya, gdzie nawoływał do powołania państwa islamskiego<sup>33</sup>. Jednocześnie Ecevit podczas spotkania ze związkiem robotników koncernu paliwowego zasugerował, by ci walczyli o swoje prawa, co zostało odczytane przez generałów jako jawne nawoływanie do rewolucji<sup>34</sup>.

Podsumowując, wszystkie wspomniane czynniki w równym stopniu przyczyniły się do upadku Drugiej Republiki oraz podjęcia decyzji o przejściu władzy w państwie przez wojsko. Generałowie byli przekonani, że ówczesna władza cywilna jest niekompetentna, a tym samym nie jest w stanie przeciwstawić się narastającym problemom wewnętrznym tamtego okresu, czyli kryzysowi gospodarczemu oraz rosnącej przemocy politycznej, kurdyjskiemu separatyzmowi i wpływom islamskiego fundamentalizmu. W konsekwencji armia, dowodzona przez szefa sztabu generalnego generała Kenana Evrena<sup>35</sup>, rozpoczęła przygotowania do kolejnego puczu, który uznali w ówczesnej sytuacji za jedyne rozwiązanie<sup>36</sup>. Pierwsze plany przewrotu pojawiły się już latem 1979 r., jednak na grudniowym posiedzeniu parlamentu sztab generalny przedstawił deputowanym jedynie ultimatum. Szansa ta nie została wykorzystana przez polityków, a kolejne miesiące toczących się sporów politycznych doprowadziły do bezpośredniej interwencji wojska<sup>37</sup>.

Operacja przejścia władzy, nazwana „Flagowy Plan”, została precyzyjnie zaplanowana. Ostateczna data interwencji zbiegła się w czasie z manewrami jednostek NATO, podczas których przemieszczające się grupy żołnierzy i opancerzone kolumny nie wzbudziły podejrzeń<sup>38</sup>. 12 września 1980 r. nad ranem czołgi wjechały na ulice

<sup>32</sup> Dzień Zwycięstwa upamiętnia ostateczne starcie zbrojne wojsk tureckich i greckich podczas wojny o niepodległość Turcji, do którego doszło pod Dumlupınar 30 sierpnia 1922 r. Obchody Dnia Zwycięstwa mają na celu uczczenie bohaterów narodowych, którzy wywalczyli niepodległość Republiki Tureckiej, a szczególne miejsce zajmuje w nich oczywiście postać Kemala Atatürka. Dzień Zwycięstwa jest w Turcji świętem państwowym szczególnie istotnym dla tureckiego wojska: w tym dniu przyznawane są stopnie wojskowe, a szkoły wojskowe organizują uroczystości zakończenia studiów i rozdania dyplomów.

<sup>33</sup> K. Mackenzie, *Turkey under Generals*, London 1981 (Conflict Studies, nr 126), s. 15; M.A. Birand, *The General's Coup in Turkey: an inside story of 12 September 1980*, London 1987, s. 160–162; W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 236–238.

<sup>34</sup> M.A. Birand, *op. cit.*, s. 170.

<sup>35</sup> Kenan Evren (1918–2015) – generał od 1964 r., dowódca sił lądowych w 1977 r., od 1978 r. szef sztabu generalnego Turcji, w 1980 r. stał na czele puczu wojskowego. Głowa państwa i głównodowodzący sił zbrojnych w czasie reżimu generałów w latach 1980–1982. Wybrany na siódмого prezydenta Turcji w 1982 r., piastował ten urząd do 1989 r.

<sup>36</sup> M.A. Birand, *op. cit.*, s. 84.

<sup>37</sup> E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 270.

<sup>38</sup> *Ibidem*, s. 160–164.

największych miast Turcji, by już po dwóch godzinach móc ogłosić przejęcie władzy przez wojsko<sup>39</sup>. Pierwsze ogłoszenie o działaniach wojskowych zostało przekazane obywatelom o 4:30 nad ranem przez samego Evrena, który powołał się na Ustawę o służbie wewnętrznej, która gwarantuje wojsku prawo do obalenia rządu oraz odwołania parlamentu w celu ochrony Republiki Turcji. Evren usprawiedliwiał podjęte decyzje bezsilnością władzy cywilnej w walce z terroryzmem. Obiecał zwrócić pełną kontrolę nad państwem nowej liberalnej, demokratycznej i sekularnej administracji rządowej, która uszanuje prawa oraz będzie przestrzegać praw człowieka<sup>40</sup>. Natychmiast po puczu został ogłoszony stan wyjątkowy na terenie całego państwa.

Władza legislacyjna i wykonawcza przekazana została członkom Rady Bezpieczeństwa Narodowego (tur. *Milli Güvenlik Kurulu*, MGK) w której ówczesnie zasiadał sam Evren, generał Nurettin Ersin – dowódca sił lądowych, generał Tahsin Şahinkaya – dowódca sił powietrznych, admirał Nejat Tümer – dowódca marynarki wojennej oraz generał Sedat Celasun – dowódca żandarmerii. Evren został ogłoszony głową państwa już 14 września 1980 r.<sup>41</sup>. MGK otrzymała prawo do wydawania dekretów z mocą ustawy oraz powołała rząd składający się z 27 członków – głównie biurokratów i emerytowanych oficerów. Jedynym znanym powszechnie członkiem rządu był wcześniej wspomniany Turgut Özal, który był odpowiedzialny za obszar gospodarczy<sup>42</sup>. Generalnie gabinet pełnił funkcję doradczą, koordynacyjną oraz wykonawczą w obszarze realizacji decyzji Rady Bezpieczeństwa Narodowego. MGK sprawowała władzę również poprzez regionalnych i lokalnych dowódców, którzy otrzymali szerokie kompetencje i uprawnienia na mocy wprowadzonego stanu wyjątkowego – kontrolowali szkolnictwo, prasę, izby handlowe i związki zawodowe<sup>43</sup>.

Sposobem na rozwiązanie problemów wewnętrznych państwa w oczach wojskowych było przede wszystkim oczyszczenie systemu politycznego, co uczynili na szeroką skalę. Immunitety deputowanych zostały zniesione, zawieszono działalność wszystkich partii politycznych, podobne decyzje zapadły również względem dwóch konfederacji związków zawodowych o charakterze radykalnym – wspomnianej wcześniej socjalistycznej organizacji DISK oraz ultranacjonalistycznej Konfederacji Nacjonalistycznych Związków Zawodowych (tur. *Milliyetçi İşçi Sendikalan Konfederasyonu*, MISK). Liderzy partii politycznych zostali internowani w wojskowym ośrodku wczasowym w Gallipoli<sup>44</sup>. Stanowiska odebrano również wszystkim burmistrzom,

<sup>39</sup> K.H. Karpat, *Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980*, [w:] *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, red. M. Heper, A. Evin, Berlin–New York 1988, s. 149–150.

<sup>40</sup> National Security Council (NSC), *12 September in Turkey: Before and After*, General Secretariat of the National Security Council, Ankara 1982, s. 225–233; M.A. Birand, *op. cit.*, s. 187.

<sup>41</sup> W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 246–247.

<sup>42</sup> M.A. Birand, *op. cit.*, s. 207–208.

<sup>43</sup> E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 280–281.

<sup>44</sup> W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 247.

a rady miejskie zostały rozwiązane. Evren jasno zakomunikował opinii publicznej, że nie wyobraża sobie powrotu byłych polityków do służby publicznej w przyszłości<sup>45</sup>. W czerwcu 1981 r. ogłoszono zakaz jakichkolwiek publicznych debat na tematy polityczne, a rok później Rada Bezpieczeństwa Narodowego zabroniła byłym politykom publicznie dyskutować o przeszłości, teraźniejszości i przyszłości (*sic!*). Partie polityczne zostały ostatecznie rozwiązane 16 października 1982 r. – ich majątek został skonfiskowany, a wszelki archiwum prawdopodobnie zniszczone<sup>46</sup>.

Po roku od przeprowadzonego puczu w więzieniach znajdowało się 122 600 osób z zarzutami o terroryzm, a 734 tys. sztuk broni oraz 3 mln sztuk amunicji zostało skonfiskowanych. Dwa lata po zamachu, czyli we wrześniu 1982 r., około 80 tys. oskarżonych wciąż pozostawało aresztowanych, a 30 tys. oczekiwało na procesy<sup>47</sup>. Pozytywną konsekwencją tak dużej fali zatrzymań był bezsprzeczny spadek liczby morderstw motywowanych politycznie. W pierwszym roku reżimu liczba takich zabójstw spadła do 282 (czyli o 90% w porównaniu z rokiem poprzednim). Kampania antyterrorystyczna, choć wciąż wykazująca uprzedzenia w stosunku do frakcji lewicowych, generalnie charakteryzowała się znaczną bezstronnością i równą surowością wobec wszystkich podejrzanych o działalność terrorystyczną. Te drastyczne kroki reżimu zostały odebrane przez opinię publiczną ze sporą ulgą, co potwierdził brak wystąpień i demonstracji antywojskowych ze strony potencjalnie wrogich grup społecznych czy religijnych. Z wyjątkiem terenów wschodniej Anatolii, gdzie nasilała się terrorystyczna i zbrojna działalność bojówek kurdyjskich, obietnica przywrócenia bezpieczeństwa złożona przez wojskowych została dotrzymana.

Jednocześnie tak skuteczna walka z terroryzmem i przemocą wiązała się z bardzo wysokimi kosztami społecznymi i ludzkimi. Nie ulega wątpliwości, że wśród zatrzymywanych znajdowali się również niewinni obywatele, a szczególnie narażeni byli aktywni związkowcy, politycy, nauczyciele i profesorowie, dziennikarze i prawnicy wykazujący nawet niewielkie afiliacje lewicowe lub islamistyczne przed 1980 r. Co więcej, reżim wykorzystywał tortury jako rutynowe narzędzie w stosunku do podejrzanych praktycznie na każdym etapie zatrzymania. Naciski ze strony organizacji międzynarodowych monitorujących przestrzeganie praw człowieka w Turcji, w szczególności Amnesty International, wymogły na władzach pewne zmiany

<sup>45</sup> Demirel i Ecevit zostali wypuszczeni z więzienia jeszcze w październiku 1980 r. Alparslan Türkeş wraz z 200 członkami swojej partii został aresztowany w październiku 1980 r. pod zarzutem podjudzania do wojny domowej oraz zamordowania prawie 600 osób w latach 1974–1980. Ostatecznie Türkeş został skazany na karę więzienia, jednak zwolniono go z powodów zdrowotnych w kwietniu 1985 r. Necmettin Erbakan uniknął oskarżenia o działalność terrorystyczną, jednak został uznany winnym działania przeciwko sekularyzmowi państwa oraz nawoływania do proklamacji republiki islamskiej. Ostatecznie został ukarany 4 miesiącami pozbawienia wolności i podobnie jak Türkeş do 1985 r. został całkowicie usunięty z działalności politycznej i publicznej, C.H. Dodd, *op. cit.*, s. 45–46.

<sup>46</sup> E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 281.

<sup>47</sup> C.H. Dodd, *op. cit.*, s. 45.

w stosowanych metodach, jednak poziom brutalności władz penitencjarnych nie zmienił się znacząco<sup>48</sup>.

Ponadto, podważana była legitymizacja i legalność procesów sądowych, które odbywały się w głównej mierze przed sądami wojskowymi i na podstawie prawa stanu wyjątkowego. Dane wskazują, że w ciągu dwóch pierwszych lat reżimu wojskowego wydano ponad 3600 wyroków śmierci, choć tylko 20 ostatecznie wykonano<sup>49</sup>. Alarmowano o przypadkach stosowania tortur w celu wymuszenia na świadkach przyznania się do winy<sup>50</sup>. Organizowano również zbiorowe rozprawy sądowe, głównie przeciwko prawicowym i lewicowym bojówkom terrorystycznym, jednak zdarzały się też przypadki oskarżeń wobec partii politycznych oraz organizacji kurdyjskich<sup>51</sup>. Należy odnotować, że z dużą częstotliwością korzystano z zasad prawa nadzwyczajnego, by zawieszać działalność prasy. Co więcej, wprowadzone Prawo o Szkolnictwie Wyższym w praktyce odebrało autonomię placówek edukacyjnych. Wielu nauczycieli i wykładowców akademickich zostało zwolnionych z absurdalnych powodów lub nawet bez jakichkolwiek wyjaśnień<sup>52</sup>.

Mimo bezsprzecznego nadużywania władzy przez reżim oraz publicznej krytyki ze strony środowisk intelektualnych w Turcji, dla większości obywateli ważniejsza była walka z kryzysem gospodarczym państwa i szybka poprawa warunków życia. Turgut Özal otrzymał od reżimu dużą niezależność i cieszył się sporym zaufaniem generałów. Jego strategia wyjścia z potężnego kryzysu gospodarczego opierała się na kilku elementach: zastosowaniu realistycznego kursu walutowego i dopłat eksportowych, by stabilizować handel zagraniczny, uwolnieniu stóp procentowych, by zagwarantować oszczędzającym zwrot w czasie wysokiej inflacji, deregulacji cen sektora państwowego oraz zachętach dla zagranicznych inwestorów. Nadrzędnym celem ministra Özala i całego gabinetu było zakończenie autokratycznej i interwencjonistycznej polityki rozwoju i otwarcie tureckiego rynku na ekonomiczne siły zarówno wewnętrzne, jak i zagraniczne. Generalizując, za pomocą wymienionych instrumentów Özali udało się dokonać tureckiego „cudu gospodarczego”, niezwykle chwalonego i docenianego przez ekspertów z Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Należy jednak zaznaczyć, że wprowadzane reformy gospodarcze były zabezpieczane przez wojskowy reżim, gotowy do tłumienia wszelkich objawów niezadowolenia czy buntu obywateli z powodu skutków ubocznych wprowadzanych zmian, takich jak spadek realnych dochodów Turków czy wzrost bezrobocia<sup>53</sup>. Özal został zdymisjonowany w 1982 r. ze względu na afery korupcyjne i skandale bankowe.

<sup>48</sup> E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 282.

<sup>49</sup> C.H. Dodd, *op. cit.*, s. 45.

<sup>50</sup> *File on Torture: Turkey*, Amnesty International Report, nr 1, London 1984.

<sup>51</sup> E.J. Zürcher, *op. cit.*, s. 282; W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 252–253.

<sup>52</sup> W. Hale, *The New Turkish Education Law*, „Index on Censorship” 1982, t. 11, s. 38–39.

<sup>53</sup> D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 246.

## Zakończenie reżimu wojskowego

Podobnie jak w przypadku wcześniejszych puczów wojskowych, generalicja wykazywała szczerą pragnienie restytucji porządku demokratycznego, jednocześnie wprowadzając radykalne zmiany w porządku prawnym. Jednym z kluczowych warunków zakończenia reżimu wojskowego było uchwalenie nowej konstytucji. To zadanie zostało powierzone w 1981 r. Zgromadzeniu Konstytucyjnemu – organowi składającemu się z MGK oraz nowo powołanego Zgromadzenia Doradczego, które w praktyce było w pełni zależne od najwyższego dowództwa wojskowego.

Już w czerwcu 1982 r. został zaprezentowany draft nowej ustawy zasadniczej. Na podstawie jej przepisów Senat został zlikwidowany. W jednoizbowym Zgromadzeniu Narodowym miało zasiadać do 400 deputowanych na wydłużoną do 5 lat kadencję. Dodatkowo art. 116 nadał prezydentowi prawo do zwołania przedwczesnych wyborów w przypadku braku wotum zaufania wobec rządu, gdy kolejny zapropo-  
wany skład gabinetu nie otrzyma poparcia w ciągu 45 dni. Art. 101 i 102 zakładały 7-letnią kadencję prezydenta, bez możliwości reelekcji. Jednocześnie system wyboru głowy państwa został tak zaprojektowany, by uniemożliwić niekończący się impas na skutek walk politycznych<sup>54</sup>.

Mimo wielu pozytywnie ocenianych zmian ustrojowych, projekt konstytucji budził jednak sporo kontrowersji wśród elity prawniczej i politycznej. Przede wszystkim komentatorzy wskazywali na przepisy dotyczące roli i statusu głowy państwa, które na mocy pierwszego artykułu przejściowego gwarantowały 7-letnią kadencję samemu generałowi Evrenowi. Żaden kandydat nie miał prawa wystartować jako oponent, a publiczna debata na temat tego przepisu została zakazana. Drugi artykuł przejściowy zakładał utworzenie wokół prezydenta Rady Prezydenckiej (składającej się z pięciu wojskowych wysokiego szczebla) na okres 6 lat po przekazaniu władzy cywilom. Niepokoje budziło również poszerzenie kompetencji Rady Bezpieczeństwa Narodowego, której decyzje miały mieć pierwszeństwo w procesach kreowania polityk państwowych uznanych przez generalicję za kluczowe dla bezpieczeństwa narodowego. Takie rozwiązanie systemowe w dużej mierze nadawało MGK status instytucji władzy wykonawczej niepodlegającej władzy cywilnej. Podsumowując, wszystkie zmiany w porządku prawnym wprowadzone przez generalicję prowadziły do powstania ustroju dalekiego od demokracji, który należałoby nazwać „reżimem wojskowym w cywilu”<sup>55</sup>.

<sup>54</sup> Konstytucja Republiki Turcji z 1982 roku, [w:] J. Marszałek-Kawa, A. Burak, *The Republic of Turkey. The Constitution, Parliament, Election and Democracy Issues*, Toruń 2017, s. 109–334; zob.: A. Mango, *The Third Turkish Republic*, „World Today” 1983, t. 39, nr 1, s. 33–37; J.H. McFadden, *Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic*, „Middle East Journal” 1985, t. 39, nr 1, s. 70–73; F. Tachau, M. Heper, *The State, Politics, and the Military in Turkey*, „Comparative Politics” 1983, t. 16, nr 1, s. 29.

<sup>55</sup> W nowej konstytucji można było odnaleźć więcej restrykcyjnych zapisów. Zapewniała ona wszystkim obywatelom gwarancję przestrzegania podstawowych praw i swobód obywatelskich,

Projekt konstytucji został poddany powszechnemu referendum w listopadzie 1982 r., w którym poparcie dla niego wyraziło 91,4% obywateli, przy imponującym poziomie frekwencji – 91,3%<sup>56</sup>. Należy jednak zaznaczać, że na ten wynik niewątpliwie miały wpływ wprowadzone kary pieniężne oraz wizja zamrożenia praw wyborczych na 5 lat dla każdego obywatela, który w głosowaniu nie weźmie udziału. Turcy byli też świadomi ryzyka wieloletniego impasu i dożywotnich rządów wojska, jeżeli projekt konstytucji nie zostanie zaakceptowany przez większość. Jednocześnie wciąż bezsprzeczna była wysoka popularność generała Evrena i zaufanie społeczeństwa do jego decyzji<sup>57</sup>.

Celem kolejnego etapu przekształcenia systemu politycznego państwa było wprowadzenie nowych zasad dotyczących funkcjonowania partii politycznych oraz prawa wyborczego. Na mocy zapisów konstytucji, partie polityczne miały przechodzić rygorystyczną kontrolę biurokratyczną: posiadać minimum 30 członków założycieli, na których ciążył obowiązek szczegółowej rejestracji organizacji w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Programy wszystkich partii musiały korespondować z zasadami kemalizmu. W końcu, przejściowe artykuły konstytucji nadawały Radzie Bezpieczeństwa Narodowego uznaniowe prawo weta w czasie trwania reżimu wojskowego w stosunku do członków lub założycieli partii, co znacznie utrudniało rejestrację partii<sup>58</sup>. Co więcej, podniesiono minimalny wiek członków partii politycznych do 21. roku życia oraz zakazano tworzenia młodzieżówek, co było konsekwencją roli młodzieży w działających przed puczem bojówkach terrorystycznych<sup>59</sup>.

Priorytetem stała się implementacja ustawy o partiach politycznych, co wydarzyło się już w marcu 1983 r. Ustawa zakazywała wszystkim politykom aktywnym przed 1980 r. jakiegokolwiek działalności politycznej i publicznej przez kolejne 10 lat<sup>60</sup>. Również nauczyciele, studenci i urzędnicy służby cywilnej zostali pozbawieni biernego

---

jednak już art. 14 wyłączał spod tej ochrony działania mające na celu zagrożenie integralności państwa, jego terytorium czy narodu... lub powołanie hegemonii jednej z klas społecznych nad resztą społeczeństwa. Tym samym w konstytucji wprowadzono przepisy, wcześniej znajdujące się w kodeksie karnym, zabraniające działalności o charakterze komunistycznym. Artykuł ten został zmieniony ustawą nr 4709 z dnia 3.10.2001 r. By natomiast stłumić wszelkie nacjonalistyczne aktywności mniejszości kurdyjskiej, artykuł 26 wprowadził zakaz używania języka kurdyjskiego w celu wyrażania czy rozpowszechniania myśli. Ustęp ten został uchylony ustawą nr 4709 z dnia 3.10.2001 r. Związki zawodowe zostały utrzymane jako legalne, jednak zgodnie z art. 52 ich członkowie nie mogli realizować żadnych celów politycznych, angażować się w działalność polityczną ani otrzymywać lub okazywać wsparcia partiom politycznym, W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 257–259.

<sup>56</sup> *Ibidem*, s. 256–257.

<sup>57</sup> D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 242–243.

<sup>58</sup> A. Mango, *Turkey: Democracy under Military Tutelage*, „World Today” 1983, t. 39, nr 11, s. 430–431; J.H. McFadden, *op. cit.*, s. 74.

<sup>59</sup> D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 243.

<sup>60</sup> K.H. Karpat, *Military Interventions...*, *op. cit.*, s. 153; M.A. Birand, *op. cit.*, s. 95–96; W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 260–262.

prawa wyborczego. Nowym partiom ponadto uniemożliwiono budowę zaplecza społecznego, zakładanie organizacji dla kobiet oraz młodzieżówek, współpracę ze związkami zawodowymi oraz tworzenie struktur politycznych na wsiach. Ustawa wprowadziła zakaz głoszenia poglądów o charakterze rasistowskim, wyznaniowym oraz klasowym, ale również publicznych dyskusji na temat legalności przewrotu wojskowego z 1980 r. Generalnie, nowa ordynacja wyborcza oraz wyższe progi wyborcze (na poziomie 10%) faworyzowały duże i silne partie, eliminując w praktyce zasadę proporcjonalności funkcjonującą w Drugiej Republice<sup>61</sup>. Z drugiej jednak strony reforma skutkowałą większą stabilnością rządów, poprzez wykluczenie możliwości wybrania wielopartyjnego, rozdrobnionego parlamentu nieudolnego do skutecznego działania czy zbudowania trwałej koalicji<sup>62</sup>.

W konsekwencji jedynie trzy partie otrzymały pozwolenie na działalność (z 15 zgłoszonych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych), i to one stanęły do walki o władzę w wyborach 6 listopada 1983 r.<sup>63</sup>. Pierwszą z nich była Partia Narodowej Demokracji (tur. *Milliyetçi Demokrasi Partisi*, MDP), która prezentowała stanowisko bliskie przywódcom wojskowym, a tym samym otrzymała polityczne poparcie wojska. Na jej czele stanął generał w stanie spoczynku Turgut Sunalp. Drugą legalnie zarejestrowaną partią była Partia Ludowa (tur. *Halkçı Partisi*, HP) pod przewodnictwem Necdeti Calpa – cywilnego urzędnika wyższego szczebla, który w przeszłości pracował jako prywatny sekretarz Cemala Gürsela<sup>64</sup> oraz İsmeta İnönü<sup>65</sup>. Program Partii Ludowej miał charakter socjalistyczny oraz kemalistowski, co wpłynęło na jego akceptację przez generalicję. Ostatnią opcją na listach wyborczych była Partia Ojczyźniana (tur. *Anavatan Partisi*, ANAP) Turguta Özala, który po dymisji otrzymał od reżimu

<sup>61</sup> D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 243.

<sup>62</sup> W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 259.

<sup>63</sup> Generalowie uniemożliwili przede wszystkim start w wyborach partiom założonym przez zwolenników byłej Partii Sprawiedliwości. Pierwszą z nich była Partia Wielkiej Turcji (tur. *Büyük Türkiye Partisi*, BTP) założona z inspiracji Süleymana Demirela. Kolejną próbą była rejestracja Partii Słusznej Drogi (tur. *Doğru Yol Partisi*, DYP). Zablockowano również działalność Partii Socjaldemokratycznej (tur. *Sosyal Demokrasi Partisi*, SODEP), założonej przez Erdala İnönü (syna İsmeta İnönü) lewicowej kontynuatorki Republikańskiej Partii Ludowej, D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 244; J.H. McFadden, *op. cit.*, s. 76; W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 266.

<sup>64</sup> Cemal Gürsel (1895–1966) – generał od 1946 r., dowódca armii w 1958 r. W 1960 r., po wystosowaniu krytycznego memorandum w stosunku do władz cywilnych, zmuszony przez rząd Partii Demokratycznej do przejścia na emeryturę. Skłoniony przez puczystów do przejęcia odpowiedzialności za przewrót w 1960 r. Przewodniczący Komitetu Jedności Narodowej. Czwarty prezydent Republiki w latach 1961–1966.

<sup>65</sup> İsmet İnönü (Mustafa İsmet Bey, 1884–1973) – od 1907 r. członek Komitetu Jedności i Postępu, w 1916 r. szef sztabu pod dowództwem Kemala Atatürka na froncie wschodnim. Pracował w Ministerstwie Wojny w latach 1919–1920. W 1921 r. mianowany dowódcą frontu zachodniego. Członek delegacji podczas rokowań pokojowych w Lozannie. Premier Turcji w latach 1923–1924 oraz 1925–1937. Przejął urząd prezydenta po śmierci Atatürka w 1938 r. i piastował urząd do 1950 r. Przywódca opozycji w latach 1950–1960, ponownie premier w latach 1961–1965. Na czele Republikańskiej Partii Ludowej do 1971 r.

zezwoleń na start w wyborach oraz założenie własnej partii, najprawdopodobniej ze względu na bardzo niskie poparcie społeczne z jednej strony i chęć stworzenia pozorów pluralizmu politycznego – z drugiej. Program ANAP obejmował walkę z inflacją, odejście od etatyzmu, prywatyzację i decentralizację gospodarki, liberalizację handlu oraz wprowadzenie niższych i bardziej sprawiedliwych podatków<sup>66</sup>.

Przez większą część kampanii wyborczej generalicja starała się zachowywać pozory apolityczności i nie wpływać na opinię społeczną<sup>67</sup>. Jednakże na tydzień przed rozpoczęciem głosowania sondaże wskazywały na partię Özala jako zwycięzcę z 37-proc. poparciem. W konsekwencji, 4 listopada 1983 r. środowisko wojskowe politycznie zaatakowało wszystkich oponentów politycznych reżimu oraz oficjalnie poparło partię, która miała na celu kontynuowanie drogi obranej przez armię – Partię Narodowej Demokracji. Ta decyzja Evrena i współpracowników okazała się fatalnym błędem<sup>68</sup>. Turcy 6 listopada 1983 r. wybrali Partię Ojczyźnianą, przyznając jej aż 45,2% głosów, przy 92-proc. frekwencji, co dało ugrupowaniu Özala 212 mandatów, czyli większość w Zgromadzeniu Narodowym. Populistom, którzy osiągnęli poparcie na poziomie 30,5%, przypadło w udziale 117 mandatów, a proreżimowa Partia Narodowej Demokracji otrzymała ostatecznie jedynie 71 mandatów (23,3% głosów)<sup>69</sup>.

Co istotne, te zaskakujące i niekorzystne dla wojska wyniki powszechnych wyborów doprowadziły do utworzenia stabilnego rządu, posiadającego większość parlamentarną i możliwość efektywnego rządzenia państwem bez konieczności zawierania koalicji po raz pierwszy od dekad. Prezydent utrzymał pozory neutralności, oficjalnie gratulując i nieoficjalnie akceptując wybór Özala na nowego premiera Republiki. 24 listopada nowe Zgromadzenie Narodowe zostało ostatecznie zaprzysiężone, a reżim wojskowy ustąpił 6 grudnia 1983 r. Warto nadmienić, że generalicja w ostatnich tygodniach swojego urzędowania uchwaliła dekret z mocą ustawy zakazujący publicznej krytyki reżimu 12 września<sup>70</sup>.

## Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy puczu wojskowego w 1980 r. wynikają następujące wnioski końcowe:

1. Kenanowi Evrenowi i generałom udało się usprawiedliwić zasadność przeprowadzenia puczu jako koniecznego i niezbędnego kroku w walce z kryzysem wewnętrznym i brutalnymi starciami pomiędzy frakcjami pravicowymi

<sup>66</sup> W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 262–265; D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 246.

<sup>67</sup> J.H. McFadden, *op. cit.*, s. 77–78.

<sup>68</sup> W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 268.

<sup>69</sup> Ü. Ergüder, R.I. Hofferbert, *The 1983 General Elections in Turkey: Continuity or Change in Voting Patterns?*, [w:] *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, *op. cit.*, s. 81–102; J.H. McFadden, *op. cit.*, s. 79–83.

<sup>70</sup> W. Hale, *Turkish Politics...*, *op. cit.*, s. 271.

- i lewicowymi, w trakcie których poniosło śmierć ponad 5 tys. obywateli. Bezspornie, radykalne działania generałów charakteryzowały się wysoką skutecznością i szybkim osiągnięciem zakładanych celów w walce zarówno z terroryzmem, jak i kryzysem gospodarczym – i zakończyły wieloletni okres chaosu.
2. Zdecydowana większość społeczeństwa tureckiego uznała zasadność i prawomocność przeprowadzenia puczu przez armię, a następnie okazała poparcie i szacunek dla reżimu podczas referendum konstytucyjnego. Jednakże ten sam elektorat nie był już skłonny, by zagłosować na proreżimową partię – opowiedział się za partią Turguta Özala oraz za ograniczeniem wpływów elementu wojskowego na politykę wewnętrzną państwa.
  3. Generałowie dotrzymali obietnicy odbudowy demokratycznego porządku państwowego i po wyborach powszechnych w 1983 r. przekazali władzę w ręce Turguta Özala, który posiadał większość parlamentarną umożliwiającą mu stabilne i efektywne kierowanie państwem. W relatywnie krótkim czasie stworzyli i wprowadzili nową konstytucję i dodatkowe akty prawne, które mimo wielu wad pozwoliły na sprawną transformację reżimu wojskowego w ustrój wprawdzie ułomny, ale jednak quasi-demokratyczny.
  4. Turgut Özal pozostał u władzy przez kolejną dekadę jako premier, a następnie jako prezydent Republiki. Czas jego rządów przyniósł rewolucję w wielu dziedzinach politycznego funkcjonowania Turcji. Polityk, posiadający wiejskie korzenie, a jednocześnie utrzymujący bardzo dobre relacje z dużym biznesem, cieszył się ogromnym zaufaniem i popularnością wśród przeciętnych obywateli, zachęcał ich do większej przedsiębiorczości i niezależności ekonomicznej. Jak określił to Dariusz Kołodziejczyk, „nigdy dotąd [...] turecka demokracja nie sięgała swoimi korzeniami tak głęboko”<sup>71</sup>.
  5. Pucz oraz reżim wojskowych w latach 1980–1982 niósł ze sobą również liczne negatywne konsekwencje. Reżim w dużym stopniu usprawiedliwiał przekraczanie granic prawa, a nawet łamanie podstawowych praw obywatelskich i praw człowieka koniecznością walki z terroryzmem, czego ofiarami stało się wiele niewinnych osób. Warunki życia oraz pracy członków związków zawodowych oraz całej rzeszy robotników przemysłowych uległy znacznemu pogorszeniu. Dla dowódców stanu nadzwyczajnego eliminacja pluralizmu i wolności słowa była często metodą walki z polityczną anarchią.
  6. Proces przekazania władzy politykom budzi szereg zastrzeżeń natury prawnej i etycznej. Reżim autorytarnie powołał na stanowisko prezydenta generała Kenana Evrena. Dodatkowo na mocy nowej konstytucji oraz ustawy o partiach politycznych wprowadził zmiany ograniczające w znacznym stopniu pluralizm polityczny.

<sup>71</sup> D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 247.

7. Turecka generalicja wykorzystała czas sprawowania nieograniczonej władzy, by umocnić swoją pozycję w systemie politycznym Turcji, budując sieć formalnych i nieformalnych narzędzi wpływu na politykę państwa. W konstytucji oraz innych aktach prawnych figurowały przepisy o szerokich uprawnieniach wojska i jego instytucji. Te zapisy były wielokrotnie używane do legitymizacji ingerencji wojskowych w sferę polityki, w tym – bezpośredniego przejęcia władzy w przyszłości.

## Bibliografia

- Akkoyunlu K., *Military reform and democratization. Turkish and Indonesian experiences at the turn of the millennium*, New York 2007 (Adelphi Paper, nr 392).
- Aydınli E., *A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and the End to the Coup Era in Turkey*, „Middle East Journal” 2009, t. 63, nr 4, s. 581–596.
- Balcerowicz B., *Sily zbrojne w państwie i stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2006.
- Birand M.A., *The General's Coup in Turkey: an inside story of 12 September 1980*, London 1987.
- Bruinissen M. van, *The Kurds in Turkey*, „MERIP Reports” 1984, nr 121.
- Dodd C.H., *The Crisis of Turkish Democracy*, Wallington 1983.
- Ergüder Ü., Hofferbert R.I., *The 1983 General Elections in Turkey: Continuity or Change in Voting Patterns?*, [w:] *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, red. M. Heper, A. Evin, Berlin–New York 1988, s. 81–102.
- Esen B., *Praetorian Army in Action: A Critical Assessment of Civil–Military Relations in Turkey*, „Armed Forces & Society” 2021, t. 47, nr 1, s. 202–222.
- File on Torture: Turkey*, Amnesty International Report, nr 1, London 1984.
- Finer S., *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, New York 1962.
- Gunter M.M., *The Kurdish Problem in Turkey*, „Middle East Journal” 1988, t. 42, nr 3, s. 389–406.
- Gürçan M., *Opening the Black Box. The Turkish Military before and after July 2016*, Warwick 2018.
- Hale W., *The New Turkish Education Law*, „Index on Censorship” 1982, t. 11, s. 38–39.
- Hale W., *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, London 1981.
- Hale W., *Turkish Politics and Military*, London 1994.
- Henze P.B., *Goal – destabilization: Soviet agitational propaganda, instability and terrorism in NATO South*, European American Institute for Security Research, Marina del Ray, CA 1981.
- Henze P.B., *International Terrorism: The Russian Background and the Soviet Linkage*, Ottawa 1982.
- Henze P.B., *The Plot to Kill the Pope*, London 1984.
- Hershlag Z.Y., *Turkey: an Economy in Transition*, Hague 1958.
- Jenkins G., *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*, Oxford 2001.
- Karnal E.Z., *The Principles of Kemalism*, [w:] *Atatürk: Founder of Modern State*, red. A. Kazancigil, E. Özbudun, London 1997.
- Karpat K.H., *Military Interventions: Army–Civilian Relations in Turkey Before and After 1980*, [w:] *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, red. M. Heper, A. Evin, Berlin–New York 1988, s. 137–158.
- Karpat K.H., *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*, Cambridge 1976.
- Karpat K.H., *Turkish Democracy at Impasse: Ideology, Party Politics, and the Third Military Intervention*, „International Journal of Turkish Studies” 1981, t. 2, s. 1–43.
- Kołodziejczyk D., *Turcja*, Warszawa 2011.

- Landau J., *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden 1974.
- Landau J., *The Nationalist Action Party in Turkey*, „Journal of Contemporary History” 1982, t. 17, nr 4, s. 587–606.
- Lybyer A.H., *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge 1913.
- Mackenzie K., *Turkey in Transition. The recovery of a Nation from the Trauma of Terrorism*, Ankara 1981.
- Mackenzie K., *Turkey under Generals*, London 1981 (Conflict Studies, nr 126).
- Main determinants of Turkish policy in the Middle East*, „Ankara Papers” 2003, t. 8 (1), s. 5–22.
- Mango A., *The Third Turkish Republic*, „World Today” 1983, t. 39, nr 1, s. 30–38.
- Mango A., *Turkey: Democracy under Military Tutelage*, „World Today” 1983, t. 39, nr 11, s. 429–435.
- Marszałek-Kawa J., Burak A., *The Republic of Turkey. The Constitution, Parliament, Election and Democracy Issues*, Toruń 2017.
- McFadden J.H., *Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic*, „Middle East Journal” 1985, t. 39, nr 1, s. 69–85.
- National Security Council (NSC), *12 September in Turkey: Before and After*, General Secretariat of the National Security Council, Ankara 1982.
- Ralston D.B., *Importing the European Army: the introduction of European military techniques and institutions into the extra-European world, 1600–1914*, London 1990.
- Shaw S.J., Shaw E.K., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej 1808–1975*, tłum. B. Świątlik, t. 2, Warszawa 2012.
- Statistical Pocket Book of Turkey*, Ankara 1979.
- Szymański A., *Między islamem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Warszawa 2008.
- Tachau F., Heper M., *The State, Politics, and the Military in Turkey*, „Comparative Politics” 1983, t. 16, nr 1, s. 17–33.
- Tessler M., Altinoğlu E., *Political Culture in Turkey: Connections among Attitudes Towards Democracy, the Military and Islam*, „Democratization” 2004, t. 11, nr 1, s. 22–51.
- Zürcher E.J., *Turcja. Od sułtanatu do współczesności*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, Kraków 2013.

## *Pucz wojskowy w 1980 roku i powstanie Trzeciej Republiki Turcji*

### *Streszczenie*

Proklamacja Republiki Turcji w 1923 r. rozpoczęła proces budowania specyficznej pozycji tureckiego wojska w systemie politycznym państwa. Przez dekady wojsko nie pełniło funkcji służebnej wobec państwa, jak wynika to z demokratycznego modelu kontroli cywilnej nad wojskiem, ale odwrotnie – sprawowało kuratelę nad klasą polityczną. W konsekwencji generałicyja w historii współczesnej Turcji przeprowadziła cztery udane przewroty wojskowe, po których przejmowała kontrolę nad administracją państwową i tworzyła reżimy wojskowe. Niezwykle istotny z perspektywy historycznej oraz politycznej był pucz wojskowy z 1980 r., którego konsekwencje widoczne są do dziś. Opis i analiza tego wydarzenia jest głównym celem artykułu i choć cezurę czasową można zawęzić do lat 1973–1983, autorka odnosi się również do szerszej perspektywy historycznej, by wykazać przyczyny oraz konsekwencje opisywanych wydarzeń.

Słowa kluczowe: Turcja, pucz wojskowy, tureckie siły zbrojne, stosunki cywilno-wojskowe

*Coup d'état in 1980 and proclamation of Third Republic of Turkey*

*Abstract*

The proclamation of the Republic of Turkey in 1923 initiated the process of building the specific position of the Turkish military in the political system of the state. For decades, the military did not perform a subservient function to the state, as implied by the democratic model of civilian control over the military, but conversely exercised guardianship over the political class. As a result, the generals in Turkey's modern history have staged four successful military coups, each followed by taking control of the state administration and establishing military regimes. Extremely significant from a historical and political perspective was the military putsch carried out in 1980, the consequences of which are still visible today. The depiction and analysis of this event is the main purpose of the article, and although the time frame could be narrowed to the years 1973–1983, the author also refers to a broader historical perspective to demonstrate the causes and consequences of the events described.

Keywords: Turkey, coup d'état, Turkish armed forces, civil-military relations



---

Artykuły recenzyjne, recenzje





## Aleksandra Kruk

dr hab., prof. UZ, Uniwersytet Zielonogórski  
<https://orcid.org/0000-0002-7545-941X>

Julian Lindley-French, John R. Allen,  
Frederick Ben Hodges, *Future war.*  
*Bedrohung und Verteidigung Europas*

[Langen Müller Verlag GmbH, München 2022, 408 ss.]

Autorami recenzowanej publikacji są znani eksperci, Julian Lindley-French, John R. Allen i Frederick Ben Hodges, którzy podczas prac nad książką wykorzystali kontakty i doświadczenie zawodowe zdobyte w licznych instytucjach. John R. Allen to generał sił morskich USA, dowódca ISAF w Afganistanie, ekspert w sprawach izraelsko-palestyńskich, pełnomocnik prezydenta Baracka Obamy ds. Globalnej Koalicji do Walki z ISIL. Profesor Julian Lindley-French, absolwent Uniwersytetu Oksfordzkiego, zasiadał w Atlantic Treaty Association w Brukseli i założył think tank Alphen Group. Zatrudniony w Center for European Policy Analysis Frederick Ben Hodges był w latach 2014–2017 głównodowodzącym US Army w Europie.

Autorzy książki zwrócili uwagę na potrzebę analizowania wielu źródeł online, m.in. ze stron Brookings Institution, Council on Foreign Relations, European Defence, Heritage Foundation, Human Rights Watch, NATO, Yale University. Wiele uwagi poświęcili strategiom i raportom, m.in. strategiom Rosji, USA, Unii Europejskiej czy NATO. Eksperci podczas prac nad książką korzystali m.in. z kompetencji Paula Cornisha, Williama Hopkinsona z European Union Institute for Security

Studies oraz Jima Townsenda z Transatlantic Security. W publikacji zostały pokazane zagrożenia dla bezpieczeństwa Europy na podstawie lektur badaczy Rosji (takich jak Isabelle Facon, Keir Giles, Bobo Lo, Andrew Monaghan czy James Sherr) czy Bliskiego Wschodu, jednak sami autorzy książki skąpo dzielą się własnymi obserwacjami i anegdotami, wynikającymi z uczestniczenia w misjach wojskowych czy pracach w gremiach eksperckich.

W prezentowaniu motywów działań aktorów międzynarodowych nawiązano do wydarzeń z przeszłości: bitwy o Gallipoli w 1915 i 1916 roku, morskiej bitwy o Przylądek Północny w grudniu 1943 roku, lądowania aliantów w Normandii w czerwcu 1944 roku, aby pokazać ciągłość i zmianę w prowadzeniu działań wojennych oraz wskazywaniu strategicznych dla działań wojennych obszarów. W bibliografii wyodrębniono podrozdziały: strategie i zagrożenia; Unia Europejska i NATO; historia; sztuka wojenna; raporty i oświadczenia; teorie; kompendia wiedzy; artykuły; komunikaty, *fact sheets* i oficjalne stanowiska oraz źródła online. Wykorzystana bibliografia uwzględnia wiele cenionych publikacji z zakresu studiów strategicznych.

Autorzy włączyli się w debatę o bezpieczeństwie Europy, aby dać sygnał ostrzegawczy i zwrócić uwagę, że Stary Kontynent osłabił się z powodu pandemii COVID-19 oraz Brexitu i potrzebuje konceptualizacji działań wzmacniających bezpieczeństwo zarówno jednostek, jak i państw. Uważają oni, że niezbędne jest budowanie kompleksowej, wielkiej strategii oraz reagowanie na zagrożenia wynikające z rozwijania się nowych technologii. Dotychczasowe strategiczne debaty o prowadzeniu wojny wykorzystywały pięć parametrów D (czyli dezinformacja, decepcja, dysrupcja, destabilizacja i destrukcja), jednak konsekwencje pandemii COVID-19 prowokują zainteresowanych problematyką bezpieczeństwa do dodania szóstego parametru, jakim są choroby (*disease*). Badacze twierdzą, że kryzys pandemiczny przyspieszył zmiany w życiu Europejczyków i przyczynił się do przyspieszenia wcześniej rozważanych działań dotyczących zarządzania.

W pierwszym rozdziale badacze analizują skutki pandemii COVID-19. Dopiero drugi rozdział zawiera odwołania do historycznych kontekstów kreowania polityki bezpieczeństwa i obrony w Unii Europejskiej i uwzględnia rolę NATO w Europie. Autorzy rozważają, czy operację D-Day z 6 czerwca 1944 roku można traktować jak wzorzec działań zespołowych, wzmacniających znaczenie państw wspólnoty transatlantyckiej, ukazujący różne kultury i osobowości wpływające na przebieg działań wojennych. Zaakcentowano potrzebę reagowania na zmiany oraz tarcia i napięcia wewnętrzne, np. różne postawy i decyzje państw NATO wobec wojny w Iraku.

W rozdziale trzecim analizowana jest polityka Rosji oraz sytuacja północnej oraz wschodniej flanki NATO. Autorzy zarzucają w nim Rosji propagandowy triumfalizm wynikający z obawy przed powiększeniem znaczenia NATO i UE. Analizują doktrynę Gierasimowa w kontekście wykorzystywania *sharp power*. Badacze przyglądają się polityce zbrojeń Rosji, podkreślając znaczenie okrętu podwodnego

Belgorod dla modernizacji sił zbrojnych. Motyw ataku na Krym oceniają i interpretują jako rosyjskie dążenia do poprawy prestiżu i wolę umocnienia wpływów w regionie Morza Czarnego. Autorzy zastanawiają się nad siłą poziomu odstraszania NATO we wschodniej Europie i stwierdzają, że Rosja dążyła do skłócenia Bułgarii, Rumunii i Turcji, podczas gdy te państwa powinny rozwijać współpracę między sobą.

Eksperci są zdania, że wspólnota transatlantycka powinna dążyć do poprawy relacji z Turcją, nie patrzeć na to państwo przez „lewicowo-liberalne okulary”, ale rozumieć geopolitycznie trudne usytuowanie Turcji. Twierdzą, że chociaż Turcja zakupiła od Rosji system rakietowy S-400, to w dłuższej perspektywie Amerykanie powinni także dążyć do poprawy relacji z tym państwem. Rozdział czwarty dotyczy południowej flanki Europy, gdzie bezpieczeństwu zagrażają działania aktorów państwowych i niepaństwowych, działania spowodowane wojną hybrydową. Autorzy krytykują brak współpracy państw europejskich podczas konfliktu libijskiego w 2011 roku oraz nieskuteczność Zachodu wobec wojny w Syrii, która wynikała m.in. z odmiennego postrzegania konfliktu z perspektywy Wielkiej Brytanii i USA. Brak efektywnej współpracy Zachodu wobec reżimu Baszszara al-Asada przyczynił się zdaniem autorów do wzmocnienia pozycji Rosji w regionie. Autorzy zwracają także uwagę na negatywne skutki wojny w Jemenie. Ich zdaniem klęska humanitarna w Jemenie oraz prowadzona przez Wielką Brytanię, Francję i Niemcy polityka eksportu broni na Bliski Wschód świadczą o braku konsekwencji w demonstrowaniu interesów i niemożności godzenia obrony europejskich wartości z realizacją politycznych celów. Rozdział piąty dotyczy Chin i autorzy oceniają działania chińskich władz jako rewizjonistyczne, ekspansjonistyczne, agresywne i oparte na dyplomacji nakładania maski, polegającej na ukrywaniu drapieżnych celów politycznych. Autorzy podkreślają, że od 2012 roku wydatki wojskowe w Chinach wzrosły o 60%.

W rozdziale szóstym autorzy rozważają, czy NATO może obronić Europę, i stwierdzają, że siła Sojuszu Transatlantyckiego powinna się opierać na odpowiednio prowadzonej polityce odstraszania. Uważają, że w ochronie interesów Wielkiej Brytanii ważną rolę odgrywa AUKUS, czyli współpraca militarna z Australią i USA. W rozdziale siódmym twórcy stawiają pytanie, czy Europa ma potencjał, by bronić się sama. Oceniają, że budowa obronności Europy była spowalniana przez Niemcy, które przyzwyczyły się do obecności wojsk amerykańskich na swoim terytorium i wykazywały małą aktywność w reformowaniu sił zbrojnych. Badacze zwrócili uwagę na inicjatywy i sojusze mające rozwijać współpracę: sojusz francusko-brytyjski z 2010 roku oraz sojusz francusko-brytyjski z 2019 roku. Analizowali celowość inicjatyw Unii Europejskiej, tj. stałą współpracę strukturalną, oraz przypomnieli, że Przewodnicząca Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen opowiedziała się za utworzeniem armii europejskiej. Autorzy zaznaczyli, że Europa potrzebuje powrotu do polityki realizmu i odpowiedzialności.

W książce podkreślono, że w kwestii obronności Europa jest zależna od USA i zdaje się na współpracę transatlantycką, jednak sam Zachód także boryka się z kłękami, których symbolem jest wycofanie się USA z Afganistanu. Korzystając z podejścia deskryptywnego i preskryptywnego, autorzy książki zaprezentowali własny, subiektywny kierunek debaty o bezpieczeństwie Europy, który wykreowali na bazie zdobytych doświadczeń i wiedzy. Ich zdaniem zagrożeniem dla Europy jest nie tylko strategiczna rywalizacja mocarstw, ale także podziały w NATO, spowodowane m.in. odmienną percepcją zagrożeń wśród państw członkowskich, np. Europa Południowa podkreśla obawy związane z zagrożeniem terrorystycznym i migracjami, a Europa Środkowo-Wschodnia zwraca uwagę na zagrożenia ze strony Rosji. Wśród państw członkowskich NATO silne są też spory dotyczące inwestycji w różne sfery bezpieczeństwa państwa i społeczeństw, brakuje porozumienia dotyczącego relacji między polityką bezpieczeństwa i polityką obronności, potrzebne są regulacje dotyczące nowych zagrożeń, np. cyberbezpieczeństwa czy wykorzystania sztucznej inteligencji. Na poziom bezpieczeństwa wpływają trendy globalne: zmiany klimatyczne, zmiany demograficzne, brak wody oraz strukturalne przeobrażenia w gospodarce i wojskowości.

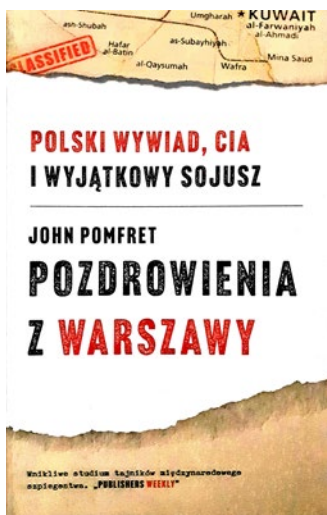
Julian Lindley-French, John R. Allen, Frederick Ben Hodges zwrócili uwagę, że wielu badaczy stara się budować teoretyczne pomosty, aby wyjaśniać zależności między unijną PBIO a NATO, wykorzystywać podejście sytuacyjne oraz scenariuszowe i w sposób kompleksowy wskazywać znaczenie międzynarodowych organizacji w procesie wpływania na poziom bezpieczeństwa. Zasygnalizowano zagrożenia związane z kurczeniem się zasobów, zmianami klimatycznymi czy problemami wynikającymi z potrzeby pozyskania metali rzadkich dla wytwarzania sztucznej inteligencji. Podkreślono rolę analizy ryzyka, planowania, potrzeby działań zdecydowanych i skoordynowanych. Zwrócono uwagę na znaczenie zaufania do funkcjonujących instytucji oraz negatywne skutki psucia zaufania do instytucji poprzez propagandę i inne elementy wojny hybrydowej. Badacze piszą o kulturze gotowości jako powrocie do realizmu i odpowiedzialności oraz sztuce rządzenia państwem (*art de la politique*), np. w kontekście zależności pomiędzy prywatnymi technologiami a polityką publiczną.

Rozważania uzupełniają dwa scenariusze przyszłości Europy w 2030 roku – scenariusze porażki i sukcesu. Negatywny scenariusz zakłada osłabienie Europy spowodowane wybuchem w przyszłości pandemii COVID-29 oraz wzrostem ekspansjonistycznych działań Chin i Rosji, które przez rozbudowywanie potęgi oraz wojnę informacyjną będą dążyły do pokonania Zachodu. Autorzy zarzucają Chinom i Rosji, że będąc państwami autokratycznymi, dążą do „nowej formy strategicznej anarchii”. Przewidziane w negatywnym scenariuszu rosyjskie ćwiczenia Zapad 2030 przyczynią się do porażki osłabionej kryzysami Europy. Chiny wykażą się nieustępliwością w polityce wobec rywali, aby mieć pod kontrolą wyspy na Morzu

Południowochińskim, a tym samym dostęp do złóż ropy naftowej i gazu. Chaos zostanie spotęgowany zamieszkami na południu Europy, wynikającymi z napięć w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie. Rozbudowana zostanie sfera wpływów ISIS i Al-Kaidy, natomiast Frontex nie będzie w stanie kontrolować fali migracji z Południa. Z kolei scenariusz optymistyczny zakłada przewyższenie zagrożenia salafizmem oraz skuteczne funkcjonowanie instytucji Unii Europejskiej, m.in. Frontexu, czyli nowych agencji powołanych do wspierania państw frontowych. Europejczykom uda się zreformować siły zbrojne oraz pokonać Rosjan w obszarze Przylądka Północnego. Wojska NATO i UE skutecznie wykorzystają jednostki ds. walki z zagrożeniami cybernetycznymi i terrorystycznymi.

Zaprezentowana książka wskazuje na szczególną rolę pandemii i polityki zdrowotnej oraz bazującej na strachu wojny informacyjnej w prowokowaniu konfliktów oraz politycznych antagonizmów. Towarzyszące lockdownom działania potęgowały wzrost napięć i niepewności, przyczyniając się do eskalacji wrogości i rywalizacji. Pandemia spowodowała rewizję postrzegania roli multilateralizmu i organizacji międzynarodowych, także działających w obszarze polityki bezpieczeństwa i obrony. Wzmocniła partykularyzmy, tendencje autorytarne i represyjne w wielu państwach. W tej atmosferze kryzysu Julian Lindley-French, John R. Allen i Frederick Ben Hodges postanowili wytyczyć pewien kierunek obrony pozycji zachodniego świata, nie przemilczając, że trwająca konkurencja w obszarze wyścigu zbrojeń i odkryć technologicznych wymaga przemyślanych decyzji i programów, a w projektowanie przyszłości zaangażowanych jest wielu aktorów, zarówno państwowych, jak i niepaństwowych. Podejmowane działania wymagają wielu wysiłków, nie zawsze zmierzają do wytwarzania synergii i wymagają realistycznej oceny kosztów utrzymania szeroko definiowanego bezpieczeństwa.





## Julia Grabowska

lic., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

„Nic o was bez nas”.  
John Pomfret, *Pozdrowienia  
z Warszawy. Polski wywiad, CIA  
i wyjątkowy sojusz*,  
tłum. Łukasz Müller

[Znak Literanova, Kraków 2022, 352 ss.]

## Wprowadzenie

Okres transformacji systemowej i poprzedzające go lata komunizmu cieszą się dużym zainteresowaniem w środowisku badaczy polskich służb specjalnych. Temat obu okresów jest często podejmowany w literaturze popularnonaukowej czy sensacyjnej. Ze względu na specyficzny charakter i wiążący się z tym багаż doświadczeń problematyka ta budzi wśród Polaków wiele, często skrajnych, emocji. Pełne zbadanie oraz zrozumienie tych okresów jest dużym wyzwaniem, dlatego też spojrzenie osoby niejako „z zewnątrz” – jak to jest w przypadku Johna Pomfreta – stanowi ciekawe urozmaicenie.

Opisywana przez autora omawianej książki współpraca wywiadowcza (w tym wypadku Polski ze Stanami Zjednoczonymi) jest jednym z przykładowych aspektów w obszarze studiów wywiadowczych (*intelligence studies*). Autor podjął się opisania procesu kształtowania się owej kooperacji, kładąc nacisk na znaczący, jego zdaniem, wpływ Centralnej Agencji Wywiadowczej (*Central Intelligence Agency*, CIA)

na transformację polskiego wywiadu po upadku komunizmu oraz drogę Polski do NATO. Opisał też stan tej relacji w okresie zimnej wojny, a także wzbogacił opis o konkretne przykłady wspólnych operacji po upadku Związku Radzieckiego.

Książka posiada cztery części podzielone na rozdziały, przez co treść jest przejrzysta. Pierwszą część autor poświęca rysowi historycznemu. W głównej mierze przedstawia w nim wydarzenia z okresu zimnej wojny zarówno z perspektywy amerykańskiego, jak i polskiego wywiadu. W drugiej części autor pochyla się nad budowaniem tytułowego sojuszu, przeplatając równocześnie wątki upadku komunizmu i transformacji systemowej w Polsce oraz związanych z tym zmian w polskich strukturach wywiadowczych (m.in. powołanie Urzędu Ochrony Państwa, UOP). Trzecia część zawiera katalog wspólnych operacji polskiego i amerykańskiego wywiadu. Przedstawia także drogę Polski do NATO i kilka innych wydarzeń z lat 90. XX w. oraz początku XXI w. W ostatniej, czwartej części autor opisuje natomiast najnowsze aspekty polsko-amerykańskich stosunków wywiadowczych i przedstawia swoje wnioski oraz rekomendacje.

Tematy obrane przez Pomfreta, wbrew pozorom, są częstymi wyborami w polskiej literaturze, mimo tego autor ogranicza się jedynie do kilku odwołań bibliograficznych. Większość przypisów bowiem dotyczy przeprowadzonych przez niego wywiadów i źródeł archiwalnych. Są to wartościowe materiały, jednak podejmując tematykę opisywaną już wcześniej przez innych, warto byłoby się na nią powołać lub chociaż dokonać jej przeglądu (tym bardziej że autor korzystał z polskojęzycznych materiałów, tak że bariera językowa nie wydaje się tutaj przeszkodą). Warto jednak zaznaczyć, że pojawiły się prace m.in. takich autorów jak Antoni Dudek<sup>1</sup>, Tomasz Awłasewicz<sup>2</sup>, Artur Gruszcak<sup>3</sup>, Andrzej Paczkowski<sup>4</sup>, Piotr Pytlakowski<sup>5</sup>, Tomasz Kozłowski<sup>6</sup> czy chociażby wywiad rzeka, z byłym szefem UOP-u, Krzysztofem Kozłowskim<sup>7</sup>. Dodatkowo Pomfret skorzystał także z autobiografii – jednego z opisywanych funkcjonariuszy – Mariana Zacharskiego<sup>8</sup>.

<sup>1</sup> Vide A. Dudek, *Od Mazowieckiego do Suchockiej. Pierwsze rządy w wolnej Polsce*, Kraków 2019.

<sup>2</sup> Vide T. Awłasewicz, *Łowcy Szpiegów. Polskie służby kontra CIA, Czerwone i Czarne*, Warszawa 2018.

<sup>3</sup> Vide A. Gruszcak, *The Polish Intelligence Services*, [w:] *Geheimdienste in Europa Transformation, Kooperation und Kontrolle*, Hrsg. T. Jäger, A. Daun, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Weisbaden 2009, s. 126–151.

<sup>4</sup> Vide A. Paczkowski, *Civilian Intelligence in Communist Poland, 1945–1989. An Attempt at a General Outline*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, Warszawa [niepubl.].

<sup>5</sup> Vide P. Pytlakowski, *Szkoła szpiegów. Kim byli absolwenci Starych Kiejkut?*, Czerwone i Czarne, Warszawa 2011.

<sup>6</sup> Vide T. Kozłowski, *Odbudowa relacji polsko-izraelskich i operacja „Most”*, „Studia Polityczne” 2015, nr 40, s. 35–53. Pomfret powołał się także na niepublikowany artykuł tego autora.

<sup>7</sup> Vide K. Kozłowski, M. Komar, *Historia z konsekwencjami*, Świat Książki, Warszawa 2009.

<sup>8</sup> Vide M. Zacharski, *Nazywam się Zacharski. Marian Zacharski. Wbrew regułom*, Zysk i S-ka, Poznań 2009.

Jako przykłady pominiętych przez autora pozycji można przywołać natomiast monografie autorstwa Pawła Kowala<sup>9</sup>, Przemysława Gasztolda<sup>10</sup> czy wspomnianych wyżej Tomasza Awłasewicza<sup>11</sup> i Antoniego Dudka<sup>12</sup>. Należy także przypomnieć o licznych wywiadach rzekach i reportażach z byłymi funkcjonariuszami służb specjalnych autorstwa chociażby Grzegorza Chlasty<sup>13</sup>, Łukasza Maziewskiego<sup>14</sup>, Roberta Zielińskiego<sup>15</sup> czy Michała Majewskiego i Pawła Reszki<sup>16</sup>, a także wielu innych materiałów<sup>17</sup>. Warto także zwrócić uwagę na liczne filmy i serie dokumentalne w tym obszarze tematycznym<sup>18</sup>, zatem potencjał źródłowy tematyki wybranej przez Pomfreta nie został w całości wykorzystany. Co prawda, autor zebrał wiele wątków w jedno miejsce (co ma swoje plusy), jednak odnosi się przez to czasem wrażenie powierzchowności, bowiem wiele aspektów zostało już wcześniej opisanych w literaturze, w dodatku wnikliwiej<sup>19</sup>. *Pozdrowienia z Warszawy* natomiast to katalog zawierający skróconą wersję tych wątków.

## Perspektywa i strategia

Na pochwałę zasługuje natomiast proces przygotowawczy książki i wykorzystanie przez autora licznych źródeł (w postaci wywiadów/rozmów z byłymi funkcjonariuszami zarówno ze strony polskiej, jak i amerykańskiej). Na podstawie przypisów można wysnuć wniosek, że Pomfret przeprowadzał rozmowy do *Pozdrowień z Warszawy*

<sup>9</sup> Vide P. Kowal, *Koniec systemu władzy: polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2012.

<sup>10</sup> Vide P. Gasztold-Seń, *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

<sup>11</sup> Vide T. Awłasewicz, *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Agora, Warszawa 2021.

<sup>12</sup> Vide A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Arcana, Kraków 2004.

<sup>13</sup> Vide G. Chlasta, *Czterech: Brochwicz, Miodowicz, Niemczyk, Sienkiewicz*, Czarna Owca, Warszawa 2014.

<sup>14</sup> Vide G. Małecki, Ł. Maziewski, *W cieniu. Kulisy wywiadu III RP*, Bellona, Warszawa 2021.

<sup>15</sup> Vide R. Zieliński, *Ścigani. Jak „dobra zmiana” niszczyła polskie służby specjalne*, Znak Horyzont, Kraków 2020.

<sup>16</sup> Vide M. Majewski, P. Reszka, *Zawód: szpieg. Rozmowy z Aleksandrem Makowskim*, Czarna Owca, Warszawa 2014.

<sup>17</sup> Za przykład posłużyć może raport Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka na temat, wspomnianego przez Pomfreta, wątku tajnych więzień w Polsce. Vide Helsińska Fundacja Praw Człowieka, *Tajne więzienia, tajne postępowanie, jawna (nie)odpowiedzialność – czego nadal nie wiemy o więzieniach CIA w Polsce?*, Warszawa 2020.

<sup>18</sup> Vide M. Berry, J. Spindler, M. Bures (reż.), *Arsenał Szpiega*, 2021; S. Spielberg (reż.), *Most Szpiegów*, 2015.

<sup>19</sup> Aby nie być gołosłownym, można przywołać przykład rozdziału traktującego o drodze Polski do NATO czy choćby o transformacji systemowej w Polsce. Szerzej na ten temat w dalszej części niniejszej recenzji.

przez około pięć lat, między 2016 a 2021 rokiem (pojawia się nawet pojedynczy wywiad z 2009 roku). Jest to olbrzymia wartość dodana, jednak należy także pamiętać o ryzyku, jakie to ze sobą niesie. Po pierwsze, relacje osób są zawsze subiektywnym obrazem rzeczywistości, dlatego warto je zestawiać z obecną wiedzą w danym temacie. Po drugie, podczas opisywania rozmów łatwo o – z jednej strony – przyjęcie narracji rozmówcy lub – odwrotnie – złą interpretację jego słów. Dodatkowo podczas prowadzenia badań na konkretnej grupie (w tym wypadku na środowisku służb wywiadowczych) warto zestawić tę jedną konkretną perspektywę z innymi (zauważać to, co znajduje się także poza daną grupą) w celu uniknięcia tunelowego schematu myślenia na rzecz szerszego postrzegania opisywanej problematyki. Perspektywa praktyków może wnieść wiele do treści, jeśli zachowa się przy tym krytyczne podejście.

W przypadku służb wywiadowczych te problemy stają się szczególnie widoczne, zważywszy na specyficzny charakter tych organów (polityka tajności, elitaryzm, odpowiedzialność za bezpieczeństwo państwa). To sprawia, że wszelkie rozmowy z nimi mają często osobliwy przebieg. Informacje, którymi się dzielą, są odpowiednio przesiane. Odpowiedzi na pytania przybierają wymijającą formę. Funkcjonariuszom zdarza się także pielęgnować nazbyt elitarny (czasem wręcz stereotypowy) wizerunek ich służby<sup>20</sup>. Zauważalne jest również powtarzanie podobnych kwestii przez daną osobę w różnych wywiadach. Dodatkowo w pracy można spotkać pewne anegdoty znane już z literatury<sup>21</sup>.

W *Pozdrowieniach z Warszawy* często widoczne jest dodatkowo podejście ograniczone do ukazywania wyłącznie perspektywy funkcjonariuszy wywiadu w danych sprawach. Można nazwać to mianem „służbocentryzmu”. O ile jest to zrozumiałe, zważywszy na fakt, iż autor postanowił ukazać „najnowszą historię Polski pokazaną przez pryzmat losów najsłynniejszych agentów wywiadu”<sup>22</sup>, o tyle warto pamiętać, że funkcjonowali oni w konkretnej przestrzeni i w konkretnym czasie. W książce zabrakło przyłożenia większej wagi do całego otoczenia, do umocowania służb wywiadowczych w rzeczywistości społecznej, gospodarczej i politycznej (było tego za mało). Czytelnik może przez to odnieść mylne wrażenie, że to w głównej mierze służby

<sup>20</sup> Przykłady tego typu wypowiedzi można znaleźć w tekście nt. lustracji w Polsce autorstwa Mariusza Jędrzejko, Wiesława Bożejewicza z 2008 roku. *Vide eidem, Funkcjonariusze służb specjalnych – beneficjenci systemu czy ofiary lustracji?*, [w:] *Naznaczeni i napiętnowani. O wykluczeniu politycznym*, red. M. Jarosz, Oficyna Naukowa – Instytut Studiów Politycznych PAN Warszawa 2008.

<sup>21</sup> Za przykład posłużyć może krótka historia na temat spotkania Włodzimierza Sokołowskiego z nową funkcjonariuszką wywiadu (nowym kierownikiem sekcji) w biurze. Obecna jest ona zarówno u Pomfreta jak i np. w: A. Czupryn, D. Kowalska, *Ostatni samuraj. Rozmowy o generale Petelickim*, Czarna Owca, Warszawa 2013, s. 138; J. Syrnyk, R. Klementowski, K. Mikołajczak, *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział we Wrocławiu, Wrocław–Warszawa 2020, s. 137.

<sup>22</sup> Opis pochodzący od wydawcy *Pozdrowień z Warszawy*.

wywiadowcze rządziły tymi procesami. Można dojść do wniosku, że gdyby nie zakulisowe działania przebojowych, odważnych i sprytnych funkcjonariuszy, to ani transformacji, ani Polski w NATO by nie było. Nie umniejszając oczywiście ich roli w kształtowaniu dzisiejszej rzeczywistości, tego typu narracja może prowadzić do zbytniego uproszczenia mechanizmów, które wtedy występowały. Dobrze byłoby, gdyby autor to zaznaczył i przykładowo odesłał czytelnika w przypisach do odpowiedniej literatury. Zarówno na przebieg zimnej wojny, jak i transformację systemową w Polsce czy chociażby jej drogę do NATO wpływ miało wiele znaczących czynników. Działania wywiadowcze były oczywiście jednym z nich, jednak nie sposób określić ich (jak i żadnego innego czynnika) mianem najważniejszego. Dopiero ich synteza kreowała rzeczywistość. Autor podejmował niekiedy próby szerszego opisu zdarzeń, jednak zbyt rzadko i niewyczerpująco.

Kolejna kwestia dotyczy sposobu przedstawiania problemów w książce. Autor decyduje się na opis skupiony na danej kwestii, umniejszając tym samym znaczenie innych (np. co się dzieje w polskich czy amerykańskich służbach poza operacją „Jedność”). Służby wywiadowcze bardzo rzadko prowadzą operacje wyłącznie na jednym kierunku działań, zwłaszcza gdy za przykład weźmie się służby państwa o globalnych interesach, jakim są Stany Zjednoczone. Zainteresowanie USA nie ograniczało się tylko do Polski, ale dotyczyło innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej, a także m.in. regionu Bliskiego Wschodu, Kaukazu, Bałkanów czy Ameryki Środkowej<sup>23</sup>. Pomfret przedstawia działania CIA w Polsce, jakby to był co najmniej główny lub nawet jedyny kierunek operacyjny.

Kolejna sprawa dotyczy opisów działań wywiadowczych. Czytając książkę Pomfreta, można odnieść wrażenie, że struktura, umocowanie prawne czy polityka państwa nie mają większego wpływu na funkcjonowanie służb wywiadowczych. Zostały one przedstawione bardziej jako „samowystarczalne byty” niż jako element systemu bezpieczeństwa narodowego państwa (czym w rzeczywistości są). Wywiad przedstawiony jest przez pryzmat jego charyzmatycznych funkcjonariuszy, co jest z jednej strony dobre, ponieważ to ludzie tworzą służby i od nich zależy ich kształt. Jednak z drugiej strony, od książki mającej zbudować jak najwierniejszy obraz świata, można wymagać, aby lepiej ukazała złożoność problematyki wywiadowczej (wielość procedur, biurokracja, wewnętrzna hierarchia itd.). Zasada „im prościej, tym lepiej” ma swoje zastosowanie, ale należy uważać przy tym, żeby zbyt nie uprościć rzeczywistości. Sztuką jest w łatwy sposób objaśnić czytelnikowi niełatwe kwestie.

Następną cechą widoczną w pracy Pomfreta jest jego nastawienie do służb wywiadowczych (zwłaszcza amerykańskich) i wynikająca z tego gloryfikacja tych instytucji, a dalej całego państwa. CIA – czy szerzej całe państwo amerykańskie – kreowane jest na „bohatera/wyzwolicieľa”, który pomaga Polakom wyrwać się spod „rosyjskiej

<sup>23</sup> Vide P. Pacuła, *Główne kierunki polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych. Cele strategiczne, narzędzia ich realizacji*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 5–6, vol. III–IV, s. 41–43.

kurateli”. Co więcej, Amerykanie kształtują następnie sferę polityczną i społeczną Polaków. Przykładów takiego opisu można szukać chociażby w fragmencie traktującym o transformacji systemowej w Polsce. Autor przedstawia USA jako kreatora tego procesu. Pomfret wspomina także o roli funkcjonariuszy Departamentu I MSW. Mało natomiast uwagi poświęca polskiej opozycji. Podobnie sprawa wygląda w przypadku opisu drogi Polski do NATO.

Następnym aspektem wartym uwagi jest wręcz mistyczna, „nierozzerwalna więź” łącząca Stany Zjednoczone i Polskę. „Amerykanie po prostu nie umieli sobie wyobrazić Polski jako nieprzyjaciela. Polacy byli obiektem żartów, ale nigdy wrogami”<sup>24</sup>. W książce można znaleźć sporo fragmentów opisujących tę niewytłumaczalną i nierozzerwalną przyjaźń. Autor pisze również:

Polscy oficerowie nie bez powodu byli otwarci na współpracę ze Stanami Zjednoczonymi. Coś nieuchwytnego przyciągało Amerykanów i Polaków do siebie. Jakieś naturalne koleżeństwo i łatwość wzajemnego zrozumienia łączyły obie kultury. Dla Polaków „Ameryka” była magicznym słowem i magicznym światem<sup>25</sup>.

Na poparcie swojej tezy Pomfret przywołuje przykład kupna polskiej broni przez CIA w latach 80. czy zakulisowych rozmów, świadczących o wzajemnym wspieraniu się dwóch państw (pomimo stania po dwóch przeciwnych stronach żelaznej kurtyny). Wydaje się jednak, że są to przykłady zwyczajnej współpracy wywiadowczej wynikającej z konkretnej sytuacji na świecie, a nie wyjątkowej przyjaźni. Okres zimnej wojny słynął z walki wywiadowczej między USA a ZSRR. Amerykanie szukali kontaktów praktycznie na całym obszarze Układu Warszawskiego (np. w Czechosłowacji czy NRD<sup>26</sup>). Co więcej, kontaktów szukano także bezpośrednio wśród funkcjonariuszy KGB. Przykładem na to mogą być Oleg Pieńkowski, Ryszard Kukliński, Wasilij Mitrochin czy Oleg Gordijewski<sup>27</sup>. Sam autor opisuje zresztą tę zimnowojenną „walkę szpiegowską” już na początku książki. Zatem tego typu relacja z Polakami jest wyznacznikiem osobliwych czasów, trudniej znaleźć tu natomiast poparcie dla tezy o „czymś nieuchwytnym”, łączącym oba narody. Co więcej, Pomfret ukazuje również sceptyczne podejście wielu polityków amerykańskich do chociażby rozszerzenia NATO o Polskę, zaprzeczając tym samym idei wielkiej przyjaźni.

Można natomiast uznać, że opisywana przez Pomfreta więź jest jedynie konstruktem myślowym obecnym w świadomości Polaków i Amerykanów. Jednak i tu warto byłoby powołać się lub przeprowadzić badania świadczące o poprawności

<sup>24</sup> J. Pomfret, *op. cit.* s. 18.

<sup>25</sup> *Ibidem*, s. 44.

<sup>26</sup> *Vide* M. Berry, J. Spindler, M. Bures (reż.), *op. cit.*

<sup>27</sup> *Vide* D. Golik, *Kto wygrał „zimną wojnę szpiegów” – ZSRR czy USA? Wywiad z Władysławem Bulhakiem*, Forsal, 23.08.2018, <https://forsal.pl/artykuly/1228935,kto-wygral-zimna-wojne-szpiegow-zsrr-czy-usa-wywiad-z-wladyslawem-bulhakiem.html> [dostęp: 22.09.2022].

tego założenia<sup>28</sup>. Z korzyścią dla książki byłoby przedstawienie przez autora głębszej analizy i przyczyn takiego myślenia (póki co pozostaje wrażenie lekkiej gołosłowności). Należy jednak wspomnieć, że autor, pisząc tekst publicystyczny, nie miał oczywiście takiego obowiązku. Niemniej jednak tego typu rozwiązanie mogłoby wzmocnić jego argumentację. Rzeczowe opisanie kształtowania się tytułowego sojuszu i relacje funkcjonariuszy z tych wydarzeń (w tym ich emocje i przeżycia) w zupełności wystarczą. Zabiegi (czasem nawet nieświadome) mające nadać odpowiedni ton narracji, wpłynąć niejako na emocje czytelnika, budując tym samym zniekształcony obraz rzeczywistości, są, zdaniem autorki niniejszej recenzji, tutaj zbędne.

## Człowiek jako kreator wydarzeń

Można mówić o wyrachowaniu polityki, o braku empatii, rozpatrywaniu wszystkiego kategoriach zysku i straty czy strategii. Jednak rzeczywistość pisze scenariusze, które pokazują, że wiele dzieje się z powodów osobistych, nie tylko materialnych. Dużą rolę odgrywają także osobiste sympatie, relacje nieformalne czy emocje i przeżycia. Badanie historii przez pryzmat osób ją przeżywających doskonale to pokazuje, dlatego też – mimo wszystko – dużym plusem *Pozdrowień z Warszawy*, jak i każdej innej książki zawierającej wywiady, jest ukazanie perspektywy uczestników opisywanych wydarzeń.

W tym konkretnym przypadku autor pozwala spojrzeć na funkcjonariuszy wywiadu z jednej strony, jak wyżej zostało wspomniane, przez pryzmat ich spektakularnych działań wywiadowczych (co nie ukazuje pełnego obrazu). Z drugiej jednak strony wiele fragmentów rysuje ich jako zwyczajnych ludzi, mających rodziny, prywatne dramaty, marzenia i przyjaźnie. Gdy zostawi się z boku, momentami nieco przesadzone, opisy sprytu, brawury i sensacji, zarysowuje się potrzebny opinii publicznej obraz funkcjonariusza. Mowa tu o odejściu od postrzegania służb wywiadowczych jako zamkniętej, elitarnej grupy owianej tajemnicą. Ogromną wartością dodaną są także dosyć szczegółowe opisy operacji wykonywanych przez funkcjonariuszy, z którymi Pomfret przeprowadzał wywiady. Bowiem oprócz przeżyć uczestników wydarzeń można poznać także niektóre szczegóły operacyjne (najlepiej opisana została operacja „Przyjazny Saddam”). Autor zebrał te historie w jedno

<sup>28</sup> Tego typu przedsięwzięcie prowadzi np. CBOS, badając ocenę Polaków na temat stosunków polsko-amerykańskich. *Vide* Centrum Badania Opinii Społecznej, *Ocena wizyty Joe Bidena w Polsce, jego prezydentury oraz stosunków polsko-amerykańskich*, Komunikat z Badań nr 57/2022; Centrum Badania Opinii Społecznej, *O polsko-amerykańskiej współpracy wojskowej i stosunkach bilateralnych*, Komunikat z Badań nr 100/2019; Centrum Badania Opinii Społecznej, *Stan stosunków polsko-amerykańskich*, Komunikat z Badań nr 47/2019; Centrum Badania Opinii Społecznej, *O stosunkach polsko-amerykańskich i prezydenturze Donalda Trumpa*, Komunikat z Badań nr 57/2018.

miejsce, tworząc tym samym obszerny katalog działań wywiadowczych, zarówno indywidualnych, jak i zorganizowanych.

Normalizacja podejścia do owych organów jest konieczna do zrozumienia ich roli, funkcji i miejsca w systemie bezpieczeństwa państwa. Dobrze, że takie fragmenty pojawiły się u Pomfreta, mogłoby natomiast być tej normalizacji więcej. Można tu bowiem spotkać niepotrzebny, sensacyjny i niekiedy wyolbrzymiony charakter niektórych wątków. Za przykład posłużyć może jeden z pierwszych fragmentów książki (*Wstęp*):

*Pozdrowienia z Warszawy* przypominają nam, jak daleko posuwają się sojusznicy, pomagając Stanom Zjednoczonym. Ryzykują życie swoich tajnych agentów i żołnierzy, a także życie niewinnych ludzi. Naginają zasady moralne. Łamią prawo. A wszystko to za szansę na przyjaźń z Ameryką. Przyjaciołom tym Wuj Sam zapewnia bezpieczeństwo, doradztwo, dostęp do technologii i do ogromnego rynku. Ale ta książka stanowi również ostrzeżenie przed taką Ameryką, jaka może wywieść swoich sojuszników w pole, lekceważąc i zdradzając zdeklarowanych agentów<sup>29</sup>.

Można tu dostrzec przesadnie filmowy opis celu autora książki. Szkoda, że zdecydował się na takie zaprezentowanie tego, czego czytelnik ma się spodziewać, czytając *Pozdrowienia z Warszawy*. Może to sprawić, że odbiorcy będą podchodzili do tej lektury z określonym nastawieniem, a finalnie utrwalał stereotypowy obraz służb wywiadowczych i wyolbrzymiony wizerunek „Wuja Sama”. Bez sensacyjnych opisów również można zachęcić czytelnika do sięgnięcia po daną lekturę, a do swojego spojrzenia da się przecież przekonywać innych w sposób rzeczowy.

## Transformacja systemowa i rozszerzenie NATO

Jak zostało wspomniane wcześniej, książka zawiera dużo uproszczeń historycznych czy faktograficznych, a także braki źródłowe. Wątek okresu transformacji systemowej jest pod tym względem jednym z najbardziej rzucających się w oczy. Jest to trudny temat dla polskich badaczy, zaznajomionych z sytuacją w kraju, a co dopiero dla osoby niejako „z zewnątrz”. Po pierwsze, nie da się dokładnie określić jego dat granicznych (nie jest to proces zakończony). Po drugie, budzi wiele emocji, ma skomplikowany i wieloaspektowy przebieg, przez co nie jest procesem jednoznacznym. Niełatwo ocenić słuszność kształtu transformacji i zmian, jakie dzięki niej zaszły. Lustracja, niepokoje społeczne, zmiany w aparacie władzy, przekształcenia w służbach i wiele innych kwestii sprawiły, że okres lat 90. XX w. na stałe wrósł w polską debatę publiczną<sup>30</sup>. Pomfret miał więc trudne zadanie. Autor przedstawił

<sup>29</sup> J. Pomfret, *Pozdrowienia...*, *op. cit.*, s. 10.

<sup>30</sup> Za przykład posłużyć mogą badania z 2014 i 2019 roku, przeprowadzane przez CBOS nt. oceny transformacji przez Polaków z perspektywy czasu. *Vide* Centrum Badania Opinii Społecznej, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*,

ciekawą perspektywę tego procesu (oczami byłych funkcjonariuszy zarówno amerykańskich, jak i polskich). Jednak wspomniane już wcześniej stawianie USA na piedestale, a także przypisywanie CIA i polskiemu wywiadowi zasadniczej roli w omawianym procesie, burzy właściwy odbiór i rozumienie okresu transformacji.

Co więcej, zastanawia fakt zauważenia i podkreślenia roli „nie do końca komunistycznych polskich komunistów”<sup>31</sup>, a spłylenia roli opozycji, społeczeństwa polskiego, podziemia antykomunistycznego czy samej świadomości narodowej Polaków. Dobrze, że Pomfret nie ukazuje dychotomicznej wizji polskich komunistów, lecz zauważa złożoność tej kwestii. Szkoda natomiast, że opisując rolę wywiadów w procesie transformacji, przyjmuje poniekąd tunelowe podejście. Dodatkowo warto zaznaczyć, że o transformacji już kilku badaczy pisało (zostali oni przywołani we wprowadzeniu niniejszej recenzji)<sup>32</sup>. Pomfret jednak powoływał się na literaturę przedmiotu w tym zakresie zbyt rzadko, a czasem wcale.

Do podobnych wniosków po przeczytaniu *Pozdrowień z Warszawy* dochodzi Piotr Niemczyk (były funkcjonariusz UOP), który uważa, że:

[...] sugerowanie, że wymyślona przez kilku oficerów wywiadu PRL operacja „Jedność”, prowadzona za plecami KC PZPR i struktur rządowych otworzyła polską drogę do NATO, to gruba przesada. To jednak Solidarność i opozycja demokratyczna doprowadziły do zmian ustrojowych w Polsce. A presja na ZSRR, aby zaczął się reformować i „odpuścić” krajom Europy Środkowo-Wschodniej, zakończyła się wielkim sukcesem USA, ale na poziomie Białego Domu i Departamentu Stanu, a nie kilku sympatyzujących z Polakami oficerów CIA<sup>33</sup>.

Dodaje także, że kształtowanie się kadr kierowniczych UOP, zgodnie z jego doświadczeniami, odbywało się inaczej, niż jak to zostało przedstawione przez Pomfreta. Punktuje także inne merytoryczne potknięcia autora w kwestiach związanych z polskim wywiadem czy drogą Polski do NATO<sup>34</sup>.

Drugim przykładem uproszczeń jest wyżej wspomniana kwestia rozszerzenia NATO o państwa Europy Środkowo-Wschodniej. Drogę Polski do NATO opisali dokładnie w swoich monografiach chociażby Andrzej Krzeczunowicz<sup>35</sup> czy Robert Kupiecki<sup>36</sup>. Pomfret wzbogacił opis o rolę polskiego i amerykańskiego wywiadu

---

Komunikat z Badań nr 67/2014; Centrum Badania Opinii Społecznej, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena przemian po 1989 roku*, Komunikat z Badań nr 76/2019.

<sup>31</sup> *Ibidem*.

<sup>32</sup> *Vide np.* A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja...*, *op. cit.*; P. Kowal, *Koniec systemu władzy...*, *op. cit.*

<sup>33</sup> P. Niemczyk, *Poklepywanie po ramieniu*, Obywatele News, 15.04.2022, <https://obywatele.news/poklepywanie-po-ramieniu> [dostęp: 28.09.2022].

<sup>34</sup> *Ibidem*.

<sup>35</sup> *Vide* A. Krzeczunowicz, *Krok po kroku. Polska droga do NATO 1989–1999*, Znak, Kraków 1999.

<sup>36</sup> *Vide* R. Kupiecki, *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2016.

w uzyskaniu członkostwa w NATO. Jednak pozostałe aspekty opisane zostały bardzo powierzchownie. Przykładowo, autor powołuje się na analizę Korporacji RAND nt. konieczności poszerzenia NATO na wschód, jednak nie podaje chociażby najważniejszych ustaleń tego raportu, a jedynie samą konkluzję<sup>37</sup>. Nie odsyła także do niego w przypisach. Podobnie dzieje się w przypadku przeciwników poszerzenia NATO. Można wyczytać jedynie, że taka decyzja obarczona jest ryzykiem osłabienia Sojuszu.

Brakuje tu rozwinięcia powodów przemawiających za i przeciw takiemu przedsięwzięciu. Autor skupił się na USA i Rosji, których relację sprowadził jedynie do politycznej kwestii wzajemnego nieingerowania w strefy swoich wpływów. Autor nie zaznacza również tła strategicznego, społeczno-kulturowego czy nawet czysto ideowego takiej decyzji (a przecież z perspektywy czasu wiadomo, że m.in. zaplecze ideowe Sojuszu czy nowe zagrożenia na świecie wpłynęły znacząco na jego późniejszą trwałość)<sup>38</sup>. Ponadto aspekt polityczny także wydaje się omówiony w sposób niewystarczający (bowiem polityka to coś więcej aniżeli tylko podział na strefy wpływów). Podsumowując, rozdział poświęcony rozszerzeniu NATO mógłby być bardziej treściwy.

Jeśli natomiast chodzi o kwestie techniczno-edytorskie, książka jest napisana prostym językiem. Autor decyduje się na używanie raczej mowy potocznej. Jest to jednak poniekąd zrozumiałe, zważywszy na fakt, że ukazuje on perspektywę byłych funkcjonariuszy wywiadu na podstawie przeprowadzonych rozmów. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt tłumaczenia książki z języka oryginalnego (angielskiego) na polski. Co za tym idzie, autor nie ma bezpośredniego wpływu na użyte przez tłumacza zwroty. Profesjonalne terminy z obszaru służb wywiadowczych używane są przez tłumacza mniej lub bardziej poprawnie (zauważalne jest nadużywanie, dodatkowo w sposób błędny, określeń takich jak „agent”, które ma swoją konkretną definicję<sup>39</sup>). Natomiast sam opis zdarzeń jest wartki. Autor potrafi zaciekawić czytelnika.

## Wnioski autora

Pozytywny odbiór budzi pierwsza część rozdziału zatytułowanego *To samo łóżko, różne sny*. Autor sprawnie ukazuje najnowszą historię polityczną, obrazując kondycję sojuszu polsko-amerykańskiego zgodnie z porządkiem zmian personalnych

<sup>37</sup> *Ibidem*.

<sup>38</sup> J. Duffield, *Sojusze*, [w:] *Studia bezpieczeństwa*, red. P.D. Williams, tłum. W. Nowicki, Wydawnictwo UJ, Kraków 2012, s. 297–300.

<sup>39</sup> Zgodnie ze terminologią (opisywanego przez Pomfreta) Departamentu I MSW agent to „osoba wciągnięta w sposób tajny do współpracy z wywiadem”. Co więcej, funkcjonuje wiele rodzajów tego określenia. *Vide* A. Paczkowski, *Bardzo krótki słownik wywiadu*, „Biuletyn IPN” 2004, nr 11, s. 68.

w gabinecie owalnym Białego Domu (szkoda, że tak skrótowo). Wpływ prezydenta na wspólnotę wywiadowczą (*Intelligence Community*) w USA jest ważnym wątkiem. Autor mógłby go jednak pociągnąć nieco dalej. Jest to przykład na to, że nie jest możliwe badanie służb wywiadowczych w oderwaniu od polityki. Pomfret zdecydował się opisać także nawet te względnie aktualne wydarzenia (np. atak na Kapitol z 6 stycznia 2021 roku). Na pochwałę zasługuje też zderzenie wykreowanego wizerunku Stanów Zjednoczonych jako „ostoi demokracji” z rzeczywistością, w której USA, jak każde inne państwo, ma swoje poważne problemy wewnętrzne. Jednak tak jak wiele innych wątków w dziele Pomfreta i ten, w odczuciu autorki niniejszej recenzji, jest za mało rozwinięty.

Przyznanie, że również Stany Zjednoczone potrzebują uzdrowienia swojej demokracji i że również one mają własną rzeszę ekstremistów, mogłoby także przygotować grunt pod głębszą dyskusję z Polską na temat czekających ją wyzwia<sup>40</sup>.

Odnosnie do najnowszej historii politycznej Polski autor znowu ograniczył się tylko do kilku przykładów i na ich podstawie próbował zdiagnozować sytuację wewnętrzną państwa. Dodatkowo zarzuca USA, że nie reaguje na wydarzenia w Polsce po zmianach rządu w 2015 roku. Umniejszył tym samym znaczenie wielu Polaków ze świata polityki, nauki czy wielu innych grup (ruchów społecznych czy organizacji zawodowych), a także pojedynczych obywateli, działających codziennie na rzecz poprawy sytuacji w kraju i na świecie. Zatem Pomfret znowu buduje narrację, jakoby USA miało być remedium na wszystkie problemy Polaków. Z jednej strony zderza ten wizerunek z rzeczywistością, a z drugiej znowu do niego powraca.

W ostatnim rozdziale natomiast autor przedstawia mapę po „dzisiejszym poszatowanym krajobrazie geopolitycznym<sup>41</sup>”:

Podsumowując, sojusze, są niezbędne. Sojuszników należy wybierać rozważnie, a najistotniejsze, by wiedzieć, co decyduje o trwałości sojuszy. Jeśli to wszystko ma się udać, Stany Zjednoczone powinny dopilnować, żeby nadal były jak najlepszym hipopotamem. Bądź co bądź hipopotamów w okolicy jest więcej<sup>42</sup>.

Jak na tak wielowątkową pozycję wnioski zaproponowane przez Pomfreta w ostatnim rozdziale są nazbyt ogólne. Po pierwsze, jest ich mało (tylko trzy lekcje do wyciągnięcia dla państw). Po drugie, brakuje w nich nieco głębszej refleksji i bardziej analitycznego spojrzenia. Z wyżej wymienionych lekcji można dowiedzieć się, że sojusze są potrzebne, sojuszników należy wybierać z rozważą i warto wiedzieć, co wpływa na ich trwałość. Wydaje się, że są to dosyć oczywiste rzeczy. Tym bardziej to razi, gdyż badania dotyczące sojuszy są rozwiniętą gałęzią nauk o bezpieczeństwie.

<sup>40</sup> J. Pomfret, *Pozdrowienia*, op. cit., s. 311.

<sup>41</sup> *Ibidem*, s. 312.

<sup>42</sup> *Ibidem*, s. 317.

Jeden z czołowych przedstawicieli neorealizmu – Stephen M. Walt – popęłił na ten temat już w 1985 roku wnikliwy artykuł<sup>43</sup>. Szukał w nim odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób państwa dobierają sojuszników. Zestawienie realistycznych hipotez Walta z wnioskami (lekcjami) przedstawionymi przez Pomfreta mogłoby być interesującym urozmaicheniem i zgłębieniem tematu. Zwłaszcza obecnie, gdy podejście realistyczne ma wielu „konkurentów” (np. teorie krytyczne, konstruktywizm, perspektywa feministyczna). Jest to jednak tylko jeden z pomysłów na rozwinięcie wniosków Pomfreta, nie zaś niedopełniony obowiązek autora. Nie chodzi tu o samo powoływanie się na klasyków „dla zasady”, tylko o analizę wielu spojrzeń.

Po tak wielowątkowej lekturze oczekuje się, że autor przedstawi czytelnikowi unikatowe wnioski. Tak się jednak nie stało: zaprzepaszczono potencjał, jaki niosła ze sobą obrona przez autora droga. Mając w ręku źródła archiwalne czy wiedzę zdobytą podczas tak licznych rozmów (dodatkowo z tak ciekawymi ludźmi), a także poruszając tyle ważnych wątków, aż prosi się, aby wykorzystać to do dogłębnej analizy problemowej. Autor zdecydował się jednak pozostawić czytelnika z niedosytem (lub wręcz poczuciem zawodu).

W przestrzeni publicznej książka jest przedstawiana bardzo pozytywnie. Sam Pomfret pokazywany jest jako autor bestsellera i wielokrotnie nagradzany dziennikarz. Już okładka i pierwsze strony sugerują wartość dzieła. Zawierają one fragmenty pochodzące chociażby z „The Washington Post”, „Publishers Weekly” czy „SpyTalk”, określające książkę przykładowo jako „wnikliwe studium tajników międzynarodowego szpiegostwa”<sup>44</sup>. Dodatkowo inne fragmenty i opis pokazują, że problematyka zawarta w książce jest nowością, a samo dzieło nosi miano rewolucyjnego. Jednak tak przeprowadzona promocja książki buduje także duże oczekiwania. Z jednej strony zwiększa to zainteresowanie daną pozycją. Z drugiej jednak strony zwiększa także ryzyko zawodu. Bowiem dobra reklama i wysokie oczekiwania to jedno, natomiast ich spełnienie to rzecz znacznie ważniejsza. *Pozdrowienia z Warszawy* są dziełem wartym przeczytania. Jednak bardziej dla ludzi niezaznajomionych w znaczącym stopniu z omawianą tematyką, gdyż w dosyć prosty sposób mogą zorientować się w temacie.

Pojawia się tu zatem pytanie, czego potencjalny czytelnik oczekuje, widząc tytuł dzieła Pomfreta. Wydaje się, że z perspektywy autora odbiorców należy traktować poważnie, a co za tym idzie, w prosty (lecz nie nazbyt uproszczony sposób) rzetelnie przedstawić mu daną problematykę. Indywidualną kwestią jest natomiast, w jaki sposób to zrobić. Pomfret obrał strategię polegającą na skróconym opisie wielu wątków w cieniu głównego tematu – wywiadowczego sojuszu polsko-amerykańskiego. Dla niektórych będzie to wystarczające, dla innych nie. Wątpliwa jest

<sup>43</sup> Vide S.M. Walt, *Alliance Formation and the Balance of World Power*, „International Security” 1985, t. 9, nr 4 (wiosna), s. 3–43.

<sup>44</sup> Okładka książki *Pozdrowienia z Warszawy*.

zatem ocena tej książki przez pryzmat pozycji stricte naukowych, gdyż *Pozdrowienia z Warszawy* książką naukową nie są. Co prawda dobry przekrojowy reportaż może przypominać pracę naukową, jednak i w nim trudno zawrzeć wszystkie możliwe aspekty danego tematu. *Pozdrowienia z Warszawy* to dzieło mające trafić do możliwie najszerszego grona odbiorców i mające rzetelnie, lecz skrótowo zarysować czytelnikowi proces kształtowania się sojuszu między polskim i amerykańskim wywiadem.

## Podsumowanie

Dzieło Pomfreta zawiera sporo uproszczeń. Autor nie wykorzystał w pełni potencjału źródłowego omawianej tematyki, a końcowe wnioski pozostawiają spory niedosyt. Jednak mimo wszystko książka jest warta uwagi, stanowi ona swoisty katalog skróconych wątków obrazujących kształtowanie się sojuszu wywiadowczego między Polską a Stanami Zjednoczonymi. Tematyka przedstawiona przez Pomfreta nie została więc wyczerpana. Można wyrazić przypuszczenie, że podczas lektury tejże książki największą wartością nie jest ona sama, lecz refleksje pojawiające się podczas czytania. Nowa praca w tym obszarze (ale i ogólnie – w każdym innym temacie) motywuje niejako czytelnika do refleksji, podjęcia dyskusji czy polemiki. Jak słusznie zauważył Tomasz Pugacewicz, książka Pomfreta powinna uruchomić w Polsce debatę wśród specjalistów z obszaru studiów wywiadowczych czy stosunków międzynarodowych. Jest to bowiem kolejna cegiełka do rozwoju tych dziedzin<sup>45</sup>.

Podsumowując, *Pozdrowienia z Warszawy* nie są co prawda rewolucyjnym dziełem, jednak zawierają wiele ważnych, ale i zwyczajnie ciekawych wątków. Należy docenić zaangażowanie i ogrom pracy wykonanej przez autora. Widać, że opisywana tematyka od wielu lat jest obiektem jego zainteresowań<sup>46</sup>. Natomiast pozostawiony po przeczytaniu *Pozdrowień z Warszawy* niedosyt powinien zmotywować do dyskusji i dalszych badań w obszarze stosunków wywiadowczych Polski i USA. Owa problematyka pozostaje stale otwarta dla kolejnych badaczy.

## Bibliografia

- Awłasewicz T., *Łowcy Szpiegów. Polskie służby kontra CIA*, Czerwone i Czarne, Warszawa 2018.  
Awłasewicz T., *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Agora, Warszawa 2021.

<sup>45</sup> T. Pugacewicz, P. Kusiak, Ł. Wyszynski, *John Pomfret – From Warsaw With Love (Pozdrowienia z Warszawy)*, Katedra Stosunków Międzynarodowych AMW, 16.02.2022, [www.youtube.com/watch?v=NsINfliqgp4](https://www.youtube.com/watch?v=NsINfliqgp4) [dostęp: 23.09.2022].

<sup>46</sup> Jak sam zresztą pisze w *Posłowie* (s. 320), pierwsze próby zajęcia się takim przedsięwzięciem Pomfret podejmował już w 2011 roku, jednak ze słabym skutkiem.

- Berry M., Spindler J., Bures M. (reż.), *Arsenal Szpiega*, 2021.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, Komunikat z Badań nr 67/2014.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena przemian po 1989 roku*, Komunikat z Badań nr 76/2019.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *O polsko-amerykańskiej współpracy wojskowej i stosunkach bilateralnych*, Komunikat z Badań nr 100/2019.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *O stosunkach polsko-amerykańskich i prezydenturze Donalda Trumpa*, Komunikat z Badań nr 57/2018.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Ocena wizyty Joe Bidena w Polsce, jego prezydentury oraz stosunków polsko-amerykańskich*, Komunikat z Badań nr 57/2022.
- Centrum Badania Opinii Społecznej, *Stan stosunków polsko-amerykańskich*, Komunikat z Badań nr 47/2019.
- Chłasta G., *Czterech: Brochwicz, Miodowicz, Niemczyk, Sienkiewicz*, Czarna Owca, Warszawa 2014.
- Czupryn A., Kowalska D., *Ostatni samuraj. Rozmowy o generale Petelickim*, Czarna Owca, Warszawa 2013.
- Dudek A., *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Arcana, Kraków 2004.
- Dudek A., *Od Mazowieckiego do Suchockiej. Pierwsze rządy w wolnej Polsce*, Kraków 2019.
- Duffield J., *Sojusze*, [w:] *Studia bezpieczeństwa*, red. P.D. Williams, tłum. W. Nowicki, Wydawnictwo UJ, Kraków 2012, s. 297–300.
- Gasztold-Seń P., *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Golik D., *Kto wygrał „zimną wojnę szpiegów” – ZSRR czy USA? Wywiad z Władysławem Bulhakiem*, Forsal, 23.08.2018, <https://forsal.pl/artykuly/1228935,kto-wygral-zimna-wojne-szpiegow-zsrr-czy-usa-wywiad-z-wladyslawem-bulhakiem.html> [dostęp: 22.09.2022].
- Gruszcak A., *The Polish Intelligence Services*, [w:] *Geheimdienste in Europa Transformation. Kooperation und Kontrolle*, Hrsg. T. Jäger, A. Daun, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Weisbaden 2009.
- Helsińska Fundacja Praw Człowieka, *Tajne więzienia, tajne postępowanie, jawna (nie)odpowiedzialność – czego nadal nie wiemy o więzieniach CIA w Polsce?*, Warszawa 2020.
- Jędrzejko M., Bożejewicz W., *Funkcjonariusze służb specjalnych – beneficjenci systemu czy ofiary lustracji?*, [w:] *Naznaczeni i napiętnowani. O wykluczeniu politycznym*, red. M. Jarosz, Warszawa 2008.
- Kowal P., *Koniec systemu władzy: polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2012.
- Kozłowski K., Komar M., *Historia z konsekwencjami*, Świat Książki, Warszawa 2009.
- Kozłowski T., *Odbudowa relacji polsko-izraelskich i operacja „Most”*, „Studia Polityczne” 2015, nr 40, s. 35–53.
- Krzeczunowicz A., *Krok po kroku. Polska droga do NATO 1989–1999*, Znak, Kraków 1999.
- Kupiecki R., *Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2016.
- Majewski M., Reszka P., *Zawód: szpieg. Rozmowy z Aleksandrem Makowskim*, Czarna Owca, Warszawa 2014.
- Małecki G., Maziewski Ł., *W cieniu. Kulisy wywiadu III RP*, Bellona, Warszawa 2021.
- Niemczyk P., *Poklepywanie po ramieniu*, Obywatele News, 15.04.2022.

- Paćuła P., Raport, *Główne kierunki polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych. Cele strategiczne, narzędzia ich realizacji*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2007, nr 5–6, vol. III–IV, s. 31–50.
- Paczkowski A., *Bardzo krótki słownik wywiadu*, „Biuletyn IPN” 2004, nr 11, s. 67–70.
- Paczkowski A., *Civilian Intelligence in Communist Poland, 1945–1989. An Attempt at a General Outline*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, Warszawa [niepubl.].
- Pomfret J., *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, tłum. Łukasz Müller, Kraków 2022.
- Pugaczewicz T., Kusiak P., Wyszyński Ł., *John Pomfret – From Warsaw With Love (Pozdrowienia z Warszawy)*, Katedra Stosunków Międzynarodowych AMW, 16.02.2022.
- Pytlakowski P., *Szkoła Szpiegów. Kim byli absolwenci Starych Kiejkut?*, Czerwone i Czarne, Warszawa 2011.
- Spielberg S. (reż.), *Most Szpiegów*, 2015.
- Syrnyk J., Klementowski R., Mikołajczak K., *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział we Wrocławiu, Wrocław–Warszawa 2020.
- Walt S. M., *Alliance Formation and the Balance of World Power*, „International Security” 1985, t. 9, nr 4 (wiosna), s. 3–43.
- Zacharski M., *Nazywam się Zacharski. Marian Zacharski. Wbrew regułom*, Zysk i S-ka, Poznań 2009.
- Zieliński R., *Ścigani. Jak „dobra zmiana” niszczyła polskie służby specjalne*, Znak Horyzont, Kraków 2020.

„*Nic o was bez nas*”. John Pomfret, *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, tłum. Łukasz Müller [Znak Literanova, Kraków 2022, 352 ss.]  
**Streszczenie**

*Pozdrowienia z Warszawy* autorstwa Johna Pomfreta to książka, w której autor postanowił opisać genezę, kształtowanie się i najnowsze aspekty funkcjonowania sojuszu polskich i amerykańskich służb wywiadowczych. Jest to reportaż poświęcony przede wszystkim przedstawieniu powyższych kwestii z perspektywy byłych funkcjonariuszy wywiadu, którzy uczestniczyli w opisywanych wydarzeniach. Jednak pomimo szumu medialnego wokół dzieła i wielu pochlebnych opinii w przestrzeni publicznej zaproponowana przez Pomfreta książka pozostawia duży niedosyt. Zawiera wiele uproszczeń i błędów faktograficznych. Przykładem tego są opisy procesów historycznych, takich jak chociażby transformacja systemowa w Polsce. Co więcej, przedstawia niepełny i zniekształcony obraz funkcjonowania służb wywiadowczych w państwie. W dodatku przy okazji wielu wątków w sposób jednostronny („służbocentryczny”) ukazuje przebieg wydarzeń. Niniejszy artykuł recenzyjny<sup>47</sup> jest swoistym, skróconym opisem owych problemów.

Słowa kluczowe: służby wywiadowcze, sojusz, wywiad PRL, Urząd Ochrony Państwa (UOP), Centralna Agencja Wywiadowcza (CIA), Polska, Stany Zjednoczone

<sup>47</sup> Publikacja została sfinansowana ze środków finansowych w ramach programu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza” w Uniwersytecie Jagiellońskim.

*"Nothing about you without us": John Pomfret, From Warsaw with Love: Polish Spies, the CIA, and the Forging of an Unlikely Alliance [Polish edition review]*  
*Abstract*

*From Warsaw with Love* by John Pomfret is a book in which the author decided to describe the genesis, formation and latest aspects of the functioning of the alliance between the Polish and American intelligence services. It is a reportage devoted primarily to presenting the above issues from the perspective of former intelligence officers who participated in the events described. However, despite the media clamor surrounding the work and many flattering reviews in the public space, Pomfret's book leaves much unsatisfied. It contains many simplifications and factual mistakes. An example of this is the descriptions of historical processes, such as the systemic transformation in Poland. Moreover, it presents an incomplete and distorted picture of the functioning of the intelligence services in the country. In addition, on the occasion of many threads it shows the course of events in a one-sided ("service-centric") manner. This review article<sup>48</sup> is a kind of abbreviated description of these problems.

Keywords: intelligence services, alliance, Polish People's Republic (PRL) intelligence, Office of State Protection (UOP), Central Intelligence Agency (CIA), Poland, United States

---

<sup>48</sup> The publication was funded under the program "Excellence Initiative – Research University" at the Jagiellonian University in Krakow.